

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Kasım 2022

Cilt V Sayı II | Hakemli Dergi

ISSN: 2636-7998

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies

Dergi Sahibi/Owned By:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Yayın Kurulu/Publishing Editors

Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Öznur Körükcü, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Meral Timurturkan, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör/Editor:

Prof. Dr. Nurşen Adak

Editör Yardımcısı/Assistant Editor:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

Dil Editörleri/Redaction:

Araş. Gör. Dr. Ayşe Kalav

Öğr. Gör. Güher Ceylan Çavlı

Araş. Gör. Demet Sustam

Web-Teknik Destek Sorumlusu/Web and Graphic Design:

Araş. Gör. Çağrı Elmas

**Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi/
Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies**

Yazışma Adresi/Contact: Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim
Dalı Sekreterliği, Edebiyat Fakültesi Zemin Kat, 07058, Kampüs/Antalya

e-posta/e-mail: ktcdergi@gmail.com | <http://dergipark.gov.tr/ktc>

Alan Editörleri / Editorial Board

Prof. Dr. Nurşen Adak, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Kamile Kabukçuoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Gözde Yirmibeşoğlu, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Gönül Demez, **Akdeniz Üniversitesi**
Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Necla Öztürk, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Gülay Yılmaz Diko, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Ebru Akdoğu Arca, **Akdeniz Üniversitesi**
Dr. Öğr. Üyesi İlkay Kutlar, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Öznur Körükçü, **Akdeniz Üniversitesi**
Doç. Dr. Zehra Yiğit, **Akdeniz Üniversitesi**
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Mahperi Uluyol, **Akdeniz Üniversitesi**

Bilim Kurulu/Advisory Board:

Prof. Dr. Andrea Peto, **Central European University, Macaristan**
Prof. Dr. Aylin Görgün Baran, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör, **ODTÜ, Türkiye**
Prof. Dr. Berrin Yanıkkaya, **Auckland University of Technology, Yeni Zelanda**
Doç. Dr. Eleni Gara, **University of the Aegean, Yunanistan**
Prof. Dr. Belkıs Kümbetoğlu, **Beykent Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. İnci User, **Acıbadem Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Gørill Haugan, **NTNU, Norveç**
Prof. Dr. Gülriz Uygur, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Ingvild Aune, **NTNU, Norveç**
Prof. Dr. Karen Heimer, **University of Iowa, ABD**
Prof. Dr. Mutlu Binark, **Hacettepe Üniversitesi, Türkiye**
Doç. Dr. Netice Yıldız, **EMU, KKTC**
Doç. Dr. Roja Fazaeli, **University of Dublin, İrlanda**
Prof. Dr. Serap Suğur, **Anadolu Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Serpil Sancar, **Ankara Üniversitesi, Türkiye**
Prof. Dr. Sezer Şener Komşuoğlu, **Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Türkiye**

Yayın İlkeleri ve Yazar Rehberi

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi (KTC) Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli elektronik bir dergidir. Başta sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iletişim, tarih, ekonomi, işletme, hukuk, eğitim ve sağlık bilimleri, siyaset bilimi vb bilim dalları olmak üzere kadın ve toplumsal cinsiyet konularıyla ilgili tüm bilim dallarından kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle hazırlanmış ampirik ve derleme çalışmalara açıktır. Disiplinlerarası kavramsal, ampirik ve yöntemsel tartışmalara yer veren süreli bir yayın organı olan **KTC Dergisi**, muhtelif disiplinlerden gelen araştırmacılar arasındaki diyalogun geliştirilmesi, alana ilişkin güncel tartışmaların üretilmesi, yaygınlaştırılması ve kolay erişilebilmesini amaçlamaktadır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce olan **KTC Dergisi**'ne gönderilen çalışmalar çift taraflı kör hakem değerlendirmesi ve editör incelemesi ile yayıma hazır hale getirilmektedir. Dergide akademik makaleler dışında saha çalışması notları, söyleşiler, kongre ve çalıştay notları ve kitap tanıtım yazılarına da yer verilmektedir.

Dergide yayımlanan tüm çalışmalar, kamu ve tüzel kişilerce, gerekli atıflar verilmek koşuluyla kullanıma açık olup dergide yayımlanmış çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Editorial Principles And Guide For Authors

Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies (KTC) is published biannually in May and November as a peer-reviewed international electronic journal. It welcomes empirical studies and compilations prepared from the perspective of women and gender among all disciplines relating to women and gender issues particularly sociology, psychology, anthropology, communications, history, economics, education, business administration, law, health and political science. **Mediterranean Journal of KTC** - a periodical which includes interdisciplinary conceptual, empirical and methodological discussions - aims at developing dialogs among researchers from various disciplines and producing and popularizing current discussions in the field and making them accessible. Studies sent to the **Mediterranean Journal of KTC** with publication languages of Turkish and English are prepared for publication through double-blind peer review and editorial analysis. Besides academic articles, the journal includes fieldwork notes, interviews, congress and workshop notes, and book reviews.

Authors are fully responsible for studies published in the journal and all academic studies published in the journal are accessible to public and legal persons on condition of referencing.

Hakem Kurulu / Board of Referees (Kasım 2022 - November 2022):*

Ayten Kaya Kılıç (**Akdeniz Üniversitesi**)
Başak Tuğ Onaran (**Bilgi Üniversitesi**)
Berna Kurt (**İstanbul Aydın Üniversitesi**)
Betül Başaran (**St. Mary's College of Maryland**)
Cevdet Yılmaz (**Süleyman Demirel Üniversitesi**)
Elif Gürsoy (**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi**)
Elife Kart (**Akdeniz Üniversitesi**)
Fariba Zarinebaf (**University of California**)
Gaye Gökalp Yılmaz (**Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi**)
Gülhan Balsoy (**Bilgi Üniversitesi**)
Hatice Durgun (**Akdeniz Üniversitesi**)
İpek Cora (**Boğaziçi Üniversitesi**)
Meral Timurturkan (**Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi**)
Neriman Açıkalın (**Mersin Üniversitesi**)
Nimet Ayşe Aksoy (**Akdeniz Üniversitesi**)
Nurcan Kırca (**Akdeniz Üniversitesi**)
Ozcan Aygün (**Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi**)
Özlem Kahya Nizam (**Süleyman Demirel Üniversitesi**)
Pelin Önder Erol (**Ege Üniversitesi**)
Pınar Serçekuş (**Pamukkale Üniversitesi**)
Seyhan Aksoy (**Süleyman Demirel Üniversitesi**)
Yasemin Yüce Tor (**Ondokuz Mayıs Üniversitesi**)
Yıldız Arzu Aba (**Bandırma Üniversitesi**)

*Ada göre alfabetik sıralanmıştır / In alphabetical order by name.

İçindekiler/Contents

Editör Notları / Editorial Notes

Alan Editörü Notu

Gülay Yılmaz 208

Sayı Dosyaları / Issue Files

Tarihçilik ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Gülhan Balsoy 290

Araştırma Makaleleri / Research Articles

1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet
Codification of Honor and Gender in the 1858 Ottoman Penal Code

Başak Tuğ Onaran 209

Interfaith marriage in the early modern Ottoman Empire: Legal and social aspects

Erken Modern Dönem Osmanlı İmparatorluğunda İnançlararası Evlilik: Hukuki ve Toplumsal Yönleri

Eleni Gara 240

Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddeti Davranışlarına Yönelik Tutumlarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
Bağlamında Değerlendirilmesi: Eskişehir Örneği

The Attitudes of University Students towards Dating Violence within the Context of Gender Equality

Zerrin Sungur Taşdemir, Mine Karakuş Yetkin, Melis Karakuş 295

Dindar Kadın Edebiyatında Erkeklik Söylemi: Hiçbiryer Romanı Örneği

Masculinity Discourse of Pious Female Literature: Novel of Hicbiryer

Elifhan Köse Çal 324

TR 61 Bölgesindeki İş İlanlarında Kadın İstihdamı

Women Employment in Job Advertisements in TR61 Region

Özlem Çetinkaya Bozkurt*, Funda Kıran 345

Mekân ve İki Kadın: Esnekleşme ve 'Güvencenin Taşeronlaşması' Üzerine Bir Anlatı

Space and Two Women: A Narrative on Flexibility and 'Subcontracting of Assurance'

Emin Yiğit 373

Muğlak Sınırlar: Yetişkin Kızların Perspektifinden Anne-Kız Bağı

Ambiguous Boundaries: Mother-Daughter Bond from The Perspective of Adult Daughters

Meral Salman Yıkılmış 397

Bir Drag Queen Olarak Huysuz Virjin

Huysuz Virjin the Drag Queen

Sanem Burcu Pekel 427

Yetişkin Eğitimi Sürecinde Kadın Kursiyerlerin ve Yetişkin Eğitimcilerin Oluşturduğu Sosyal Etkileşim
Alanının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Değerlendirilmesi: Isparta Örneği

The Evaluation of the Field of Social Interaction Created by Female Trainers and Adult Educators in The Context of Gender Inequality in Adult Education Process: The Case of Isparta

H. Eylem Kaya, Berkan Altan 450

Devlet Okullarındaki Kadın Öğretmenlerin Kadın Okul Yöneticisi Kavramına İlişkin Metaforik Algıları

Public School Female Teachers' Metaphorical Perceptions Towards Female School Administrators

Melike Asat, Levent Deniz 468

Derlemeler/Reviews

Osmanlı Kadın Tarihi Çalışmalarında Kullanılabilecek Birincil Kaynaklar

Primary Sources that can be Employed in the Field of History of Ottoman Women

Betül İpşirli Argıt 260

Evliliğin "Kutsal" Politikası ve Eleştirisi

The "Sacred" Politics and Criticism of Marriage

Hatice Nuhoğlu, Arzu İçağasioğlu Çoban

503

Değerli okuyucular,

Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisinin Kasım 2022 sayısında Osmanlı tarihi üzerine yazılmış makalelere bir bölüm ayırdık. Editör ekibi olarak, kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında interdisipliner bir yaklaşımı benimsemiş dergimizin ilerleyen sayılarında belirli alanlara veya temalara özel bölüm veya sayılar ayırmayı planladık. Böylelikle farklı alanlarda feminist yaklaşım ekseninde süren tartışmalara ışık tutacağımıza veya kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında önem kazanmış konularda yoğunlaşmış bölüm veya sayılar oluşturarak alandaki akademik tartışmalara bir katkı sunacağımıza inanıyoruz.

Bu sayıda, tarih alanında Osmanlı tarihçiliğinde feminist yaklaşımın canlılığını yansıtan kıymetli makalelerden bir bölüm oluşturduk. Başak Tuğ, “1858 Ceza Kanunname-i Hümayun’unda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet” başlıklı makalesinde, Osmanlı ceza kanunnamelerini Napolyon’un Code Pénal’i (1832) ve Mehmet Ali Paşa’nın hukuk reformları ile karşılaştırmalı inceleyerek cinsiyetçi ve ahlakçı Osmanlı vatandaşlık/teba’ tanımının oluşum sürecini değerlendirdi. Bu geniş hukuksal karşılaştırma sayesinde feminist tarihçiliğin sadece kadın ve toplumsal cinsiyet pratiklerinin tarihi olmadığını fakat geleneksel tarih anlatısını da sorgulayan ve dönüştüren bir güce sahip olduğunu göstermiş oldu. Eleni Gara’nın “Erken Modern Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda İnançlar arası Evlilik: Hukuki ve Toplumsal Yönleri,” makalesinde Müslüman erkek ve Hristiyan kadınlar arası evlilik akitlerinin İslam hukuku çerçevesinde gerçekleşme şekillerini, Ortodoks Hristiyan cemaatin tepkilerini, Bosna ve Girit örneklerini karşılaştırarak inceledi. Makalenin bu tip evliliklerin fetihler sonrası verilen özel izinlerle fethin tamamlayıcı bir politikası olarak kullanıldığını belgelendirmesi, okuyucuyu erken modern dönem cinsiyetçi devlet politikası üzerinde düşünmeye sevk eden çarpıcı bir bulgudur. Betül İpşirli-Argıt’ın “Osmanlı Kadın Tarihi Çalışmalarında Kullanılabilecek Birincil Kaynaklar” yazısı, Osmanlı kadınına dair tarih yazımına giriş niteliği taşıyan mevcut kaynakları ve onların kullanılabileceği alanlara işaret eden temel bir çalışmadır. Makale, özellikle bu alanda araştırma yapmayı planlayan akademisyenler için mevcut kaynakların sundukları zenginliğe veya sınırlılıklarına işaret ederek bu geniş alana bir kapı araladı. Son olarak da Gülhan Balsoy’un düşün yazısı akademi ve tarih disiplini alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne sermenin yanı sıra, tarih bölümlerinin müfredatlarındaki kronolojik temelli tutucu yaklaşıma işaret ederek toplumsal cinsiyet analizinin henüz ders programlarına yansımadağı gerçeğine vurgu yaptı ve tarih bölümlerinde, disiplin içinde ve kampüslerde daha eşit bir alan oluşturmaya dair mühim öneriler sundu.

Gülşay Yılmaz

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü

1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda Irz ve Namus Kavramlarının Kodifikasyonu ve Toplumsal Cinsiyet

Codification of Honor and Gender in the 1858 Ottoman Penal Code

Başak Tuğ Onaran*

Öz: Bu makale, Tanzimat dönemi kodifikasyon hareketi içerisinde çıkarılan Osmanlı ceza kanunnamelerinde ırz kavramının hukuki dönüşümüne bakarken, “hetk-i ırz” üst başlığı altında cinsel suçlara en kapsamlı şekilde yer veren 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu’na özel olarak odaklanmakta ve ırz kavramının cinsiyetçi açılımlarının yeni ceza hukuku anlayışında tezahürlerini incelemektedir. Söz konusu ceza kanunnamesi, Napolyon’un 1810 yılında yayınlamış olduğu ve 1832’de yenilenen Code Pénal’inden uyarlanmış bir kanunname olması dolayısıyla Tanzimat ceza kanunnameleri içinde en tartışmalı yere sahip olan kanunname dir. Bu sebeple, makale öncelikle literatürdeki bu tartışmalara yer vermekte ve yerli-yabancı ikiliği ekseninde yapılan bu tartışmaların, Tanzimat kanunlarının küresel düzlemde modern devletlerin yasalştırma dalgası içinde analiz edilmesine engel olduğunu iddia etmektedir. Fakat, bu çalışma esas olarak Ceza Kanunname-i Hümayunu’nun “Hetk-i ırz edenlerin mücâzâtı beyanındadır” başlıklı bölümündeki cinsel suçları ilgilendiren maddeler ile Code Pénal’in “Ahlaka Saldırı” (Attentats aux Moeurs) başlıklı ilgili bölümündeki maddeleri kültürel ve hukuki uyarlama açısından karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırma ile Code Pénal’den dahil edilen, uyarlanan ve dışarıda bırakılan noktalara dikkat çekilerek, 19. yüzyıl Fransız ahlak ve cinsiyet anlayışının Osmanlı kültürel ve hukuki coğrafyasında var olan “ırz” kavramı yoluyla adaptasyonu ve yerlileştirilmesi esnasında geliştirilen cinsiyetçi ve ahlakçı vatandaşlık/teba’ tanımına işaret etmektedir. Dolayısıyla makale, 1858 ceza kanunnamesinin Fransız cinsiyetçi ahlâk normlarının Osmanlı toplumsal cinsiyet düzenine adapte edilebilmesini sağlayarak esasında cinsiyetli ve evrensel olmayan bir vatandaşlık tanımının oluşturulmasında kurucu bir role sahip olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Kavramlar: 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi, Hetk-i Irz, ahlak, Toplumsal Cinsiyet, Ta’zir.

Abstract: This article looks at the transformation of the notion of *ırz* (honor) in the Tanzimat penal codes. Yet, it specifically focuses on the 1858 Penal Code which covered the sexual crimes most extensively under the section of “hetk-i ırz” and analyzes the gendered manifestations of *ırz* in the new penal laws. The 1858 Penal Code has been the most controversial Tanzimat penal code since it was adapted from the revised version (1832) of the 1810 Code Pénal of Napoleon. The article, first, looks at the debates around this penal

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-Posta: basak.tug@bilgi.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-0818-9875.

code in the available literature and argues that the debates around the binary of foreign-versus-indigenous sources of the law undermine the global dimension of this codification movement, and obstruct analyzing the Ottoman penal law within this codification wave of the modern states. Then, the article turns its focus on the cultural and legal comparison of the articles on sexual crimes under the section of “Hetk-i ırz edenlerin mücâzâtı beyanındadır” in the 1858 Penal Code and the section of *Attentats aux Moeurs* in the Code Pénal, from which the former has been adapted. This comparison points to a gendered and moral construction of an Ottoman subjecthood/citizenship through the adaptation and indigenization of the French notions of gender and morals into the Ottoman cultural geography via the notion of *ırz*. Thus, the article claims that the 1858 Penal Code played a constitutive role in the construction of an Ottoman/Turkish gendered and non-universal citizenship/subjecthood thanks to the adaptation of the French gendered moral norms into the Ottoman gendered social order.

Keywords: 1858 Ottoman Penal Code, Honor, Discretion, Gender, Sexual Crimes.

Summary

This article analyzes the notion of “honor” (*ırz*) in the Ottoman penal legislation of the Tanzimat in the 19th century. It focuses particularly on the “Ceza Kanunname-i Hümayûnû” (The Imperial Penal Code) of 1858 since this is the first criminal code of the nineteenth century which devoted an entire section to “The punishment for persons who violate honor” (*Hetk-i ırz edenlerin mücâzâtı beyanındadır*). While the earlier penal codes of 1840 and 1851 have made a vague categorization of crimes based on the protection of “life, honor and property” of the Tanzimat Edict, it was the 1858 Penal Code that codified *hetk-i ırz* in a comprehensive section to cluster sexual assaults and public outrage.

The Imperial Penal Code of 1858 has particular importance in the history of Ottoman legislation since it was the first penal code that was adapted from a “foreign” code, that is, the revised version (1832) of the Napoleonic Code Pénal of 1810. The indigenous (adherence to the shari’a principles) or foreign (European-thus-secular) character of the Imperial Penal Code has been a source of polarized and unproductive controversy in legal historiography. Yet, recent scholarship emphasized the syncretic nature of the Ottoman legislative and judicial reforms of the nineteenth century and highlighted the global dissemination of codification, mostly based on the French codification, according to local needs. In this line of discussion, the current article first reviews the debates around this penal code in the available literature and argues that the debates around the binary of foreign-versus-indigenous sources of the law undermine the global dimension of this codification movement and obstruct analyzing the Ottoman penal law within this codification movement of the modern states.

Finally, this article focuses on the discourse of honor (*ırz*) by closely examining the articles on sexual crimes under the section of “Hetk-i ırz edenlerin mücâzâtı beyanındadır” in the Imperial Penal Code of 1858. It focuses on the cultural and legal comparison of the articles on sexual crimes under the section of “Hetk-i ırz” in the 1858 Penal Code and the section of *Attentats aux Moeurs* in the Code Pénal of 1832, from which the former has been adapted. While most of the articles were direct translations and adaptations of the related section of the Code Pénal, the change in the order of articles, selection of specific terms and crimes from the available *ta'zir* repertoire, the omission of certain articles and the inclusion of some of them after two years with amendments point to the indigenization of French notions of honor, morality, and gender into the Ottoman context. Thus, the article claims that the 1858 Penal Code played a pivotal role in the construction of an Ottoman/Turkish gendered and non-universal citizenship/subjecthood thanks to the very notion of *ırz* which enabled adapting the French notion of honor into the available Ottoman moral and legal geography. This gendered notion of citizenship established upon the notion of honor codified by the 1858 Penal Code has remained in force until the promulgation of the 1926 Turkish Penal Code. The latter has even adopted the very notion of honor as one of the main tenants of unequal treatment of genders.

Giriş

Bu makale, Tanzimat dönemi kodifikasyon (yasalaştırma) hareketi çerçevesinde 19. yüzyıl ortalarında çıkarılan Osmanlı ceza kanunnamelerinde ırz kavramının hukuki kullanımına ve bu kullanım ışığında kavramın cinsiyet ilişkileri bağlamında toplumsal ve kültürel dönüşümüne odaklanmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak 1840, 1851 ve 1858 ceza kanunnameleri yakından incelenerek ırz kavramının yirmi yıllık bir dönemde geçirdiği dönüşüme dikkat çekilecektir. Sonrasında “hetk-i ırz” kavramını kullanarak cinsel suçları bir başlık altında toplayan ve bu sayede ‘ırz’ kavramına en kapsamlı yeri veren 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu’na (CKH)¹ özel olarak odaklanılacak ve ırz kavramının cinsiyetçi açılımlarının yeni ceza hukuku anlayışındaki tezahürleri incelenecektir. 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi’nin ilgili bölümünün, Napolyon’un 1810 Ceza Kanunu’nun (Code Pénal) 1832’de yenilenmiş versiyonundaki benzer suçları kapsayan ‘Ahlaka Saldırı’ (*Attentats aux Moeurs*) bölümünün çevirisi olması sebebiyle, “Hetk-i ırz edenlerin mücâzâtı beyanındadır” başlıklı bölüm altındaki maddeler, Code Pénal’in ilgili maddeleri ile karşılaştırılacaktır.

Bu karşılaştırmanın amacı, Fransız Ceza Kanunu’ndan alınan, çıkartılan ve yeniden yorumlanan noktalara odaklanarak “yabancı” bir kanundaki ahlak, cinsiyet ve teb’a/vatandaşlık

¹ Makalede bundan sonra çoğunlukla CKH kullanılacaktır.

anlayışının Osmanlı toplumsal cinsiyet ilişkileri ve ceza düzenine adaptasyonuna dikkati çekmektedir. Bu adaptasyonda, “ırz” kavramı, devlet ve erkek teb’a/vatandaş arasındaki cinsiyetçi anlaşmanın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta Fransız Ceza Kanunu gibi çoğu açıdan oldukça yabancı bir suç ve ceza anlayışını anlamlandırma ve yerleştirme açısından merkezi bir öneme sahiptir. Tanzimat reformları çerçevesinde *evrensellik* prensibi ekseninde bir vatandaş-devlet ilişkisi kurulması hedeflenirken, “ırz” kavramı 19. yüzyıl Fransız cinsiyetçi ahlâk normlarının Osmanlı toplumsal cinsiyet düzenine adapte edilebilmesini sağlayarak *cinsiyetli* ve evrensel olmayan bir vatandaşlık tanımının oluşturulmasında kurucu bir rol oynamıştır.

Tanzimat Fermanı: Can, İrz, Namus ve Mal

18. yüzyıl boyunca arzuhallerde ve bu arzuhallere karşılık olarak Divan-ı Hümayun tarafından yazılmış olan hükümlerde sıkça rastladığımız “hetk-i ırz” (ırza saldırı) kavramı ile birlikte devletle tebâ’a arasında ırz kavramı üzerinden bir adalet söylemi gelişmeye başlamıştır (Tuğ, 2014). Fakat ırzın korunması ilk defa Gülhane Hatt-ı Hümayun’unda (1839) “toplumsal sözleşme” çerçevesinde bir siyasi taahhüt olarak tanımlanmıştır. Ferman yapılacak kanun reformlarının içinde en başta “emniyet-i can ve mahfûziyyet-i ırz u nâmûs u mal”ı saydıktan sonra “dünyada can ve ırz u nâmûsdan e’azz (değerli) bir şey olmadığından” bir kişinin bunların emniyetinden emin olmadığına endişe ve ıstıraptan dolayı devlet ve milletine ısınamayacağını, emin olduğunda ise devlet ve milletine sadık olup vatan muhabbeti geliştireceğini belirtir (Kili & Gözübüyük, 1985).

Devletin nizam ve adaleti sağlaması karşılığında tebâ’asından vergi alabileceği ve asker besleyebileceği fikri döngüsel bir ilişki olarak “daire-i adliye” tahayyülünde Osmanlı siyasi düşüncesinde yüzyıllardır mevcuttur (Darling, 2008: 39-43; 2013; Ergene, 2001; Sariyannis, 2011; Tuğ, 2014). Fakat Tanzimat “can, mal ve namus” emniyeti vurgusuyla nizamdan ziyade refah ve güvenlik ön plana çıkarılarak (Darling, 2008: 25; Reinkowski, 2005: 200) modern devlet ile vatandaş arasındaki “anayasal sözleşmeye” çok daha yakın bir tanımlama yapılmaktadır. Ayrıca, bu “cân ve ırz ve namus ve mâl maddeleri” hususundaki emniyet, refah ve adalet haklarına “tebe’a-i saltanat-ı seniyye”den olan “ehl-i İslâm ve milel-i sâire’nin ‘bilâ-istisnâ mazhar” (Kili ve Gözübüyük, 1985: 12) olacağını vurgulayan Tanzimat Fermanı, *evrensel* bir hukuk ve vatandaşlık taahhütünde de bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Tanzimat Fermanı Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim teb’anın can, mal ve namusunu korumak karşılığında askerlik ve vergi mükellefiyetleriyle devlete bağlı kıldığı bir *evrensel* vatandaşlık fikrine dayanmaktadır. Fakat bu soyut prensiptir tabii. Tanzimat’ın hukuk, mülkiyet, askerlik ve vergi pratiklerine bakıldığında Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında keskin ayrımlar olduğu görülür.

19. Yüzyıl Ceza Kanunnamelerinde “İrz u Namus”

Tanzimat Fermanı’ndaki bu soyut “ırz u nâmûs” kavramı, dönemin ceza kanunnamelerinde somut anlamlar kazanmaya başlar. Her ne kadar düzenleme prensibi, suçların ve cezaların tanımı, kategorize edilişi açısından 1840 ve 1851 kanunnameleri, 1858’dekinden radikal bir biçimde ayrılıyorsa da üçünde de ‘ırz’ kavramı giderek artan bir biçimde yer alır. Tüm bu kanunnameler, erken-modern dönemdeki kanunnamelere benzer bir şekilde, devlet erkinin ta’zir yetkisini genişletmek yönünde adımlar olarak görülebilir (Barkan, 1952; Cin ve Akgündüz, 1989; Tuğ, 2017). Örneğin, 1840 (1256) Ceza Kanunname-i Hümayûnu, hem katl (adam öldürme) hem de hadd suçlarını (ırz ve namus’a saldırı, sai bi’l fesad olmak, hırsızlık, yol kesme gibi), devletin yetkisinde olan rüşvet, vergi, devlet görevlileri arasındaki hiyerarşi, imtiyaz ve suç meseleleri ile birleştirerek yeni bir düzenleme getirmiş ve tüm bu suçlara İslam hukukuna göre ta’zir cezaları olan kürek, nefy ve hapsi uygun görmüştür. 1851’de (1267) yayınlanan Kanun-ı Cedid ise, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’na açık bir referansla, kanunnamedeki suçları *fasl-ı can*, *fasl-ı ırz ve namus* ve *fasl-ı mal* olmak üzere üç bölüme ayırmıştır. Aynı zamanda, bir önceki kanunnameden farklı olarak bu bölümler altında yer alan suçların şer’an ya da kanunen görülmesi ve cezalandırılması konusunda ayrıntılı bir şekilde hukuki prosedür tarifi yapmıştır (Akgündüz, 1986: 809-831). 1858 CKH ise 1810’da Napolyon’un hazırlattığı Code Pénal’inden uyarlanmış olduğu için yabancı bir suç-ceza kategorizasyonunun İslam hukukundaki ta’zir prensipleri çerçevesine oturtulma çabasıdır.

Tanzimat ceza kanunnameleri içinde ırz kavramına en ayrıntılı biçimde yer veren 1858 CKH kaynakları ve namusla ilgili suçlar tartışmasına geçmeden önce, 1840 ve 1851 kanunnamelerinde ırz kavramının nasıl kullanıldığına kısaca değinmekte fayda var. 1840 ceza kanunnamesi, 18. yüzyıl arzuhâl etme pratiğinde sıklıkla karşımıza çıkan *hetk-i ırz* (Tuğ, 2017: 127-154) kavramına benzeyen “namusunu hetk etmek” ifadesini kullanmaktadır. İrz ve namus meselesine ayrılan üçüncü faslın başında Tanzimat Fermanı’nda yer alan “ırz ve namus dahi kişinin canı gibi aziz ve muhterem olarak” tabirini tekrar ettikten sonra, “bir adamın itibarına dokunacak söz söylemek ve bir adamı döğmek ve bir şahsa sövmek, onun namusunu hetk etmek demek olduğundan” diyerek kavramı açıklığa kavuşturur. Sonrasında ise birkaç maddede toplumun farklı zümrelerinden (devlet memuru, asker, ulema ve avam-ı nas) şahısların bu suçtan hangi mahkemelerde ve ne derece yargılanacağını açıklar (Akgündüz, 1986: 812-813). Görüldüğü gibi 1840 kanunnamesinde namus, bir “adamın” itibarı ve haysiyeti olarak tanımlanmakla birlikte herhangi bir cinsel saldırı ya da hakaretle özdeşleştirilmez. Namusun sahibi her ne kadar erirse de namusun lekelenmesi şimdilik cinsiyetli/çi anlamlar içermez.

1851 yılında yayınlanan Kanun-ı Cedid de namusa yönelik suçları içeren ikinci fasılda yukarıdaki Tanzimat mottosunu tıpatıp tekrarladığı gibi 1840 kanunnamesindeki namusa hetk etmek tanımı da aynen alır. Fakat, ilginç bir biçimde “hetk-i namusa mütecasir olan kesânın cünhası” yani başkasının namusunu lekelemeye cesaret eden kişilerin suçunun şer‘an sabit (belirlenmiş) olduğunu ve dolayısıyla şer‘an sabit olan hadd cezasının verilmesi gerektiğini söyler (Akgündüz, 1986: 825). Her ne kadar “bir adamın itibarına dokunacak söz söylemek” ve “bir şahsa söğmek” terimleri açıkça cinsel çağrışımlar içermese de bu suçların hadd-i şer‘isinin olduğunun belirtilmesinden anladığımız kadarıyla bu eylemlerden İslam hukukunda var olan kazf yani “zina iftirası” suçu kastedilmektedir (Gayretli, 2008: 137). Başka bir deyişle, kanunname eğer itibara dokunacak şekilde sövmek fiili bir zina iftirası içeriyorsa suçlunun had cezası yani seksen değnek darb ile, içermiyorsa, daha sonraki maddelerde açıklandığı gibi ta‘zirle cezalandırmasını önermektedir. Nitekim sonraki maddeler suç şer‘an sabit değilse, aynen 1840 Ceza Kanunnamesi’nde olduğu gibi suçlunun rütbesi ve statüsüne göre farklı mahkemelerde yargılanmasını ve farklı derecelerde ta‘zirle (nefiy/sürgün ya da hapis) cezalandırılmasını ister. 1840 ceza kanunnamesinde hetk-i namus söz konusu olduğunda şer‘an had cezası ihtimalinden bahsedilmediğini burada hatırlatmakta fayda var. Fakat bu, hetk-i namus suçunun bir önceki kanunname ‘cinsel’ bir çağrışımının olmamasından mı yoksa kanunnamenin genel olarak had cezalarını ihmal etmesinden mi kaynaklanıyor bilemiyoruz. Her ne olursa olsun, 1840 kanunnamesinin hetk-i namus fiilini cinsiyetlendirme konusunda daha çekimser olduğu söylenebilir.

Ayrıca, 1851 Ceza Kanunnamesi’nde, yine 1840’takinden farklı olarak, ırz ve namusu içeren ikinci fasıl içinde “şuna buna sarkıntılık eden sekrânın (sarhoşların)” ve “bu surette bulunan edepsiz ve kumarbazların” (5. madde) ve “evlenmek vaadiyle kız kaçırın”ların (6. madde) da cezalandırılması gündeme gelmiştir. Sövme fillinde olduğu gibi, kanunname sarkıntılık eden sarhoşları şer‘i usule göre suçları sabit olursa hadle, edepsiz ve kumarbazları ise şeriatın izin verdiği ölçüde değnekle ve nihayet bu suçu işlemekte ısrarcı olanları da kürek yahut pranga ile cezalandırır (Akgündüz, 1986: 825). Bu maddede söz konusu olan ayırım, sarkıntılıktan ziyade sarhoşluğun yani alkol tüketiminin şer‘an sabit cezasının olması ile ilgilidir. Edepsizlik ve kumarbazlık ise şeriata göre had suçları içinde sayılmadığı için ancak ta‘zirle cezalandırılır.

Görüldüğü gibi, 1851’de yayınlanan Kanun-ı Cedid şeriata uygunluk konusunda 1840 Ceza Kanunnamesi’ne göre çok daha dikkatlidir. Fakat aynı oranda namus ve ırza saldırı tanımını genişletir. Hatta, 1840 kanunnamesinde var olmayan kız kaçırma maddesini eklemek suretiyle ırz ve namusu net bir biçimde cinsiyetlendirir. Bu maddeye (6. madde) göre, “gerek ehl-i İslam ve

gerek reâya kızlarının buldukları memleketin mahkemesinden başka kazaen âher mahkemesinde akdetmek zu'muyla (iddiasıyla) kaçırarak veyahut memlekette harice çıkarmak misillü vaz'-ı ma marzîye (hoş olmayan duruma) cesaret edenler” yakalandıkları yerde yargılanarak tedbiren 6 ay hapse mahkûm edilecektir (Akgündüz, 1986: 827). Kaçırıldığı kızla kendi kazası dışında bir mahkemede nikah kıymak isteyen kişilerin hakimler tarafından engellenmesi ve kendi kazalarına gönderilmesi de bu maddeye eklenmiştir (Akgündüz, 1986: 826).

Bu maddenin aleni bir şekilde *fasl-ı ırz ve namus* bölümüne eklenmiş olması gayet ilgi çekicidir. İslam hukukunda kız kaçırma kızın buluğa ermesi ve yapılan fiile rızasının olması durumunda kendi başına bir suç teşkil etmez. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllardır devam eden bir pratik olan kız kaçırma, 16. yüzyıl kanunnamelerinde de örfi bir suç olarak tanımlanmış ve cezalandırılmıştır. Dolayısıyla, 19. yüzyıl kanunlaştırma hareketi, yalnızca İslam hukuku prensiplerinin değil, daha önceki yüzyılların örfi pratiklerinin ve kanunlarının da içerilmesine dayanan bir reform hareketidir. Bu kanunnamelerde can ve mal güvencesinin yanında ırz ve namusun korunmasıyla ilgili hükümleri içeren ayrı bölümlerin olması da bu devamlılığın göstergesidir. Code Pénal'den uyarlanan CKH bizlere bu konuda çok daha net bir fikir vermektedir.

1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu: Napolyon, Cevdet Paşa, Mehmed Ali Önderliğinde Kodifikasyon

1858 Ceza Kanunname-i Hümayûnû yapılan çeşitli eklemelerle 1926'da ilan edilen ilk Türk Ceza Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Hem Tanzimat döneminin en uzun ve kapsamlı ceza kanunnamesi olması, hem de ilk olarak “yabancı” bir kaynağa dayanılarak hazırlanmış olması sebebiyle, Osmanlı ve Türkiye hukuk tarihinde en çok tartışılmalı ceza kanunnamesidir. Uzun yıllar Batıcı-muhafazakâr karşıtlığı eksenine sıkışmış olan bu tartışma (Bozkurt, 1996; Cin & Akgündüz, 1989), son yıllarda karşılaştırmalı bir bakış açısıyla küresel bir düzleme oturtulabilmiş ve böylece 1858 CKH 19. yüzyıldaki benzerleri gibi evrensel bir kodifikasyon hareketi içinde incelenmeye başlamıştır (Rubin, 2016). Bu makale de bu çerçevenin çeperlerini bir derece daha genişleterek, ırz ve namus kavramlarının kanunname kapsamında kullanımını evrensel ve yerelin patriyarka ekseninde buluşması açısından tartışmaya açmaktadır.

Fakat, ırz ve namusla ilgili ceza maddelerinin kapsamlı bir biçimde anlaşılabilmesi için kanunnameyi öncüllerinden ayıran özelliklerin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Zira, cinsel suçların toplandığı “Hetk-i ırz edenlerin mücazati beyanındadır” başlıklı alt bölüm, bu kanunnamenin öncülerden ayrılmasının ana sebeplerinden ve en tartışmalı bölümü olan “Eşhas hakkında vuku bulan cinayet ve cünhalar” kategorisi altında yer almaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar ırz ve namusa saldırı bir suç çeşidi olarak devamlılık gösterse de suçun sınıflandırılması ve

bu suçlar üzerinde devletin ceza yetkisinin tanımını açısından radikal bir değişiklik göstermektedir. Öncelikle şeriata göre temel olarak “Allah’a karşı işlenen suçlar”dan olan ve dolayısıyla hadd cezası alan zina fiili, bu kanunnamede “kişiye karşı işlenen suçlar” kategorisine alınmıştır. İkinci olarak da kişiye karşı işlenen suçlar, ancak o kişi tarafından şikayetçi olduğunda şeriata göre kısas ve diyetle cezalandırılırken 1858 kanunnamesinde devlet tarafından ta’zir ile yargılanabilir hale gelmiştir.

Kanunnamede hiçbir şekilde ifade edilmemiş olsa da CKH, Napolyon’un 1810’da yayınladığı Code Pénal’in yani Fransız Ceza Kanunu’nun 1832’deki gözden geçirilmiş versiyonundan uyarlanmıştır (Heinzelmann, 2014: 295). Bu uyarlama, birçok maddenin birleştirme, kısaltma ve değiştirme yoluyla çevrilmesi, belli maddelerin de toptan göz ardı edilmesi şeklinde tezahür eden seçici bir uyarlamadır (Heinzelmann, 2014). Fakat, suçların ve cezaların sınıflandırılması açısından, 1858 CKH, daha önceki Tanzimat kanunnamelerinden çarpıcı bir biçimde ayrılmakta ve Code Pénal’deki sınıflandırmayı benimsemektedir. Fransız Ceza Kanunu’ndaki gibi hem suçlar hem de cezalar dereceli bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. İlk olarak suçlar, önceki kanunnamede olduğu gibi can, mal ve ırz u namus fasılları şeklinde sınıflandırılmamıştır. Bilakis, “zarar-ı amm” ve “eşhas hakkında vuku bulan” cinayet ve cünha olarak iki gruba ayrıldıktan sonra, üçüncü bir kategori olarak “zabıtaya muhtelif” kabahatler eklenmiştir. Böylece, suçlar her ne kadar İslam hukukunda var olan kamu ve özel hukuk kategorilerine benzer bir ayrıma tâbi tutulmuş gibi görünse de aslında Code Pénal’de var olan üç dereceli suç ve ceza tanımlamasına göre sınıflandırılmıştır. Yani Code Pénal’deki ağır suç (*crime*), suç (*délit*), kabahat (*contravention*) ayrımını, 1858 kanunnamesi suçların devletle ilişkisi ve ta’zirin derecesi çerçevesinde önce umuma karşı cinayet (ağır suçlar) ve cünha (suçlar), sonra şahıslara karşı vuku bulan cinayet ve cünha ve nihayet zaptiye konularındaki kabahatler şeklinde uyarlamıştır. Kanunname, giriş bölümünde cinayet olarak tanımladığı ağır suçların cezasını, idam, kürek, kalebentlik, sürgün, rütbe ve memuriyetten men olarak belirtirken; cünhaların cezasını bir aydan fazla hapis, süreli kürek, süreli sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası; kabahatin cezasını ise yirmi dört saatle bir hafta arası hapis cezası ve para cezası olarak tanımlar (Akgündüz, 1986: 835). Böylelikle kamuya ve şahıslara karşı işlenen suçların karşılığı olarak ağır ve orta dereceli cezalar tanımlanırken, zaptiye alanına giren kabahatlere hafif cezalar layık görülmüştür. Başka bir deyişle suç ve ceza arasında rasyonel bir derecelendirme yapılarak daha önceki kanunnamelerde mevcut olmayan bir rabıta kurulmuştur.

Nitekim, 1810 Fransız Ceza Kanunnamesi’nin en çarpıcı özelliği, ceza ve suç arasındaki bu bağlantının net bir biçimde kurulmuş olmasıdır. Aslında Napolyon’un hazırladığı bu ceza kanunnamesinin arkasında da Fransız Devrimi’nin ilk ceza kanunu olan 1791 Code Pénal’i

bulunmaktadır. 18. yüzyılın Aydınlanma prensipleri doğrultusunda Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham'ın klasik ceza anlayışının etkisinde hazırlanan devrimin ilk ceza kanunu, bireylerin özgür iradesini temel alıp, cezanın suçlunun statüsü, karakter özellikleri ya da özel şartlarına göre değil suçun mahiyetine bakılarak belirlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu sebeple, her suçun cezasının hâkimin yorumuna bırakılmayacak kadar net bir şekilde belirlenmesini amaçlamıştır. 1810 Ceza Kanunnamesi de aynı prensibi takip ederek suç ve ceza eşleştirmesini net bir biçimde yapmakla birlikte her suç için verilebilecek cezayı minimum ve maksimum derece aralığında tanımlayarak hâkimin yorumuna bir nebze alan açmıştır (Donovan, 2010: 47-48).

Napolyon'un ceza kanunnamesini sadece Osmanlılar için değil, 19. ve 20. yüzyıllarda modern devlet sath-ı mailine girmiş birçok imparatorluk ve ulus devlet için çekici kılan tam da bu standardizasyondur. Aslına bakılırsa, küresel düzeydeki bu standardizasyon ve reform arzusu, sadece ceza düzenlemeleriyle sınırlı değildir. Avi Rubin'in ayrıntısıyla gösterdiği gibi, İspanya'dan Japonya'ya kadar uzanan Avrasya coğrafyasında ve Kuzey ve Latin Amerika'da medeni kanun, anayasa, ticaret hukuku, ceza hukuku ve muhakeme usulleri alanlarında 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında bir kodifikasyon (yasalaşma) dalgası olmuştur (Rubin, 2016: 833-834). Napolyon'un çeşitli alanlarda hazırlattığı kanunlar bu kodifikasyon hareketinde önemli bir yapı taşı teşkil etmiş olmakla birlikte küresel düzlemdeki bu süreci 'batılılaşma' olarak tanımlamak, modern devletlerin geçirdiği farklı süreçleri basite indirgemek olacaktır. Her ne kadar Max Weber, Napolyon'un Fransası gibi Avrupa toplumları için kodifikasyonun burjuva sınıfı, merkezileşen hükümdarlar ve memur sınıfının çıkarlarının buluşmasının bir sonucu olduğunu söylese de Avi Rubin'e göre 19. yüzyılda farklı bağlamlarda küresel düzeyde gerçekleşen kodifikasyon hareketinin asıl itici gücü, özel ve kamusal hukuk ayrımı üzerine oturan bütünsel bir hukuk anlayışına dayalı bir hukuki formalizmdir (Rubin, 2016: 834-836). Ayrıca, genelleştirilmiş ve basitleştirilmiş bir kanunlar bütünü olarak kodifikasyon, bu dönemde merkezi devletin bir alamet-i farikası olmuştur (Rubin, 2016: 839).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Fermanı ile başlayan ve 1858 Ceza Kanunnamesi'ni de içine alacak şekilde ivme kazanan nizamname ve kanun hareketini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim ister modernist bir Batılılaşma perspektifinden ister İslam hukukunun siyasi otorite tarafından yasalaştırılması perspektifinden olsun, Osmanlı hukuk tarihi alanında yapılmış araştırmaların çoğu Tanzimat dönemindeki yasalaştırma dalgasının önceki dönemlerden farkını teslim etmektedir. Bir taraftan, 16. ve 17. yüzyıllarda yayınlanmış olan Osmanlı kanunnameleri sultanın İslam hukuku çerçevesinde (ve bazen de ötesinde) siyasi otoritesini kullanması ve merkezi otoritenin kuvvetlendirilmesi açısından Tanzimat kanunlarına benzemektedir. Ayrıca, önceki dönemlerde yayınlanan bu kanunnameler, çeşitli vilayet

kanunlarının bazı hükümlerinin genelleştirilmiş halleri olduğu için Rubin'in 19. yüzyıldaki kodifikasyon tanımına da uymaktadır. Öte yandan, Tanzimat öncesi kanunnameler imparatorluk çapında aynı şekilde uygulanması hedeflenen bütünsel ve tek bir kanun kaynağı yaratmayı amaçlamamıştır. Kanunnamelerin varlığına rağmen kadılar ve mahkemeler, kaynağını belirtme ihtiyacı duymadan çeşitli şeriat ve kanun prensiplerini verdikleri kararlara uygulamışlardır. Bu sebeple, Osmanlıların 19. yüzyıldaki kodifikasyon hareketi, söylemsel düzeyde kalsa dahi hukukun üstünlüğü ve evrensellik prensipleriyle daha önceki kanunnamelerden radikal bir biçimde ayrılmaktadır.

Ayrıca, kodifikasyonun kendisinin bir değer olarak hedeflendiği bir yasalştırma hareketinden söz ettiğimizi akıldan çıkarmamakta fayda var. Nitekim, birçok Tanzimat kanunnamesinin mimarı, 'kanunlaştırma' hareketinin önderlerinden saydığı Ahmet Cevdet Paşa'nın medeni hukuka katkılarını tartışan Ebül'ulâ Mardin'e göre, "Mustafa Reşit Paşa, Tanzimatın esaslarını hazırlarken adeta hükümleri kanunlaştırma aşkını, tabir caizse Cevdet Paşa merhuma aşlamıştır" (Mardin, 1946: 33). Hatta Mardin, *Medeni Hukuk Açısından Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinin ilk bölümlerini Cevdet'in hukuk alanındaki inkâr edilemez katkılarının fıkıh alanında uzmanlığından değil, "ulum-ı aklıye" dediği müsbet ilimlere olan merakı ve çok yönlü bir alim olmasından kaynaklandığını anlatmaya ayırmıştır. Cevdet Paşa'nın fıkıh alanındaki eksikliklerine dair itirafını kabul eden Mardin, onun fıkıh tahsilini ve bir süre kadılık mesleğine hizmet etmesini dahi hukuk-severliğine delil olarak kabul etmez. Ona göre Cevdet Paşa'yı bir hukuk adamı yapan onun "kanunlaştırma aşkıdır" (Mardin, 1946: 7-33).

Aslına bakılırsa, Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grup Tanzimatçı aydının "kanunlaştırma aşkı"nı, Rubin'in işaret ettiği küresel kodifikasyon dalgasından kopuk müstakil bir hareket olarak tahayyül etmek meseleyi Batıcılık-yerellik ekseninde bir kısır döngüye hapsedmektedir. Tanzimat kanunlaştırma hareketleri çerçevesindeki tarihyazımı, Cevdet Paşa özelinde tüm bir kodifikasyon hareketinin ne ölçüde İslamcı ne ölçüde Batıcı olduğunu tartışmaktan kendini alamamıştır (Bozkurt, 1996; Cin & Akgündüz, 1989; Gayretli, 2008; Şentop, 2005). Bu çerçevede, çıkarılan kanunların "dış dayatma"dan mı "iç zaruretler"den mi kaynaklandığı üzerine bugüne kadar uzanan bir tartışma zemininden büyük ölçüde çıkılamamıştır (Şentop, 2005). Fakat bu minvalde bir tartışma, hangi cepheden olursa olsun hem Tanzimatçıların zihin dünyasını hem de küresel düzlemde siyasi, ekonomik ve sosyal değişimleri göz ardı ettiği için bizi kanunlaştırma olgusunu çeşitli yönleriyle ele almaktan alıkoymaktadır. CKH'yi küresel kodifikasyon hareketi içinde farklı açılardan ele alan çalışmalar az da olsa mevcuttur (Aykut, 2017; Schull, 2016; Roman, 2021). Benim de 1858 kanunnamesinin ırzı ilgilendiren suçlar bölümü özelinde yürüteceğim tartışmada ayrıntısıyla inceleyeceğim gibi, bu dönemde yürütülen

kanunlaştırma, İslam hukuku-Batı hukuku karşıtlığının ötesinde topyekûn bir harekettir. Bu sebeple, aynı Cevdet Paşa ticaret, arazi ve ceza alanlarında Avrupa kanunlarının uyarlanmasını rahatlıkla kabul ederken, medeni hukuk alanında Fransız Medeni Kanunu'nun model olarak kullanılmasına karşı çıkabilmektedir. Bu da Cevdet Paşa ve Tanzimat bürokratları için kanunlaştırmanın ve kanun reformunun, kanunların kaynaklarından çok daha önemli olduğu anlamına gelmektedir.

Christoph Neumann'ın Tarih-i Cevdet üzerine çalışması, bu gerçeği çok net bir biçimde ortaya koyar. Neumann'ın çarpıcı bir biçimde ifade ettiği gibi, Tarih-i Cevdet'te 'araç tarih, amaç Tanzimat'tır. Ebül'ulâ Mardin'i doğrular bir biçimde Neumann da Ahmet Cevdet'in en büyük amacının Mustafa Reşit Paşa gibi Tanzimat'ın esaslarını uygulamak olduğunu vurgular ve asli hedefinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlamak olduğuna dikkat çeker. Bu sebeple Cevdet ne şeriatı ya da hukukun üstünlüğünü, ne de "seküler" bir devlet anlayışını savunmaktadır (Neumann, 2000: 208-221). Cevdet'in savunduğu en önemli şey, "devletin her şeyin üzerinde olan bir bütünlük" olarak nizamı sağlaması arzusudur ve kanun alanındaki reformlar da buna hizmet etmektedir (Neumann, 2000: 186). Neumann, yeni medeni kanun yani Mecelle'nin hazırlanması tartışmalarında Cevdet'in Fransız medeni kanununun model alınmasına karşı oluşunu ise şeriatı korumaktan ziyade hakimlerin İslam hukukuna aşinalığı ve teba'anın Müslüman kimliğinin zedelenmemesi kapsamında açıklar (Neumann, 2000: 212). Her ne kadar bu açıklama daha ayrıntılı bir Mecelle araştırması gerektiriyorsa da Neumann'ın Tarih-i Cevdet'te şeriatın önemli bir yer tutmadığı gözlemi önemlidir. Neumann'ın aktardığı gibi Cevdet, "naklettiği bir karar veya bir önlemin şer'î hukuka ne derece uygun olduğu konusunda hiçbir zaman kafa yormaz". Ona göre şeriat, sadece gerekçelendirmeye yararlı olacak yerlerde devreye girer. Örneğin reformları meşrulaştırmak gerektiğinde şer'î hukuk bilgisini kullanır (Neumann, 2000: 213).

Aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklayacağımız gibi 1858 kanunnamesinin giriş bölümünde şeriata referansla yapılan açıklama da tam bu kapsamda değerlendirilmelidir. Fakat bu tartışmaya geçmeden önce CKH'nin kaynakları konusundaki kısıtlı bilgiyi zikretmekte fayda var. Mehmet Gayretli'nin ortaya çıkardığı ve yayınladığı kanun müsveddesi hazırlık aşamasına dair ilk somut kanıttır. Ahmet Cevdet'in kendisi de bir müsveddenin varlığından bahsetmektedir (Mardin, 1946: 45). 1857 yılında Reşit Paşa yeniden sadrazam olduğunda Ahmet Cevdet'e Meclis-i Ali-i Tanzimat azalığı tevcih buyurulmuş ve "andan sonra artık kavanin ve nizam layihalarını kaleme almakla meşgul" olmuştur (Cevdet Paşa, 1991b: 21). Cevdet'in *Tezâkir*'deki cümleleriyle: "Ol vakit Meclis'ce elde cezâ kanûnnamesi müsveddesi olup takım takım anı tashih ile fasıl fasıl havâss-ı vükelâ huzurunda kiraâtle kabul olundukça tebyîze verirdim. Bu suretle cezâ kanûnname-i hümâyûnu hitâm bularak arz u isti'zân ile irade-i seniyyesi bi'l-istihsâl ta'b u temsil

ettirilmiştir”(Cevdet Paşa, 1991a: 73). Bu müsveddenin Gayretli'nin bahsettiği müsvedde olup olmadığını bilmemekle birlikte, sonradan yayınlanmış olan kanunnameden büyük ölçüde farklıdır (Gayretli, 2008: 1-8). Fakat, cezaların derecelendirilmesi açısından Code Pénal'le ve devlete karşı işlenen suçlar açısından da 1858 kanunnamesiyle ortaklıklar göstermektedir. Ayrıca, daha sonra ayrıntısıyla inceleyeceğimiz Gayretli'nin tespit etmiş olduğu şeriat ve kanun ilişkisi hakkında kanunnamenin yine 1858'de yayınlanan mukaddimesinin başındaki madde, bu müsveddeye derkenar olarak eklenmiştir. Dolayısıyla, Code Pénal büyük ölçüde adapte edilmeden önce kısıtlı bir adaptasyon girişiminin olduğunu ve girişim esnasında dahi kanunnamenin şeriatla ilişkisinin dert edilmiş olduğunu gözlemliyoruz.

Kanunnamenin hazırlanmasına dair bir diğer belge ise kanun tasarısını hazırlayan komisyonun mazbatasıdır. Akgündüz bu mazbatayı ve mazbatada zikredilen ve kanunnamenin kaynaklarından sayılan Men-i İrtikâb Kanunnamesi'ni ayrıntısıyla incelemiştir (Akgündüz, 1987). 21 Zilhicce 1274 (2 Ağustos 1858) tarihli kanunnameyi hazırlayan komisyonun Sadaret'e sunduğu mazbata, kanunnamenin kaynakları olarak 1855 yılında yayınlanan Men-i İrtikâb Kanunnamesi'ni ve diğer ceza kanunnamelerini göstermektedir. Nitekim, Akgündüz'ün belirttiği gibi CKH'deki “260 küsur maddenin 30 küsur maddesi bu kanunnameden alınmıştır” (Akgündüz, 1987: 159). Bu maddeler, ceza kanunnamesinin memuriyet ve rüşveti ilgilendiren maddelerini teşkil etmektedir. Mazbatada bahsedilen diğer ceza kanunnamelerinden kasıt ise, daha önceki Osmanlı ceza kanunnameleridir. Burada Code Pénal'den hiç bahsedilmez. Ayrıca, mazbata görüş almak için şeyhülislamlığa da bildirilmiştir. Bütün bunlar Akgündüz için kanunnamenin şeriata uygunluğunu kanıtlamak için kullanılmış olmakla birlikte mazbatada Fransız Ceza Kanunu'nun zikredilmemesi, CKH'nin geri kalan 230 maddesinin önceki kanunnamelerden büyük ölçüde farklı olduğu ve Code Pénal'den uyarlandığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Bu makalede bir bölümünü inceleyerek göstermeye çalışacağım gibi CKH'nin bizzat kendisi, maddelerinin düzenlenişi ve içerikleriyle Code Pénal'in bir uyarlaması olduğunun en açık kanıtıdır. Üstelik CKH ve Code Pénal'in çeviri açısından karşılaştırıldığı bir doktora çalışması da mevcuttur (Öner, 2013). Ayrıca, kanunnamenin hazırlanmasında Code Pénal'den faydalandığını dolaylı bir şekilde gösteren birkaç belge de vardır. Bunlardan ilki yine Ahmet Cevdet'in *Tezakir*'de ceza kanunnamesine girmeyen bir hükümden bahsederken söyledikleridir. Cevdet, “Avrupa kavânini hükmünce” hükümdara karşı suikast girişiminde bulunanların idam olunmasının lazım geldiğini ve CKH'nin layihasının da bu yolda hazırlandığını söyler ve ekler: “ve fakir bu işin memur-u mahsusu olup madde be madde bu layihayı havass-ı vükelâ komisyonunda kırâatle verilen karar üzerine tashih ederdim”. Fakat Cevdet Paşa, bu maddeyi okuduğunda Tanzimat azasından Şevket Paşa, padişaha suikastın kimsenin aklına gelmemesi gerektiğini söyleyerek ilgili

maddeyi kanunnameden çıkarttırmıştır. Yine Cevdet'in anlattığına göre, bundan bir yıl sonra 1859'da Kuleli Vakası diye anılan padişaha suikast girişimi sonrasında suikastı planlayanların idam ettirilebilmesi için bir ceza maddesi aranırken, kendisi Ali ve Fuad Paşa'lara Şevket Paşa'ya hikayesini hatırlatmış ve paşalar da bu maddeyi dışarıda bıraktıklarına teessüf etmişlerdir (Cevdet Paşa, 1991b: 83; Onaran, 2018: 247-248). Bu küçük anekdot, Cevdet'in sanıldığı aksine ceza kanunnamesinin hazırlanmasında Avrupa kanunlarından faydalanmak konusunda bir tereddüdü olmadığını apaçık göstermektedir². Bilakis, padişaha suikast girişiminde bulunanların idam edilmesi meselesinde olduğu gibi belli maddelerin Avrupa kanunlarından alınmamış olmasını eleştirebilmektedir.

Burada bahsi geçen Avrupa kanunlarının Fransız Ceza Kanunu olduğu konusunda herhangi bir ibareye Cevdet'in notlarında ya da kanunnamenin yayınlanması öncesinde herhangi bir yerde rastlamıyoruz. Fakat açıkça Fransız Ceza Kanunu'na yapılan ilk atıf, CKH'ye 1860 (1277) yılında eklemeler yapılırken Meclis-i Âli-i Tanzimat'ın yazdığı mazbatadadır (Şentop, 2004: 90-91). Son olarak da 1906 yılında CKH'i Fransızca'ya tercüme eden Young (Young, 1906: 1-54) ve 1913 yılında İngilizce'ye tercüme eden Bucknill ve Utidjian (Bucknill & Utidjian, 1913) ceza maddelerinin Code Pénal'deki hangi maddelere tekabül ettiğini karşılaştırmalı olarak göstermişlerdir. Bu makalede kanunnamenin diğer bölümlerini ayrıntısıyla incelemeyecek olsam da "Hetk-i ırz" bölümünün incelemesi Code Pénal'in ne şekilde uyarlandığını gözler önüne serecektir.

Esasında CKH üzerine yapılan araştırmaların hiçbirinde bahsi geçmeyen fakat kanunnameye öncülük eden önemli kaynaklardan biri de Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın hazırlattığı ceza kanunnameleridir. Mısır üzerine araştırma yapan hukuk tarihçileri Tanzimat döneminde Osmanlı Mısır'ı ve İstanbul'u arasında reformlar açısından etkileşimi gösteren çok değerli çalışmalar yapmışlardır (Peters, 1990: 2007; Baer, 1963). Oysa Osmanlı İstanbulu'nu reformların kaynağı olarak gören ve merkeze odaklanan tarihçiler, Mehmed Ali Paşa'nın hukuk alanındaki reformlarına İstanbul'a etkileri açısından yaklaşmamıştır. Bunda Türkiye merkezli Osmanlı tarihçilerinin milliyetçi ve devletçi bakış açıları kadar, Tanzimat bürokrat ve aydınlarının devletçi reflekslerinin de payı olduğunu düşünüyorum. İstanbul'da reformları gerçekleştiren Tanzimat bürokratları ve aydınları, 1830'larda Mısır ile Suriye'nin kontrolü konusundaki savaştan

² Akgündüz, "Avrupalı kanunlar mı, yerli-İslami kökenli kanunlar mı tartışmasına yerli-İslami kökenli kanunlar tezi lehine karışan" Ahmet Cevdet Paşa'nın ceza kanunnamesini hazırlayan Tanzimat komisyonunun başkanı olması sebebiyle, Ceza Kanunnamesi'nin şeriata aykırı olamayacağını savunmaktadır. Akgündüz, A. (1987). 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikab Kanunnamesi. *Belleten*, 51(199), 153-191. Sadece böyle bir ön-kabul üzerinden geliştirilen kanıt yetersiz olduğu kadar da yanlıştır. Zira, Cevdet'in yerli-İslami kökenli kanunları savunduğu mecra, 1858 ceza kanunnamesi hazırlıkları değil, 1868-1876 yılları arasında çıkarılmış olan Mecelle'nin hazırlık tartışmalarıdır.

ötürü, Mehmed Ali Paşa'nın hazırlattığı kanunlardan faydalanmış olsalar dahi bunu açıkça dile getirmemiş olabilirler. İstanbul'daki bürokratların Mehmed Ali'nin Code Pénal'in çevrilmesi konusundaki çalışmalarından ve bu kanunnamenin önemli maddelerinin 1845 yılında Mısır'daki ceza kanunnamesine uyarlandığından haberdar olmamaları mümkün değildir. Bu durumda, Mısır kanunnamelerini zikretmeseler dahi bunlardan faydalanmış olmaları ihtimalini göz önünde tutmak gereklidir.

Mısır'da Mehmed Ali dönemi ve sonrasında çıkan ceza kanunlarını ayrıntısıyla inceleyen Gabriel Baer (1963) ve Rudolph Peters (2007) Tanzimat dönemi Osmanlı ceza kanunnamelerinde gözlemlediğimiz devletin ta'zir yetkisinin cezalandırma alanında artırılması eğiliminin Mısır'da İstanbul'dan çok daha önce başladığını göstermektedir. Mehmed Ali'nin 1828 yılında Fransa'ya hukuk tahsili için gönderdiği öğrenciler üç yıl sonra Mısır'a geri döndüklerinde hızla Fransız kanunlarını çevirmeye başlamıştır. Mehmed Ali, 1830'larda Osmanlı sultanlarına paralel ama kendi egemenliğini kuvvetlendirecek bir modernizasyon hareketine girişir. Hatta, 1937 yılında, Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından iki yıl önce merkezi kontrolünü güçlendirme arzusuyla Avrupa hükümet etme pratiklerini hayata geçirmek üzere Fransız danışmanlar eşliğinde *Qanun al-Siyasetname* diye bilinen kapsamlı bir reform programı hazırlar (Hallaq, 2009: 103-105). Nitekim, Mehmed Ali'nin 1829 ve 1830 yıllarında hazırlattığı ilk ceza kanunnameleri, büyük çoğunluğu ta'zir cezası olan idam, hapis, kırbaç gibi cezaların miktarlarını ve limitlerini kesinleştirmeyi ve bu şekilde keyfi cezalandırmanın da önüne geçmeyi amaçlamaktadır (Peters, 2007: 213-218). Bu erken reformasyon hamleleri sebebiyle, 1839'da Gülhane Hatt-ı Şerifi Mehmed Ali'ye gönderilip yaygınlaştırması istendiğinde, kendisi hatt-ı şerifin ilkelerini birkaç yıldır kanunlar yoluyla uyguladığını ve yeni reformlarla da devam ettireceğini bildirmiştir (Baer, 1963: 30; Hallaq, 2009: 103-105).

Ancak, *Qanun Muntakhah* (Seçilmiş Kanunlar) olarak anılan ve çeşitli kanunların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş 203 maddelik kanunname Mehmed Ali'nin hazırlattığı diğer ceza kanunlarından radikal bir biçimde ayrılır. Bu o zamana kadar hazırlanmış en kapsamlı kanunnamedir. Kanunnamenin yarısı 1830 ve 1837 kanunnameleri ile 1837-1844 yıllarında çıkarılan köy hayatı, rüşvet, memuriyet, kamu mülkiyetinin korunması gibi 'yerel' konuları ve cezaları içermektedir. Kanunnamenin diğer yarısı ise çeşitli konulardaki suçlara ayrılmıştır. Peters'in karşılaştırmalı olarak gösterdiği gibi bu maddelerin çoğu 1810 Code Pénal'inden çeviri ve uyarlamasıdır (Peters, 2007: 218-221, 230-231). Fransız Ceza Kanunu'ndan uyarlanan maddeler, kalpazanlık, cinsel şiddet ve tecavüz, ıskat-ı cenin, zehirleme, hırsızlık, gasp, kazara adam öldürme, hile, yalancı şahitlik, devlet görevlilerine hakaret gibi suçlarla ilgilidir. Kanunname, kazara adam öldürme ve ıskat-ı cenin maddeleri dışında şeriat hükümlerine herhangi bir atıf

yapmaz. Fransız kanunnamesindekilerle her zaman örtüşmemekle birlikte bu bölümdeki suçlara verilen tüm cezalar, ta‘zir kategorisindeki idam, nefy, kalabendlik, kürek, hapis, kırbaç ve para cezalarıdır (Peters, 2007: 219-220).

Ayrıca, Baer bu kanunnamenin özel mülkiyeti koruması, keyfi cezalandırmayı ortadan kaldırması açısından teb‘anın haklarını devlete karşı güvenceye alan ve şeriat sınırlarını ihlal eden ilk kanunname olduğunu ve Avrupalılar tarafından *Code de Mehemed Ali* olarak tanımlandığını belirtmiştir. Hatta, Baer, ırza saldırının (*taaddin ‘ala ‘ird*) 1830 kanunnamesinde kadı tarafından görülmesi gereken şer‘i bir suç iken 1845 kanunnamesinde kadı ve şeriattan bahsedilmeden kalebentlik ya da kürek ile cezalandırılan bir suça dönüştüğünü özellikle belirtir (Baer, 1963: 31). Fakat bu kanunname uzun süre yürürlükte kalamamış, Hidiv Abbas Paşa’nın, dedesi Mehmed Ali Paşa’nın reformlarına karşı olması ve İstanbul’dan gelen baskılar sebebiyle 1852 yılında *al-Qanunname al-Sultani* adıyla 1851 Osmanlı Ceza Kanunnamesi uygulamaya konulmuştur.

Mehmed Ali Paşa’nın 1845 yılında hazırlattığı ceza kanunnamesi ile 1858 Osmanlı Ceza Kanunnamesi arasındaki paralellik, iki kanunnamenin de kaynağının 1810 Code Pénal’i olmasının ötesindedir. Yukarıdaki ırza saldırı örneğinde olduğu gibi Fransız kanunnamesinden çeviri yapılırken kullanılan kavramlar ve uyarlanan suçlar ve cezalar arasında büyük benzerlikler söz konusudur. İki kanunnamede de şeriat ceza hukuku önceliklere kıyasla belirgin bir biçimde az yer kaplar, hatta yakından bakıldığında şeriat prensiplerinin ötesine geçen uygulamaların söz konusu olduğu görülür. Her ne kadar bunlar İslam hukukuna dayalı Osmanlı hukuk pratiğinin her iki coğrafyada hüküm sürmüş olmasıyla ilişkili benzerlikler olarak görülebilirse de yabancı bir kanunun adaptasyonu çerçevesinde terminoloji ve ceza kategorileri arasındaki aşikâr paralellik iki reform hareketi arasında bir etkileşim olduğunu gösterir niteliktedir. Fransız Ceza Kanunu’nun uyarlanması konusunda Mehmed Ali’nin reform girişimlerinin kronolojik olarak İstanbul’dakileri önceliyor olması, bu rüzgârın Mısır’dan İstanbul’a doğru estiğine işaret etmektedir.

Kanunname, Şeriat, Ta‘zir: Yeni bir İlişki mi?

CKH’nın şeriat ceza hukuku açısından en tartışmalı yanı ve eski kanunnamelerden en önemli farkı, suçların sınıflandırılması ve farklı kategorilerdeki suçların cezalandırılmasında devletin ta‘zir yetkisini kullanma derecesidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kanunname Code Pénal’daki suç derecelendirmesini örnek alarak, suçları cinayet, cünha ve kabahat olarak tanımlamakla birlikte, içerik açısından da üç bölüme ayırmıştır. Bunlardan birincisi “zarar-ı ‘amm olan cinayet ve cünha” yani kamuya karşı işlenen suçlar iken, ikincisi “eşhas hakkında vuku‘ bulan cinayet ve cünha” yani şeriata göre kişiye karşı işlenen suçlardır. Üçüncü bir bölüm olarak da “umur-ı tahaffuziye ve tanzifiye ve zabıtaya muhalif hareket edenlerin ashab-ı kabayih” yani

sıhhat, hijyen ve zabıtaı ilgilendiren konularda suç işleyenlerin cezaları gelmektedir. Tüm bu bölümler, Code Pénal'deki suç ayrımlarına tekabül etmektedir.

Kanunnamenin yukarıda bahsedilen birinci ve üçüncü bölümleri, kamu hukuku alanını ilgilendiren suçları içerdiğinden şeriat ceza muhakemesine göre de siyasi otoritenin yetki alanına girmekte ve siyaseten ta'zir ile cezalandırılabilir. Dolayısıyla Code Pénal'den bu bölümlerin uyarlanması Osmanlı ceza kanunnamesi mantığı içinde bir sorun teşkil etmemektedir. Fakat, “eşhas hakkında vuku’ bulan cinayet ve cünha” başlıklı ikinci bölüm, şeriat açısından şahıslar arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukuk alanına girdiği için teoride devlet yöneticisi tarafından değil şer‘an cezalandırılması gereken bir alandır.

Fıkha göre siyasi otoritenin ayrıca cezalandırma yetkisine sahip olmadığı alanlar, adam öldürme ve yaralama suçlarıdır. Bu suçlar sabit olduğunda kısas ve diyet ile cezalandırılır. Siyasi otoritenin yetkisi konusunda başka bir tartışmalı alan ise şeriatdaki had suçları ve cezalarıdır. Zina, zina iftirası, yol kesme, hırsızlık, sarhoşluk ve irtidad, Allah’a karşı işlenmiş sabit suçlardan sayılır. Dolayısıyla şeriata göre bu suçlara verilen sabit (had) cezalar değiştirilemez, azaltılamaz. İşte, CKH'nin ikinci babında yer alan “eşhas hakkında vuku’ bulan cinayet ve cünha”, yukarıda sayılan ve şeriata göre sabit cezaları olan adam öldürme, yaralama ve çeşitli had suçlarından oluşmakta ve bu suçlar için kanunname siyasi otoritenin yetkisinde olan çeşitli ta'zir suçları tayin etmekteydi. Yine, bu bölüm altında yer alan suçların, Code Pénal'in “*crimes et délits contre des particuliers*” başlıklı benzer suçlardan oluşan bölümün belli ölçülerde şer‘i terminoloji kullanılarak Osmanlı hukuk literatürüne çevrilmiş hali olduğunu hatırlatmakta fayda var.

Kanunnameyi hazırlayan komisyonun, kanunnamenin bu bölümünün Tanzimat'ın ilk iki kanunnamesinden farklı olduğunun ve önemli ölçüde şeriatın siyasi otoriteye verdiği yetkiyi aştığının farkında olmaması mümkün değildir. Nitekim, “eşhas hakkında vuku’ bulan cinayet ve cünha” başlıklı bölüm henüz olmamasına rağmen müsvedde nüshada derkenar olarak bulunan şeriat ve kanun arasındaki ilişkiyi betimleyen madde, kanunnamenin ana metnine girmiş ve mukaddimenin ilk maddesi halini almıştır. Şeriat terminolojisine dikkatli atıflarla hazırlanan bu madde aşağıdaki gibidir:

Doğrudan doğruya hükümet aleyhine vuku bulan cerayimin icrây-ı mücazâtı devlete ait olduğu gibi, bir şahıs aleyhinde vuku bulan cerayimin âsayiş-i umumiye ihlal eylemesi ciheti dahi kezalik devlete ait olduğundan, tayin ve icrası şer‘an emr-i ulül-emre ait olan ta'zirin tayin-i derec'atını dahi işbu Kanunname mütekeffil ve mutazammın olup ancak herhalde şer‘an muayyen olan hukuk-ı şahsiyeye hâlel gelmeyecektir (Akgündüz, 1986: 834).

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi, bu açıklama kamu hukuku ve özel hukuk açısından şeriatla var olan net ayrımın dışına çıkmakta ve şahıslara karşı işlenen suçların da kamu düzenini ihlal ettiği nispette devletin kontrolünde olması gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda, şahıslara karşı işlenen suçların cezalarının da kamu otoritelerinin yetkisi altında olan ta'zirin çeşitli dereceleri olduğu ve kanunnamenin hem hükümete karşı hem de şahsa karşı işlenen suçların cezalarını düzenleyeceği belirtilmektedir. Fakat bu yetkinin hiçbir şekilde şeriatın özel hukuk kurallarına zarar vermeyeceği de maddenin sonuna not düşülmüştür.

Burada görülen çelişki, kanunnameyi hazırlayan komisyonunun, devletin önceki kanunnamelerden çok daha kuvvetli bir biçimde şeriatça özel hukuk olarak tanımlanan ve siyasi otoritenin yetki alanına girmeyen alanı düzenlediğinin farkında olduğunu göstermektedir. Yani Meclis-i Tanzimat, “eşhas hakkında vuku' bulan cinayet ve cünha” bölümünün altında bulunan adam öldürme ve yaralama suçlarına “kanunen idam”, “siyaseten katl” ya da hapis ve kürek gibi diğer ta'zir cezaları vermiştir. Bununla birlikte, bu suçlar normalde şer'an kısas ve diyet ile cezalandırıldığından, bu bölüm altındaki Madde 171 “hükm-i kanunî hukuk-u şahsiyeyi iskat edemeyeceğinden” maktulün akrabaları kısas isterlerse öncelikle bu davanın şer'î mahkemede görülmesini tavsiye etmektedir (Akgündüz, 1986: 861). Fakat, adam öldürme ve yaralama suçlarının şer'an cezalandırılması mümkün olmadığında dahi kanunen ve siyaseten cezalandırılmasının yolunu açmaktadır.

Aynı zamanda, önceki Tanzimat kanunnamelerinden farklı bir biçimde CKH “eşhas hakkında vuku bulan” suçlar kategorisini gözle görülür bir şekilde genişletmiş ve bu bölüm altındaki tüm suçlar için istisnasız ta'zir cezaları belirlemiştir. Bunun ilk sebebi, bu bölümün Code Pénal'de var olan suçlardan teşekkül etmesidir. Bunların bir kısmı, şeriatla mevcut olan had suçlarına tekabül etmekte ya da çeviri yoluyla bu benzetme sağlanmaktadır. Sirkat (hırsızlık) gibi bazı had suçları şer'î terminolojide olduğu gibi kanunnameye eklenirken, şeriatla zina olarak anılan cinsel suçlar ise “hetk-i ırz” ve “fî'l-i şeni” gibi dolaylı tabirlerle tanımlanmıştır. İki durumda da CKH yüzyıllardır süren Osmanlı siyasi yöneticilerinin kanunname geleneğini tekrarlamaktadır: Şeriatla göre tanımlanmış had suçlarının kanıt şartlarını hafifleterek bu suçlar için sabit had cezaları vermek yerine bu suçları kamu otoritesinin yetki alanına giren ta'zir cezaları ile yargılamak. Başka bir deyişle, Allah'ın temsilcisi olan siyasi otorite, şeriatla göre kanıtlanması epey güç olan fakat kamu düzenini ilgilendiren had suçlarını bazen kullanılan terminolojiyi bazen de kanıt şartlarını değiştirerek ta'zir yetkisi ile cezalandırılmıştır. Osmanlı sultanlarının erken-modern dönem kanunnamelerinde sıklıkla yaptıkları da budur. Bu bağlamda, CKH, kamu düzenini sağlamak amacıyla şer'î suçlardan olan öldürme ve yaralama suçlarının yanında had suçlarını da siyasi otoritenin ta'zir yetkisi ile cezalandıracağını açıklamaktadır.

Böylece Mukaddimenin birinci maddesi, esasen erken-modern Osmanlı kanunnamelerindekine benzer bir biçimde *ulu'l-emr*'in ta'zir yetkisi ile kamu düzenini kontrol edeceğini açıklamaktadır. Bu anlamda Meclis-i Tanzimat'ın yaptığı bu açıklama, şeriatın sınırlarını zorlayan kanunnamenin ve kanunlaştırma hareketinin meşrulaştırılması amacını taşımaktadır. Fakat, Heinzelmann'ın 1858 kanunnamesinin dili ve içeriği üzerine yapmış olduğu ayrıntılı çalışmasında iddia ettiğinin aksine, mukaddimede yazılanlar “hükümdarın ya da siyasi otoritenin kanunnameyi geleneksel şeriat-kanun dengesini bozmayarak oluşturduğu bir metin olarak pazarlama ve meşrulaştırma” (Heinzelmann, 2014: 321) girişiminin ötesinde bir özgüvene sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, bu açıklama savunmacı bir refleksle sınır aşımını inkâr etmek için yaratılmış bir “retorik”ten ziyade, yüzyıllardır süregelen bir hukuki pratiğin modern-devletin merkezîyetçi refleksleriyle kodifiye edilmiş bir deklarasyonudur. Bu anlamda siyasi otoritenin kamu düzenini tesis etmek için ta'zir yetkisini kullanımını ve bir sonraki bölümde açıklayacağım gibi yer yer bu yetkiyi aşması, mukaddimede devletçi-merkezîyetçi bir özgüvenle savunulmaktadır.

“Hetk-i İrz Edenler” ya da “Ahlaka Saldırı” (*Attentats aux Moeurs*)

Siyasi otoritenin yetki alanını genişletmek amacıyla CKH'nin şeriatın sınırlarını zorladığı en önemli kısımlardan biri “Eşhas hakkında vuku bulan cinayet ve cünhalarla ilgili mücazat-ı müterettibeleri” başlıklı ikinci babın üçüncü faslı olan “Hetk-i ırz edenlerin mücazâtı beyanındadır” bölümüdür. Bu bölüm, 1832 Code Pénal'inin altıncı bölümü olan “*Attentats aux Moeurs*” (Ahlaka Saldırıları) bölümünden uyarlanmıştır. Code Pénal'de var olan cinsel suçların uyarlanması için şeriatteki zina terimi yerine şer'i olmayan fakat Osmanlı hukuk pratiğinde var olan bir kavram olan “hetk-i ırz” teriminin seçilmesi gayet dikkat çekicidir. Bunun da ötesinde, Code Pénal'den hangi maddelerin ne şekilde uyarlandığı ve hangilerinin dışarıda bırakıldığı da kanunnamenin mantığını ve cinsiyetçi “hassasiyetlerini” açık eder.

Code Pénal de bulunan “*Attentats aux Moeurs*” bölümündeki on bir maddenin ancak altısı ilk aşamada, yani 1858'de CKH'ye alınmıştır. “Hetk-i ırz” bölümü bunların yanı sıra Code Pénal'den alınmayan bir başka maddeyle birlikte toplam yedi maddeden oluşur. Fakat 17 Aralık 1860 (3 Cemaziü'l-ahir 1277) tarihinde “*Attentats aux Moeurs*” bölümünün geriye kalan beş maddesinin dördü birleştirilerek kanunnameye bir zeyl olarak eklenmiştir (Bucknill ve Utidjian, 1913: 149-157). Böylece, 1860 itibarıyla Code Pénal'in ilgili bölümü sadece bir madde dışında CKH'ye dahil edilmiştir. Code Pénal'den uyarlanmayan tek madde, İslam hukukuna hiç uymayan çok-eşliliğin cezalandırılması ile ilgili maddedir. Makalenin bu son kısmında “Hetk-i ırz” bölümündeki maddeleri ayrıntısıyla inceleyerek ırz kavramının hem terminoloji hem toplumsal ve

hukuki hassasiyetler açısından kanunnameler arasında nasıl kültürel olarak tercüme edildiğine odaklanacağım.

İlk olarak 1858’de CKH, “*Attentats aux Moeurs*” maddelerini uyarlarlarken bir sıra değişikliği yapmıştır. Kanunname, ilgili bölümün “kamusal ahlaksızlık” (*outrage public à la pudeur*) üzerine olan ilk maddesini atlayıp, bu maddeyi takip eden “cinsel taciz” ya da “ırza saldırı” (*attentat à la pudeur*) ile ilgili maddeleri alarak “Hetk-i ırz” bölümüne başlamıştır. Bu bölümün aşağıda alıntılanan ilk üç maddesi, 1832 yılında yenilenerek yayınlanan Code Pénal’in benzer üç maddesinden uyarlanmıştır:

Madde 197: Her kim on bir yaşından aşağı bir çocuğa *fi’l-i şeni’* icra eyler ise altı aydan ekall olmamak üzere muvakkaten habs cezasıyla mücazat olunur.³

Madde 198: Bir adam bir kimseye *cebren fi’l-i şeni’* icrâ eder ya’ni *ırzına geçer* ise muvakkaten küreğe konulur.⁴

Madde 199: Cebren *fi’l-i şeni’* icrâsı, buna dâcâr olanların üzerlerine hükümleri cârî olan mürebbileri veyahud velileri veyahud aylıklı hizmetkârları taraflarından vuku’ bulur ise beş seneden ekall olmamak üzere muvakkat kürek cezası hükmolunur⁵ (Akgündüz, 1986: 865).

Yukarıdaki maddelerde dikkati çeken ortak özellik, *fi’l-i şeni’* olarak adlandırılan eylemin rızaya dayalı olmayan bir cinsel saldırı içermesidir. Kanunnamede *fi’l-i şeni’* terimi, Code Pénal’deki *attentat à la pudeur* teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu terim, Fransız ceza hukukunda bir kişinin cinsel bütünlüğüne zarar veren ya da saldırı şeklinde gerçekleşen cinsel eylem anlamına gelmektedir. Bu eylemin suç olması için kasıtlı bir biçimde mağdura karşı gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Ayrıca, yetişkin olmayanlara karşı yapıldığında, rıza içeriyor olsa dahi cinsel saldırı addedilmektedir⁶. *Fi’l-i şeni’* kavramı Osmanlı hukuk pratiğinde yüzyıllardır benzer fiilleri adlandırmak için kullanılan bir kavramdır. Şer’i bir kavram olmayan *fi’l-i şeni’*, cinsel saldırıları da içerecek bir biçimde çeşitli cinsel suçları üstü örtülü bir biçimde tanımlamak için kullanılmıştır. Bu kavrama kadı sicillerinde sıkça rastlanmasının sebebi, şeriatı göre kanıt şartları oldukça katı ve zor olan *zina* suçlarını başka bir kavramla tanımlamak suretiyle siyasi otoritenin ta’zir yetkisiyle yargılanabilmesini sağlamaktır (Tuğ, 2017: 156-179). Yukarıdaki maddelerde olduğu gibi, cinsel eylemin zor kullanarak rıza dışı gerçekleştiği vurgulanmak istendiğinde ise belgelerde *cebren fi’l-i şeni’* terimi kullanılmaktadır. Her ne kadar,

³ Article 331.Code Pénal Annoté: Édition De 1832, (1833).

⁴ Article 332. A.g.e.

⁵ Article 333. A.g.e.

⁶ <https://coutureetassocies.com/viol-attentat-pudeur/> ve *La Fédération des Centres de Planning familial des Femmes Prévoyantes Socialistes* (The Federation of Family Planning Centers of Prévoyantes Socialist Women), <https://www.planningsfps.be/nos-dossiers-thematiques/dossier-violences-sexuelles/attentat-a-la-pudeur/>.

Madde 197'de on bir yaşından küçük bir çocuğa karşı *fi'l-i şeni'* durumunda zor kullanma belirtilmemiş olsa da kanunnamenin bu vurguyu yapmamasının sebebi Fransız kanunnamesinde olduğu gibi yaşı küçük olan çocuğun cinsel eyleme rızasının gerçek bir rıza sayılmaması ve fiilin bir saldırı olarak görülmesidir.

Code Pénal uyarlanırken CKH'de cinsel saldırı maddelerinin kamusal ve aleni ahlaksızlık maddesinin önüne geçmesi bu noktada önem kazanmaktadır. Osmanlı ahlak ve hukuk sisteminde, bireylerin haysiyeti, namusu ve ırzına saldırı, kamusal olarak icra edilen ahlaksızlık ve fuhuştan çok daha tehditkâr bir meseledir. Namus söz konusu olduğunda bir kişinin hanesine, mahremine ve özel alanına saldırı, kamusal ahlaksızlıkla kıyaslandığında çok daha büyük bir suç olarak algılanmaktadır (Tuğ, 2017: 145-154). Bu bağlamda Code Pénal'deki "*Attentats aux Moeurs*" (Ahlaka Saldırı) başlıklı bölümün CKH'ye 'hetk-i ırz' olarak çevrilmesi ile kamusal ahlaksızlıktan ziyade ırza saldırı suçlarının ön plana çıkarılması birbirleriyle uyumlu olan bilinçli tercihler olarak okunabilir. Nitekim, daha önceki yüzyıllarda arzuhaller ve Divan-ı Hümayun belgelerinde sıklıkla karşılaştığımız "hetk-i ırz" kavramı, buradaki kullanıma çok benzer bir biçimde kişinin ırz, namus ve haysiyetini tehdit eden cinsel içerikli saldırılara işaret etmek için kullanılmış ve çoğunlukla ta'zirle cezalandırılmıştır. Bu anlamda, "hetk-i ırz" üst başlığı altında toplanan cinsel fiiller içinde karşılıklı rızaya dayalı olmayan ihlallerin ön plana çıkarılması ve bu ihlallerin şeriat prensiplerine göre zina olarak adlandırılmadan ta'zir ile cezalandırılabilir olmaları CKH'yi hazırlayan komisyonun önemli bir tercihi gibi görünmektedir. Code Pénal'in ilgili bölümünde ilk madde olan kamu ahlakına aykırı davranışların—ki bunlar rızaya dayalı zina ve fuhuş gibi cinsel suçları içerir—en sona atılması da bu tercihin önemli göstergelerinden biridir.

İlk iki maddede açıklanan çocuğa (197. madde) ve yetişkin bir bireye karşı (198. madde) işlenen ırza saldırı suçu, üçüncü maddede (199. madde) saldırıyı gerçekleştiren suçlunun kurbanı yakınlığı açısından değerlendirilmiştir. Bu madde de Code Pénal'den çevrilmiş olmakla birlikte Fransız Ceza Kanunu'nda zikredilen "suçlunun kamu görevlisi ve dini görevli olması ya da bir ya da daha fazla suç ortağının bulunması"⁷ durumunda cezasının ağırlaştırılması ibaresi dahil edilmemiştir. Sadece kurbanın velisi, mürebbsi ve aylıklı hizmetkârı tarafından gerçekleştirilen ırza saldırı fiillerinin cezalarının artırılması tercih edilmiştir. Başka bir deyişle, CKH, yine hane içi ırza saldırı fiilini, kamu otoriteleri tarafından ya da organize suç olarak işlenen bir cinsel saldırı fiilinden daha büyük bir suç olarak tanımlamıştır. Bu "kültürel çeviri", daha ziyade kanunu hazırlayanların ahlak dünyasında hane içinden gelen ırza saldırının devlet görevlileri, din

⁷ Article 333. Code Pénal Annoté: Édition De 1832, (1833).

görevlileri ya da yabancılar tarafından organize edilen bir ırza saldırıdan çok daha ciddi bir tehdit ve ahlaksızlık olarak görülmesiyle ilgilidir.

Bu kültürel adaptasyon, CKH'de ırza saldırı suçlarına Code Pénal'de var olmayan bir maddenin eklenmesinde de kendisini gösterir. Devlet ve din görevlilerinin ırza saldırısının Osmanlı ahlak sisteminde herhangi bir karşılık bulmamasının yanı sıra belli ki evli olmayan bir kızın cinsel saldırı yoluyla bekaretinin bozulması da Osmanlı ahlak ve hukuk sistemi içerisinde özel olarak yer verilmesi gereken bir hususiyete sahiptir:

Madde 200: Eğer böyle cebren fi'l-i şeni', henüz bir ere tezvic olunmamış kız hakkında vuku bulur ise, buna mütecasir olan kimse iş bu kürek cezasından başka tazmin vermeye dahi müstehak olur (Akgündüz, 1986: 865).

Yukarıdaki maddede görüldüğü gibi, henüz evlenmemiş bir kıza karşı bir cinsel saldırı gerçekleştiğinde suçlu, cebren fi'l-i şeni' suçu sebebiyle kürek cezasına çarptırıldığı gibi bekaret kaybını tazmin etmek için şeriata uygun bir biçimde para cezası da verecektir. Bu maddede kamu otoritesinin uygulayacağı ta'zir cezası ile şahsın kaybını karşılamak için verilen tazminat yani şer'i diyet cezasının bir araya geldiğini görüyoruz. Bu, kanunnamenin mukaddime kısmında bahsedilen, kanun hükümlerinin “şer'an muayyen olan hukuk-ı şahsiyeye” zarar vermeyeceği taahhüdüyle uyumlu bir uygulamadır. Nitekim, Tanzimat öncesi şeyhülislam fetvalarında ve Osmanlı hukuk uygulamasında da bakire kıza karşı işlenen tecavüz suçunun hem ta'zir hem de diyet ile cezalandırıldığını görüyoruz (Peirce, 2008; Sonbol, 1997; Tuğ, 2017). Bu anlamda, Osmanlı kültürel coğrafyasında ırz anlayışı açısından önemli bir yere sahip olan bekaret, şeriat ve kanunun yüzyıllardır hukuk geleneğinde harmanlanarak uygulandığı şekliyle 1858 kanunnamesinde yerini almıştır.

Code Pénal'den ayrı olarak Osmanlı kanunnamesine eklenen bu maddenin, hukuki açıdan daha da ilginç olan kısmı, 1860 yılında bu maddeye getirilen ektir. Bu ek madde, evlilik öncesi gerçekleşen cinsel ilişkinin evlilik vaadiyle yani rızaya dayalı olma ihtimalini gündeme getirmektedir:

Zeyl: Tezevvüc edeceğim deyu iğfal ile bir biker-i bâliğanın bikerini izale edip de sonra almaktan istinkâf eden kimse, kendisinden bedel-i tazmin-i biker alındıktan sonra bir haftadan altı aya kadar hapsolünür. Ve fakat bu hükmün sudûru izdivac vaadiyle iğfalı ya erkeğin ikrar ve itiraf eylemesine veyahut kız tarafının isbat etmesine menûttur.

Bu madde iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, yukarıda belirtildiği gibi her ne kadar iğfal (kandırma) olarak nitelense de evlilik öncesi rızaya dayalı cinsel ilişkiyi suç olarak tanımlayarak saldırı barındırmayan zina eylemini ilk defa kanun çerçevesine sokmuştur. Bu

şekliyle, devlet otoritesi şer'an zina olarak tanımlanması ve kanıtlanması gereken alana bu kanunname kapsamında ilk defa müdahale etmiş ve cinsel fiili had cezası yerine ta'zir ve para cezası ile cezalandırmıştır. Rızaya dayalı gayr-i meşru ilişkinin kanun yoluyla cezalandırılması Osmanlı kanun geleneğine yabancı bir uygulama olmamakla birlikte (Peirce, 2003; Tuğ, 2017), 1858'de çıkarılan haliyle kanunnameye rızaya dayalı hiçbir cinsel suçun dahil edilmemesi hazırlayan heyetin şeriatın ta'zir yetkisi çerçevesinde kalma hassasiyetlerine işaret etmektedir. Dolayısıyla, 1860 yılında eklenen bu madde ve ileride açıklayacağım rızaya dayalı zina maddeleri bu sınırın da iki yıl sonra aşıldığının göstergeleridir.

İkinci olarak, bakire kızın evlilik vaadiyle kandırılarak bekaretinin izale edilmesi 'hafifletici' bir sebep olarak tanımlanmış ve ırza saldırı suçunun cezası kürekten kısa süreli hapis cezasına indirilmiştir. Bu, CKH'de halihazırda bulunan buluğa ermemiş bir kızı kaçırın şahsın kürek cezasının kaçırıldığı kızla evlenmesi durumunda düşmesi maddesiyle⁸ (Akgündüz, 1986: 867) ile paralel bir niteliğe sahiptir. Başka bir deyişle, ırzı ilgilendiren örfi-şer'î uygulamalar Fransız Ceza Kanunu'nda olmadığı halde yeni kanunnameye eklenmiştir. Bu maddede, evlilik vaadiyle kendi rızasıyla cinsel ilişkiye giren kızın cezalandırılmasına dair herhangi bir hükmün olmaması ise ileride ayrıntısıyla tartışacağım gibi zina eden kadını öldürme ya da ona karşı dava açma hakkının tamamen kocası ya da velisine havale edilmesiyle ilgilidir.

CKH'nin "Hetk-i ırz" bölümünün ırza saldırı suçunun farklı şekillerini açıklayıp cezalandırdığı bu ilk dört maddesini, genel ahlak ve adaba aykırı suçları barındıran iki madde takip etmektedir. Bunlar da 1858 yılında Code Pénal'den uyarlanmıştır.

Madde 201:

Her kim zükûr ve inâsdan genç kimseleri idlâl ve iğfâl ederek fuhşiyâta tahrik ve iğra ve esbab-ı husûlünü teshil etmeyi itiyad ederek adab-ı umumiyeye münâfî harekete cesaret eyler ise bir mahdan bir seneye kadar habs ile mücâzât olunur. Ve eğer bu şüretle idlâl ve iğfâl kaziyesi baba yahud ana veya vasî olan kimselerden zuhûr eder ise altı mâhdan bir buçuk seneye kadar habs ile mücâzât kılınır.⁹

⁸ Madde 206: *Her kim sinn-i bülüğa varmamış bir çocuğu cebr veya hile ile bir tarafa kaçırır ise üç aydan bir seneye kadar hapis olunur. Ve eğer bu suretle kaçırılan çocuk, hadd-i buluğa varmamış bir kız ise, kaçırın şahıs muvakkaten küreğe konulur. Ve eğer kaçırılan kız hakkında fi'l-i şeni' icra olunmuş ise bunu mürtekib olanlar haklarında o fiil için muayyen olan cezanın müntehay-ı derecesi icra olunur. Ve bir kız kaçırıldığı halde nikah vuku bulmuş ise, iktizay-ı şer'isi üzere hareket olunur.*

⁹ Article 334. Code Pénal Annoté: Édition de 1832, (1833).

Madde 202:

Mugâyir-i ar ve hayâ alenen fi'l-i şeni' icrâsına ictisâr eden şahıs üç aydan bir seneye kadar hapis olunur. Ve bir mecrediye altınından on mecrediye altınına kadar cezâ-yı nakdî alınır (Akgündüz, 1986: 865-866)¹⁰.

Görüldüğü gibi 201. madde kandırma yoluyla genç kızları ve erkekleri fuhşiyata tahrik ederek kamu ahlakına aykırı davrananlara verilecek cezaları içerirken, Code Pénal'in ilgili bölümünün ilk maddesinden uyarlanan 202. madde ise ahlaka mugayir bir şekilde alenen fi'l-i şeni' icra edenlerin cezaları hakkındadır. Bu iki maddenin sıralaması dahi kanunnamenin genel mantığının önce “cebren”, sonra “kandırma yoluyla” ve en nihayetinde “aleni ve rızayla” işlenen fi'l-i şeni' suçlarının cezalandırılması şeklinde kurgulandığını gösterir. Dolayısıyla, 1858'de hazırlandığı şekliyle kanunnamenin “Hetk-i ırz” bölümü, şahsa ve haneye saldırıyı, Code Pénal'de bulunan kamusal ahlaksızlıktan daha fazla ön plana çıkaran ve bu tür saldırıların cezalandırılmasında devletin ta'zir yetkisi kullanımını meşrulaştıran bir anlayışa sahiptir.

Rızaya dayalı cinsel fiillerden olduğu için 1858 yılında hazırlanan ceza kanunnamesine Code Pénal'in karı-kocanın birbirine karşı işlediği aldatma/zina suçunu ilgilendiren maddeler eklenmemiştir. Zira, bu suçlar daha önce de açıkladığımız gibi şeriata göre Allah'a karşı işlenen suçlardan olup kanıtlanmaları halinde sabit had cezası verilmesi gereken ve kamu otoritesi tarafından ta'zir cezalarına çevrilemeyen suçlardan sayılmaktadır. Her ne kadar eski Osmanlı kanunnameleri, zina suçlarının kanıt şartlarını yumuşatarak, cezalarını da sabit para ve ta'zir cezalarına çevirmişlerse de ceza kanunnamesinin 1858 yılında yayınlanan nüshası şahıslar arası cinsel ilişkiyi suç kapsamında tanımlamamıştır. Başka bir deyişle, Tanzimat erki rızaya dayalı zina konusunda 1860 yılına kadar sessiz kalmayı tercih etmiş ve bu özel alana dokunmamıştır.

Fakat, “iğfal ve idlal yoluyla fuhşiyata tahrik” suçuna ilişkin yukarıda zikredilen 201. maddeye aynı yıl yapılan ekleme ile “rızaya dayalı gayr-i meşru cinsel ilişki” net bir biçimde kanunnameye dahil edilmiştir. Bu ek, 1832 Code Pénal'inde karı-kocanın birbirine karşı işlediği aldatma/zina suçunu ilgilendiren ve 1858'de CKH'ye eklenmeyen dört maddenin uyarlamasıdır:

Zeyl: Bir hatun aleyhinde ırz davası mutlaka zevcine ve zevci olmadığı halde velisine ait olup bu suretle leded-dava irtikâb-ı fi'l-i şeni'i zina eylediği tahakkuk eden hatun, üç aydan ekall ve iki seneden ziyade olmamak üzere hapis ile mücazat olunur. Şu kadar ki zevc tekrar zevcesini almaya razı olarak bu cezanın hükmünü iskat edebilir. Böyle fi'l-i şeni' ile mahkume olan hatunun bu fiilde şeriki olan şahıs dahi kezalik üç aydan iki seneye kadar hapis ile cezalanır. Ve bundan başka kendisinden beş mecrediye altınından yüz mecrediye altınına kadar cezay-ı nakdi alınır. Ve bu şeriki

¹⁰ Article 330. A.g.e.

töhmət aleyhinde kabule şayan olabilecek delail, fiil-i mezkuru icra halinden veyahut bir müslümanın haremde bulunmaktan veyahut kendi tarafından yazılmış olan mekatib ve evrakdan dahi istinbat olunabilir. Ve bu maddenin hükmü ancak bir hatunun irtikab-ı fi'l-i şeni' zina edip de zevci veya velisi tarafından ırz davası vukuuna muallak olup Devlet-i Aliyyenin bu misillu fuhşiyat hakkında elyevm meri olan zaptiye nizamati ahval-i adiyede kemakan cari olacağından ona kat'an şümülu yoktur.

Zevcesiyle birlikte sakin olduğu hanede diğer hatun ile zina fiil-i kabihine meluf olan ve zevcesinin şikayet-i vakıası üzerine fiil-i mezkûru irtikab-ı tahakkuk eden zevc, beş mecdiye altından yüz mecdiye altınına kadar ceza-yı nakdi ahziyle mücazat olunur (Akgündüz, 1986: 865-866)¹¹.

1832 Code Pénal'inin "*adultère*" üzerine olan maddelerinin çevirisi sırasında yapılan küçük değişiklikler, Fransız ahlak anlayışının Osmanlı'ya "tercüme" edilmesini en iyi şekilde örnekler niteliktedir. Code Pénal'de aldatan kadına karşı dava açma hakkı sadece kocasına ait iken kanunname bunu "bir hatun aleyhine ırz davası mutlaka zevcine ve zevci olmadığı halde velisine ait olup" şeklinde genişletmiştir. Bu değişiklik, Fransız ahlak anlayışından farklı olarak İslam hukukunda evli olmayan kadının herhangi bir cinsel ilişkisinin "zina" olarak tanımlanmasıyla ilgilidir. Kanunname koca ile veliye verilen dava etme hakkıyla evli olan ve olmayan tüm kadınlara karşı zina davası açılabilmesine olanak sağlanmıştır. Bu maddeyle birlikte, kadın ilk olarak cinsel suç kurbanı olmaktan çıkarak zina yapan aktif bir "suçlu" olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca, Code Pénal'de var olduğu şekliyle kadının suç ortağı olan zâni erkek için de hapisle birlikte para cezası tanımlanmıştır. Fakat Code Pénal'de bu suç ortaklığı kişinin itirafı dışında sadece yazmış olduğu mektup ve evraklarla kanıtlanabiliyorken, CKH'de "fiil-i mezkuru icra halinden veyahut bir Müslümanın haremde bulunmaktan" yani zina fiilinin kendisi ve bir erkeğin başkasının haremde bulunması da kanıtlar arasında sayılmıştır. Dolayısıyla, Fransız Ceza Kanunu'nda sadece kocanın şikayetiyle ve kesin delillerle kısıtlı olan zina şikâyeti, CKH'de hanenin reisi erkeğin (koca veya veli), "haremin sahibi" olarak hem o hanede yaşayan karısı ya da kızına hem de suç ortağı olabilecek erkeğe karşı sadece aynı mekânda bulunmaktan dolayı dahi zina davası açabileceği bir yetkiye dönüşmüştür. Son olarak, kocasının "tekrar zevcesini almaya razı" olması durumunda davanın düşeceği ibaresi, Fransız Ceza Kanunu'nda da mevcuttur ve meselenin kamu hukukundan ziyade özel hukuku ilgilendiren yapısını açıkça göstermektedir.

Bütün bunlar Osmanlı-İslam ahlak tahayyülünde bulunan, haneye ve hareme müdahale ile ırza saldırı (hetk-i ırz) arasındaki yakın ilişkinin Code Pénal'in ahlaka saldırı bölümünün çevirisine yansıyan izdüşümleridir. Nitekim, CKH'de zâni kocaya karşı dava da ancak karısı tarafından ve zina fiili birlikte yaşadıkları hanede vuku bulmuşsa açılabilir. Code Pénal'de var olan

¹¹ Article 336, Article 337, Article 338, Article 339. A.g.e.

şekliyle “eşiyle yaşadıkları evde cariye/metres barındıran” ibaresi CKH’de “zevcesiyile birlikte sakin olduğu hanede diğer hatun ile zina fiil-i kabihine meluf olan” şeklinde değiştirilmiştir. İslam hukukuna göre, bir erkeğin cariyesinin olması ve bu mülkiyet ilişkisinin cinsel ilişki ihtimalini meşru kılması, maddenin “diğer hatun ile zina” olarak çevrilmesini gerektirmiştir. Benzer bir biçimde, Code Pénal’in *adultère* bölümünün CKH’ye dahil edilmeyen tek maddesi de nikah üzerine başka bir nikah yapmanın yani çökeşliliğin cezalandırıldığı maddedir¹². İslam hukukunda belli şartların yerine getirilmesi şartıyla erkek için çökeşlilik serbest olduğu ve Osmanlı toplumunda yaygın olmasa da görülen bir aile formu olduğu için CKH bu maddeyi dahil etmemiştir. Erkeğin ve kadının zina şartlarının farklı olması gibi, hem Code Pénal’de hem de CKH’de zâni kadına hapis cezası verilirken, zâni erkeğe sadece para cezası verilmektedir.

Son olarak ahlaka mugayir alenen fi’l-i şeni’ suçunu kapsayan yukarıda zikredilen son maddeye (202. madde) de 1860 yılında bir ek yapılmıştır (Bucknill ve Utidjian, 1913: 156-157). Bu zeyl, gençlere söz atan ve elle sarkıntılık edenler ile kadın kıyafetine girerek kadın mekanlarına girenlere verilecek cezalarla ilgilidir (Akgündüz, 1986: 866). Ekin amacı ve kaynağı hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, önceki 1851 kanunnamesinde de edepsizlik ve sarkıntılık suçunun bulunmasından dolayı eski kanunnamelerden uyarlandığı düşünülebilir. Bu ekleme ile Fransız Ceza Kanunu’nda eksik olan ve evlilik vaadiyle “bekaret bozmak” suçuna benzer bir biçimde Osmanlı toplumunda var olan ırza ilişkin diğer meselelerin de kanunname kapsamına alınmak istenmiş olması ihtimali yüksektir.

Bu noktada son olarak “Hetk-i ırz” başlığı altında olmamakla birlikte CKH’de ırz kavramının kullanıldığı diğer bölümlere göz atmak, Code Pénal’in adaptasyonu esnasında Osmanlı ahlak repertuarının oynadığı rolü görmek açısından aydınlatıcı olacaktır. Esasında ırz kavramı ilk olarak, “Hetk-i ırz” faslının da içinde bulunduğu “Eşhas Hakkında Vuku Bulan Cinayet ve Cünhalar” babının birinci faslı olan “Katl ve cerh ve ihafeye dair” (adam öldürme ve müessir suçlar) bölümünde kasıtlı ve kasıtsız katl ve darp fiilleri tartışması altında ortaya çıkar. Bu babda, 186. madde, meşru müdafaa hakkını içerir ve bu fiili aynen Code Pénal’de olduğu gibi suç olmaktan çıkarır¹³. Fakat Code Pénal’de kendisini ve başkasını müdafaa sebebiyle adam öldürme ve yaralama fiili affedilirken, CKH bu maddeye ırz kavramını eklemektedir: “Müdâfa’a ve muhâfaza-i nefis ve ırz için vukû bulan katl ve cerh fi’lleri mu’afdır”(Akgündüz, 1986: 863).

Bu maddeyi takip eden iki madde de nefis-i müdafaa fiiline ırz kavramının neden eklendiğini açıklar niteliktedir. Yine Code Pénal’den uyarlanan 187. madde, bir kişinin hanesine,

¹² Article 340. A.g.e.

¹³ Article 328. A.g.e.

dükkanına ve odasına “geceleyin” gizlice ya da zorla girmeye çalışan kişiyi öldürme ve yaralama fiillerinin cezadan muaf tutulmasına ilişkindir¹⁴. 188. madde ise karısını ya da mahreminden bir kadını zina halinde yakalayıp öldüren erkeğe verilecek ceza indirimine dairdir. Esasında söz konusu bu ikinci madde, Code Pénal’de nefs-i müdafaa kapsamında olmaması sebebiyle daha önceki bir bölümde ceza muafiyeti yerine ceza indirimi hak eden “bağışlanabilir suçlar” arasında bulunan karı-kocanın birbirini öldürmesini içeren bir maddeden alınmıştır. Code Pénal’in 324. maddesi eşlerin birbirlerini öldürmesi durumunda bir ceza indirimi olmadığını belirttiğinden sonra,¹⁵ sadece kocanın karısını birlikte ikamet ettikleri hanede sevgiliyle zina halinde yakalaması ve öldürmesi durumunda bağışlanabileceğini belirtir¹⁶. Code Pénal’de kadının kocasını zina halinde yakalayıp öldürmesi durumunda ceza indirimi söz konusu edilmez.

CKH’deki 188. maddenin uyarladığı kısım ise sadece erkeğin zina halindeki karısını öldürmesiyle ilgili bölümdür ve bu bölümde kadının zinası mekânsal olarak haneyle kısıtlanmamıştır. Başka bir deyişle, Code Pénal’de koca zâni karısını yalnızca hane içinde yakalayıp öldürürse ceza affına tâbi olurken, CKH’de hem yerin hem zanlıların tanımı öldüren erkek lehine genişletilmiştir. 188. madde, “bir kimse” olarak tanımladığı erkek failin, karısını ya da mahreminden birini başkasıyla (hane içinde ya da dışında olmasına bakmaksızın) zina ederken görüp ikisini birden öldürmesi durumunda ceza indirimi alacağını belirtir¹⁷. Code Pénal’de erkeğin ırzını ve nefsinin müdafaası sadece fiziken hane içinde olup biteni kapsarken, Osmanlı ahlaki haritası erkeğin hanesini, kadının ve mahremin başka erkeklerin tehdidi altında olduğu tüm alanlar olarak genişletmektedir.

Sonuç

Tanzimat Fermanı’nın Osmanlı teb’asına vadettiği “can, ırz u namus ve mal” emniyeti, hukuk alanında yapılan düzenlemelerle somut bir projeye dönüşmüştür. Tanzimat bürokratları aralarında ceza kanunlarının da bulunduğu arazi, vergi, eyalet sistemi, ticaret gibi alanlarda topyekûn bir kodifikasyon hareketine girişmiştir. Bu kodifikasyon hareketi, Osmanlı devletini imparatorluk çatısı altında ayakta tutabilmek için Osmanlı bürokratlarının merkezi devletin denetleme mekanizmalarını güçlendirme arzusuyla şekillenmekle birlikte müstakil bir hareket değildir. Bilakis, 19. yüzyılda başlayan ve küresel düzeyde gözlemlenebilen modern devlet

¹⁴ Article 329, A.g.e. ve CKH, Madde 187, Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

¹⁵ Code Pénal, Article 324: Code Pénal Annoté: Édition de 1832, (1833).

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ CKH, Madde 188: *Bir kimse zevcesini yahud diğer mahariminden birini bir şahıs ile fi'l-i şeni icrâ ederken görüb de ikisini birden katl eylese kezâlik ma'zurdur*. Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

ayıtlarının ve kontrol etme mekanizmalarının daha etkili bir biçimde devreye sokulabilmesinin aracı olan bir yasalaştırma dalgasından söz etmek mümkündür.

Bu küresel kodifikasyon dalgasının en önemli kaynağı da Fransız Devrimi sonrasında merkezi otoritesini tesis etmek amacıyla Napolyon'un çıkardığı kanunlar olmuştur. Nitekim, Tanzimat dönemi ceza kanunlarının en kapsamlısı olan 1858 Ceza Kanunu'nun büyük bir bölümü, dönemin önceki kanunlarından farklı olarak Napolyon'un Code Pénal'inden uyarlamadır. 1858 ceza kanunnamesinin Osmanlı hukuk tarihçileri tarafından uzun yıllar Batıcı-muhafazakâr karşıtlığı üzerinden analiz edilmesi sebebiyle Code Pénal'in tercümesi esnasında yaşanan kültürel adaptasyona yeterince dikkat edilmemiştir. Benzer bir biçimde, CKH'nin Mısır'da Mehmed Ali Paşa önderliğinde İstanbul'dan daha önce başlatılan çeviri ve adaptasyon yoluyla hazırlanan 1845 Ceza Kanunnamesi'ne benzerliği de göz ardı edilmiştir.

1858 Ceza Kanunnamesi Mısır'daki muadiline benzer bir biçimde, devlete karşı işlenen kamu suçları dışında çoğunluğu Code Pénal'den uyarlanmış olan şahıslar arası hukuku düzenleyen maddeler de içerdiği için şeriat açısından en tartışmalı ceza kanunnamesi olagelmıştır. Bu makale bu çelişkiyi ve sınır aşımını teslim etmekle birlikte, CKH'nin İslam hukukunun siyasi otoriteye verdiği ta'zir yetkisini Osmanlı yönetici elitinin erken modern dönem kanunnamelerinde ve uygulamalarında geniş bir biçimde kullanmış olmasından kaynaklanan bir bilgi ve özgüvenle hazırlandığını iddia etmektedir. Dolayısıyla, kanunnamenin girişine eklenen şeriatla kanun arasındaki ilişkiyi açıklayan madde de bu sınır aşımını inkâr etmek ya da örtbas etmek amacıyla değil, kanunun özel hukuku neden düzenlemesi gerektiğini devletçi bir anlayışla izah etmek ve savunmak amacıyla yazılmıştır.

Tanzimat'la birlikte söylemsel düzeyde devletin güvencesi altına giren teba'anın ırz'ının CKH'de "hetk-i ırz" başlıklı bölümde nasıl "korunduğunu" ayrıntısıyla incelemek, devletin özel alana müdahalesinin sınırlarını ve mahiyetini göstermektedir. Aynı zamanda, 19. yüzyıl Fransız burjuva toplumu ahlak anlayışının Osmanlı ahlaki coğrafyasına adaptasyonunu görebilmek için de manidardır. Code Pénal'de "ahlaka saldırı" başlıklı bölümün Osmanlı hukuk pratiğinde var olan "hetk-i ırz" kavramıyla karşılanmasıyla birlikte, bir erkeğin mahrem'i olan kadınların—ve belli ölçüde çocukların—ırzına yapılan saldırının veyahut cinsel sınır aşımının erkeğin namusunu zedelediği anlayışına kültürel bir geçiş sağlanmıştır. Nitekim, uyarlama esnasında cinsel saldırı maddelerinin kamusal ve aleni ahlaksızlık maddelerinin önüne alınması tercihi, bu anlayışın bir izdüşümüdür. Benzer bir biçimde, kız kaçırma, henüz evlenmemiş bir kıza karşı işlenen cinsel saldırı filli gibi suçlar da Fransız Ceza Kanunu'nda yer almadığı halde CKH'ye eklenmiştir.

Esasen “hetk-i ırz” bölümünde yapılan bu tür uyarlamalar, kültürel olduğu kadar hukuki bir uyarlamadır da. Zira, “hetk-i ırz” ve “fi‘l-i şeni” kavramlarının bu bölümde bir araya gelmesi, Osmanlı hukuk literatüründe ve uygulamasında gayr-ı meşru cinsel ilişkiyi şeriatın katı zina tanımından kaçınarak hukuki ve siyasi otoritenin ta‘zir yetkisi kapsamında yargılayabilmek amacıyla kullanılmıştır. Bu anlamda, 1858 yılında hazırlanan kanunnamenin cinsel saldırıyı, kamusal ve aleni ahlaksızlıktan daha fazla ön plana çıkaran ve rızaya dayalı cinsel ilişki ihtimalini gündeme getirmeyen yaklaşımı, rızaya dayalı ‘zina’ alanına müdahale etmeyerek kanunun sınırlarını cinsel saldırı fiillerinin cezalandırılabilceği ta‘zir çerçevesinde tutma çabasına işaret etmektedir. Bu da Fransız Ceza Kanunu’nu uyarlarken CKH’yi hazırlayan komisyonun, şeriata göre özel hukuk alanına giren meselelere müdahale ederken ne derece bilinçli olduklarını göstermektedir. Diğer bir deyişle, kamu düzenini korumak amacıyla yaptığı bu müdahaleyi giriş kısmında açıklayan kanun, devletin tazir yetkisi ile kolayca cezalandırılmayacak olan ve şer‘an zina cezası gerektiren rızaya dayalı cinsel ilişki suçlarına, Code Pénal’de bulunmasına rağmen 1858 kanunnamesinde yer vermemiştir.

Fakat sadece iki yıl sonra yani 1860 yılında yapılan eklemelerle hem evlilik vaadiyle “kandırılıp” bekaretini kaybeden genç kızların rızaya dayalı olma ihtimali olan cinsel ilişkisi, hem de kadın ve erkeğin rızaya dayalı zinası kanunnameye dahil edilmiştir. Üstelik, Code Pénal’de Fransız genel ahlak anlayışıyla uyumlu olarak kadının zinasından yalnızca kocası şikayetçi olabiliyorken, bu alan da Osmanlı namus anlayışına “çevrilerek”, kadına karşı “ırz davası” açma hakkı, kendisinin ırzından mesul olan kocası ya da velisine verilmiştir. Ayrıca zina kanıt şartları da epeyce esnetilerek namahremle aynı mekânda olmak dahi yeterli kanıt olarak kabul edilerek, kadının bedeni, cinselliği ve “ırz”ının kontrolü devletin esas muhatap kabul ettiği ve namusunu korumak istediği erkeğe teslim edilmiştir. Böylelikle, Tanzimat’ın teba’sına verdiği can, mal ve namus güvencesi, *evrensellik* prensibiyle hiç örtüşmeyecek bir şekilde kadının “ırz”ının kontrolü yoluyla erkek teba’nın namusunun korunması şeklinde tezahür etmiştir. Bu anlayış 1926’daki ilk Türk Ceza Kanunu’na kadar yürürlükte kaldığı gibi, 1926’dan 2005’e kadar yürürlükte kalan Türk Ceza Kanunu da cinsel dokunulmazlığı, ailenin namusu ve ahlak çerçevesinde değerlendirmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1858 Ceza Kanunnamesi, geç Osmanlı ve modern Türkiye vatandaşlık anlayışının cinsiyetçi temeller üzerine inşa edilmesine olanak sağlayan ilk ceza kanunnamesidir.

Kaynakça:

- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1987). 1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men’-i İrtikab Kanunnamesi. *Belleten*, 51(199), 153-191.
- Aykut, E. (2017). Judicial Reforms, Sharia Law, and the Death Penalty in the Late Ottoman Empire. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 4(1): 7-29.
- Baer, G. (1963). Tanzimat in Egypt: The Penal Code. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 26(1), 29-49.
- Barkan, Ö. L. (1952). Kanunnameler. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 6, s. 185-195). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bozkurt, G. I. I. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci, 1839-1939*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bucknill, J. A. S., & Utidjian, H. A. S. (1913). *The Imperial Ottoman Penal Code: A Translation from the Turkish Text*. H. Milford (haz.), Oxford University Press.
- Cevdet Paşa. (1991a). *Tezâkir-i Cevdet* (40-Tetimme). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevdet Paşa. (1991b). *Tezâkir-i Cevdet* (13-20). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cin, H., & Akgündüz, A. (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Darling, L. T. (2008). Islamic Empires, the Ottoman Empire and the Circle of Justice . S. A. Arjomand (haz.), *Constitutional Politics in the Middle East: With Special Reference to Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan* (s. 11-32). Hart Pub.
- Darling, L. T. (2013). Circle of Justice. In K. Fleet, G. Krämer, D. Matringe, J. Nawas, & E. Rowson (haz.), *Encyclopaedia of Islam, Three*. Brill Online.
- Donovan, J. M. (2010). *Juries and the Transformation of Criminal Justice in France in the Nineteenth & Twentieth Centuries*. The University of North Carolina Press.
- Code Pénal Annoté: Édition de 1832, (1833).
- Ergene, B. A. (2001). On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800). *Islamic Law and Society*, 8(1), 52-87.

- Gayretli, M. *1858 Osmanlı Ceza Kanununun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metnin Bir Kısmıyla İlgili Değerlendirmeler*. <http://www.e-akademio.org/makaleler/mgayretli-2.pcf>.
- Gayretli, M. (2008). *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi.
- Hallaq, W. B. (2009). *An Introduction to Islamic Law*. Cambridge University Press.
- Heinzelmann, T. (2014). The Ruler's Monologue: The Rhetoric of the Ottoman Penal Code of 1858. *Die Welt des Islams*, 54, 292-321.
- Kili, S., & Gözübüyük, A. S. (1985). *Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze* (1. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mardin, E. (1946). *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, 1822-1895*. Cumhuriyet Matbaası.
- Neumann, C. K. (2000). *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Onaran, B. (2018). *Padişahı Devirmek: Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*. İletişim Yayınları.
- Öner, S. (2013). *Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan Çevrilmesi* (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Peirce, L. (2003). *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. University of California Press.
- Peirce, L. (2008). Rape: The Ottoman Empire. S. Joseph (haz.), *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*. Brill. http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=ewic_COM-0141
- Peters, R. (1990). The Codification of Criminal Law in Nineteenth Century Egypt: Tradition or Modernization? J. M. Abun-Nasr, U. Spellenberg, & U. Wanitzek (haz.), *Law, Society, and National Identity in Africa* (s. 211-225). H. Buske.
- Peters, R. (2007). Between Paris, Istanbul, and Cairo: The Origins of Criminal Legislation in Late Ottoman Egypt (1829–58). R. G. A. Christmann (haz.), *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber* (s. 211-232). Oxford University Press.
- Reinkowski, M. (2005). The State's Security and the Subject's Prosperity: Notions of Order in Ottoman Bureaucratic Correspondance (19th Century). H. Karateke (haz.), *Legitimizing the Ottoman Sultanate: A Framework for Historical Analysis* (s. 195-212). Brill.

- Roman, N. A. (2021). World of Conflicts: Youth and Violence towards Parents in the Family in Rural Wallachia, 1716–1859. G. Yılmaz and F. Zachs (haz.), *Children and Childhood in the Ottoman Empire: From the 15th to the 20th Century* (s. 151-173). Edinburgh University Press.
- Rubin, A. (2016). Modernity as a Code: The Ottoman Empire and the Global Movement of Codification. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 59, 828-856.
- Sariyannis, M. (2011). The Princely Virtues as Presented in Ottoman Political and Moral Literature. *Turcica*(43), 121-144.
- Schull K. (2016). Criminal Codes, Crime, and the Transformation of Punishment in the Late Ottoman Empire. K. Schull and M. S. Saracoglu (haz.) *Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey* (s. 156-178). Indiana University Press.
- Şentop, M. (2004). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*. Yayıncılık Matbaası.
- Şentop, M. (2005). Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 647-672.
- Sonbol, A. E. A. (1997). Rape and Law in Ottoman and Modern Egypt. M. C. Zilfi (haz.), *Women in the Ottoman Empire, Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Brill.
- Tuğ, B. (2014). Gendered Subjects in Ottoman Constitutional Agreements, ca. 1740-1860 *European Journal of Turkish Studies [Online]*, 18. <http://ejts.revues.org/4860>
- Tuğ, B. (2017). *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century*. Brill.
- Young, G. (1906). *Corps de droit Ottoman* (Cilt. VII).

Interfaith marriage in the early modern Ottoman Empire: Legal and social aspects

Erken Modern Dönem Osmanlı İmparatorluğunda İnançlararası Evlilik: Hukuki ve Toplumsal Yönleri

Eleni Gara*

Abstract: Marriage in the Ottoman Empire was regulated by religious law, sultanic decrees, and local custom. In the multiethnic and multireligious realm of the sultans, men and women were expected to marry within their own religious community, according to the latter's rites and in conformance with its rules, observances, and traditions. This social expectation, however, did not preclude interfaith marriages as long as the latter were sanctioned by the religious authorities concerned or were concluded in a way permissible under Ottoman law, namely with an Islamic marriage contract registered at a kadi court. The most common kinds of interfaith marriage were unions of Muslim men with non-Muslim women and of European foreigners with local Christians. We know about such unions from a variety of sources and some aspects of the issue have already drawn the attention of historians. This article focuses on the early modern period and is concerned with the legal underpinnings that allowed interfaith marriages, the judicial practice concerning them and the stance of the Orthodox Church towards women married outside the faith. The article presents the preliminary results of an ongoing research based on Ottoman, Greek and European sources that investigates the power of the Orthodox Church to implement canon law and its prohibitions, which also includes the prohibition to marry a non-Orthodox person.

Keywords: Ottoman, Marriage, Family, Greek Orthodox Church, Sharia Court, Kadı Sicilleri, Canon Law, Islamic Law, Kebin, Nikâh

Öz: İnançlar arası evlilik, erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dinlerden toplulukların yaşadıkları şehir ve bölgelerinde gündelik hayatın bir gerçekliği idi. En yaygın inançlar arası evlilik türleri, Müslüman erkeklerin Müslüman olmayan kadınlarla ve Avrupalı yabancıların yerel Hristiyanlarla evliliği idi. Bu tür evlilikleri çeşitli kaynaklar aracılığıyla biliyoruz ve konunun bazı yönleri şimdiden tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Bu makale, erken modern döneme odaklanır ve inançlar arası evliliklere imkân veren yasal dayanaklara, bunlarla ilgili mahkeme uygulamalarına ve Ortodoks Kilisesi'nin inanç dışında evli kadınlara karşı tutumu ile ilgilenir. Makale, Osmanlı, Yunan ve Avrupa kaynaklarına dayanarak, Ortodoks Kilisesi'nin kilise hukuku ve Ortodoks olmayan biriyle evlenme kısıtlamalarını da içeren yasaklarını uygulama gücünü araştırarak, sürmekte olan bir araştırmanın ön sonuçlarını sunmaktadır.

* Assoc. Prof., Depart. of Social Anthropology and History, University of the Aegean, E-Mail: egara@aegean.gr.

ORCID: 0000-0001-9046-9205.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Evlilik, Aile, Rum Ortodoks Kilisesi, Şeriat Mahkemesi, Kadı Sicilleri, Kilise Hukuku, İslam Hukuku, Kebin, Nikâh.

Permissibilities and Prohibitions

Among the three religions of the Ottoman Empire, Christianity, Judaism and Islam, only the latter permitted interfaith marriages to an extent. The Sharia allows Muslim men to wed and stay married to women who practice a different religion, although it prohibits the opposite: no Muslim woman can be married outside the faith (Friedmann, 2003: 160-193). It is important to note that this prohibition is related not with religious incompatibility but with legal and social inequality – and the threat to the hierarchy of religions and social order that such unions entail. Islamic law expects wives to submit to their husbands and to adhere to their wishes and envisages as suitable husbands for a free Muslim woman only those who are her social equals or superiors. Given that non-Muslims are legally and socially inferior, marriage with a Muslim woman is an impossibility. A Christian or Jew wishing to marry a Muslim woman or stay married to his wife after her conversion to Islam, must become himself a Muslim. On the contrary, a marital union between a Muslim man and a non-Muslim woman does not present any problem. The wife is in a naturally subordinate position due to both her gender and religion; therefore, she is allowed to continue practicing her faith if she does not wish to convert.

Christian and Jewish religious laws, on the other hand, prohibit unions with persons outside the faith. Christian canon law forbids marriage with heretics, Jews and pagans, a category that also included Muslims (Freidenreich, 2009). The prohibition is grounded on doctrine and results from the sacramental nature of Christian marriage and its conception as not only a physical but also as a spiritual union between husband and wife¹. Given the repeated confessional splits and the mutual accusations of heresy, the Christian marriage prohibitions have traditionally extended not only to persons of a different religion such as Muslims or Jews but also to those of a different Christian denomination. Orthodox, Catholic, and Armenian men and women, to mention only the most populous denominations in the Ottoman realm, were in principle not allowed to have husbands or wives who belonged to a different confessional group.

Nonetheless, evidence from archival and narrative sources shows that intermarriage between Orthodox, Catholic and Armenians was not as rare as one might expect under the circumstances. In the case of the Orthodox, the general conscience did not regard marriage with other baptized Christians as really prohibited (Pitsakis, 2003: 13). Mixed marriages between

¹ It must be noted that the sacramental nature of marriage was contested by the Protestant theologians of the Reformation and is nowadays rejected by most Protestant denominations.

Christians in the Ottoman lands usually involved the marriage of local Orthodox women to men of European origin or marital alliances between merchant families of different religious denominations (examples in Dursteler, 2006: 143; Zarinebaf, 2018: 244-249). It should be noted that the marriage between Catholic and Protestant foreigners with Orthodox women was mainly a feature of islands, ports, and commercial cities. In the Rumelian and Anatolian mainland, marrying a foreigner was uncommon and marriage with a Christian belonging to a different confessional community usually involved conversion; as a rule, given the prevailing patriarchal mores, the conversion of the bride to the confession of the groom. Thus, in early seventeenth-century Kayseri, the Orthodox woman Meryem converted to the Armenian confession upon her marriage with an Armenian man, whereas Turfande, originally an Armenian, became an Orthodox in connection to her marriage (Jennings, 1978: 242).

Christian religious authorities may have frowned upon interfaith unions but were not always able or willing to prevent them. On the other hand, they were unwilling to sanction such marriages in contravention of canon law. Therefore, they often decided on an *ad hoc* basis whether a union was permissible or not and took into consideration the sociopolitical context when contemplating sanctions against men or women involved in canonically illicit unions. To give an example: During the protracted war between Ottomans and Habsburgs that followed the failed siege of Vienna (1683) and lasted until the peace of Karlowitz, several Orthodox women in Belgrade married Armenian men, probably recent immigrants who had not been able to find wives among the small Armenian community of the city. When normality returned, there was controversy among the religious authorities and the lay leadership of the Orthodox community about how to deal with these women whose husbands were “heretics”. Patriarch Dositheos of Jerusalem, to whom the people of Belgrade turned for advice, instructed the metropolitan of the city to apply the principle of ecclesiastical economy (*oikonomia*) and accept the Orthodox wives of Armenian men as full members of the Orthodox Church. The women, Dositheos argued, had married “due to the evilness of the time” in order to sustain themselves. In the future, however, no such marriages should be permitted. It should be publicly announced, upon the pain of anathema, that “henceforth any woman marrying an Armenian man would not be allowed in the Church, nor receive Holy Communion, nor be worthy of a [Christian] burial” (Delikanēs, 1905: 683-684). The double threat of excommunication, that forbids the participation in the rites of Christian worship, and anathema, that brings eternal damnation, should suffice as warning.

Marrying with *kebin*

“We have learnt”, writes Patriarch Dositheos in his letter to the metropolitan of Belgrade, “that the Armenians have them [as wives] with *kapini*; and if it is so, they should now make a religious wedding, but let them be married not by an Armenian priest but by an Orthodox priest”. *Kapini* or *kepini* (there are several variations of the word) is the Greek version of the Turkish *kâbin* or *kebin*. The expression “to get or have a wife / a husband with *kebin*” was used for marriages officiated by a kadi and is frequently found in Greek and European sources.

Kâbin/kebin is a word of Persian origin denoting the amount that the husband must pay to his wife if he divorces her against her wish or without valid reason, and is equivalent of the Arabic *mahr* (Ott. *mehr*), the dower given to the bride by the groom (Imber, 2002: 181). The payment of the dower is a requirement for marriage under the Sharia because, according to Islamic legal discourse, this is how the husband acquires ownership of his wife's sexual organs which is what distinguishes licit intercourse in marriage from illicit fornication (Siddiqui, 1995; Imber, 1996: 268). Hanafi jurisprudence foresees the division of the dower into two portions: one payable at the signing of the marriage contract and the other deferred, payable upon repudiation or at the time of the husband's death. It is important to note, however, that, contrary to the Arab provinces, in Rumelia, Anatolia, and the Islands the whole of the dower was as a rule deferred (Gara, 2007: 127-129). In other words, the groom did not pay anything upon marriage but pledged a certain amount of money to the bride, payable at the end of the marital union through divorce or death.

In European sources, the term *kebin* denotes as a rule the temporary marriage of a foreign traveler with a local Christian woman. It is described as a distinct type of marriage concluded at the kadi court and resembling more a service contract than a marital union. According to European descriptions, both parties married in the knowledge that the union would last for only a defined period of time or for as long as the husband wished; upon termination, the wife would receive the *kebin*, a preagreed sum of money registered in the marriage contract. Following such descriptions, historians have likened marriage with *kebin* to *mut'a*, the temporary marriage for pleasure that is accepted as lawful by the Twelver Shi'ites (Pantazopoulos, 1967: 93-102; Laiou, 2007: 246-247; 261).

Mut'a marriage is prohibited by all other schools of law, including the Hanafi school followed by the Ottomans. No evidence has been found yet in legal or judicial sources to suggest that Ottoman jurists considered permissible or that kadi courts upheld temporary marriage. A *mut'a* contract requires the specification not only of the amount of the dower but also of the duration of the marriage which could range from hours to years (Tucker, 2008: 58). Marriage

contracts registered at the Ottoman kadi courts, however, did not include such a component. As discussed below, registrations followed the exact same template, irrespective of the couple's religion, and used the same legal terminology, including *nikâh*, the Islamic term for marriage. Therefore, the European descriptions of *kebin* as a distinct type of lawful marriage solemnized by a kadi constitute a puzzle for Ottomanists.

A close look at the sources, however, reveals inconsistencies that raise doubts about the European understanding of *kebin* as essentially different from regular marriage. One of the most cited authors, the English consul Paul Rycout, has three different references to the term. The best known one describes *kebin* as “a sort of half marriage” between foreign men and local women, concluded before the kadi for a limited period of time and in exchange for a price payable to the woman (Rycout 1686: 293)². Elsewhere, however, he mentions *kebin* in a completely different social context: this time he refers to the dower pledged to an Ottoman princess by her highly placed husband at their marriage (Rycout 1686: 133)³. In yet another work, and in a section entitled “Greek Women making *Kabin* with *Turks* in the *Morea* and *Romania*” (1679: 314), Rycout associates *kebin* with mixed Christian-Muslim marriages concluded under Islamic law⁴. Another seventeenth-century author who describes *kebin* as a distinct type of marriage is the French traveler Jean Thévenot (1665: 104-105). However, a careful reading of his description reveals that what made marriage with *kebin* different from regular marriage is that it was solemnized by a kadi and was devoid of religious ceremony and the usual marital customs.⁵

Greek sources, on the other hand, consistently associate the term *kebin* not with temporary marital unions but with all-Orthodox or interfaith marriages concluded under the Sharia and

² “There is also another sort of half Marriage amongst them (the Turks), which is called *Kabin*, when a man takes a Wife for a Month, or for a certain limited time: and an agreement is made for the Price before the *Cadee* or Judge: and this Strangers oftentimes use, who have not the Gift of Continency, and are desirous to find a Wife in all places where they travel, and is the same which they term in *Spain* to be *Emancibado*, or *Casado de Media Carta*, only the act there is not made allowable by the Laws as in *Turkey*.”

³ “Before the Espousals, what Money, Jewels or rich Furs she (the princess) sends for, he (the pasha) must with complement and cheerfulness present, which is called *Aghirlick*; besides this, he makes her a Dowry called *Kabin*, of as much as Friends that make the Match can agree; when the *Kabin* is concluded and passed before the Justice in form or nature of a Recognisance; the Bridegroom is conducted to the Chamber of his Bride by a Black Eunuch ...”

⁴ “That it hath been usual for the *Turks*, especially in the parts of *Greece* called now *Romania*, and in Turkish *Rumeli*, to take *Greek* Women to Wife, marrying them according to the *Mahometan* Law; which Custome was become so frequent, that the Christian Women, little regarding that Caution given them by the Apostle, of being unequally yoked, freely entered into *Kabin* with the *Turks*, and without scruple designed the fruit of their Bodies to the service of Antichrist ...”

⁵ “Les Turcs peuuent auoir trois sortes de femmes, car ils peuuent épouser des femmes legitimes, ils en peuuent prendre au *Kebin*, & peuuent auoir des femmes esclaves. Pour les premieres, ils ne les voyent qu'apres que le mariage est fait. Quand quequ'un veut se marier de cette premiere façon, il accorde avec les parents de la fille qu'il a enuie d'épouser, combine de dot il donnera à leur fille, afin qu'elle soit sa femme, auquel marché se trouue le Cady avec deux tesmoins, & ledit Cady escrit les conditions du mariage, & le douaire qu'il donne à la femme. ... Pour les femmes au *Kebin*, il n'y a point tant de façons, on va trouuer vn Cady auquel on dit qu'on prend vne telle femme, à laquelle on promet de payer tant en la repudiant, le Cady écrit cela, & le donne à l'homme; lequel apres cela garde cette femme tant qu'il veut, & la chaffe quand il luy plaist, en luy payant ce qu'il a promis, & nourrissant les enfans qu'il a eus d'elle.”

registered at the kadi court (Alexander, 1985; Zelepos, 2013; Yavuzer, 2022: 154-158). One of the earliest mentions of the term is in an encyclical letter of Patriarch Maximos III from 1477 that circulated throughout the empire, which explicitly condemned the Orthodox who were “married with *kebin* in the way of the pagans”, i.e. like Muslims (Païzi-Apostolopoulou & Apostolopoulos, 2006: 63; Blanchet, 2020: 6). Referring to such an illicit marriage between two of his coreligionists, the Orthodox priest Synadinos from the Rumelian town of Serres (Ott. Siroz) uses the expression *ekopsen kepini* (Odorico, 1996: 160), a literal translation in Greek of the Turkish *kebin kesti* or *kebin kıydı*. The latter expression (*kebin kıymak*) is found in the letters of the female dervish Asiye Hatun from Skopje, also from the seventeenth century (Başaran, 2021: 59). Although unknown in modern standard Turkish, the expression *kebin kesmek* survives in Anatolian dialects and in the Azeri language in the sense of *nikâhlamak*, i.e. marrying according to Islamic law (Özder, 1981; Yıldız, 2006), whereas in Urdu the word *kebinnâme* means the marriage document (Başaran, 2021: 58).

Additional evidence for the association of *kebin* with regular marriage, i.e. marriage under the Sharia, comes from a divorce litigation between Muslims adjudicated in the kadi court of Nicosia in 1610 (Jennings, 1993: 166). Fatma bint Abdullah, evidently a convert woman, complained that her former husband had divorced her but not given her the *kebin*. He, in turn, contested his obligation to pay by claiming that the divorce was of the *hul* type, meaning that it had been requested by his wife. It is obvious that the divorced couple was disputing over the deferred dower (*mehr-i müeccel*), to which they referred by the name of *kebin*: contrary to repudiation, a *hul* divorce entailed the waiving by the wife of the deferred dower (Tucker, 2008: 110-111). This is the only occurrence to my knowledge of the word *kebin* in an Ottoman judicial record and it is not by coincidence that it comes from the religiously and linguistically mixed island of Cyprus.

In view of the above, there are sufficient grounds to hypothesize that Ottoman Turks had been originally using metonymically the Persian word *kâbin/kebin* to refer to marriage under the Sharia and that, after the generalization of the Arabic *nikâh*, under the influence of the legal terminology used in marriage contracts, the word remained in use colloquially and in dialectal environments. If marriage with *kebin* equals *nikâh*, there was nothing inherently temporary about it. The Sharia, however, grants husbands unrestricted rights to repudiate their wives, which makes divorce an easy matter for men and marriage a potentially temporary union (Imber, 1996: 266-267; Kermeli, 2013: 501-502). It is easy to understand how marrying at the kadi court could be manipulated to serve the needs of foreign travelers who wished to acquire — and could pay for — the sexual and domestic services of a woman. Marriage at the kadi court, which involved the

registration of an amount of money as deferred dower payable upon divorce, permitted foreigners to lawfully cohabit and have sexual relations with local women during their sojourn in the Ottoman lands and to separate from them equally lawfully before leaving.

From a broader viewpoint, given the Christian and Jewish prohibition of interfaith unions, marriage at the kadi court (marriage with *kebin*) was popular among couples of different religions not necessarily because of the facility to obtain divorce but because it was practically the only way to conclude a lawful marriage. It was also the only option at the disposal of couples who belonged to the same faith but were not allowed to marry because of religious impediments. The principle of the superiority of Islamic law and the kadi court's role as embodiment of sultanic justice gave to Ottoman judges the right to officiate at marriages and divorces irrespective of the couple's religion. On the one hand, the Sharia took precedence over customary and Christian or Jewish canon law; on the other, the kadi court was open to all the subjects of the sultan (Kermeli, 2007; Anastasopoulos, 2013). Evidence from the *kadı sicilleri* and other sources shows that not only mixed couples, but also all-Christian and all-Jewish ones resorted at times to the Ottoman court to register a marriage or a divorce. This way the couple could sidestep the prohibitions of their respective community's religious law and enter a new marital union or terminate an existing one in a legally valid manner.

Marriage Contracts

From a legal viewpoint, the disregard for the faith of the spouses manifested in Ottoman judicial practice is largely a consequence of the way that marriage is construed in Islamic law, namely as a contractual relationship. Marriage under the Sharia is a binding legal contract between a man and a woman (or, in the case of minors, between their legal guardians) which must meet certain conditions in form and content (Tucker, 2008: 41). Like any other contract, a properly witnessed marriage was legally valid and did not require formal registration. As long as a couple was regarded as married by family, friends and neighbors, and no religious or communal authority raised any objection, the union was understood as lawful marriage. During Ebussuud Efendi's tenure as *şeyhülislam* (1545-1574), a sultanic decree was issued commanding the Muslim population not to conclude any marriages without the cognisance of a kadi (Imber, 1997: 165; Düzdağ, 1998: 56-57). This, however, did not lead to the establishment of a general practice of marriage registration at the kadi court. Systematic registrations are known as yet only from Jerusalem, Bosnia-Herzegovina, Crete and Trabzon (Tucker, 2008: 60; Gara, 2007: 117-120; Adıyeke & Adıyeke, 2006: 55-91; Kolovos, 2008; Kermeli, 2013; Mamaş, 2019); in other places marriage registrations were sporadic.

The main function of the marriage contract was to validate a couple's marital union by registering the names of the witnesses and the amount of the dower. The surviving documents show that Ottoman court scribes followed specific templates that changed in the course of time. A comparison between marriage registrations from Mostar (Herzegovina), dating from 1633 (Mujić, 1987), and from Candia (Ott. Kandiye, today's Heraklion Crete), dating from 1669-1673,⁶ suggests that registrations in the *kadı sicilleri* were initially very brief and simple but later became lengthier and more elaborate through the inclusion of various legal formulas. The registrations from the second half of the seventeenth century diligently adhere to the template of a formal valid contract that follows a formula made up of an offer from the bride's side, and an acceptance from the side of the groom, and take care to register in proper fashion the various agents and witnesses (cf. Appendix).

No interfaith marriages were recorded in Mostar in the year 1633. In Crete, on the contrary, such marriages were the rule during the island's conquest (1645-1669) and continued to be very common even after the establishment of a sizeable Muslim community. The earliest extant court record of Kandiye, which covers the period 1669-1673, includes a total of 82 marriage contracts. 48 of them record all-Muslim marriages, 25 concern mixed marriages between Muslim men and Orthodox women, and there are also nine all-Orthodox Christian marriage contracts (Karantzikou & Photeinou, 2003: ξγ-ξδ). The registrations display no difference whatsoever in the phrasing or the legal formulas used, which supports the conclusion that the kadi court treated all marriages in the same way, irrespective of religion. The only elements that change are placenames, personal names and titles (cf. Appendix, Docs 2-4).

Orthodox religious discourse regards the marriage of Christian women to Muslim men as both shameful and sinful. It is therefore all the more noteworthy the frequent presence of Christians as agents and witnesses in marriage registrations, especially in those of Crete. This occurs not only in mixed but also in all-Christian marriages; in some registrations from Candia the only Muslims are the witnesses of the procedure (*şühudu'l-hal*). Interestingly, some documents also record the presence of priests as witnesses or agents. For example, the priest Angeli, son of the priest Yani, acted as the groom's agent in an all-Christian marriage in the Cretan village of Siva recorded in April 1672 (Karantzikou & Photeinou, 2003: 202). In another marriage, this time from the island of Sykinos and dating from 1629 (Kolovos, 2006: 253), the bride, Margarita, and the groom, Hüseyin, did not use agents; they were both present at court. Their marriage, however, was witnessed not only by the legally prescribed two Muslim witnesses but also by the priest

⁶ I wish to express my gratitude to Dr. Marinos Sariyannis for giving me access to unpublished transcriptions of Ottoman kadi court records from the archive of the Institute of Mediterranean Studies (Rethymno, Crete).

Philotheos. The presence of priests in mixed marriages is eloquent testimony of how difficult it was to enforce ecclesiastical discipline in the seventeenth century.

Contextualizing Muslim-Christian Marriages

The lack of systematic marriage registration in most regions makes it impossible to estimate the frequency of mixed Muslim-Christian marriages in the Ottoman Empire. The available evidence suggests, however, that Muslim men preferred to marry Muslim women (whether Muslim-born or converts) and that most interfaith marriages came into being after the husband's conversion to Islam. That is why we find a high proportion of Muslim husbands with Christian wives at times and places with an ongoing conversion process, for example Crete (Kolovos, 2008; Kermeli, 2013) or Albania (Skendi, 1967; Chelaru, 2012), and only very rarely in regions with consolidated Muslim communities. After all, interfaith marriages entailed many difficulties in everyday life, which made them rather undesirable in places with no lack of Muslim brides. Thus, unions between Muslim men and Christian women had become very unusual in Mostar already by the early seventeenth century. The marriage registrations of 1633, which I have analyzed, do not contain any interfaith couples. There is a fair amount of converts among grooms and brides (21.7 per cent of the men; 13 per cent of the women), most of whom married born Muslims (Gara, 2007: 125). Evidently, mixed marriages were considered socially unacceptable in Mostar at that time.

The case of Crete lends weight to the hypothesis that marriages between Muslim men and Christian women was a phenomenon largely connected with conquest and conversion. Although no archival records survive, there is evidence that there was a long tradition of mixed marriages going back to the Turkish settlement of Anatolia (Vryonis, 1969/1970: 287-288) and that the marriage between Muslim soldiers and Christian women had been sanctioned by sultanic decrees. According to the Chronicle of Epirus, the men assigned as a garrison to the fortress of Ioannina (Ott. Yanya) after the town's surrender to the Ottomans in 1430 petitioned the sultan to permit them to marry local girls. He responded by sending an imperial rescript authorizing the conclusion of such marriages even if the brides' parents did not consent (Historia Politica, 1849: 244-245).

The authorization for the marriage of the garrison soldiers of Ioannina with local girls was not a unique case. There is reference to a similar decree in a completely different type of source, the biography of Grand Admiral Hızır, better known as Hayreddin Barbarossa. Hızır/Hayreddin was a native of Mytilene (Ott. Midilli) and the offspring of a marriage between a Muslim *sipahi* stationed in the island and a Christian noblewoman. After the conquest, the young soldiers, one of whom was the grand admiral's own father, petitioned the sultan to authorize their marriage to local girls. Here is the soldiers' petition and the sultan's order as recorded in Barbarossa's biography

(Gallotta, 1981: 5r-5v).⁷ Note the legal terminology, which makes clear that the sultan was authorizing only lawfully contracted marriages.

The soldiers' petition: "Since it was ordered to station us in this place, at least look after our affairs. For what will our situation be here, since we are a troop consisting only of bachelors? As to this place, it is an island. Are we going to pass our lives here in celibacy or is there a solution, and of what kind? There is no Muslim community in the vicinity with which we could have transactions and find a remedy for our plight. In short, it is a great injustice (*zulm*) to us to stay here in this manner and we do not consent to this injustice."

The sultan's order: "By my sacred order, my young servants who reside in this castle may ask to marriage from the infidels of the above-mentioned castle any suitable girl they like; and it is my sacred order that, if they (their fathers) do not give them, they (the soldiers) may take them with force and marry them at once, make a marriage contract and wed them according to the Sharia (*anı nikâh ediverüb şer-ile akd ve tezvic edüb*); and they (their fathers) must give them (the brides) and deliver them fully and definitely to them (*anlara verüb teslim-i küllî edeler*). Let no one hinder and oppose this. Thus, Muslims and infidels will get used to one another and have good relations between them, which will result in the better guarding of the castle."

The soldiers petitioned the sultan because they could not find suitable wives or marry local girls without their fathers' permission. Had they taken them forcibly as wives, on their own initiative, they would have been perpetrating oppression (*zulm*) against the sultan's taxpaying subjects (*reaya*). Furthermore, their marriages would have been neither valid nor licit; Islamic law, namely, requires the consent of the bride or of her legal guardian (Tucker, 2008: 42-43). The sultan's decree, however, had the power to supersede the prohibition of forceful marriage. His authorization guaranteed the permissibility and validity of the unions, as well as the legitimacy of the offspring.

The last sentence of the decree, as cited in Barbarossa's biography, presents the rationale behind Mehmed II's decision to authorize the soldiers' marriage to local girls, even without their fathers' permission. The purpose was to forge relationships between the Muslim garrison force and the Christian inhabitants of the recently conquered island, in the hope of enhancing its defense against potential enemies. For such a policy to succeed, of course, the girls should not convert to Islam or be otherwise alienated from their religious community. The brides needed to remain Christian. The examples of Ioannina and Mytilene show that the marriage of Ottoman Muslim

⁷ I am grateful to Nicolas Vatin for allowing me to consult his unpublished transcription.

soldiers with local Christian girls were not isolated phenomena but a conscious policy aiming at the consolidation of Ottoman rule.

Whether by the sultan's order or on a voluntary basis, interfaith marriages accompanied Ottoman conquests throughout Southeastern Europe and the Eastern Mediterranean (see also Krstić, 2011: 65-67). Only after the emergence of Muslim communities in the conquered provinces were Muslim brides available to the sultan's military. Even then, in places with an ongoing process of conversion to Islam like Crete or Albania, converts were rather more likely to find wives within their community of origin than marry Muslim-born women. Elias Kolovos, who studied the marriage patterns in the makeshift town of İnadiye in the early 1660s during the prolonged siege of Candia, found out that it was very rare for converts to wed Muslim-born women whose father had not been himself a convert (Kolovos, 2008: 121). This is hardly surprising given that Hanafi legal discourse on the concept of *kafa'a* (suitability) had included from early on as criterion for ascertaining a suitable husband the length of time a man's family had been Muslim (Tucker, 2008: 44). Kolovos' findings imply that converts in seventeenth-century Crete were not treated as equal by their Muslim-born compatriots, at least in the marriage market. The difference of social prestige between new and old Muslims has ramifications for the issue of interfaith marriage that should not be underestimated. In times and places with a high rate of male conversion to Islam, the proliferation of interfaith marriages may have resulted not only from the preference of convert men for women of their own sociocultural background but also from their inability to marry Muslim-born women who were socially superior to them.

Complications in Family and Social Life

In interfaith marriages, non-Muslim wives were allowed to practice their religious rites and conduct their religious duties as long as this did not disrupt the everyday routine dictated by the habits of the husband, but the household was a Muslim one and the children of the couple were raised in the Muslim religion (Friedman, 2003: 174-175; 187-190). If there were children, an interfaith marriage could give rise to various complications at the time of the death of one of the spouses or in the case of divorce. Some of these complications are dealt with in the collection of *fetvas* of *şeyhülislams* and regard the custody of the children and the inheritance of the deceased mother.

Ottoman jurists and judges upheld the right of the mother to retain custody of her young children even if she was a non-Muslim (Ali Efendi, 1995: 89; Tucker, 1998: 129-130). This right lapsed at the age of seven, in which children were considered to become conscious of religion, but daughters could continue to remain under their mother's care. Evidence from the Sharia court

records shows that Ottoman kadis would let a Muslim child under the care of his Christian mother but appoint a Muslim legal guardian unless the mother converted to Islam. In latter case, she could be appointed guardian (Laiou, 2007: 251-252). In regard to the inheritance of a deceased non-Muslim mother, her Muslim children had no claim on her estate because of the general rule that Muslims could not inherit from non-Muslims and vice-versa. Disputes about inheritance arising from conversion are common in the kadi court records, but I have not yet encountered any relating to a non-Muslim mother's estate. The following legal response (*fetva*) of Ebussuud Efendi, however, shows that it was indeed possible for such disputes to arise if the Christian wife had personal wealth and landed property (Düzdağ, 1998: 147):

Question: If the Christian (*zimmiye*) Hind, while on her deathbed, ignores her other inheritors and donates all her possessions and property to her three-year old Muslim daughter Hatice, can the other inheritors say after her death: "We do not accept the above-mentioned donation"? Answer: They take the surplus of the one third (they are entitled to the two thirds of the estate).

The *fetva* implies that the dying Christian mother had tried to circumvent the impediment to inheritance by transferring property as gift to her Muslim daughter. Ebussuud Efendi could neither invalidate the gift nor exclude the Christian inheritors. Therefore, he applied the Hanafi rules of inheritance and reduced the gift to the one third of the estate. The other two thirds would have to go to the Christian relatives who were the legal heirs of the deceased. These were no doubt the persons who had requested the *fetva* in the first place.

The Christian wives of Muslim men were more often than not an embarrassment to their families and social relations. The Orthodox Church may have been circumspect in its reaction but never gave up fighting against mixed marriages, using as a weapon the denial of sacraments and of Christian burial. Canon law prescribes the penalty of excommunication for marrying outside the faith, which also incurs the ban on Christian burial (Pitsakis, 2003: 1-2). The penalty was invoked in the encyclical letter from 1477 that forbade priests to administer absolution and officiate at the burial of persons married with *kebin*,⁸ which implicitly also included the wives of Muslims. This notwithstanding, given the frequency of mixed marriages in the first centuries of Ottoman rule, it is doubtful that the penalty was often enforced. In the eighteenth century, however, as the Church grew more secure and powerful, metropolitans and bishops became more inclined to apply pressure to families and local communities that tolerated interfaith marriage (Pitsakis, 2003: 14-17). The Church might have preferred to see the Christian wives of Muslim men convert

⁸ "We do not give absolution to those who have left the Church and the Church's blessing and have married with *kebin* in the way of the pagans (*ethnikō tropō kapēniazomenous*) as having denied the faith; and they shall not be worthy of burial unless they repent."

to Islam than condone the breach of canon law and sanction a way of life that went against the precepts of Christian doctrine. There are no quantifiable data, but the available evidence indicates that by the late eighteenth century the social expectation was that Christian women married to Muslim men would convert. With time, interfaith marriage became a marginal phenomenon.

The effort of the Church and of communal authorities to put an end to mixed marriages was not a smooth process but one fraught with obstacles and resistances. We have already seen two examples of mixed marriages where Orthodox priests appear as agents or witnesses, sanctioning with their presence a canonically forbidden union. There are also sources showing that the wives of Muslim men reacted to the pressure of the Church, sometimes in unexpected ways. For example, in June 1720, the Christian woman Katelou asked the kadi court of Tuzla (today Larnaca, Cyprus) to certify that she had not changed her religion.

Christian Katelou daughter of Solomon, from the inhabitants of the quarter of Agios Ioannis, of the quarters of the city of Larnaca, made an oral statement in the esteemed Sharia court, which must be honoured, and said that “I am married to my husband Süleyman. Until now I did not join the eternal guidance; until now I was not honoured with the glory of Islam, because I wasted my life with the false religion. Hereafter, when I die by the order of the exalted God, the priests and the other doubting unbelievers, saying that ‘you were the wife of a Muslim’, will not bury me according to our unbelieving rites. I came to the public court of justice so that [it is known] hereafter [that] not an odour of a faint indication of Islam has been felt [by me] until now so that I am an infidel”. When she admitted and confessed that she has a right to the fire of hell and she is attracted to suffering torment, and after the legal confirmation, what took place was recorded in writing after a request. 11-20 Şaban 1132 (Stavrides, 2016: 115).

Katelou was afraid that she would be denied a Christian burial because of her marriage to a Muslim man. The kadi satisfied her request and gave her the certificate she was asking for. There is no way to know for certain whether Katelou’s wish was fulfilled. But given the supremacy of Islam and of Ottoman institutions, it is highly probable that the kadi court’s confirmation was enough to bend ecclesiastical and social pressure and guarantee her a Christian burial.

Conclusion

Interfaith marriage was an everyday reality in the religiously mixed towns and regions of the early modern Ottoman Empire. Information about marriages between persons of different Christian denominations or of different religions appears in a variety of sources: chronicles, travelers’ accounts, ecclesiastical sources, collections of *fetvas*, kadi court records. Taken together, the sources indicate that the majority of religiously mixed marriages in the Ottoman corelands involved Orthodox women married either with Muslim men or with Catholic or Protestant

merchants of European extraction. The latter group included both permanent residents in life-long unions with local women and travelers who married for convenience at the kadi court and divorced their wives before leaving for their homelands.

Evidence suggests that until the late eighteenth century the Orthodox Church was rather lenient toward unions with members of other Christian denominations even though she condemned them. Time and again the Church found ways to accommodate marriages with Catholics, Protestants or Armenians, whom she regarded as heretics, in the spirit of ecclesiastical economy. The Church was also obliged to tolerate the marriage of Orthodox women with Muslim men that had a long tradition in the Ottoman Empire. This kind of interfaith marriage was lawful under Islamic law, which permits the unions of Muslim men with non-Muslim women, and had also been sanctioned by sultanic decrees at the time of the conquest. Operating under the rules of a Muslim state, the Church had no means to prevent or put an end to such marriages. She tried to discourage them, however, by threatening women who entered into such unions with excommunication and with the prohibition of a Christian burial.

The marriage of Christian women to Muslim men may have been lawful under the Sharia but was not necessarily socially desirable or acceptable to local Muslim societies. Evidence suggests that such marriages occurred frequently only at times and places where no suitable Muslim brides were available, especially at the early stages of a region's conquest, and among populations with a high rate of male conversion. In consolidated Muslim communities, religiously mixed marriages were infrequent or even marginal. In such social environments, Christian women wishing to marry Muslim men were expected to convert to Islam.

Ottoman judicial and legal sources suggest that from a legal viewpoint there was no difference between all-Muslim and mixed marriages concluded under the Sharia. They were both valid under the same terms and contracted in the same way. The same is true about all-Christian and all-Jewish marriages solemnized at the kadi court, including marriages between European merchants and travelers with local Christian women. Despite European descriptions of the so-called *kebin* marriage as a distinct type of temporary marital union, the Ottoman kadis solemnized only one kind of marriage, *nikâh*. Marriages registered at the kadi court, irrespective of the couple's religion, were in principle for life. But, given that men had unrestricted access to divorce, many unions were meant from the start to last for only a limited period of time. Given the lack of systematic registrations of marriages and divorces, however, there is no way to find out whether a particular interfaith marital union was permanent or temporary.

Author's Note

Earlier versions of this article were presented at the Workshop “Normes et sacrements entre les Églises d’Orient et Occident: le cas des unions matrimoniales” (École française Athènes, 23-24 avril 2018) and at the History Department of Akdeniz University (April 2022). I wish to thank Assoc. Prof. Dr. Gülay Yılmaz for her invitation and encouragement to publish the article and to Dr. Gamze Yavuzer for her valuable comments and suggestions.

Appendix

Doc. 1. Mostar, 12 November 1633. Translated by the author from a photocopy in Mujić, 1987: 113 (Serbocroatian summary on p. 195).

The husband: Mustafa bin Memi. His agent: Süleyman bin Abdullah. The wife: the adult virgin Ümm Gülşüm bint Mustafa from the neighborhood or Nezir Ağa. Her agent: Piyale ibn Abdullah. Their capacity as agents was established by the testimony of Musa bin Gazi and Osman bin Nezir. Deferred dower: 2,000 akçe. On the 10th of the month Cümada'l-ulâ of the year 1043. Witnesses of the procedure: İsmail Çelebi, İbrahim Beşe.

Doc. 2. Kandiye (Heraklion), 9 August 1671. Translated by the author from an unpublished transcription at the archive of the Institute of Mediterranean Studies (Rethymno, Crete). Greek summary in Karantzikou & Photeinou, 2003: 25.

The adult virgin Fatıma bint Osman Beg, who lives near the noble mosque (*mescid*) of the late Muhammed Paşa in the city of Candia, is represented by her father, the aforementioned Osman Beg, whose capacity to act as her agent in the present case is legally established by the testimony of Ali Beşe ibn Abdullah and Salih Beşe ibn Receb, who know her person in a canonically licit way (*mezburenin zatını ma'rifet-i şer'iyeye ile ârifan olan*). Ali Beşe ibn Abdullah is represented by Muhammed Beşe ibn Abdullah, whose capacity to act as his agent in the present case is legally established by the testimony of the aforementioned Ali Beşe and Salih Beşe. Osman Beg (the bride's agent) declared before the noble court of law to which honor is due, in the presence of Muhammed Beşe (the groom's agent): “In my capacity as her agent, I have given to marriage (*tezvic ve inkâh eyledüm*) my daughter, the aforementioned Fatıma to the aforementioned Ali Beşe, in the presence of the Muslims whose names are written at the bottom of the document, for a deferred dower of 6,000 *akçe*”. On his part, the aforementioned Muhammed Beşe said: “In my capacity as his agent, I have accepted the aforementioned Fatıma as wife for the aforementioned Ali Beşe (*tezevvüc ve kabul eyledüm*) with the aforementioned deferred dower”. What happened was recorded by request. On the 3rd day of Rebiü'l-âhir of

the year 1082. Witnesses of the procedure: Receb Beg ibn Ali, Muhammed Beşe ibn Veli çukadar, Haydar Beg ibn Veli, Muhammed Beşe ibn Ali, and others from those present.

Doc. 3. Kandiye (Heraklion), 13 June 1672. Translated by the author from an unpublished transcription at the archive of the Institute of Mediterranean Studies (Rethymno, Crete). Greek summary in Karantzikou & Photeinou, 2003: 121.

The Christian woman (*nasraniye*) Mariya bint Mihali, inhabitant of the village of Pulye in the district of Rizo, a dependency of the city of Candia, is represented by the Christian (*zimmi*) Yorgi, her brother from the same father, whose capacity to act as her agent in the present case is legally established by the testimony of Mustafa Beşe ibn Abdullah and Receb Beşe bin Abdullah, members of the local artillery corps (*yerli tobçuları*) in the aforementioned city, who know her person in a canonically licit way (*mezburenin zatını ma'rifet-i şer'iyeye ile ârifan olan*). Murad Beşe ibn [] is represented by Mustafa Beşe ibn Hüseyin, whose capacity to act as his agent in the present case is legally established by the testimony of the aforementioned Mustafa Beşe and Receb. Yorgi (the bride's agent) declared before the court, in the presence of Mustafa Beşe (the groom's agent): "In my capacity as her agent, I have given to marriage (*tezviç ve inkâh eyledüm*) the aforementioned Mariya to the aforementioned Murad Beşe, in the presence of the Muslims whose names are written at the bottom of the document, for a deferred dower of 3,000 *akçe*". On his part, the aforementioned Mustafa Beşe said: "In my capacity as his agent, I have accepted the aforementioned Mariya as wife for the aforementioned Murad Beşe (*tezevviç ve kabul eyledüm*) for the aforementioned deferred dower". What happened was recorded by request. On the 16th day of the blessed Safer of the year 1083. Witnesses of the procedure: Muhammed Beşe bin Ahmed, Hüseyin Beg bin Mustafa, Receb Beg bin Ali, Yusuf Beşe çukadar, and others.

Doc. 4. Kandiye (Heraklion), 1 February 1672. Translated by the author from an unpublished transcription at the archive of the Institute of Mediterranean Studies (Rethymno, Crete). Greek summary in Karantzikou & Photeinou, 2003: 162.

The Christian woman (*nasraniye*) Franceskina bint Mihali, inhabitant of the village of Aya Yorgi in the district of Pedyá, a dependency of the city of Candia, is represented by the Christian (*zimmi*) Peri veled-i Vicenço, whose capacity to act as her agent in the present case is legally established by the testimony of the Christians (*zimmiler*) Yasif veled-i Mirato and Andon veled-i Andruli, who know her person in a canonically licit way (*mezburenin zatını ma'rifet-i şer'iyeye ile ârifan olan*). The Christian (*zimmi*) Canaki veled-i Nikolo is represented by the Christian (*zimmi*) Yorgaki veled-i Nikolo, whose capacity to act as his agent in the present case is legally

established by the testimony of the aforementioned Yasif and Andon. Peri (the bride's agent) declared before the court, in the presence of Yorğaki (the groom's agent): "In my capacity as her agent, I have given to marriage (*tezvic ve inkâh eyledüm*) the aforementioned Franceskina to the aforementioned Canaki, in the presence of the Muslims whose names are written on the bottom of the document, for a deferred dower of 500 *akçe*". On his part, the aforementioned Yorğaki said: "In my capacity as his agent, I have accepted the aforementioned Franceskina as wife for the aforementioned Canaki (*tezevviç ve kabul eyledim*) for the aforementioned deferred dower". What happened was recorded by request. On the 2nd day of the honorable Şevval of the year 1082. Witnesses of the procedure: Ali Çelebi bin Abdullah, Yusuf Beşe bin Abdullah çukadar, Hüseyin Beg bin Mustafa el- muhzır, and others.

Bibliography

Unpublished Sources

Kandiye Kadı Sicilleri, 3 (1669-1673, 1750-1767). Vikelaia Dēmotikē Vivliothēkē, Hēraklion.

Karaferye Kadı Sicilleri, 1 (1602-1603). Archeia Nomou Ēmathias, Veroia.

Published Sources

Ali Efendi (1995). *Şeyhülislâm Fetvâları*, ed. İ. Ural. Fey Vakfı.

Blanchet, M.-H. (2020). Les recommandations du patriarche de Constantinople aux chrétiens orthodoxes de l'Empire ottoman en 1477: Encyclique de Maxime III, Laurentianus Plut. 59, 13, 308r-314r. In N. Vatin & E. Borromeo (Eds.). *Les Ottomans par eux-mêmes* (53-63). Les Belles Lettres.

Delikanēs, K. (1905). *Patriarchikōn engraphōn tomos tritos ...* Patriarchikon Typographeion.

Düzdağ, M. E. (1998) *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*. Şûle Yayınları.

Gallotta, A. (1981). Il "Ġazavât-ı Hayreddîn Paşa" di Seyyid Murâd, *Studi Magrebini*, 13.

Historia Politica (1849). *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos – Epirotica*. Weber.

Karantzikou, E. & Photeinou, P. (2003). *Hierodikeio Hērakleiou: Tritos Kōdikas (1669/73-1750/67)*. Vikelaia Dēmotike Vivliothēkē.

Mujić M. (1987). *Sidžil Mostarskog Kadije 1632-34*. Prva književna komuna.

Odorico, P. (1996). *Anamnēseis kai symvoules tou Synadinou, hierea Serrōn stē Makedonia (17os aiōnas)*. Association Pierre Belon.

Rycaut, P. (1679). *The Present State of the Greek and Armenian Churches, Anno Christi 1678* Written at the Command of His Majesty by Paul Ricaut. John Starkey.

Rycaut, P. (1686). *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, 6th Edition. Charles Brome.

Stavrides, T. (2016). *Ottoman Documents from the Archives of the Venetian Consulate of Cyprus, 1671-1765*. Cyprus Research Centre.

Thévenot, J. (1665). *Relation d'un voyage fait au Levant ...* Thomas Jolly.

Lexica

Özder, M. A. (1981). *Türk Halkbiliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. Aslımlar Matbaası.

Secondary Bibliography

Adıyeke, A. N. & Adıyeke, N. (2006). *Fethinden Kaybına Girit*. Babiali Kültür Yayıncılık.

Alexander, J. C. (1985). Law of the Conqueror (the Ottoman State) and Law of the Conquered (the Orthodox Church): The Case of Marriage and Divorce. In *XVI Congrès International des Sciences Historiques: Rapports* (1, 369-370). Comité International des Sciences Historiques.

Anastasopoulos, A. (2013). Non-Muslims and Ottoman Justice(s?). In J. Duindam, J. Harries, C. Humfress & H. Nimrod (Eds.). *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors* (275-292) Brill.

Başaran, B. (2021). 17. ve 18. Yüzyıllarda Kebin Evlilikleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Tarih ve Toplum*, 18, 57-58.

Chelaru, R.-D. (2012). Between Coexistence and Assimilation: Catholic Identity and Islam in the Western Balkans (Seventeenth-Eighteenth Centuries). *Revista Istorică*, 23 (291-324).

Dursteler, E. R. (2006). *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Johns Hopkins University Press.

Freidenreich, D. M. (2009). Muslims in Canon Law, 650-1000. In D. Thomas & B. Roggema (Eds.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History. Volume 1 (600-900)* (83-98). Brill.

Friedmann, Y. (2003). *Tolerance and Coercion in Islam: Interfaith Relations in the Muslim Tradition*. Cambridge University Press.

- Gara, E. (2007). Marrying in Seventeenth-Century Mostar. In E. Kolovos, Ph. Kotzageorgis, S. Laiou & M. Sariyannis (Eds.), *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander* (115-134). The Isis Press.
- Imber, C. (1996). Women, Marriage and Property: *Mahr* in the *Behçetü'l-Fetāvā* of Yenişehirli 'Abdullāh. In *idem, Studies in Ottoman History and Law* (263-288). The Isis Press.
- Imber, C. (1997). *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*. Edinburgh University Press.
- Imber, C. (2002). Guillaume Postel on Temporary Marriage. In S. Prätör & C. K. Neumann (Eds.) *Frauen, Bilder und Gelehrte: Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich. Festschrift Hans Georg Majer* (179-183). Simurg Kitabevi.
- Jennings, R. C. (1978). Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 21, 225–293.
- Jennings, R. C. (1993). Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640. *Studia Islamica*, 78, 155-167.
- Kermeli, E. (2007). The Right to Choice: Ottoman Justice *Vis-À-Vis* Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, Seventeenth–Nineteenth Centuries. In A. Christmann & R. Gleave (Eds.), *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber* (165–210). Oxford University Press.
- Kermeli, E. (2013). Marriage and Divorce of Christians and New Muslims in Early Modern Ottoman Empire: Crete 1645-1670. *Oriente Moderno*, 93, 495-514.
- Kolovos, E. (2006). *Hē nesiōtikē koinōnia tēs Androu sto othōmaniko plaisio: Prōtē prosengisē me vasē ta othōmanika engrapha tēs Kaireiou Vivliothēkēs (1579-1821)*. Kaireios Vivliothēkē.
- Kolovos, E. (2008). A Town for the Besiegers: Social Life and Marriage in Ottoman Candia Outside Candia (1650-1669). In A. Anastasopoulos (Ed.), *The Eastern Mediterranean under Ottoman rule: Crete, 1645-1840* (103-175). Crete University Press.
- Krstić, T. (2011). *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford University Press.
- Laiou, S. (2007). Christian Women in an Ottoman World: Interpersonal and Family Cases Brought before the Shari'a Courts during the Seventeenth and Eighteenth Centuries (Cases Involving the Greek Community). In A. Buturovich and I. Schick (Eds.), *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History* (243- 271). I. B. Tauris.

- Mamaş, G. (2019). *Şer'iyye Sicillerine Göre XII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Trabzon'da Boşanma*. [Masters Thesis, Karadeniz Technical University].
- Pantazopoulos, N. I. (1967). *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*. Institute for Balkan Studies.
- Païzi-Apostolopoulou M. & Apostolopoulos D. G. (2006). *Meta tēn kataktēsē: Stochastikes prosarmoges tou Patriarcheïou Kōnstantinoupoleōs se anecdotē enkyklïo tou 1477*. Ethniko Hidryma Ereunōn.
- Pitsakis, C. G. (2003). Les mariages mixtes dans la tradition juridique de l'Église grecque: de l'intransigeance canonique aux pratiques modernes. *Études Balkaniques* [online], 10. <http://journals.openedition.org/etudesbalkaniques/341>.
- Siddiqui, M. (1995). Mahr: Legal Obligation or Rightful Demand? *Journal of Islamic Studies*, 6, 14-24.
- Skendi, S. (1967). Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans. *Slavic Review*, 26, 227-246.
- Tucker, J. (1998). *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. University of California Press.
- Tucker, J. (2008). *Women, Family, and Gender in Islamic Law*. Cambridge University Press.
- Vryonis, S. (1969/1970). The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. *Dumbarton Oaks Papers*, 23/24, 251-308.
- Yavuzer, G. (2022). *Legal Plurality in Family Law: Muslim and Christian Families in Seventeenth-Century Istanbul*. [Doctoral Thesis, Maryland University].
- Yıldız, M. (2006). *Dünden Bugüne Kafkasya*. Yitik Hazine Yayınları.
- Zarinebaf, F. (2018). *Mediterranean Encounters: Trade and Pluralism in Early Modern Galata*. University of California Press.
- Zelepos, I. (2013). Multi-denominational Interactions in the Ottoman Balkans from a Legal Point of View: The Institution of *Kiambin*-Marriages. In E. Papo & N. Makuljević (Eds.), *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans* (43–53). Moshe David Gaon Center For Ladino Culture & Ben-Gurion University of the Negev.

Osmanlı Kadın Tarihi Çalışmalarında Kullanılabilecek Birincil Kaynaklar

Primary Sources that can be Employed in the Field of History of Ottoman Women

Betül İpşirli Argıt*

Öz: Bu makale, Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek birincil kaynaklar üzerinedir. Çalışmanın amacı asırlar boyunca geniş bir coğrafyada yaşamış, farklı din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statüye mensup Osmanlı kadınlarının yaşamlarını inşa ederken kullanılabilecek kaynakları tanıtmak ve değerlendirmektir. Mevcut kaynaklar genel olarak yazılı kaynaklar, görsel kaynaklar, maddi kültür unsurları, mimari yapılar, mezar taşları ve sözlü kaynaklar olmak üzere belli kategoriler altında değerlendirilecektir. Ağırlıklı olarak 19. yüzyıl öncesi kaynaklar ve Osmanlılar tarafından üretilen kaynaklar üzerine durulacaktır. Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek kaynakların çeşitliliğini göstermek ve muhtelif kategorideki kaynakların kadın tarihi alanında kaynak olarak değerine ışık tutmak amacıyla olan çalışmada, kaynakların genel olarak mahiyeti, hangi grup Osmanlı kadınları hakkında açılım sağladığı ve hangi konularda ne tür bilgilere erişme imkânı verdiği konusuna temas edilecektir. Ayrıca kaynakların sınırlarına, problemli taraflarına ve ihtiyatla yaklaşılması gereken yönlerine yer yer değinilecektir. Kaynakların zenginliğine dair farkındalığın artmasının, yeni kaynak arayışları içinde olarak kaynakların çeşitlendirilmesinin ve kaynakların değeri ölçülüp birbirleriyle koordineli kullanarak kaynakların potansiyelini zorlamanın, alanda sağlayabileceği açılımlara işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadın Tarihi, Birincil Kaynaklar, Yazılı Kaynaklar, Görsel Kaynaklar, Sözlü Kaynaklar.

Abstract: The purpose of this study is to introduce and evaluate the primary sources that can be utilized in reconstructing the lives of Ottoman women, who lived in different time periods and geographies and belonged to different religions, races, ethnicities, and socioeconomic statuses. This study demonstrates the diversity of sources that can be used in the field of women's history and evaluates the value of sources by evaluating their nature, merit, and limitations. This research introduces the general nature of the sources and reveals what kind of data they provide about specific groups of women. Additionally, it evaluates the limitations and the problematic aspects of the sources and various aspects that should be approached cautiously. Existing sources will be evaluated under various categories: written sources, visual sources - produced by local and foreign artists-, objects related to the material culture, architectural works,

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, E-Posta: betul.argit@marmara.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-1917-7434.

tombstones, and finally oral sources. The large category of written sources comprises archival records, manuscripts and printed books, biographical dictionaries, court records, fatwas, waqfiyyes, self-narratives, European accounts, and literary works. This current study mainly focuses on the pre- 19th-century sources and those produced by the Ottomans. This study argues that expansion can be achieved in this field by increasing awareness about the richness of sources, diversifying sources through a thorough search for complementary sources, and widening the potential of these sources through assessing their value and being able to employ them in coordination with each other.

Keywords: History of Ottoman Women, Primary Sources, Written Sources, Visual Sources, Oral Sources.

Summary

The aim of this article is to introduce and evaluate the primary sources that can be employed in reconstructing the lives of Ottoman women, who lived in different social settings, time periods, and geographical locations and belonged to different religions, races, ethnicities, and socioeconomic status. The purpose of this study is to show the diversity of sources that can be used in the field and to shed light on the value of these sources by evaluating their nature, merit, and limitations. This article presents the general nature of the sources and discloses what type of information they provide about which group of women. Additionally, this article will evaluate the limitations and the problematic aspects of the sources and various aspects that should be approached cautiously.

Existing sources will be evaluated under various categories: written sources, visual sources -produced by local and foreign artists-, objects related to the material culture, architectural works, tombstones, and finally oral sources. The large category of written sources comprises archival records, manuscripts, printed books, biographical dictionaries, court records, fatwas, waqfiyyes, self-narratives, European accounts, and literary works. This study mainly focuses on the pre- 19th-century sources and those produced by the Ottomans.

This study argues that expansion can be achieved in the field by increasing awareness about the richness of sources, diversifying sources through a search for alternative sources, and stretching the potential of sources through measuring their value and using them in coordination with each other.

It also points to the fact that exploring the sources belonging to regions outside the Ottoman geography, and the sources kept in the archives, libraries, and private collections existing in the lands, previously ruled by Ottomans -such as Balkans, the Arab world, and African states-, will lead to the development of new topics, new questions, and novel approaches in the field of women's history.

This study also suggests that more attention should be paid to libraries that are located within the borders of Turkey. The manuscripts and printed works kept in the libraries and waiting for discovery have the potential to open new avenues in Ottoman historiography, especially in newly developing fields. Detailed analysis of these works will contribute to a better understanding of the experiences of Ottoman women and will enable them to catch up with the developments on a global scale.

Moreover, digital techniques have a great potential to enhance the capacity of the available sources. Opportunities provided by digital techniques should be taken into consideration in order to use sources more efficiently. The field of digital humanities not only enables more efficient use of the available sources but also leads to the search for alternative sources.

As a final point, this article highlights that consideration should be given to the different ways in which women can be included in new fields in historiography in light of the diversity and potential of available sources.

Giriş

Asırlar boyunca geniş bir coğrafyada yaşamış, farklı din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statüye mensup Osmanlı kadınlarının yaşamlarını inşa edecek kaynaklar muazzam çeşitlilik göstermektedir (Faroqhi, 1999). 1970'li yıllarda başlayan Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında, zaman içinde farklı kaynak keşifleri kendini göstermekte, kaynak çeşitliliğinin/zenginliğinin sağlayabileceği açılımları zorlama eğilimi görülmektedir (Geniş bir zaman dilimi içinde bu alanda gelişen zengin literatüre dair değerlendirmeler için bkz., İpşirli-Argıt, 2014b).

Bu çalışma Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek birincil kaynaklar üzerine olup bu alandaki kaynaklar belli kategoriler altında tanıtılarak değerlendirilecektir. Kaynakların genel olarak mahiyeti, hangi grup Osmanlı kadınları hakkında açılım sağladığı ve hangi konularda ne tür bilgilere erişme imkânı verdiği konusuna temas edilecektir. Ayrıca kaynakların sınırlarına, problemleri taraflarına ve ihtiyatla yaklaşılması gereken yönlerine yer yer değinilecektir. Bir başka ifadeyle bu çalışmanın amacı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek kaynakların çeşitliliğini göstermek, muhtelif kategorilerdeki kaynakların imkânları ve sınırlılıkları değerlendirilerek kaynak olarak değerlerine ışık tutmaktır. Muhtelif kategorideki kaynakların zenginliğine dair farkındalığın artmasının, yeni kaynak arayışları içinde olarak kaynakların çeşitlendirilmesinin ve kaynakların değeri iyi ölçülerek potansiyellerini zorlamanın alanda sağlayabileceği açılımlar gösterilecektir.

Mevcut kaynaklar genel olarak yazılı kaynaklar, görsel kaynaklar, maddi kültür unsurları ve sözlü kaynaklar altında değerlendirilecektir. 19. yüzyıla ait kaynaklara kısaca temas edilmekle

birlikte, ağırlıklı olarak 16. ve 18. yüzyıllar arası dönem üzerine durulacaktır. Makalenin, bu kaynakların kullanımına dair bütün temel literatüre değinme hedefi yoktur. Her bir kaynak kategorisi içine giren geniş literatürü zikretmek mümkün olmadığı için sadece temsili bazı çalışmalara referans verilecektir.

Yazılı Kaynaklar

Devlet Arşivi Kayıtları

Bu kategoride ilk grup devlet arşivi kayıtlarıdır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, çeşitli tasnifler altında toplanan, belge ve defterlerden oluşan devasa bir arşiv hazinesidir (Osmanlı Arşivinde bulunan fonlar hakkında bilgi veren detaylı bir çalışma için bkz. Türe ve Kaynar, 2017). Devlet arşivi kayıtları Osmanlı dünyasında yaşayan farklı din, ırk ve etnik yapıya sahip muhtelif statülerdeki kadınlar hakkında açılım sağlar.

Ancak bu kaynaklar her durumda kadınların yaşamlarının her safhasını yakalamaya imkân tanımadığı gibi belli kategorideki kadınlar dışında, her durumda kişileri tek tek yakalamaya müsaade etmez. Ayrıca Devlet Arşivi kayıtlarının resmi kaynakların doğasından gelen bazı hususiyetleri olduğu, devletin ürettiği belgelerin sınırlılıkları olduğu unutulmamalıdır. Ele alınan konuların, kurumun bakış açısını merkeze alarak belli standartlar dâhilinde yazıldığı, bazı noktalarda sessiz kaldıkları veya sınırlı ve yüzeysel bilgi verdikleri hatırlanmalıdır.

Bu kayıtlar, kadınların hukuk sistemi içindeki yerleri, vakıfları, inşa ettirdikleri hayır eserleriyle alakalı detaylar, giyim kuşam alışkanlıkları, dış mekân kullanımları, bu konulara dair getirilen düzenlemeler ve ihlal edenlere karşı muameleler, uygun olmayan davranışlarda bulunan kadınların cezalandırılması, kadınların ekonomik hayat içindeki yerleri, kölelik ve köle kadınlar gibi konularda açılım sağlamaktadır (Osmanlı kadınları ile alakalı çeşitli tasnifler altında yer alan arşiv belgelerinden örnekler sunan bir çalışma için bkz. Kırca ve Şeker, 2015).

Bir süre önce Devlet Arşivine intikal eden Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kayıtları hanedan mensubu kadınlar (valide sultanlar, padişahların kadınları ve kızları) ve Harem-i Hümayunun hiyerarşik yapılanması içinde muhtelif kademelerde yer alan saraylı kadınlar hakkında açılım sağlayacak potansiyele sahiptir. Yüksek mevkili hanedan mensubu kadınlar ile alakalı kayıtlar bu kadınlara bireysel olarak ulaşmaya, kadınların kendi seslerini duymaya, şahsi icraatlarını takip etmeye ve yaşamlarının belli safhalarını inşa etmeye imkân tanır. Bu kadınların siyasi etkinlikleri, teşrifat, siyasi kültür içindeki yerleri, vakıfları, mimari hamilikleri, gelirleri bu kayıtlardan takip edilebilir.

Devlet arşivinde muhafaza edilen kimi vesikalar ise sarayda bulunan cariyeler hakkında açılım sağlar. Büyük çoğunluğu, tek tek bireylere inmeden, grubu bir bütün olarak ele alan bu kayıtlarda, saraya alınan cariyelerin fiyatları, menşeleri, Harem-i Hümayun mensuplarına tahsis edilen para, yiyecek, kıyafet ve diğer eşyaları, ne tür eğitim aldıkları ve eğitim masrafları hakkında bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu kayıtlar, harem organizasyonunu inşa etme, harem kimlerden oluştuğunu tespit açısından değerli kaynaklardır (Peirce, 1993).

Osmanlı Devleti'nde birçok alanda değişimin yaşandığı 19. yüzyılda devlet arşivi kayıtlarının yapısının değişmesi ve çeşitlenmesi, kadınlar ile alakalı çalışılabilecek konuların zenginleşmesine olanak sağlar. Önceki dönem kayıtlarına ilave olarak bu dönemde, tıp-sağlık bağlamında kadın, kadın ve eğitim konusu (Somel, 2006), ilim ve kültür hayatı içinde yer alan kadınlar, kadınların çalışma hayatı içindeki yerleri hakkında açılım sağlayan kayıtlara ulaşılabilir. İlaveten bu dönemde kadınların, özellikle belli grup kadınların, sesini duymaya imkân tanıyan kayıtlar artar. Örneğin köle kadınlara ait kayıtlar bu kategoride değerlendirilebilir (Erdem, 2010).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden ayrı olarak dünyanın muhtelif bölgelerinde muhafaza edilen arşiv kayıtları (Köksal ve Polatel, 2014), Osmanlı kadınlarına dair kayıtları ihtiva etmektedir. Gerek vaktiyle Osmanlı toprakları içinde bulunan bölgelerin, gerekse Osmanlı dışı bölgelerin arşiv kayıtlarında, hanedan mensubu kadınlara ve sıradan kadınlara dair bilgilere ulaşılabilmektedir (Minkov, 2004; Toledano, 2007; Dursteler, 2011).

Kitâbî Kaynaklar

Bu kategoride, Osmanlı tarih yazarlarının eserleri, kadın tarihi çalışmalarında başvurulabilecek kaynaklardır (Bu kategorideki eserler için bk. Özcan, 2020). Muhtelif türlerdeki bu kaynaklarda genel olarak sınırlı bir grup kadın hakkında bilgiye ulaşılır. Ağırlıklı olarak öne çıkan hanedan mensubu kadınlar ve haremde iz bırakmış bazı kadınların izleri sürülebilir. Yaş ve statü faktörünün bir yansıması olarak padişah kadınlarına kıyasla valide sultanlar hakkında daha fazla malumata rastlanır. Kadınların siyasi faaliyetleri, teşrifat içindeki yerleri ve hayır işleri gibi konularda açılım sağlar. Satır aralarında, bir grup olarak ele alınan saraylı cariyelerin saraya alınmaları ve çırağ edilmeleriyle ilgili konulara da temas edilir. Kadınlar ile alakalı dönemin kaynaklarına mutlaka yansıyan detaylar bulunup, bunlardan biri valide sultanların vefatıdır. Kronikler nadiren Osmanlı dünyasının belli bir zaman diliminde, dönemin toplumunun kadın algısı, toplumsal cinsiyet kabulleri, toplumsal cinsiyet ilişkileri, kadınlara yüklenen roller, davranış ve sorumluluklar hakkında ipuçları barındırabilmektedir.

Bu kaynakların, yazan kişinin veya dönemin hâkim ideolojisinin bakış açısını yansıttığı olabileceği, dolayısıyla her durumda olayları tamamen olduğu biçimiyle vermeyeceği dikkate

alınmalıdır. Bu kategorideki kaynaklar genellikle icraatlar hakkında bilgi verirken, bireyin şahsi sesini duymaya pek imkân vermez. İlâveten, kadınlar ile özellikle yüksek mevkili kadınlar (örneğin valide sultanlar) ile alakalı methedici ifadelerin klişe terkipler olma ihtimali olduğu dikkate alınmalıdır.

Osmanlı tarih yazarlarının eserlerine ilâveten, kütüphanelerde bulunan yazma ve matbu kategorisindeki zengin eserler, muhtelif kategorilerde yer alan kadınlar hakkında ve bu kadınların yaşamlarının çeşitli cephelerine dair açılım sağlayabilir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na bağlı olan kütüphanelerden (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi ve diğerleri), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve diğer kütüphanelerden ulaşılabilecek devasa külliyyat¹, kadın tarihi çalışmalarına muazzam katkı sağlayacak potansiyele sahiptir. Örneğin bu eserler üzerinden, ilim geleneği, kültür ve sanat alanı içinde muhtelif şekillerde yer alan kadınlara ulaşılabilir. Özel olarak müstensih, hattat, hamî olarak kadınların kitap kültürü/geleneği içindeki yerleri, ilişki ağları konusunda açılım sağlayabilir.

Kitâbî kaynaklar ile irtibatlı bir konu olarak mühürler, kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek bir kaynak olup kadınlara ait şahsi mühürler dışında (Kütükoğlu, 1994: 93-94), vakıf mühürleri de bulunmaktadır (Kut ve Bayraktar, 2021: 94-122). Kişilerin vakfettikleri kitaplara basılmak üzere mühür kazdırmaları sebebiyle vakıf kütüphanelerindeki kitaplar vakıf mühürlerini ihtiva etmektedir². Kitaplar kütüphane binasını yaptıran şahıs tarafından vakfedilebildiği gibi, mevcut kütüphanelerden birine koleksiyon olarak da verilebiliyordu. Kadınlara ait vakıf mühürleri toplumun ancak belli bir kesimine ışık tutmaktadır. Kadınlara ait vakıf mühürlerinin metinlerinin tetkik edilmesi, mühür sahibi kişinin (vâkıfın) kimliği, statüsü, aile mensupları/bağları konularında açılım sağlamaktadır. Kadınlara ait vakıf mühürleri toplumun ancak belli bir kesimine ışık tutmaktadır. Mühür sahibi bu kadınların kimler olduğunun değerlendirilmesi, hangi kadınların bu gelenek içinde yer aldıklarının tespitine imkân tanıdığı gibi, kadınların ilim geleneği içindeki yerlerinin izlerini -diğer kaynaklardan da istifade etmek suretiyle- sürebilmeyi sağlar.

¹ Bu bağlamda gerek vaktiyle Osmanlı toprakları içinde bulunan bölgelerde, gerekse Osmanlı dışı bölgelerde muhafaza edilen eserler de dikkate alınmalıdır.

² Türk Yazma Eserler Kurumu tarafından yakın zamanda erişime açılan mühür veri tabanında (bkz. <https://muhur.yek.gov.tr/ozel-seri>), kadınlar ait mühürler de yer almaktadır. Bu konuda bilgilendirme için Süleymaniye Kütüphanesi uzman yardımcısı Hatice Ak'a teşekkür ederim.

Biyografi Kitapları

Kadın tarihi çalışmalarında diğer bir kaynak biyografi eserleridir. Biyografi kitaplarına yansıyan kadınlar toplumun belirli bir kesimiyle sınırlıdır. Bu eserler yaşadıkları toplumda öne çıkan istisnai kadınları tespitte imkân sağlar. Kültür sanat alanı içinde aktif olarak yer almış şair, yazar, hattat vb. kimlikleriyle öne çıkmış kadınların yaşamlarına ve eserlerine dair bilgilere biyografi sözlüklerinden ulaşılabilir.

Mahremiyet konusundaki hassasiyet, tevazu anlayışı ve ayrıca dönemin kadın algısının, kadınların biyografi kitaplarına yansımaya tesir ettiği, kadınların tamamına ulaşmayı engellediği ve kadınların gerçek durumlarını yansıtmadığı bilinmektedir. Netice itibariyle kadınların biyografi koleksiyonlarındaki temsiliyeti dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim İslam'ın ilk dönemlerine kıyasla, 16. yüzyıldan itibaren biyografi koleksiyonlarında yer alan kadınların sayısı ve oranı ciddi şekilde düşer. İlaveten hangi kadınların biyografi eserlerine dâhil edilmeye değer bulunduğu, kadınlara yer veren biyografi eserlerinde kadınların sayısal ve oransal dağılımı, yazar tarafından nasıl ele alındıkları çeşitlilik göstermektedir. Geniş bir zaman dilimi içinde üretilmiş biyografi eserlerinde kadınların temsiliyeti konusuna ışık tutan kapsamlı çalışmalar mevcuttur(Roded, 2018).

Toplumda öne çıkmış kadınlara ışık tutan bu eserler, Osmanlı dünyasındaki kadınların tecrübelerinin zenginliğine işaret eder. Yaşadıkları dönemde Osmanlı toplum ve kültüründe kadınların yerlerine/rollerine ışık tutan değerli bir kaynaktır. Biyografi kitaplarına yansıyan kadınların muhitleri, ilişki ağları, tasavvufi bağlantıları gibi alanlara dair bilgiye ulaşılabilir.

Mahkeme Kayıtları

Osmanlı dünyasında yaşayan din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statü açısından ciddi çeşitlilik gösteren kadınlar konusunda, İstanbul (sur içi İstanbul, Bilâd-ı Selâse) başta olmak üzere Anadolu, Balkanlar ve Arap coğrafyasına ait mahkeme kayıtları (şer'iyeye sicilleri, kadı sicilleri) muazzam açılım sağlamaktadır³. Nitekim 1970'li yıllardan itibaren Osmanlı kadınları üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda mahkeme kayıtlarına dayalı olarak yapılmaktadır. Şeriyeye sicillerini merkeze alan Osmanlı kadınlarına dair çalışmalar, 1970'li yıllarda R. Jennings ile başlar ve 1980'li yıllarda Haim Gerber, Abraham Marcus, Judith Tucker ve Suraiya Faroqhi ile devam eder. Bu çalışmalar Osmanlı dünyasında yaşayan kadınların farklı tecrübelerini yansıtan ilk örneklerdir (Jennings, 1975; Gerber, 1980; Marcus, 1983; Tucker, 1985; Faroqhi, 1987). İlk

³ Sadece İstanbul'da bulunan mahkemelere ait toplam defter sayısının 10.000 civarında oluşu, bu kayıtların sağlayabileceği açılımlar hakkında fikir vermektedir.

çalışmalar üzerine zaman içinde zengin bir literatür oluşur (Bu kaynaklara dayalı geniş literatüre dair değerlendirmeler için bk. İpşirli-Argıt, 2014b).

Kadınların gerek yaşarken gerekse vefatları sonrasında tutulan kayıtlarda, alım satım ve borç ile ilgili davalar, boşanma, vasi ve vasiyet tayinleri, vakıflar, köleler ve veraset ile ilgili davalar ve tereke kayıtları bulunmaktadır⁴. Mahkeme kayıtları içinde tereke kayıtları özel bir yere sahiptir⁵. Bu kayıtlar ölen kişinin menkul ve gayrimenkul mallarının ayrıntılı bir dökümünü ve piyasa değerlerini, borçlarını, mehir miktarlarını, toplam servetini, İslam miras hukukuna göre kişinin mirasçılarını ve servetin mirasçılar arasındaki dağılımını göstermektedir⁶.

Mahkeme kayıtları yapısı gereği, devlet arşivi kayıtlarına zengin bir alternatif sunar. Bu kayıtlarda her durumda kadınların isimlerinin ve büyük çoğunlukla nerelerde ikamet ettikleri bilgisinin veriliyor olması ve ayrıca diğer şahsi bilgilere ulaşılabilmesi, toplumun farklı kesimlerine mensup kadınların şahsi tecrübelerini görmeye imkân sağlar. Kadınların yaşamlarının birçok alanına ve safhasına şaşırtıcı boyutta ışık tutarak açılımlar sunar. Bu açıdan Devlet Arşivi kayıtlarında az temsil edilen veya tek bir tasnif altında bir bütün olarak temsil edilen toplumun farklı kesimlerine mensup kadınlara bireysel olarak ulaşmaya imkân tanır. Bu bağlamda köle ve azatlı kadınlar, çingene kadınlar vb. zikredilebilir. Mahkeme kayıtları gayrimüslim kadınlar hakkında açılım sağlama potansiyeline sahiptir. Osmanlı devletinde her cemaatin kendi mensuplarına yönelik mahkemeleri bulunmakla birlikte, gayrimüslim kadınlar muhtelif meseleleri için şer'îyye mahkemelerine başvururlardı (Rum kadınlarının evlilik ve boşanma konuları üzerine duran bir çalışma için bkz., Yavuzer, 2022).

Toplumun farklı kesimlerine mensup kadınlar mahkeme kayıtlarında temsil imkânı bulurken arşiv kayıtlarında ve kroniklerde temsiliyet oranı oldukça yüksek olan hanedan mensubu kadınlar ise mahkeme kayıtlarına genellikle vakıfları, hayır eserleri, mülkleri ile alakalı konular çerçevesinde yansılar.

Mahkeme kayıtlarının, ilk olarak Osmanlı dünyasında yaşayan kadınların hukuk sistemi içindeki yerlerine dair en büyük açılımı sağlayan kayıtlar olduğu belirtilebilir. Siciller, insanların

⁴ Kadı sicillerinin yapısı, hangi tür kayıtları içerdiği gibi konularda fikir vermesi açısından İstanbul Kadı Sicilleri projesi (<http://www.kadısicilleri.org/>) son derece önemlidir. İstanbul'a ait defterlerden 16. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başına kadar uzanan zaman dilimi içinde, muhtelif mahkemelere ait 100 adet defter seçilerek transkripsiyonu yapılmış, aslı nüshaları da dâhil edilerek veri tabanına konulmuş ve çevrimiçi erişime açılmıştır. Yüz cildin içeriğine ulaşım imkânı sağlayan bu proje, çalışılan kayıta okunamayan kelimeleri tespit etmek, doğru okunuşlarını görebilmek ve mukayese amacıyla diğer başka kayıtları görebilmek adına da oldukça işlevseldir.

⁵ Mahkeme kayıtlarına ilaveten Topkapı Sarayı Arşivi ve Devlet Arşivinde de kadınlara ait muhalefat kayıtları bulunmaktadır.

⁶ Ancak diğer kaynak türlerinde olduğu gibi tereke kullanımının birtakım sıkıntıları mevcuttur. Örneğin terekede belirtilen eşyalar ve servet miktarı kadınların gerçek maddi durumunu yansıtmıyor olabilir. Kişisel bütün mal varlıklarının tamamıyla tereke kayıtlarına yansıyor yansımadığını tespit edebilmek mümkün değildir. Bazı kadınlar vefatları öncesinde mallarını hibe etmiş veya vakfemiş, sahip oldukları kölelerini azat etmiş olabilirler.

ve hukuk sisteminin birbiri ile sürekli etkileşim içinde oldukları gerçeği üzerine, kadın ve hukuk ilişkisini hem kadınlar hem de hukuk sistemi açısından değerlendirmeye imkân tanır. Kadınların kendi meselelerini çözmek için hukukî alanda geliştirdikleri yollar ve stratejiler hakkında bilgi verir (Peirce, 2003).

Bu kayıtlar ayrıca aile tarihi çalışmalarında da oldukça verimli bir kaynaktır. Evlilik, boşanma, nafaka, vasilik gibi konulara ilaveten farklı coğrafyalarda aile/hane yapısı, ailenin/hanenin kimlerden oluştuğu, çocuk sayısı, aile ilişkileri gibi konulara da ışık tutar.

Bu noktada özellikle nikâh kayıtları ayrı olarak değerlendirilmelidir. Mahkeme kayıtlarında ağırlıklı olarak evlilik gerçekleştikten sonraki durumlara dair kayıtlara rastlanırken, nikâh kayıtları evlenme pratiklerini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyıl öncesine ait kadı sicillerinde nikâh kayıtlarına rastlamak mümkün olabilmektedir. Ancak nikâh kayıtlarını içeren bağımsız nikâh defterlerine ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk dönemlerinde rastlanmaktadır (Aköz, 2006; Adıyeke ve Adıyeke, 2011). Bu kayıtlarda kadınların isimleri, babalarının isimleri, varsa lakapları, köle ise efendi ismi, ikamet bilgileri, kadınların hukuki durumları (*âkile*, *bâliğa*, *reşide* vb.), daha önceden evlilik geçirip geçirmediğini belirten ifadeler (*bâkire*, *seyyibe* vb.), mehir miktarları, vasilerinin ve şahitlerinin isimleri, hangi tarihte nikâhın gerçekleştiği bilgilerine ulaşılmaktadır. Bu sebeple bu kayıtlar aile ve toplum yapısına dair açılım sağlama potansiyeline sahiptir.

İlaveten, mahkeme kayıtları, kadınların sosyal hayatları, gündelik yaşamları, iktisadi hayat içindeki yerleri, vakıfları, mekân kullanımı, ilişkileri gibi konuların izini sürebilmeyi sağlar. Örneğin ilişkiler konusu açılacak olursa, toplumun farklı kesimleri ile kurdukları muhtelif ilişki biçimlerini -borç ilişkisi, vekillik, vasilik, kefillik, şahitlik ilişkisi, sosyal ilişkiler vb.- inşa edebilmeyi mümkün kılar.

Mahkeme kayıtları, mekân/mimari ve cinsiyet ilişkisine de ışık tutmaktadır. Kadınlara dair mahremiyet anlayışının/algısının, mekân kullanımına tesirine ve bu durumun komşuluk ilişkilerine yansımalarına dair önemli ipuçları sunar. İlaveten Osmanlı dünyasında yaşayan kadınların maddi kültürleri, tüketim anlayışları, servetleri hakkında açılım sağlayan en önemli yazılı kaynakların tereke kayıtları ve ayrıca alım satım kayıtları olduğu belirtilebilir. Köleler ile alakalı mahkemeye yansıyan meseleler ise devlet arşivi kayıtlarından takip edilebilecek meselelerden farklılık gösterebilmektedir. Mahkeme kayıtları kölelere/köleliğe dair en ince ayrıntılara nüfuz etmeye imkân tanımaktadır (Hanna, 2006; Zilfi, 2010; İpşirli-Argıt, 2020). Mahkeme kayıtlarının dil ve terminoloji analizi bağlamında incelenmesi, Osmanlı toplumunun ve

hukuk sisteminin, yaşamlarının farklı dönemlerinde kadınları nasıl gördüğü konusunda açılım sağlar (al-Qattan, 1996; Peirce, 1997).

Fetvalar

Mahkeme kayıtlarından ayrı olarak hukuk sistemi içinde etkin olarak yer alan fetvalar, Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilir diğer bir kaynaktır (Tucker, 2006). Mahkeme kayıtlarına benzer şekilde, fetvalar da toplumun farklı kesimlerine mensup kadınları yansıtır. Kadınlar ile alakalı sorular ve ayrıca bizzat kadınlar tarafından sorulan sorular ve bu sorulara verilen cevaplar, kadınların yaşamlarının muhtelif cephelerine ışık tutar, kadınlara dair önemli açılımlar sunar.

Fetva mecmualarında, kadınların hayatlarının her alanına dair sorular mevcut olmakla birlikte, mahkemeye taşınmak istenmeyen veya mahkemede belirtmek istenmeyen örneğin evlilik ve boşanma ile alakalı özel konular müftü karşısında dile getirilir. Örneğin kocanın karısını zina işlemek suçuyla boşaması mahkemede pek yansımaz iken fetva mecmualarında yer alması müftünün huzurunda bu meselenin tartışıldığını gösterir. Benzer şekilde mahkeme kayıtlarında rastlanmayan muhtelif boşanma çeşitleri ile örneğin bâin talâk ile alakalı veya ihtidâ eden kadının zimmî kocasından boşanması ile alakalı ince detayları, fetvalardan takip edebilmek mümkün olabilmektedir.

Fetvalar üzerinden kadınların hukuk sistemi içindeki yeri, hukuk sistemini nasıl kullandıkları veya kadınlara ilaveten müftülerin yaşadıkları dönemde kadın ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl gördüğü gibi meselelerin izlerini sürebilmek mümkün olabilmektedir (Semerdjian, 2008; Tucker, 2008). Keza fetvalar Osmanlı dünyasında yaşayan gayrimüslim kadınlar hakkında da açılım sağlayabilmektedir. Gayrimüslim kadınlar ile alakalı sorular olabildiği gibi, bu grup kadınlar tarafından sorulan sorular da mevcuttur (Düzenli, 2015).

Belirtilmesi gereken husus, mahkeme kayıtları ve fetvaları kullanılırken fıkıh kitaplarından istifade edilmesinin sağlayacağı açılımlar dikkate alınmalıdır. Miras hukuku, aile hukuku ve diğer alanlarda fıkıh âlimlerinin görüşlerini ve muhtelif mezheplerin bakışlarını bilmek, mahkeme kayıtları ve fetvalar gibi hukuki metinlere yansıyan meselelerin anlaşılmasına /anlamlandırılmasına katkı sağlamaktadır (Zečević, 2007).

Ancak, fetvalarda kişilerin kimliklerinin ve diğer şahsi bilgilerinin -isimleri, ikamet alanları vb.- zikredilmiyor olması, kişilerin toplumun hangi kesimine mensup olduğunu tespiti imkân tanımaz. Kişinin kimliğinin belirsizliğine ilaveten, zaman ve mekân bilgilerinden mahrum olması da konuyu belli bir tarihsel bağlama oturtmayı zorlaştırır. Ayrıca sorulan soru ve verilen cevabın kişiye özel olması nedeniyle, fetvanın genelleştirilmesi problem teşkil edebilir. Kadının kararının

aksine müftünün verdiği fetvanın bağlayıcı olmadığı da dikkate alınmalıdır. Ayrıca fetvalarda soru sorma şeklinin standart hale gelebildiği ve tamamen varsayıma dayalı olarak da kurgulanabileceği unutulmamalıdır.

Vakfiyeler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi dışında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilen devasa vakfiye külliyatı, kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek önemli kaynaklardır.

Vakfiyeler vakıf kurabilecek kapasitedeki tüm kadınlara -ve ayrıca vakfiyede geçen kadınlara- ulaşım sağlar. Kimlerin vakıf kurdukları, kadınların hangi kategoride ve hangi amaçlarla vakıf kurdukları, kurdukları vakıflarda ne tür şartlar koydukları, kişinin kimliğinin ve mensubiyetinin kurdukları vakıflara nasıl tesir ettiği, kadınların vakıflarından kimleri istifade ettirdikleri, kimlerin mütevellî seçildiği gibi sorular, kadınların maddi dünyası, ilişki ağları, toplum ve aile içindeki yerleri, zihniyetleri gibi konulara ışık tutar. (Vakfiyelere ve vakıflarla ilgili muhtelif kaynaklara dayalı geniş literatür hakkında bkz. Çınar ve Koyuncu-Kaya, 2015).

Örneğin kadınlar tarafından kurulan aile vakıflarında, istifade ettirdikleri kişiler arasında sıklıkla köle ve cariyelere rastlanması bir toplumda köle olmanın neye tekabül ettiği hakkında fikir verir. Benzer şekilde, aile vakıfları siyasi haneye mensup kadınların siyasi alan içindeki yerlerine de ışık tutabilmektedir.

Ben- Anlatıları

Osmanlı tarihçiliğinde bir süredir “ben-anlatıları” olarak tanımlanan metinlere ilgi artmaktadır (Karahasanoğlu, 2019). Bu kategoride, günlükler, rüya mektupları, hususi mektuplar, tercüme-i hal, otobiyografi, hatırat türleri gibi kişilerin bizzat kendi kalemlerinden çıkan ve kendilerini anlattıkları metinler zikredilebilir.

Kadınlar tarafından yazılan ben-anlatıları, kişilerin kendilerini nasıl gördükleri, nasıl göstermek istedikleri, iç dünyaları, şahsi görüşleri, zihniyetleri, duyguları, fikirleri hakkında açılım sağlaması itibarıyla kişilerin yaşam tecrübelerine ışık tutarken; erkekler tarafından üretilen ben-anlatıları, kadın olmanın neye tekabül ettiği, kadın ve toplumsal cinsiyet algısı vb. alanlara dair fikir verebilmektedir (Liebrenz ve Richardson, 2021).

Örneğin mektuplar kişilerin şahsi seslerini duymaya imkân tanınmasıyla müstesna bir değere sahiptir. İnsanların en saklı, mahrem düşüncelerini barındırabilen; kişilikleri, kararları, düşünceleri, zihniyetleri gibi alanlara ışık tutan; özel yaşamları ile alakalı detaylar taşıyan mektuplar, birçok alanda açılım sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak genellikle hanedan mensubu kadınlar gibi

belli bir mevkide yer alan mensup kadınların mektuplarından haberdarız. Bu gruba ait mektuplar, resmi kayıtlara yansımaya alanlara ışık tutabilmekte, resmi kayıtlarda değinilmeyen olayların arka planındaki süreçle alakalı bilgi verebilmektedir. Bu mektuplardan yüksek otorite sahibi hanedan mensubu kadınların dönemin yabancı siyasi liderlerine, devlet adamlarına, hükümdara, kethüdalarına yazdıkları mektuplar ve diğer mektupları zikredilebilir. Kadınların hangi amaçlarla kimlere mektup yazdıkları kadınların yaşamlarının birçok cephesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Örneğin mektuplar, yazıldıkları dönemde toplumsal cinsiyet rolleri/ ilişkileri ve bu konuda sosyoekonomik statü, yaş gibi faktörlerin ne derece belirleyici olduğu, kadınların aktiviteleri, kendilerini ne derece/ne şekilde ifade ettikleri ve bunun gibi diğer başka alanlara ışık tutabilecek değere sahiptir. (Kadınlara dair mektuplar ele alınırken dikkat edilmesi gereken hususlara dair değerlendirmeler için bkz., Lushchenko, 2011).

Ancak mektuplar değerlendirilirken resmi kayıtlar için söz konusu olduğu gibi mektuplarda yer alabilecek klişelere dikkat edilmelidir. Kadınların mektuplarında hissedilen mütevazı üsluba dayanarak kişiliği hakkında değerlendirme yapmak sakıncalı olabilir. Zira bu üslubun nedeni bazı klişeleşmiş terkipler olabilir.

Kadınlar tarafından yazılmış mektuplara ilaveten, erkekler tarafından kadınlara yazılan mektuplar, dönemin kadın algısı, kadınların aile ve toplumdaki yerleri ve kadınlara biçilen roller, saray içi ve saray dışı ilişkiler hakkında fikir vermesi itibarıyla dikkate alınmalıdır (Uluçay, 1950). Örneğin valide sultana oğlu tarafından yazılan mektupta, siyasi gelişmelerden bahsedilirken (İpşirli-Argıt, 2014a) benzer şekilde İbrahim Paşa karısına yazdığı mektuplarda da siyasi duruma dair bilgi vermektedir. Mektuplar, özellikle kadınlara dair mahremiyet algısına dair de önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim İbrahim Paşa'nın karısına hitabı, güvendiği kişilere yazdığı mektuplar ile bizzat kendisi tarafından yazdığı mektuplarda farklı olup, şahsi mektuplarında daha mahrem ifadeler kullanmaktadır (Uluçay, 1950: 56).

Mektuplar kategorisinde belirtilmesi gereken bir tür, rüya mektuplarıdır. İlmiye mensubu bir babanın kızı olan Halveti tarikatı mensubu Asiye Hatun'un şeyhine yazdığı mektuplar bu konuda öncüdür (Kafadar, 2009). Kişilerin şeyhlerine yazdıkları rüya mektupları, kişilerin zihniyetlerine, inançlarına, dini yaşantılarına -örneğin tasavvuf bağlantılarına-, kültür ortamlarına ışık tutan kaynaklardır.

Mahremiyet ve imaj kaygısı güdülmeden tutulan günlükler veya benzeri kayıtlar nadir rastlanmakla birlikte kişilerin iç dünyalarına, inançlarına ışık tutabilmeleri itibarıyla son derece kıymetlidir. Bu bağlamda nadir rastlanan değerli bir örnek, Harem-i Hümayunda bulunan cariyeler tarafından haremin duvarlarına yazılmış yazılardır. Kişilerin şahsi seslerini duymaya imkân

sağlayan bu yazılar haremde bulunan kadınların duygu dünyaları, kişilikleri, ilişkilerine dair fikir sahibi olmaya olanak sağlamaktadır (Uluçay, 1971: 34-35; Cimilli, 2013).

Bu bağlamda, “ben anlatıları” kapsamında değerlendirilebilecek kaynaklar son dönemde yükselen duygu tarihi konusunda önemli açılımlar sağlayabilir.

Seyahatnameler ve Avrupalı Yazarlara Ait Diğer Anlatılar

Osmanlı İmparatorluğu kadınları hakkında yapılacak bir çalışmada kullanılabilecek diğer bir kaynak türü Osmanlı seyahatnameleri ve Avrupalı yazarların Osmanlı dünyası üzerine yazdıkları eserlerdir.

Bu bağlamda, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'si, imparatorluğun geniş coğrafyası içinde yaşayan kadınlara dair bilgiye ulaşabilmeye imkân tanımaktadır. Evliya Çelebi, din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statü açısından heterojen bir yapıya sahip Osmanlı kadınlarına temas ederken kadınları ahlaki vasıfları ve fiziksel özellikleri gibi vasıflar üzerinden tanımlar. Ayrıca kadınların mekân kullanımı, özellikle giyim kuşam kültürü konusuna vurgu çok yoğunudur. Evliya Çelebi her gittiği bölgede Müslüman ve gayrimüslim kadınların dış mekânda giyim kuşamları, kullanılan kumaşlar, başlıkları hakkında bilgi verir. Ekonomik statünün, dini anlayışın, yerel şartların kıyafete yansımalarının izini sürmeye ve ayrıca İstanbul ve imparatorluğun diğer bölgelerindeki giyim kuşam pratiklerini görmeye imkân tanır. Özellikle tereke kayıtlarına ulaşılamayan bölgeler için bu anlatılar önemli olabileceği gibi, tereke kayıtlarının mevcut olduğu bölgeler için de dikkate alınmalıdır.

Evliya Çelebi'nin eseri, Osmanlı dünyasında yaşayan kadınların çeşitliliğini hatırlattığı gibi o dönem toplumunda kadına bakış açısı, bir başka ifadeyle kadınlardan beklenen roller ve davranış modellerini yansıtır. Seyahati esnasında yaşadığı bir olaya verdiği tepki manidardır. Evliya Çelebi, esir düşerek kaçırıldıktan sonra gayrimüslim bir erkekle evlenmiş ve bebeği olmuş Müslüman kızı Saime ile karşılaştıktan sonra, onu alıp tekrar ailesine ulaştırmayı teklif eder. Saime bu teklifi reddederek kucağında bebeğiyle evine kaçınca, Evliya Çelebi kendisini tenkit eden ifadeler kullanır (*mel'üne avret, şu mel'üneyi katl edüp geçüp gidem*). (Evliyâ Çelebi, 2003: 269)

Erken modern dönemde elçi raporları, gezginlerin, elçilerin maiyetinde bulunanların, tüccarların ve Osmanlı sarayında hizmet eden esirlerin yazdıkları, muhtelif kesimlerden kadınlar hakkında bilgi sunabilmektedir.

Bu kaynaklarda kadınlar konusunda temas edilen hususlar, kadın erkek ilişkileri, evlilik, boşanma, mahremiyet algısı, mekân kullanımı, bu konu ile irtibatlı olarak sık temas edilen hamam/hamam kültürü, geleneğe/kurallara aykırı davranan kadınlara nasıl muamele edildiği

konuları öne çıkmaktadır. Nadiren kadınların ekonomik hayat içindeki yerlerine temas eden anlatılara rastlanır. Bu kaynaklarda değinilen diğer bir konu harem ve burada yaşayan kadınlardır (İpşirli-Argıt, 2022: 295-315). Hanedan mensubu kadınlar ile alakalı olarak bu kadınların kökenleri, saraya girişleri, hasekilik döneminde saray içindeki durumları, hayır eserleri, siyaset ile irtibatları, siyasi kültür içindeki yerleri (merasimler ve hediyeleşmeler) hakkında kimi bilgiler verir.

Geniş bir zaman diliminde üretilen eserlerin anlatıları birbirine benzer ve tekrar mahiyetinde görülebilmekle birlikte bu anlatıların tek tip, değişmeyen, homojen bir karaktere sahip olduğunu düşünmek yanlıştır. Dönemin değişen sosyal ve siyasi şartları dâhil olmak üzere birçok faktör anlatıların mahiyetini ve yapısına tesir etmektedir. Diğer yazılı kaynakların sınırlılıkları dikkate alındığında, bu kaynaklar Osmanlı dünyasının muhtelif cephelerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilmektedir. Diğer kaynaklara yansımayan hususlar yakalanabilmekte, bu minvalde Osmanlı kaynaklarını tamamlayıcı mahiyette bilgiler sunabilmektedir.

Bu kategorideki bazı kaynakların yazdıkları daha makul olmakla birlikte, diğer bütün kaynaklar için söz konusu olduğu gibi verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşarak, tenkit süzgecinden geçirilerek ele alınmalıdır.

Edebî Eserler

Kadın tarihi çalışmalarında dikkate alınması gereken diğer bir alan edebî eserlerdir. Gerek çok büyük çoğunluğu erkekler tarafından yazılmış eserler, gerekse kadınlara ait eserler Osmanlı dünyasında farkı kategorilerde yer alan kadınlara ışık tutar. Örneğin padişah çocuklarının doğum, sünnet ve düğünlerini anlatan surnâmeler, hanedan mensubu kadınların statüleri/yerleri/rolleri, maddî kültür, muhitleri vb. alanlarda açılım sağlar (Afyoncu, 2009: 147-151).

Farklı dönemlerde üretilen muhtelif kategorilerdeki eserlerde kadınların nasıl ve ne şekilde yer aldığı bir başka ifadeyle kadınların nasıl temsil edildiğinin tetkiki anlamlıdır. Kadınlara dair anlatıların çeşitliliği ve karmaşık yapısı dikkat çekmektedir (Kuru, 2003). Bu eserler dönemin kadın algısı, ideal kadın imajı/tipi hakkında fikir verir. Benzer şekilde kadınlar tarafından üretilen eserlerde kadınların nasıl ele alındığı, bu eserlerin toplumsal cinsiyete dair ne söylediği sorularının tetkiki de önemlidir. Havlioğlu, Mihri Hatun'u merkeze alarak kadın şairler açısından bu konuları değerlendirir (Havlioğlu, 2010: 2017).

İlaveten, dönemin kadınlar ile alakalı gelişmelerinin edebî eserlere yansımalarının izi sürülebilir. Örneğin kadınların kıyafet tarzları ve bu konuda otoritelerin tenkitleri ışığında bu eserler değerlendirildiğinde, dönemin kimi divan şairleri otoriteler ile paralel görüşte iken, kimileri ise otoritelerin eleştirel üslubundan uzak bir yaklaşım sergiler.

Yukarıda belirtilen kayıtlardan ayrı olarak bazı kayıtlar sadece gayrimüslimler ile alakalıdır. Örneğin kilise kurumlarının kayıtları (Heyberger, 2006; Yavuzer, 2022)⁷; Yahudiler için *responsa* literatürü (Bornstein-Makovetsky, 2021; Goldish, 2021), Yahudi haham mahkemeleri kararları, evlilik belgeleri (*ketubot*) (Levi, 2011: 136) zikredilebilir.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek yazılı kaynaklar zenginleşir, çeşitlenir. Değişen sosyokültürel, entelektüel, siyasi şartlar kaynakların yapısını etkiler. Devlet arşivi kayıtlarında tasnifler çeşitlenirken, diğer taraftan müesseseye kayıtları, süreli yayımlar, kadınlar ve erkekler tarafından yazılan hatıratlar, romanlar gibi kaynaklar görülür. S. Faroqhi'nin 1500'lü yıllardan 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan geniş zaman diliminde Osmanlı dünyasında yaşayan farklı sosyoekonomik statü, din, ırk ve etnik yapıya sahip kadınların tecrübelerinin nefis bir panoramasını sunan yakın tarihte çıkacak çalışması 19. yüzyıl kaynaklarının sağlayabileceği açılımları göstermesi açısından son derece önemlidir (Faroqhi, 2023).

Görsel Kaynaklar

Osmanlı kadınlarına ışık tutabilecek diğer bir tarihsel kaynak görsel kaynaklardır. Kadın ve sanat ilişkisi, yukarıda yer yer temas edildiği üzere sanatı himaye eden kadınlar ve sanatçı kadınlar şeklinde tasnif edilebilirken, diğer bir kategori sanatın nesnesi olan kadınlardır.

Erken tarihlerden itibaren yerli ve yabancı sanatçılar tarafından üretilen muhtelif türlerdeki görseller, kimi zaman yazılı kaynakları tamamlarken, kimi durumlarda yazılı kaynaktan yazanı anlamlandırma, sorgulama vb. yollarla Osmanlı kadınlarının yaşamlarına ışık tutar. Kadınların gündelik yaşam, iç mekândaki aktiviteleri, dış mekân kullanımları, giyim kuşam, maddi kültür ve kültürel yaşama dair açılım sağlar. Kadınların tecrübelerinin çeşitliliğine ve statü, yaş, coğrafya ve diğer faktörlerin kadınların yaşam tecrübelerindeki etkisine dair ipuçları sunar (İpşirli-Argıt, 2011).

Örneğin kıyafet albümleri dâhil olmak üzere muhtelif kategorilerdeki görsel kaynakların, her durumda dönemin giyim kuşam pratiklerini yansıtmaları; dönemin kıyafet kültürü ile zaman içindeki süreklilikleri ve değişimleri takip etmeye, kıyafetle alakalı diğer kaynaklara yansıyanları anlamlandırmaya ve sorgulamaya imkân tanır. Örneğin otoritelerin kadınların feracelerinin yakalarını uzattıklarına dair uzun bir zaman dilimi içinde getirilen tenkitleri, görsel malzemelerden takip etmek mümkündür (İpşirli-Argıt, 2015).

⁷ Yavuzer'in, Ortodoks kilise kayıtları üzerinden Rum kadınların evlilik ve boşanma konularını inceleyen çalışması literatüre önemli bir açılım sağlamaktadır.

Kadınların gerek sanatçı, gerek hâmi olarak kültür sanat alanı içinde yerine dair yazılı kaynaklara ilave olarak görsel kaynaklar da açılım sağlamaktadır. Örneğin kadınların kitap kültürü içindeki yeri değerlendirilirken terekeler, kadınlara ait vakıf kitapları, biyografi sözlükler, kitâbî kaynaklar, edebi eserler ve diğer başka kaynaklara ilaveten, I. Ahmed albümü içinde yer alan minyatür dikkate alınmalıdır (I Ahmed Albümü, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B 408, fol 14a, aktaran, Fetvacı, 2019: 246).

Yazılı kaynaklarda belirtilenleri zihinde canlandırmak, izah edebilmek adına görsel kaynaklardan istifade edileceği gibi, görsel malzemeye yansıyanı anlamlandırmak adına da yazılı kaynaklardan destek alınabilir. Örneğin, eşeğin üstüne ters binen kadını resmeden görseller (Landesbibliothek und Murkardsche Bibliothek (Gesamthochschule Bibliothek) Kassel, 4 Ms. hist. 31. Österreichische Nationalbibliothek-Viyana Codex Vindobonensis 8615, akt., And, 1993: 254-255), yazılı kaynakların desteğiyle anlaşılır. 1553 senesinde İstanbul'a gelen H. Dernschwam'ın (1494-1568) anlatısına göre üç genç erkek, dört genç kadınla birlikte ramazanda Rum meyhanesinde içki içerken yakalanırlar. Meyhaneci ve müşterileri sekiz eşeğe ters yüz bindirilmiş ve eşeklerin kuyruklarını elleriyle tutmuş bir vaziyette şehirde dolaştırılırlar (Dernschwam, 1987: 119-120). 1573 senesinde İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, yalancı şahitlik için öngörülen teşhir cezasının, eşek üzerine ters oturtularak, eline de eşeğin kuyruğu verilerek ve başının üstüne konan parça et konularak şehir içinde dolaştırmak olduğunu yazar (Gerlach, 2010: 96). Roma Germen elçilik heyetinin sekreteri olarak 1616'da İstanbul'a gelen Adam Werner, konutlarının önünden geçen fahişe kadının bir eşeğin sırtına ters bindirilmiş ve eşeğin kuyruğu eline verilmiş olduğunu yazar. Boynuna kirli koyun bağırsaklarının asılmış, başına da koyun işkembesinin takke gibi geçirilmiş olduğunu ilave eder. Bu kadının geleneğe aykırı davranmış ve doğru yoldan ayrılmış olduğunun anlaşıldığını belirtir (Werner, 2011: 81).

Evliya Çelebi de eşeğe ters binme pratiklerinden bahseder. Eksik meyve satanların aldığı cezalardan bahsederken, kiminin falaka, kiminin yüzüne bal sürüp bir köşe başında kulağından mihlandığını, kimisinin ise yüzüne işkembe pisliği sürüp, başına boklu işkembe külah yerine geçirip ters eşeğe bindirilerek "eksik mal satanın hali budur" diyerek geçirildiğini yazar (Evliyâ Çelebi, 2008: 559-560). Evliya Çelebi ters eşek uygulamasına dair başka bir örnek daha verir. Yahudilerin ayı oynatırken türlü şakalar yaparak ayı oynatmakla meşhur olan çingenelere söz attıklarını, bir çingene avradını bir Yahudi'yle tutup Yahudi'ye ve çingene karısına işkence edip ve çingene karısını necisli işkembe ile ters eşeğe bindirip, Yahudi'yi de bir eşek üzere siyaset ile geçirip taklit ettiklerinde insanın gülmeden bayıldığını yazar (Evliyâ Çelebi, 2008: 649).

19. yüzyıla gelindiğinde, yazılı kaynaklardaki duruma paralel olarak görsel kaynaklar da çeşitlenir. Fotoğraflar, karikatürler, video kayıtları bu bağlamda belirtilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı dünyasında fotoğrafçılığın gelişimiyle toplumun farklı kesimlerinden insanlar fotoğraflara yansır, nadir rastlanan temalara ve kadın gruplarına ışık tutar. Örneğin kadın mahkûmları gösteren fotoğraf manidardır (BOA FTG.f 281, akt., Kırca ve Şeker, 2015: 316-317).

Nihai olarak, görsel malzemelerin tek başına kullanımını gerçek durumu tam olarak veremeyeceği, ayrıca görsele yansıyanları genelleştirmemek gerektiği dikkate alınmalıdır. Görselin değeri tetkik edilirken, üretildiği dönemin şartları ve üreten sanatçının kimliği dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Maddi Kültür Unsurları

Müzeler ve şahsi koleksiyonlarda muhafaza edilen günlük yaşama dair eşyalar, lüks eşyalar -mücevher, saat vb.-, dini objeler, giyim eşyaları, kumaşlar vs. farklı kesimden kadınların dünyasını aydınlatmaya ve anlamlandırmaya olanak sağlarlar. Maddi kültür, giyim kuşam alışkanlıkları (Görünür, 2010; 2014), gündelik hayat pratikleri-rutinleri, gelenek görenek, dünya görüşü, estetik anlayışı, kültürel hayat, tüketim anlayışları gibi alanlara ışık tutar.

Eşyalar, tereke kayıtlarında belirtilen eşyaların neye tekabül ettiğinin anlaşılması noktasında önemlidir. Terekelerde görülen zengin çeşitlikteki kumaş türleri için, kadınların terekelerinden sıklıkla rastlanan ev eşyaları, ev tekstili ve mutfak eşyaları gibi eşyalar için veya belli bir grup kadının terekelerinde rastlanan saat, fağfürî, mertebânî, Beckârî, Lehkârî eşyalar gibi bazı lüks kategorisindeki eşyalar adına, yine istefan, zülüflük, zihgir, tepelik, enselik gibi nadir rastlanan takı ve aksesuarlar için bu durum belirtilebilir.

İlaveten görsel kaynaklara yansıyanlar, özellikle nadir rastlanan öğelerin varlığını/kullanımını teyit etme, anlamlandırma noktasında da işlevsel olabilirler. Bu noktada Enderunlu Fazıl'ın eseri *Zenânnâme*'de görülen doğum iskemlesine Topkapı Sarayı Müzesinde rastlanması (TSM, nr. 12/175, akt., Ediz, 2015: 471-472) örnek olarak verilebilir. Bir başka örnek ise Jean-Etienne Liotard'a (ö.1789) ait “Une dame en costume turc avec sa servante au hammam” isimli görselinde görülen şaşırtıcı derecede yüksek topuklu nalının benzerine, II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesi koleksiyonunda rastlanmasıdır.

Mimari Yapılar

Kadın ve mimari ilişkisi birkaç şekilde ele alınabilip, ilk olarak mimari ve cinsiyet ilişkisi bir başka ifadeyle kadın kimliğinin yapının mimarisine tesiri incelenebilir. Nitekim mahkeme kayıtlarından bahsedilen bölümde belirtildiği üzere, kadınlara dair mahremiyet anlayışı mekânın

nasıl kullanıldığına tesir etmekte ve kadınların mahremiyetinin korunması noktasında gayret gösterilmektedir. Bu noktada sadece mahkeme kayıtlarına yansıyan evler değil, sivil ve dini mimarinin diğer örneklerinin mahremiyet anlayışı, din, statü gibi faktörler bağlamında tetkik edilmesi anlamlı olabilir.

Kadın ve mimari ilişkisi, mimari hamilik perspektifinden de ele alınabilir. Burada kadınlar tarafından/ kadınlar adına yaptırılan veya tamir ettirilen binalar kastedilmekte olup Osmanlı dünyasında yaşamış belli bir grup kadına işaret edilmektedir. Mevcut olmayan binalar için arşiv kayıtlarından ve özellikle vakfiyelerden istifade etmek suretiyle çalışma yapılması mümkündür. Bu konu, hangi dönemde kimler tarafından ne tür eserler yaptırıldığı, dönem şartlarının, haminin kimliğinin/ statüsünün yaptırılan esere tesiri gibi sorular çerçevesinde ele alınabilir. Örneğin haminin kimliğinin inşa ettirdiği esere tesiri konusunda vaktiyle Harem-i Hümayunda yaşamış ve sonra çırağ edilerek saraydan ayrılmış Fesahat Kadın örneği manidardır. Medine’de yaşayan Saraylı Fesahat Kadın, saray mensubu kocasıyla birlikte Medine’de bir ribat vakfettirmiştir. Vakıf şartları arasında saraylı zümresinden olup kocası olmayan kadınların ribatta kalabileceği, bu guruptan kadının olmadığı takdirde ise Anadolu’dan gelen ve kocası olmayan kadınların bu ribatta kalabileceği belirtilmekteydi (İpşirli-Argıt, 2020: 218-219).

Bu noktada Osmanlı sivil ve dinî binalarının bir parçası olan yapım ve tamir kitabelerinin kaynak olarak değerine temas edilmelidir. Kadınlar tarafından veya kadınlar adına yaptırılan/tamir ettirilen eserlerin kitabeleri Osmanlı kadınlarına dair ne söyler?⁸ İlk olarak kadının kimliğinin kitabeyle nasıl yansıdığı incelenebilir. Bu bağlamda kadın banî ve şair arası ilişki dikkate alınmalıdır. Bu kişilerin aynı muhitin insanları olabileceği gerçeği üzerine, örneğin baninin kimliğinin ne derece öne çıkarıldığı ve şayet öne çıkarıldı ise hangi vasıflarının öne çıkarıldığı/vurgulandığı (cömertlik, hayırseverlik vb.) ve dönem şartları ve bâninin statüsünün bu duruma tesiri gibi soruların tetkiki anlamlı olabilir. Bu konuda 17. yüzyılda yaşamış Şekerpare Hatun örneği verilebilir (Aynur, 2015: 269-270). Ayrıca kadınlar tarafından yaptırılan veya kadınlar adına yaptırılan binaların tamirini kimlerin gerçekleştirdiği veya kadınların tamir ettirdiği yapıların vaktiyle kimler tarafından inşa ettirildiği konusunun tetkiki de kadınların ilişki ağları, hane mensubiyetinin tesiri vb. gibi konularda açılımlar sağlayabilir (İpşirli-Argıt, 2020: 202-216).

⁸ İstanbul, Bursa, Edirne başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasında, Osmanlı İmparatorluğu süresince binalar için yazılmış mevcut ve mevcut olmayan Türkçe, Arapça ve Farsça kitabelere odaklanan *Osmanlı Kitabeleri Projesi* (<http://ottomaninscriptions.com/>) bu alanda istifade edilebilecek son derece önemli bir çalışmadır. *Osmanlı Kitabeleri* veri tabanında binanın adı, mimari özellikleri, coğrafi konumu, binayı yaptıran kişi hakkında bilgi dışında, yapım ve tamir kitabeleri biçim ve içerik olarak incelenmektedir. Hem kitabenin fotoğrafı hem de çeviri yazılı metninin verildiği bu veri tabanı kadınlar tarafından veya kadınlar adına yaptırılan veya tamir ettirilen binaların kitabelerine ulaşım sağlar.

Kitabe metnlerinin diğer kaynak türleriyle birlikte –örneğin dîvânların tarih manzumesi bölümleri ve mecmû‘alar- kullanımı anlamlı sonuçlar doğurabilmektedir. Benzer şekilde kitabelerin vakfiyelerle birlikte kullanımı, mevcut veriyi anlamlandırmayı ve eksik bilgileri tespit ederek tamamlamayı sağlayabilmektedir. Kimi durumlarda yapının sadece tamir kitabesine ulaşılır ve tamir kitabesinde baninin ismi verilmemiş olabilir. Bu durumda bazı ipuçlarını takip ederek vakfiyelerde arayışa girmek, baninin kimliği ve yapı ile alakalı detayları açığa çıkarabilir. Kitabede yazanı anlamlandırmada vakfiyeden istifade etme noktasında Harem-i Hümayun’da kethüda olan Şuhi Kadın örneği verilebilir (Aynur vd., b.t.; İpşirli-Argıt, 2020: 204-215).

Mezar Taşları

Mezar taşları gerek biçim ve kullanılan semboller, gerekse içerdikleri bilgiler açısından kadın tarihi çalışmalarında kullanılabilecek diğer bir kaynak türüdür. Kadınlara ait mezar taşları, ölen kişinin kendi ve babasının ismi ve vefat tarihi dışında, köle ise kimin kölesi olduğu, evli ise kocasının ismi, varsa tasavvufi bağlantısı gibi bilgileri de içerebilmektedir. Kimi kadınlar hakkında diğer yazılı kaynaklarda ulaşılmayan bilgilere mezar taşları yoluyla ulaşılabildiği gibi kimi durumlarda kişilerin biyografilerini inşa etme noktasında yazılı kaynaklardaki bilgileri tamamlayıcı bilgilere ulaşabilmeye imkân tanıyabilmektedir (İpşirli-Argıt, 2017).

Belli bir zaman dilimi içinde kadın ve erkek mezar taşlarının form, semboller ve içerik açısından mukayeseli değerlendirilmesi anlamlı sonuçlar verebilir. Örneğin henüz genç bir kızken vefat edenlerin mezar taşlarında gelin duvağı, kırık gül, açmamış gonca gül, ters lâle veya ağlayan gelin çiçeği gibi motiflerin yer aldığına dair örnekler mevcutken, doğumda ölen kadını ve doğurduğu kız çocuğunu sembolize etmek için “servi içinde servi motifi” kullanılmaktadır.

İlaveten, ölen kadınların veya erkeklerin kendi mezar taşlarında kimlerle bağlantılı olarak anlatıldığının tetkik edilmesi, o toplumda toplumsal cinsiyet ve kadın algısı, kadın kimliğinin yansımaları hakkında açılım sağlayabilir. Kadınlar genellikle babaları ve eşleri başta olmak üzere çoğunlukla erkeklere nispetle anılırken, kimi örnekler statünün toplumsal cinsiyetin önüne geçtiğine işaret etmektedir. Örneğin, 1791 tarihinde vefat eden Ahmed Ağa’nın mezar taşında sadece kadınlar ile bağlantılarına temas edilir (Güvelioğlu, 2008: 140)⁹. Mehmed Mücteba Bey’in mezar taşında ise, -ailenin itibarlı kişisi olan kayınvalidesinin babası ile ilişki olarak tanımlanmak adına- kayınvalidesi zikredilir (Kut ve Eldem, 2010: 105).

Ben-anlatıları ve diğer kaynaklara -örneğin edebî metinler, fetvalar- ilaveten mezar taşlarının değerlendirilmesi duygu tarihi alanına ışık tutabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle

⁹ “Hüve’l Bâki / İsmetli Şah Sultan / validesi Mihrişah Kadın / çerağı Dilzar Hanım’ın / oğlu Ahmed Ağa ruhuna/ Fatiha Sene 1206 Ra”.

belli bir dönemden itibaren mezar taşları metinlerinin uzadığı, daha duygusal ifadeler içerdiği düşünüldüğünde, mezar taşları üzerinden kişilerin ölüme, çocuk/genç ölümüne, hastalığa bakışlarını ve bu durumlarda hissedilen duyguları takip etmek duygu tarihi alanında ufuk açıcı olabilir.

Sözlü Kaynaklar

Sözlü olarak transfer edilen malzemenin kadınlar hakkında bilgi vermesi oldukça kadim bir gelenektir. Sözlü kaynaklar, tarihî şiirler, hikâyeler, efsaneler, destanlar, menkıbeler, fıkralar ve atasözleri olmak üzere çeşitlendirilebilir (Kütükoğlu, 1998: 19-20). Halkın dayandığı davranış biçimlerini, zihni tutumlarını, inançlarını yansıtan bu anlatılar, toplumun toplumsal cinsiyet ve kadın algısı, roller/ilişkilere dair anlayışları, zihniyet kalıpları, dünya görüşleri, kadınlara dair mahremiyet algısı vb. konulara ışık tutma potansiyeline sahiptirler (Khoury, 1997; Bouteneff, 2007; Buturović, 2007). Bu anlatılar kimi durumlarda yazılı kaynaklarda belirtilmeyen hususları içermeleri açısından da önemlidir. Bu bağlamda Sultan II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi olarak iki defa valide sultan olan Gülnuş Sultan hakkındaki Girit halk şarkısı, yazılı kaynaklarda belirtilmeyen detayları içirmesi açısından önemlidir (Özgüleş, 2017: 252-253).

Bu noktada değinilmesi gereken bir alan sözlü tarih çalışmalarıdır. Bir tür araştırma metodu olan sözlü tarih, sözlü kaynaklardan istifade ederek geçmiş hakkında bilgi elde etmektir. Ele alınan konularda bizzat izleyici/tanık veya dinleyici olarak yer almış, ileri yaşlardaki insanların sözlü anlatıları, yazılı kaynakların sınırlılıklarını/eksikliklerini telafi ederek meselelerin arka tarafını görmeye, farklı cephelerden değerlendirmeye olanak sağlayabilmektedir¹⁰.

20. yüzyılın belli bir dönemine kadar yapılabilecek sözlü tarih çalışmaları, Osmanlı dünyasında yaşamış kadınlar hakkında muazzam açılım sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Zira kadınlarla ilgili çeşitli konularda, özellikle yazılı kaynaklarda değinilmeyen/nadiren temas edilen kadınlar hakkında ciddi açılım sağlayabileceği gibi diğer kaynakları tamamlayıcı verilere ulaşmaya imkân tanıyabilmesiyle son derece önemlidir. Örneğin, II. Abdülhamid tarafından Johor Sultanı Ebu Bekir'e hediye edilen ve Osmanlı sarayından Johor'a giderek orada yeni bir yaşama başlayan Rukiye ve Hatice kardeşler hakkında, yazılı kaynaklara ilaveten Rukiye Hanım'ın soyundan gelenler ve onların yakın aile mensupları ve arkadaşları ile yapılan görüşmeler bu kadınlar hakkında önemli açılım sağlamaktadır (Ozay ve Saltık, 2015).

İçinde yaşadığımız zaman dilimi itibariyle Osmanlı kadın tarihi alanında sözlü tarih çalışmaları her geçen gün sınırlanmaktadır. Ancak hâlâ Osmanlı bakiyesi insanları tanımış olan

¹⁰ Sözlü Tarih Araştırmaları Veri tabanı (Sözlütarih.org.tr) bu alanda önemli bir çalışmadır.

kişiler ile yapılabilecek sözlü tarih çalışmaları muhtelif alanlara ışık tutabilmektedir. Nitekim 1964-1970 yılları arasında Darülaceze Camiinde imamlık vazifesinde bulunması vesilesiyle Darülacezede kalan vaktiyle Osmanlı saray haremindedir yaşamış kimi saraylı kadınları yakinen tanımış olan bir kişi hâlâ hayatta ve kısmen sağlıklıdır.

Dolayısıyla mevcut kaynakların kısıtlı bilgi verdiği belli konular ve gruplar hakkında açılım sağlayabilecek kişilerle zaman kaybetmeden gerçekleştirilecek sözlü tarih çalışmaları, yazılı kaynaklardan elde edilemeyecek bilgileri temin etme, yazılı kaynaklarda yazanı teyit etme/sorgulama ve diğer kaynakları tamamlayıcı verilere ulaşmaya imkân tanıyabilir. Bu bağlamda bazı sosyal grupların yaşayan mensupları ile görüşülebilir ki bu noktada bugün Batı Anadolu'da yaşayan zenci köleler/Afro Türkler ve çingeneler zikredilebilir (Sabban, 2019).

Benzer şekilde, Osmanlı dünyasında yaşayan kadınların dini yaşamları hakkında az şey bilinmektedir. Yukarıda belirtilen Halveti tarikatı mensubu Asiye Hatun örneğinde olduğu gibi Osmanlı dünyasında hanedan mensubu kadınlar, saraylı kadınlar, şair kadınlar dâhil olmak üzere her dönemde kadınların tasavvufi tarikatlar ile bağlantı içinde oldukları bilinmektedir. Bu gerçek üzerine tasavvufi çevreler ile bağlantılı kişilerle gerçekleştirilecek sözlü tarih çalışmaları, yazılı kaynakların temas ettiği hususlara ışık tutarak meselelerin farklı boyutlarını görmeye olanak sağlayabilir. Nitekim 1980'lerde, Mısırda o dönemde yaşayan kadınların dini yaşantısı üzerine saha çalışması yapan Hoffman, sözlü geleneklerin kadın çalışmalarında kaynak olarak değerine temas eder (Hoffman, 2006). Dolayısıyla bu çerçevede/amaçla yapılacak bir çalışma, Osmanlı dünyasında kadınların tasavvuf geleneği içindeki yerleri ve rolleri, tasavvufi hayat içinde olan kadınların aile ve toplum ile ilişki biçimleri, gündelik yaşamları, maddi kültürleri, ikamet tercihleri tasavvufi daire içinde bulunan kadınların toplum tarafından nasıl görüldükleri, belli bir dönem için kadının hangi tasavvufi akıma mensup olduğu ile kimliği/statüsü, yaşadığı bölge arası bir ilişkinin mevcut olup olmadığı konularında aydınlatıcı ufuklar açabilir. Böyle bir çalışma, yaşanılan zaman dilimi, mekân/coğrafya, din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statü, hane mensubiyeti gibi faktörlere ilaveten etkili olan aynı tasavvufi akımın mensubu olmak gibi başka dinamiklerin yerini/ağırlığını ve diğer faktörlere nispetle belirleyiciliğini/etkisini sorgulamaya imkân tanıyabilir.

Benzer şekilde, sözlü kültüre/geleneğe mâl olmuş kadınlar hakkında her dönemde gelişen anlatıların izlerini sürerek bu kadınlara toplum içinde, toplumun hangi kesimleri tarafından ne anlamlar yüklendiğini anlama gayretinde olan bir çalışmada da, sözlü tarih çalışmasından istifade edilebilir¹¹.

¹¹ Bu bağlamda, İslam tarihinde önemli bir isim olan, Basra'da 8. Yüzyılda yaşamış sufi kadın Râbia el-Adeviyye figürü üzerine bir araştırma tarafımdan hazırlanmaktadır.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, sözlü tarih çalışmalarında belirli durumları referans olarak genelleme yapma eğilimine karşı dikkatli olunmalı, belirli bir zaman diliminde dahi kişilerin tecrübelerinin çok çeşitlilik gösterebildiği gerçeği dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Bu makale, kadın tarihi çalışmalarında kullanılacak muhtelif kategorilerdeki kaynaklara ışık tutar, bu kaynakların imkânlarını, sınırlılıklarını, dikkat edilmesi gereken hususiyetlerini belirterek kaynak olarak değerini sorgular; kaynakların yapısının ve kaynak olarak değerinin bilinmesinin önemini açığa çıkarır. Muhtelif kategorilerde yer alan her kaynak türünün ihtiyatla yaklaşılması gereken taraflarının mevcut olduğu, kaynakta belirtilenlerin kadınların gerçek durumlarının tam yansımaları olarak almanın doğru olmadığına işaret eder. Bu bağlamda, kaynaklarda kadınların temsili meselesi, bir başka ifadeyle, kadınların hangi tür kaynakta ne şekilde ve ne ölçüde yer aldığı veya almadığı üzerinde durulması gereken bir konudur. Kadınların kaynaklara yansıyor yansımıyor veya yansıdı ise nasıl yansıdığı konusunda; kaynağın yapısı, kaynağın üretildiği dönem ve kaynağı üreten kişinin kimliği belirleyici olabilmektedir. Mahremiyet ve kimi zaman tevazu anlayışından da beslenen dönemin toplumsal cinsiyet ve kadın algısı, kadınları birçok alanda daha az görünür kılarak kadınlara ulaşabilmeyi engelleyebilmekte, kadınların yaşamlarını inşa edebilmeyi zorlaştırabilmektedir. Ancak, bu duruma rağmen muhtelif kaynakların Osmanlı kadın tarihi çalışmalarında kaynak olarak değerine ışık tutan bu çalışmada, bu alanda kullanılacak kaynakların çeşitliliği ve mevcut kaynakların verimli kullanıldığı takdirde sağlayabileceği açılımların zenginliği görülmektedir. Ayrıca bu noktada unutulmaması gereken bir husus, Osmanlı dünyasında yaşayan her kesimden erkeklerin yaşamlarını tam olarak inşa edebilmenin de her durumda mümkün olmadığıdır.

Kaynakların yapısı bilinerek, eleştiri süzgecinden geçirildikten sonra, birbirleri ile koordineli bir şekilde kullanımının, boşlukları doldurma/eksikleri tamamlama, mevcudu sorgulama vb. noktalarda önemli açılımlar sağlayabileceği görülmektedir. Bu durum, kadın tarihi çalışmalarında gerçekleştirilebilecek çok iş olduğuna ve bu konuda cesur olunması gerektiğine işaret eder. Hâlihazırda mevcut konular için ve çalışılmamış konular için bilinen kaynaklar daha verimli kullanılmalı ve alternatif kaynaklar keşfedilmeye çalışılmalıdır. Kimi zaman Osmanlı dışı bölgelere ait çalışmalardan da beslenerek, kaynakların değeri iyi ölçülerek, birbirleriyle koordineli kullanarak, iyi geliştirilmiş sorularla, yeni yaklaşımlarla, alternatif metotlar düşünerek kaynaklara yaklaşılmalı ve kaynakların potansiyeli zorlanmalıdır. Bu yaklaşım alana katkı sağlayacak, yeni alanlar açacak ve ayrıca çalışılmayacağı düşünülen konuların bile bir şekilde ele alınabileceğini gösterecektir.

Bu çalışma ağırlıklı olarak 19. yüzyıl öncesi kaynaklar ve Osmanlılar tarafından üretilen kaynaklar üzerinedir. Her alanda büyük değişimlerin yaşandığı 19. yüzyıla ait değişen, çeşitlenen, zenginleşen kaynakların detaylı tetkik edilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İlaveten gerek Osmanlı coğrafyası dışında kalan devletlerin kaynakları, gerekse vaktiyle Osmanlı dünyası içinde yer alan Balkanlar, Arap dünyası ve Afrika eyaletlerinde, arşiv ve kütüphanelerde, hususi koleksiyonlarda bulunan muhtelif kategorideki kaynakların varlığına dair farkındalığın artması, bu kaynakların keşfedilmesi; kaynakların imkânları/sınırları konusunu daha geniş bir perspektiften değerlendirebilmemizi sağlayacağı gibi, kadın tarihi çalışmalarında yeni konular, yeni sorular/argümanlar ve yeni yaklaşımlar geliştirilmesini sağlayacaktır.

Ayrıca, bugün Türkiye sınırları içinde yer alan ve muazzam değere sahip kütüphanelere daha fazla yönelinmelidir. Bu kütüphanelerde keşfedilmeyi bekleyen eserler, Osmanlı tarihçiliğine -özellikle yeni gelişen alanlara- büyük açılım sağlayacak potansiyele sahiptir. Bu eserlerin detaylı analizi Osmanlı kadın tarihi çalışmalarının dünya genelindeki gelişmeleri yakalayabilmesine katkı sağlayacaktır.

Yeni kaynak arayışları içinde olarak kaynakların çeşitlendirilmesi, yeni/alternatif yöntemleri deneyerek kaynakları etkin kullanmak dönemin kadın algısının, kadınların tecrübelerinin, yaşanan zaman dilimi, mekan/coğrafya, din, ırk, etnik yapı, sosyoekonomik statü, kültürel farklılar ve diğer faktörlerden kaynaklı olarak, nasıl muazzam çeşitlilik gösterdiği gerçeğine katkı sağlayacağı gibi, tarihte tek bir gerçekliğin olmadığı, çoklu gerçeklikler olabileceği gerçeğinin yansımalarını yakalayabilmeye imkân tanıyabilir.

Ayrıca, yeni araştırma teknikleri mevcut kaynakları daha verimli hala getirebilecek güce sahiptir. Nitekim yakın zamanda dijital tarih çalışmalarını da içine alan dijital beşeri bilimlerin gelişmesine paralel olarak, dijital tekniklerden istifade ederek hazırlanan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır¹². Dijital tekniklerin sağlayabileceği imkânları dikkate alarak, kaynakların nasıl daha verimli kullanılabileceği konusunda tekrar tekrar düşünülmelidir. Dijital beşeri bilimler alanı, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağladığı gibi, alternatif kaynak arayışlarına meylettirebilmektedir.

Benzer şekilde, kaynaklardan elde edilen verilerin niteliksel ve niceliksel analizinde sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi ve diğer sosyal bilim alanlarının teorik çerçeve ve

¹² Dijital tarihçilik, tarihsel malzemedeki büyük verilerin tasnifi, sayısallaştırılması, analizi ve analiz sonuçlarının muhtelif şekillerde görselleştirilmesine tekabül ederek, büyük veri gruplarını sorgulama ve farklı metotlar uygulama fırsatı sunmakla araştırmaların kalitesini, derinliğini ve ölçeğini artırmaktadır. Osmanlı tarihi alanında dijital tekniklerin sağladığı imkânlardan istifade ile gerçekleştirilen çalışmalara dair, bkz. <https://www.digitalottomanstudies.com/>.

metotlarından istifade edilmesi alana anlamlı açılımlar sağlayacaktır. Özellikle Osmanlı tarihi çalışmalarında bir süredir ilerleyen, nicelik olarak az çalışmaların bulunduğu alanlar –örneğin tıp tarihi gibi- veya çevre tarihi, duyu tarihi gibi yeni çalışma alanları bu bağlamda ele alınmalıdır.

Netice itibariyle hâlihazırda çalışılmış konular, kaynak çeşitliliği dikkate alınarak yeni perspektifler/sorunsallar ışığında ele alınmalı, farklı bakış açıları yakalamaya çalışılmalıdır. Yeni çalışma alanlarına kadınların nasıl dâhil edilebileceği, bu alanlara kadınlar dâhil edildiğinde hangi kaynakların ne tür açılım sağlayabileceği üzerine düşünülmalıdır.

Yazarın Notu

Dergi editörü Nurşen Adak'a ve çalışmanın iyileştirilmesine katkı sağlayan değerlendirmeleri için Gülay Yılmaz'a ve anonim hakemlere teşekkür ederim.

Kaynakça

- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2011). *Girit Nikâh Defteri: (1916-1921) ve Girit'deki Aile Adları*. Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Afyoncu, E. (2009). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi* (3. bs.). Yeditepe.
- Aköz, A. (2006). *Bir İmamın Nikâh Defteri: Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi*. Tablet.
- al-Qattan, N. (1996). Textual Differentiation in the Damascus Sijill: Religious Discrimination or Politics of Gender. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History* (s. 191-201). Syracuse University Press.
- And, M. (1993). *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*. Akbank Kültür ve Sanat.
- Aynur, H. (2015). Osmanlı Kitabeleri Projesi: Sorunlar, İmkânlar, Sonuçlar. İçinde H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru ve A. E. Özyıldırım (Ed.), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları X: Eski Metinlere Yeni Bağlamlar: Osmanlı Edebiyatı Çalışmalarında Yeni Yönelimler* (s. 246-275). Klasik Yayınları.
- Aynur, H., Hayashi, K. ve Karateke, H. (bt.) <http://www.ottomaninscriptions.com/>
<http://www.ottomaninscriptions.com/information.aspx?ref=list&bid=661&hid=716>.
- Bornstein-Makovetsky, L. (2021). Marriage and Divorce Among Ottoman Jews: Responsa by Various Rabbis, Seventeenth Century. İçinde H. T. Karateke ve H. Anetshofer (Ed.), *The Ottoman World: A Cultural History Reader, 1450-1700* (s. 152-161). University of California Press.

- Bouteneff, P. F. (2007). Persecution and Perfidy: Women's and Men's Worldviews in Pontic Greek folktales. İçinde A. Butorović ve I. C. Schick (Ed.), *Women in the Ottoman Balkans Gender, Culture and History* (s. 45-72). I.B.Tauris. <https://doi.org/10.5040/9780755610037.ch-002>.
- Buturović, A. (2007). Love and/or death? Women and Conflict Resolution in the Traditional Bosnian Ballad. İçinde A. Butorović ve I. C. Schick (Ed.), *Women in the Ottoman Balkans Gender, Culture and History* (s. 73-98). I.B.Tauris.
- Cimilli, C. (2013). Topkapı Sarayı Harem Daire'sindeki Duvar Yazıları ve Bir Yazı Çekmecesinden Çıkan Mektuplar. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık* (6), 82-97.
- Çınar, H. ve Koyuncu-Kaya, M. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Dernschwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (Y. Önen, Çev.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dursteler, E. (2011). *Renegade Women : Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*. Johns Hopkins University Press.
- Düzenli, P. (2015). *Gayrimüslimlere Dair Fetvâlar: Osmanlı Şeyhülislâmlık Kurumu*. Klasik.
- Ediz, İ. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Doğum Ritüelleri İçinde A. Bilgin (Ed.), *Büyük İstanbul Tarihi* (Cilt. 4, s. 470-475). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Erdem, H. (2010). Magic, Theft, and Arson: The Life and Death of an Enslaved African Woman in Ottoman İzmit. İçinde T. Walz ve K. M. Cuno (Ed.), *Race and Slavery in the Middle East: Histories of Trans-Saharan Africans in Nineteenth Century Egypt, Sudan, and the Ottoman Mediterranean* (s. 125-146). The American University in Cairo Press.
- Evliyâ Çelebi. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 numaralı yazmanın transkripsiyonu-dizini, 8. Kitap* (Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve R. Dankoff, Ed.). Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul (1. Cilt, 2. Kitap)* (S. A. Kahraman ve Y. Dağlı, Ed. 5. bs.).
- Faroqhi, S. (1987). *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*. Cambridge University Press.
- Faroqhi, S. (1999). *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge University Press.

- Faroqhi, S. (2023). *Women in the Ottoman Empire: A Social and Political History*. I.B.Tauris, Bloomsbury Publishing
- Fetvacı, E. (2019). *The Album of the World Emperor : Cross-Cultural Collecting and Album Making in Seventeenth-Century Istanbul*. Princeton University Press.
- Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*, 12(3), 231-244.
- Gerlach, S. (2010). *Türkiye Günlüğü 1573-1576* (T. Noyan, Çev.; K. Beydilli, Ed. 2 bs., Cilt. 1). Kitap Yayınevi.
- Goldish, M. (2021). Conversion Among Ottoman Jews: Respona by Various Rabbis, Sixteenth Century. İçinde H. T. Karateke ve H. Anetshofer (Ed.), *The Ottoman World: A Cultural History Reader, 1450-1700* (s. 144-151). University of California Press.
- Görünür, L. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri- Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu* Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi
- Görünür, L. (2014). *Pabuç: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan*. Sadberk Hanım Müzesi.
- Güvelioğlu, İ. G. (2008). *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*. Türkiye Anıtlar Derneği Yayınları.
- Hanna, N. (2006). Sources for the Study of Slave Women and Concubines in Ottoman Egypt. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (s. 119-130). The American University in Cairo Press.
- Havlioğlu, D. (2010). On the Margins and Between the Lines: Ottoman Women Poets from the Fifteenth to the Twentieth Centuries. *Turkish Historical Review*, 1(1), 25-54.
- Havlioğlu, D. Z. (2017). *Mihri Hatun: Performance, Gender-Bending, and Subversion in Ottoman Intellectual History*. Syracuse University Press.
- Heyberger, B. (2006). Individualism and Political Modernity: Devout Catholic Women in Aleppo and Lebanon Between the Seventeenth and Nineteenth Centuries. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (s. 71-86). The American University in Cairo Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1gt94d0.9>
- Hoffman, V. (2006). Oral Traditions as a Source for the Study of Muslim Women: Women in the Sufi Orders. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (s. 365-380). The American University in Cairo Press.

- İpşirli-Argıt, B. (2015). İstanbul'da Giyim Kuşam (1453-1923). İçinde C. Yılmaz (Ed.), *İstanbul Tarihi* (s. 230-263). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- İpşirli-Argıt, B. (2014a). *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan, 1640-1715*. Kitapyayınevi.
- İpşirli-Argıt, B. (2014b). Women in the Early Modern Ottoman World: A Bibliographical Essay. *Journal of Academic Studies*, 15(60), 1-28.
- İpşirli-Argıt, B. (2022). The Ottoman Imperial Harem in European Accounts (From the Fifteenth to the Early Nineteenth Century). İçinde A. Strohmeyer ve D. Gruber (Ed.), *On the Way into the Unknown? Oriental Travel in the Modern Period* (s. 295-315). De Gruyter.
- İpşirli-Argıt, B. (2011). Visual Materials as Source for the History of Ottoman Women. İçinde B. Talay ve F. Türe (Ed.), *Women's Memory: The Problem of Sources* (s. 29-39). Cambridge Scholars Publishing.
- İpşirli-Argıt, B. (2017). *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl*. Kitap Yayınevi.
- İpşirli-Argıt, B. (2020). *Life After the Harem: Female Palace Slaves, Patronage and the Imperial Ottoman Court*. Cambridge University Press.
- Jennings, R. C. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18(1), 53-114. <https://doi.org/10.2307/3632221>
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. Metin Yayınları.
- Karahasanoğlu, S. (2019). Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkanları, Sınırları. *Turkish History Education Journal*, 8(1), 211-230.
- Khoury, D. R. (1997). Slippers at the Entrance or Behind Closed Doors: Domestic and Public Spaces for Mosuli Women. İçinde M. Zilfi (Ed.), *Women in the Ottoman Empire : Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (s. 105-127). Brill.
- Kırca, E. ve Şeker, K. (2015). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Köksal, Y. ve Polatel, M. (2014). *Avrupa Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu*. Koç Üniversitesi VEKAM.
- Kuru, S. (2003). Representations: Poetry and Prose, Premodern: Turkish. İçinde S. Joseph (Ed.), *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures* (Vol. V, s. 493-498). Leiden: Brill.

- Kut, G. ve Bayraktar, N. (2021). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kut, G. ve Eldem, E. (2010). *Rumelihisari Şehitlik Dergâhi Mezar Taşları*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kütükoğlu, M. (1998). *Tarih Araştırmalarında Usûl* (6 bs.). Kubbealtı Neşriyat.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Levi, A. S. (2011). Hafızanın “Dayanılmaz Hafifliği”: Arşivler ve Müzelerde Türk Yahudi Kadını. İçinde L. Neyzi (Ed.), *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları* (s. 121-150). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Liebreuz, B. ve Richardson, K. L. (Ed.). (2021). *Notebook of Kamal al-Din The Weaver: Aleppine Notes from the End of the 16th Century*. De Gruyter
- Lushchenko, M. (2011). The Correspondence of Ottoman Women During the Early Modern Period (16th-18th Centuries): Overview on the Current State of Research, Problems, and Perspectives. İçinde B. T. Keşoğlu ve F. Türe (Ed.), *Women’s Memory: The Problem of Sources* (s. 56-67). Cambridge Scholars Publishing.
- Marcus, A. (1983). Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26(2), 137-163. <https://doi.org/10.2307/3631799>.
- Minkov, A. (2004). *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Brill.
- Ozay, M. ve Saltık, E. (2015). The Myth and Reality of Rukiye Hanım in the Context of Turkish Malay Relations (1864–1904). *Human and Society*, 5(9), 55–74.
- Özcan, A. (2020). *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*. Kronik Kitap.
- Özgüleş, M. (2017). Female Patronage and the Architectural Legacy of Gülnuş Sultan: The Woman Who Built The Ottoman World. İçinde. Londra, New York: IB Tauris.
- Peirce, L. (1997). Seniority, Sexuality and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society. İçinde M. Zilfi (Ed.), *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (s. 169-197). Brill.
- Peirce, L. (2003). *Morality Tales: Laws and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. University of California Press.

- Peirce, L. P. (1993). *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Roded, R. (2018). *Women in Islamic Biographical Collections: From Ibn Sa'd to Who's Who* (2. bs.). Gorgias Press LLC.
- Sabban, R. (2019). Encountering Domestic Slavery: A Narrative from the Arabian Gulf. İçinde M. A. Fay (Ed.), *Slavery in the Islamic World* (s. 125-153). Springer.
- Semerdjian, E. (2008). *"Off the straight path": Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo* (1st bs.). Syracuse University Press.
- Somel, S. A. (2006). Sources on the Education of Ottoman Women in the Prime Ministerial Ottoman Archive for the Period of Reforms in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (s. 295- 306). The American University in Cairo Press.
- Toledano, E. R. (2007). *As if Silent and Absent : Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East*. Yale University Press.
- Tucker, J. (1985). *Women in Nineteenth-Century Egypt*. Cambridge University Press.
- Tucker, J. (2006). "And God knows Best": The Fatwa as Source for the History of Gender in the Arab World. İçinde A. Sonbol (Ed.), *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies* (s. 165-179). The American University in Cairo Press.
- Tucker, J. E. (2008). *Women, family, and gender in Islamic law* (1st bs.). Cambridge University Press.
- Türe, İ. ve Kaynar, S. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Uluçay, Ç. (1971). *Harem II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uluçay, Ç. (1950). *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*. Saka Matbaası.
- Werner, C. A. (2011). *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Yavuzer, G. (2022). *Legal Plurality in Family Law: Muslim and Christian Families in Seventeenth Century Istanbul* [Doktora, University of Maryland].
- Zečević, S. (2007). Missing Husbands, Waiting Wives, Bosnian Muftis: *Fatwa* Texts and the Interpretation of Gendered Presences and Absences in Late Ottoman Bosnia. İçinde A.

Buturović ve İ. C. Schick (Ed.), *Women in the Ottoman Balkans Gender, Culture and History* (s. 335-360). I.B.Tauris.

Zilfi, M. C. (2010). *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*. Cambridge University Press.

Tarihçilik ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Gülhan Balsoy
Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü

2000’li yıllardan bu yana hem tarihçiliğin her alanında çalışma yapan kadın tarihçilerin hem de geçmişe kadınları görünür kılmak üzere toplumsal cinsiyet perspektifinden yaklaşan çalışmaların sayısının belirgin bir şekilde arttığını gözlemlemek mümkün. Ancak bu olumlu değişime rağmen Türkiye’de tarihçilik hala büyük ölçüde cinsiyetli bir alan. Tarihçiliğin savaşlar, fetihler, diplomasi gibi en itibarlı konuları ağırlıklı şekilde muktedir erkeklerle ilgili olmaya devam ederken, tarihsel bilginin üretildiği ve yaygınlaştırıldığı kurumlarda da erkek tarihçiler ön plana çıkıyor. Bu değini yazısında tarihçiliğin cinsiyetli olmasından ne kastettiğimi açmaya çalışacağım ve daha önemlisi bu tabloyu değiştirmek için neler yapılabileceğini kısaca ele alacağım.

Tarihçilik özelinde cinsiyetliliği ilk gözlemlediğimiz alanlardan biri tarihçilerin cinsiyetleri denilebilir. Türkiye, kadın akademisyen oranının pek çok ülkeye kıyasla yüksek olduğu bir ülke. YÖK verilerine göre üniversitelerde çalışan kadın öğretim üyelerinin oranı % 45’i geçmiş durumda¹. İlk bakışta mutluluk vermesi gereken bu tablo kadın öğretim üyelerinin karar alma mekanizmalarındaki yerine yani üniversite içinde ne kadar güç sahibi olabildiklerine bakınca düşündürücü hale geliyor. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de rektörlerin sadece %9,1’i, rektör yardımcılarının ise %10,3’ü kadınlardan oluşmakta. Kadın dekanların oranı biraz daha yüksek olsa da, bu oran ancak %21,3. Bu verilerle uyumlu olarak profesörlerin sadece %31,2’si kadın. Tam eşitliğin gözlemlendiği tek kademe araştırma görevlisi kadroları ki bu da kendisi zaten oldukça hiyerarşik bir kurum olan üniversitedeki en düşük akademik basamağı oluşturmakta. Bu rakamlar bir bilim alanından diğerine de değişiklik göstermekte ve toplumumuzda ağırlıklı erkeklerle ilişkilendirilen Mühendislik, Orman, İlahiyat ve Veteriner Fakülteleri gibi alanlarda erkek öğretim üyelerinin oranı daha yüksek görünmekte².

Peki, tarih alanı bu tablonun neresinde durmaktadır? Tarih ana bilim dalı toplumsal cinsiyet temsili açısından ne durumdadır? Tarih, ne yazık ki, akademik unvan kırılımlarına bakmadan bile

¹ Ayrıntılı istatistik veriler için bkz. istatistik.yok.gov.tr.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/Turkiyede%20Yuksekogretimdeki%20Cinsiyet%20Esitsizligi.pdf>.

kadın akademisyenlerin oranının düşük olduğu alanlardan. YÖK verilerine göre Türkiye’de tarih ana bilim dalındaki tüm öğretim üyelerinin ancak % 26’sı kadınlardan oluşuyor. Alandaki kadın profesörlerin oranına baktığımızda ise bu rakam % 17’ye kadar düşüyor, ki bu da genel oranın 14 puan altında oldukça düşük bir rakam. Dolayısıyla, tarih gerçekten daha “erkek” bir alan. Bu oranlar tarihçiliği illa cinsiyetçi kılmaz elbette, ama alanın “cinsiyetli” bir alan olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacak.

Dikkatimizi akademisyenlerden bilimsel dergilere yöneltince çok farklı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Alandaki bilimsel yayınların pek çoğunun yazı kurulunda kadınlar oldukça düşük bir temsiliyete sahip. Bu açıdan görece daha iyi durumda olan dergilerde dahi yarı yarıya temsil gözlemek mümkün değil. Alandaki kadın akademisyen sayısının düşüklüğü yazı kurullarının bileşimleriyle bir araya gelince akademik dergilerde kadınlar tarafından yazılan makalelerin oranının iyice azalmışa benziyor. Araştırma imkânları, fonlar, hibeler, kurumsal projelerin dağılımında ve daha önemlisi bu desteklerin değerlendirme ve karar süreçlerinde cinsiyet dengesini ve adaletini sorgulamaya giriştiğimizde, eşitliği sağlamak için kat etmek gereken yol önümüze seriliyor.

Buraya kadar tarihçiliğin cinsiyetini tarihçilerin cinsiyeti üzerinden ele aldım. Bunun eksik bir bakış olduğu söylenebilir. Bariz bir gerçeği tekrarlayacak olursam ne her kadının toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı, ne de her erkeğin bu konuda vurdumduymaz olduğunu söylemek mümkün. Bu genel ifade kadın ve erkek tarihçiler için de geçerli. Tarih alanı, elbette, tarihçilerin cinsiyetinden bağımsız olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine açık olabilir. Peki, durum gerçekten böyle mi? Bu konuda daha sağlıklı bir değerlendirme yapmak için üniversitelerde verilen tarih eğitimine ve tarih alanındaki bilimsel üretimin niteliğine göz atmak faydalı olacaktır.

Tarih bölümlerinin müfredatlarına ve sunulan derslerin başlıklarına kabaca göz attığımızda üniversitelerde verilen derslerin ağırlıkla kronolojik bir yaklaşımla şekillendiğini görüyoruz. Farklı bölümlerin müfredatlarında yer alan dersler çoğunlukla eski çağdan günümüze tarihsel dönemlere ayrılarak planlanmış görünmekte. Bu genel dönemlendirmenin yanında Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi uygarlık tarihinin büyük devletlerine ayrılan dersler de müfredatlarda ağırlık kazanmakta. Kronolojik yaklaşıma alternatif olarak tematik diyebileceğimiz konular genellikle, Osmanlı Sosyal Tarihi ya da Osmanlı Kurumları gibi Osmanlı başta tarihin büyük devletleriyle ilişkili olarak tarif edilmiş görünüyor. Belli bir devletin tarihinden bağımsız kavramsal diyebileceğimiz alanlarda derslere rastlasak da bunlar arasında iktisat tarihi ve bilim tarihi öncelik kazanmakta. Bunlara ek olarak pek çok tarih bölümünün müfredatında tarih felsefesi, tarih metodolojisi gibi tarihçiliğin kendisini sorunsallaştıran dersler yer alıyor. Tüm bu dersler içinde

kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi yaklaşımına yer veren dersler mutlaka vardır. Ancak yine de spesifik olarak bu başlığı taşıyan ya da özel olarak toplumsal cinsiyeti ele alan dersler tarih bölümü müfredatlarında ya hiç yer almıyor ya da çok az sayıda üniversitede ancak seçmeli ders olarak karşımıza çıkıyor.

Dikkatimizi eğitim faaliyetlerinden araştırma faaliyetlerine çevirecek olursak, ne yazık ki bizi çok farklı bir tablo beklemiyor. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi her ne kadar hızla büyüyen bir alan olsa da hala bu alanda çalışanların arzuladığı büyüklükte etkiye sahip değil. Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinde kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi yazımının en az 1970’li yıllara götürebileceğimiz hatırı sayılır bir geçmişi var. Osmanlı toplumsal ve iktisadi hayatında kadınların oynadığı rolleri araştıran öncü çalışmaların yayımlanmasından bu yana tarihçiler geçmişte kadınların deneyimlerini görünür kılmak yolunda önemli araştırmalar yaptılar. Kadın şairlerden, yazarlara, feminist hareketi kuran aktivist kadınlardan arzuhalleriyle devletten talepte bulunan sıradan kadınlara farklı dinlere ve etnisitelere ait, farklı sınıflardan kadınların hayatın hemen her alanında deneyimlerini artık daha iyi biliyoruz.

Özellikle 1990’larda yapılmaya başlanan ve 2000’lerden bu yana sayıları ve etkileri artan çalışmalar kadınları görünür kılma uğraşının yanında toplumsal cinsiyet kavramını bir tarihsel analiz kategorisi olarak kullanarak geçmişle ilgili bildiklerimizi, Osmanlı tarihinin dönemlendirmesini hatta kaynaklarını eleştirel bir perspektifle ele almaya başladı. Uluslararası alanda yapılan toplumsal cinsiyet tarihi çalışmaları cinsiyeti, sınıf, ırk ya da etnisite gibi toplumu hiyerarşik olarak bölen temel bir iktidar ilişkisi olarak kavramsallaştırdı. Bu perspektiften bakan araştırmalar, konularını aile, ev, annelik gibi otomatik olarak kadınlarla ilişkilendirilen alanlarla sınırlandırmanın işaret etti. Bu doğrultuda, örneğin Carole Pateman, anayasal hakların gelişimi ve kamusal alanın ortaya çıkmasında; Sylvia Federici, kapitalizmin kuruluşunda; Ann Laura Stoler, kolonyalizm ve kolonyalizme mücadelede; Lynn Hunt, Fransız Devriminde, yani ilk bakışta cinsiyetle ilgisiz görünen tarihsel süreçler ve dönüşümlerde, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin ne kadar köklü bir rol oynadığını gösterdi. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçileri benzer şekilde örneğin evle işin ayrılmasının, kadınların ağırlıklı evle özdeşleştirilip yeniden üretimi sağlayacak bakım emeklerinin görünmezleştirilmesinin kapitalizmin gelişiminde oynadığı rolü tartıştılar. Donald Quataert’in Osmanlı imalat sektörünün dünya piyasalarına entegre olması, Leslie Peirce’in ahlak kavramının sosyal hayatı düzenlemedeki rolü, Madeline Zilfi’nin köleleştirme pratiklerinin dönüşümü, Başak Tuğ Onaran’ın devlet-tebaa ilişkilerinin dönüşümünde onur ve cinselliğin tanımlanması üzerine olan çalışmaları başta, Osmanlı tarihçileri de titiz arşiv araştırması ve çarpıcı bir analiz kabiliyetiyle benzer tarihsel çalışmalar yaptılar. Osmanlı ve yakın dönem Türkiye tarihi yazımında geçmişe toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan çalışmalar elinizdeki sayıda da bizzat

görüldüğü gibi son yıllarda giderek daha görünür hale gelmekte. 2000’li yıllardan sonra alana giren araştırmacılar kadın dergileri, cinsellik, cinsel suçlar, kadın mahkumlar üzerine oldukça ufuk açıcı çalışmalar yaparak alanın hem genişlemesi hem de derinleşmesine önemli katkılarda bulundular³.

Ancak, bu araştırmalar son derece önemli olsalar da tarihçiliğin değişmesi için tek başlarına ne yazık ki yeterli görünmüyorlar. Tarihin toplumsal cinsiyet açısından daha eşit bir alana dönüşmesi için çok daha kapsamlı adımlara ihtiyaç var. Peki, tarihçiler olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik neler yapabiliriz?

Kadın tarihçi olmak ve feminist tarihçilik ilk bakışta iki ayrı konu gibi görünse de aslında birbirleriyle çok ilişkili. Sadece tarihçiler için değil akademik disiplinlerin tamamında tüm bilgi üretim süreçlerinde feminist etik bir tür öz düşünümüllüğü, yani araştırma konularını analiz etmek için kullandığımız kavramları ve araştırma sürecinde izlediğimiz etik normları kendi araştırma ve eğitim faaliyetimize de yansıtmayı, bu faaliyetleri de aynı norm ve değerlerle yürütmeyi çağırıyor. Bu doğrultuda tarih alanında cinsiyet eşitliğini sağlamak için sadece “kadın ve toplumsal cinsiyet” üzerine çalışmak, okumak, araştırma yapmak, ders vermek değil, bu bilgi üretimi faaliyetlerinin tümünü feminist bir etikle yürütmek gerekiyor. Başka bir deyişle, araştırma ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirirken karşılaştığımız ya da parçası olduğumuz toplumsal cinsiyet norm ve eşitsizliklerinin ayırdına varmak, bunlar üzerine düşünmek, bunları değiştirmeye çalışmak gerek. Bu verdiğimiz derslerin izlencelerinde daha çok kadın tarihçinin çalışmasına yer vermek, makalelerimizde kadın tarihçilerinin çalışmalarına atıfta bulunmak, düzenlediğimiz ya da katıldığımız konferanslarda kadın meslektaşların varlığını, görünürlüğü ve etkinliği için uğraşmak, ders verirken kadın öğrencileri kendilerini ifade edebilmesi için daha fazla alan açmaktan başlayıp çok daha yaratıcı adımlarla uzatılabilecek bir liste. Üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitliği politika belgelerinin oluşturulması bu politika belgelerinde dile getirilen ilkeleri hayata geçirmek üzere kısa-orta ve uzun vadeli planlamaların yapılması; cinsel tacizi engellemek üzere birimler oluşturulması, cinsel tacizin ortadan kalktığı bir üniversite kurulabilmesi uzun vadeli olsa da çok önemli hedefler. Toplum ne kadar çeşitliliğe açık bir yere üniversiteyi de o kadar çeşitli ve daha önemlisi çoğulcu kılabilmek, farklı cinsel kimlik ve yönelimlere sahip öğretim üyeleri ve öğrencilerin kendilerini evlerinde hissetmesini sağlayacak güvenli bir alan oluşturmak da bu hedefin parçası olmalı.

³ Bu yazının kapsamı ne yazık ki literatüre hakkıyla referans vermeye yeterli değil. Ancak literatürün daha detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Gülhan Balsoy (2015): “Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine” *Toplum ve Bilim*, sayı: 132, s. 222-231. Serpil Çakır’ın derlediği bibliyografya da alanın ne kadar geliştiği hakkında fikir verecektir, bkz. Serpil Çakır (2021) “Kadın Tarihi Araştırmaları Türkiye Bibliyografyası”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* sayı: 22, s. 95-132.

Hayal ettiğimiz eşitlik çok yakında olmasa bile hem tarih alanında hem üniversitenin genelinde toplumsal cinsiyet eşitliği için atacağımız en küçük adım bile değişim yaratabilmek için çok kıymetli. Bunun için ihtiyaç duyduğumuz güç ve umut ise tarihçiler olarak üzerinde çalıştığımız arşiv belgelerinde belli belirsiz izlerine, seslerine rastladığımız kadınların gün yüzüne kavuşmayı bekleyen hayat mücadelelerinde fazlasıyla bulunuyor.

Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddeti Davranışlarına Yönelik Tutumlarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi: Eskişehir Örneği

The Attitudes of University Students towards Dating Violence within the Context of Gender Equality

Zerrin Sungur Taşdemir*, Mine Karakuş Yetkin**, Melis Karakuş***

Öz: Bir kadının yabancı bir kişiden gördüğü şiddet ve istismarın dinamikleri, bununla baş etme stratejisi, tanıdığı, yakın ilişki içinde bulunduğu bir kişiden gördüğü istismardan ve bununla baş etmek için geliştirdiği yöntemlerden farklıdır. Dolayısıyla kadına yönelik şiddetle ilgili araştırmaların bu farklılıkları göz önünde bulundurması önemlidir. Bu kabulden yola çıkarak, söz konusu çalışma ile toplumsal cinsiyet algısı ve içkin ataerkil bakış açısı bağlamında Eskişehir'deki üniversitelerde okuyan öğrencilerin flört şiddeti davranışlarına yönelik tutum ve algılarını tespit edip ikisi arasındaki ilişki ortaya konmaktadır. Betimleyici tipte olan bu araştırma Mayıs 2020-Nisan 2021 tarihleri arasında Eskişehir'deki üniversitelerde örgün öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Covid 19 Pandemi koşullarında çevrimiçi olarak uygulanan araştırma 430 katılımcıyla tamamlanmıştır. Sonuç olarak araştırma bulguları üniversite öğrencilerinin kamusal alanı erkeklerle özel alanı kadınla ilişkilendiren geleneksel cinsiyetçi rolleri içeren ifadelere büyük oranda katılmadıklarını göstermektedir. Toplumsal cinsiyetçi tutum ve flört şiddeti tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla gençlerin flört döneminde maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet davranışlarının azalmasına yönelik çalışmalar kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik duyarlılığın artırılmasının da önemli olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Flört Şiddeti, Toplumsal Cinsiyet, Üniversite Öğrencileri, Eskişehir.

Abstract: The dynamics of violence and abuse experienced by a woman from a stranger and her coping strategies are different from the abuse she has experienced from someone she knows and has a close relationship with, and the methods she develops to deal with it. Acknowledging the fact that it is crucial for research on violence against women to consider these differences, this study evaluates the attitudes and perceptions of university students in Eskişehir towards dating violence in the context of gender perception and reveals the relationship between the two. This descriptive study was conducted with students studying

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi Bölümü, E-Posta: zsungur@anadolu.edu.tr.

ORCID: 000-0002-0106-8600.

** Araş. Gör. Dr., Anadolu Üni., Açıköğretim Fakültesi Sosyoloji Prog., E-Posta: minekarakus@anadolu.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-9868-9242.

*** Doktora Öğr., Anadolu Üni., Sosyal Bilimler Ens., Sosyoloji Bölümü, E-Posta: meliskarakus@anadolu.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-1161-9071.

at universities in Eskişehir between May 2020 and April 2021. The research, which was applied online in the conditions of the Covid 19 Pandemic was completed with 430 participants. The research findings demonstrate that university students do not largely agree with the statements that include traditional sexist roles that associate the public sphere with men and the private sphere with women. There is a significant relationship between gendered attitudes and dating violence attitudes. Therefore, it is important to increase the gender equality awareness within the scope of studies and fieldworks aiming at reducing dating violence.

Keywords: Dating Violence, Gender, University, Students, Eskişehir.

Summary

Violence is a multifaceted phenomenon and it is difficult to make a clear definition. Based on the definition of the World Health Organization, violence is defined as “the use of physical strength and power of a person against himself, another person, a group or society, resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment or deprivation” (WHO, 2002: 5). Dating violence is a type of violence generates from gender discrimination, among teenagers and young adults. Although dating violence can occur between intimate partners, it is mostly directed at young women. In the current literature, different types of violence such as physical, psychological/emotional/verbal and sexual are defined (Wekerle & Wolfe, 1999; Price & Byers, 1999; Makepeace, 1981; Foshee et al., 2007; Yumuşak & Şahin, 2014).

Within this conceptual framework, the question of this study is “What are the attitudes of University Students in Eskişehir towards dating violence with regard to gender equality?”. With this question in mind, the study attempts to investigate gender attitudes of university students and its relationship with the perception of and attitudes towards dating violence. This question has been associated with radical feminist theory, with the assumption that the patriarchal structure that shapes the perceptions of gender equality will be effective in defining dating violence. With this regard the main purpose of this research is to investigate the relationship between attitudes towards gender roles and equality and attitudes towards gender-based dating violence.

For that purpose a descriptive study was conducted between May 2020 and April 2021 with students studying at universities in Eskişehir. During the field research period, the scale forms were applied online and completed with a sample of 430 participants. The analysis of the attitudes towards dating violence, which is the subject of this study, were measured by the Dating Violence Attitude Scale and the Gender Equality Scale. The Gender Equality Scale, developed by Gözütok, Toraman, and Acar-Erdol (2017) and Dating Violence Attitude Scale was developed by Price and Byers in 1999, and its validity and reliability study was conducted by Yumuşak and Şahin in 2014.

According to the data obtained from the research, students' awareness of gender equality is high in terms of women's participation in public sphere as independent individuals, and improving their intellectual and professional abilities. However, when considered in the context of intimate relationship, the rejection of the superior position of men and the subordinate position of women remained at lower rates. It is a critical finding in terms of the main research problem that students have a strong awareness of sexist judgments within regarding macro-level social problems, but they do not show the same level of awareness in the context of romantic relationships.

Findings on dating violence show that the participant students have a high level of awareness against the acts of violence experienced during dating. On the other hand, psychological violence perpetrated by men was found to be more acceptable than physical violence perpetrated by men. Therefore, it seems to be necessary to raise awareness that some behaviors such as jealousy, constraining and shouting, which may carry the risk of normalization during dating are violent behaviors that could be the signs of physically violent behaviors in the future.

Another significant point in the research findings is that male and women participants have different levels of awareness towards both gender equality and dating violence. The women participants' levels of accepting the attitudes that make women dependent on men and regard men as superior are lower than male participants. The fact that women participants have a higher level of awareness about gender equality and dating violence can be associated with the differentiation of experiences on these issues in daily life. The high awareness of women participants can be explained by the fact that they are more disadvantaged in terms of being restricted by gender stereotypes and being affected by dating violence as the findings of other studies in the field demonstrate (Polat et al., 2016, Hatipoğlu, 2010, Schiff and Zeira, 2005, Rivera-Rivera et al, 2007, Munoz-Rivas et al. 2007).

The asymmetry between the genders in terms of exposure to dating violence is also reflected in the research findings. The significant difference between the rate of those who agreed with the statement that women's use of physical violence in relationships cannot have any legitimate justification (78 percent) and the rate of those who agree that men's use of physical violence cannot have any legitimate justification (96 percent), actually shows that dating violence is not perceived and experienced symmetrical, at least in terms of physical violence. This empirically supports the feminist approach's argument that dating violence cannot be considered symmetrically and that the physical violence perpetrated by women is qualitatively different from the physical violence of men.

Finally, a significant relationship between gendered attitudes and dating violence attitudes is found in this research. Therefore, it could be suggested to include activities for raising gender equality awareness while planing and implementing measures preventing dating violence.

Giriş

Şiddet, oldukça geniş kapsamlı bir olgu olup net bir tanımının yapılması zordur. Mevcut literatürde genel kabul gören Dünya Sağlık Örgütü şiddeti “Kişinin sahip olduğu fiziksel gücünü ve kuvvetini, kendisine, bir başkasına, bir gruba ya da topluma karşı, yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim bozukluğu veya mahrumiyetle sonuçlanacak ya da sonuçlanma olasılığı yüksek olacak şekilde doğrudan ya da tehdit yoluyla kasti bir şekilde kullanması” şeklinde tanımlar (WHO, 2002: 5). Bu tanımdan yola çıkarak araştırmada, şiddet olgusu, kişinin fiziksel gücünü karşısındakini baskılamak için fiziksel, psikolojik ve cinsel yönde zarar verecek şekilde kullanması olarak ele alınmıştır. Dünyada ve ülkemizde, kadına yönelik şiddet sadece aile içi şiddetle sınırlı kalmamaktadır. Gençlerin flört ve evlilik öncesi aşamalarda da psikolojik/fiziksel bütünlüğe zarar verecek şiddet eğilimleri gösterdiği bir gerçektir. Araştırmanın ele aldığı mesele yani flört döneminde yaşanan şiddet içeren eylemler de makale kapsamında bu bağlamda değerlendirilmektedir. Keza kadına yönelik şiddet toplumsal cinsiyet temelli bir şiddettir, Türkiye’nin de taraf olduğu Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW), medeni halinden bağımsız olarak temel insan hakları ve özgürlükler kapsamında siyasi, kültürel, toplumsal, ekonomik ve diğer alanlarda yaşanan her türlü kadın erkek eşitsizliğini ayrımcılık olarak tanımlar (CEDAW, Bölüm 1, Madde 1). Kadına yönelik toplumsal cinsiyet temelli şiddet de bu ayrımcılığın en derin ve en ağır tezahürüdür.

Flört şiddeti, “kişinin isteği ve oluru aranmaksızın bedenine ve cinselliğine yönelen her türlü davranış” (Yıldırım, 1998: 27) olarak tanımlanabilir. Flört şiddeti, genç bireyleri, bağımsız bir yetişkin olarak yaşam düzenlerini kurmaya başladıkları dönemde fiziksel ve psikolojik olarak son derece olumsuz şekilde etkileyen önemli bir toplumsal sorun olarak kabul edilmektedir. Bu noktada dikkat edilmelidir ki, şiddet olgusu, toplumsal olarak inşa edilmiş, sosyo-kültürel bir boyuta sahiptir (Aslan, vd., 2008: 6). Dolayısıyla kişinin isteği ve oluru olmadan onun bedenine, cinselliğine ve özgürlüğüne yönelen bir davranış toplumsal tanımlamalarla şiddet olarak görülmemesi riski taşır. Örneğin kıskançlık, ısrarlı takip, giyime, davranışlara karışma gibi davranışlar, sevginin ve ilişkiyi sahiplenmenin bir göstergesi olarak düşünülüp şiddet davranışı olarak tanımlanmayabilir (Aslan vd., 2008: 6). Bu durum da ilişki içinde şiddet davranışının tespitini zorlaştırmaktadır.

Flört şiddeti deneyiminin, maruz kalan kişinin ailesi, sosyal yaşamı, eğitimi ve iş hayatı üzerinde uzun süreli ve kalıcı etkileri olabilir. Aynı zamanda, bu sorun göz ardı edildiği ve ilişkinin olağan akışı içinde görüldüğü sürece gerekli önlemlerin alınması da mümkün olamamaktadır. Bu meseleler ışığında bu makalede bulguları sunulmakta olan araştırma ile üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine ve flört şiddetine yönelik tutum puanları, bu tutum puanlarını etkileyen faktörler ve toplumsal cinsiyetçi tutum ile flört şiddeti davranışlarına yönelik tutum arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Flört şiddeti, ağırlıklı olarak lise ve sonrasına denk gelen yaş grupları arasında, cinsiyet ayırımına dayalı baskılar sonucu doğan bir şiddet türüdür. Flört şiddeti, yakın ilişki içindeki partnerler arasında görülebilmekle birlikte, çoğunlukla genç kadınlara yönelir. Mevcut alanyazında şiddetin fiziksel, psikolojik/duygusal/sözel ve cinsel olmak üzere farklı türlerinden bahsedilir (Wekerle ve Wolfe, 1999; Price ve Byers, 1999; Makepeace, 1981; Foshee vd., 2007; Yumuşak ve Şahin, 2014).

Bu çalışmanın temel konusu, Eskişehir’de üniversite lisans ve ön lisans eğitimi alan öğrencilerin flört aşamasında yaşanan şiddet eylemlerine yönelik tutumlarının tespit edilmesidir. Bu konu çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitliği algısı ve içkin ataerkil bakış açısının tespiti ve bu durumun flört şiddeti algısı ve deneyimiyle olan ilişkisi sorgulanmaktadır. Bu mesele toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik algıları şekillendiren ataerkil yapının kişilerin flört şiddetini belirli bir şekilde tanımlamalarında etkili olacağı kabulü feminist kuram ile açıklanabilir. Feminist kuram, şiddetin, toplumsal cinsiyet rollerinin çatışması ya da kişilerin bu rollerin dışına çıkması durumunda, toplumsal olarak inşa edilen roller ve beklentiler kaynaklı olarak ortaya çıktığını ileri sürer (Wekerle ve Wolfe, 1999; Karabulut ve Öztürk, 2017).

Feminist Kuramlar ve Aile İçi Şiddet Kuramı Bağlamında Flört Şiddetini Tartışmak

Lawson (2012), yakın partner şiddetine yönelik yaklaşımları analiz ettiği çalışmasında 1970’lerden itibaren literatürde toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve flört şiddeti/yakın partner şiddetinin iki temel kuramla açıklandığını belirtir (ayrıca bkz., Altınay ve Arat, 2008: 51; Winstok, 2013; DeKeseredy ve Schwartz, 2013). Feminist kuram ve aile içi şiddet kuramı olmak üzere her iki kuram da çiftler arasında yaşanan şiddeti yapısal bağlamı içinde ele alır. Aile içi şiddet kuramı aile içindeki güç ilişkileri temelli çatışmayı evrensel ve kaçınılmaz bir olgu olarak ele alırken, şiddeti de bu çatışmanın bir unsuru olarak tanımlar (Straus, 1979; Gelles ve Straus, 1979’den akt. Lawson, 2012: 575). Richard Gelles ve Murray Straus tarafından geliştirilen Aile içi şiddet kuramı, çiftler arasında yaşanan şiddet içeren çatışmaları, kardeşler arası çatışmalar, çocuk istismarı, yaşlı istismarı gibi farklı aile içi çatışmaların bir türü olarak değerlendirmektedir. Bu kurama göre, aileyi

topluma bağlayan bağların zayıflaması şiddeti tetikler; gelir, statü ve prestij gibi kaynakların eksikliği aile içinde güç ilişkilerini etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, bu yaklaşıma göre aile içi çatışma yapısal faktörlerle vücut bulur ve eşler arası şiddet başka kaynakların mevcut olmadığı durumlarda çatışmayı giderici bir strateji olarak ortaya çıkar (Lawson, 2012: 577-579).

Aile İçi Şiddet kuramını benimseyen kuramcıların vurguladığı, şiddetin sistematik olarak uygulandığı ve kadınların da erkeklerin de şiddet mağduru olabilecektir. Yine bu kuramcılar tarafından kadının uyguladığı şiddet ile erkeğin uyguladığı şiddet niteliksel olarak birbirinden farklılaştırılmamıştır. Bu yaklaşım içinde, pozitivist bir duruş sergileyen araştırmacılar, çatışmanın nedenleri ve sıklığını belirlemeyi amaçlamıştır¹. Patriyarkinin rolü şiddetin merkezi bir belirleyeni olarak ele alınmamıştır. Bu açıdan aile içi şiddet kuramı, kadına karşı toplumsal cinsiyetçi ayrımcılığı göz ardı etmesinden dolayı toplumsal cinsiyet körü bir yaklaşımdır. Tüm bu eksikliklerinden dolayı aile içi şiddet kuramları feminist yaklaşım tarafından eleştirilene tabi olmuştur. Aile içi şiddet kuramının şiddet deneyiminde cinsiyetler arası simetrik bir ilişki olduğu iddiasına itiraz getiren feminist kuram, flört şiddetinin asimetrik bir güç ilişkisinin yansıması olduğunu, erkeklerin daha yüksek oranda şiddet gösterdiğini ve kadınların şiddete başvurdukları anların ağırlıklı olarak öz-savunma amaçlı olduğunu ileri sürer (Lawson, 2012: 581).

Feminist kuramlar, yakın ilişkilerde şiddeti, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve patriyarkal yapıları merkeze alarak analiz ederler. Patriyarkal yapılar erkeklerin egemen kadınların da bağımlı statüsünü temel alır (Wekerle ve Wolfe, 1999: 444). Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenildiği ve yeniden üretildiği toplumsallaşma sürecinde, duygusal, bakım verme gibi roller kadınlara atfedilir ve kadınlar tarafından içselleştirilir. Diğer yandan otoriter, baskı kurma hakkı tanıyan, kontrol eden ve kadınları kısıtlayıcı davranışları içeren roller erkeklerle özdeşleştirilir ve onlar tarafından içselleştirilir. İşte çift şiddetini inceleyen feminist kuramlar, meselenin merkezine bu güç eşitsizliğini konumlandırırlar. Tam da bundan dolayı feminist kuramcılar kasıtlı olarak “aile içi şiddet”, “eş şiddeti” gibi nötr ifadeler yerine “kadına yönelik şiddet” gibi toplumsal cinsiyete duyarlı ifadeler kullanırlar (Lawson, 2012: 580). Feminist kuram, flört döneminde romantik ilişkilerde yaşanan şiddetin, salt şiddet eyleminin sıklığı ve niteliğinin ölçümü ekseninde değil,

¹ Straus, geliştirdiği Anlaşmazlık Taktikleri Ölçeğine dayalı ampirik bulgular üzerinden geliştirdiği yaklaşımıyla partner şiddetini çiftler açısından simetrik bir şekilde tanımlamış, bu tanıma kadına yönelik erkek şiddeti ve erkeğe yönelik kadın şiddetini içeren eylemleri dahil etmiştir (Straus, 1979; Winstok, 2013: 24). Benzer şekilde, Langhinrichsen-Rohling (2010) de yakın ilişkilerde şiddet eyleminin çift yönlülüğünün altını çizerek, kadınların da erkekler kadar şiddet eylemi sergilemeye açık olduklarını öne sürmüştür. Langhinrichsen-Rohling (2010)'in öne sürdüğü bu yaklaşımı eleştiren Stark (2010), bu kuramın partnerler arası şiddetin tarihsel, bağlamsal koşullarını, motivasyon ve bireyler açısından anlamını dışladığını ileri sürer. Ayrıca, yine Stark (2010), Johnson (2010) gibi feminist araştırmacılar, simetrik iki yönlü partner şiddetinin daha hafif boyutta kavga niteliğindeki karşılıklılığına vurgu yaparak, bunun daha ağır şiddet eylemlerinden ve istismardan ayrı tutulması gerektiğini hatırlatırlar. Bu yazarlar eyleme odaklı açıklamaları eleştirerek, şiddetin ve çatışmanın bağlamsal koşulları içinde ele alınması gerektiğini, aynı şiddet eyleminden kadın ve erkeğin farklı şekillerde etkilendiğini vurgularlar (Dardis v.d., 2015: 140).

söz konusu toplumsallaşma süreçlerini, eşitsiz güç ilişkilerini ve bu güç ilişkileri içinde kadın ve erkeğin dengesiz konumunu da analize dahil edecek şekilde ele alınması gerektiğinin altını çizer.

Feminist kuram ile aile içi şiddet kuramının temel çatışma noktası, yakın ilişkilerde yaşanan şiddetin asimetrik/simetrik olması noktasındadır. Feminist kuramcılar, aile içi şiddet kuramcılarının iddialarına karşı çıkararak, erkeklerin şiddete kadınlardan daha fazla yatkın olduğu, kadınların ancak öz-savunma durumunda şiddete başvurduklarını ifade etmiştir. Buna ek olarak erkeklerin şiddet eylemleri niteliksel farklılık gösterir, erkeklerin uyguladığı şiddet sistemattir, sıklık gösterir ve birçok durumda fiziksel gücün zorbaca uygulanması söz konusudur. Ayrıca, Feminist kuramcılara göre yakın ilişkilerde yaşanan şiddet sadece ev içi şiddetin bir türü değildir, kadınların her türlü ikili ilişkileri içinde yaşadığı her tür baskı, şiddet ve aşağılamayı içerir. Şiddet yaşayan kadınların ilişkilerinin niteliği Feminist kuramcılar için bir önem arz etmez, hepsi şiddet çalışmalarına dahil edilir.

Feminist kuram içinde bazı yaklaşımlar, kadınları tabi kılan tahakküm mekanizmalarını daha geniş toplumsal yapılarla ilişkili olarak ele alarak erkeklerin, toplumsal yaşamdaki düşük statüleri kabul edilmiş maskülen normlarla tezat oluşturduğunda şiddete başvurduğunu öne sürer (Darvis vd., 2015: 140). Ancak, Feminist yaklaşımlar ekseriyetle sosyoekonomik statü, otorite eksikliği ya da toplumsal yaşamda saygınlık beklentisini şiddetin ikincil nedenleri olarak değerlendirir. Radikal Feministlerin ışık tuttuğu üzere, şiddetin sistemattik olarak uygulanmasında birincil belirleyen patriyarkal tahakküm ve cinsiyetçiliktir. Buna göre patriyarki, toplumsal eşitsizlikleri inşa eden ve yeniden üreten en temel toplumsal sistemdir.

Klasik feminist yaklaşımlar, yakın partner şiddeti ve flört şiddetini daha geniş kurumsal ve toplumsal bağlamı içinde erkeğin kadın üzerindeki tahakküm mekanizması olarak ele alır (Hester ve Donovan, 2009'den akt., Dardis, vd, 2015: 140). Tahakküm mekanizmaları üzerine odaklanan kuramlar ise erkeğin o ilişki içinde maddi kaynak ya da güç açısından kendisini yetersiz hissettiğinde baskıcı kontrol mekanizmalarına başvurduğu görüşüne dayanır (Hornung, McCullough ve Sugimoto, 1981; Hotaling ve Sugarman, 1986'den akt., Dardis, vd., 2015: 141). Yapısal eşitsizliklere odaklanarak makro ölçekte şiddeti değerlendiren bu yaklaşımları temel alan çalışmalar sosyo-ekonomik statü, toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollere dair görüş/inanış/algılar, ilişki içinde kontrol ve tahakküm ilişkileri gibi değişkenleri irdelerler (Dardis vd., 2015). Hem feminist yaklaşımlar hem de tahakküm ve kontrol temelli yaklaşımlar, flört döneminde yaşanan şiddetin, erkeklerin geleneksel ataerkil toplumsal cinsiyetçi rollerine uygun olarak sahip olmaları gerektiğini düşündükleri ekonomik güç ve kontrol gücü açısından yetersizlik durumunda ortaya çıktığını ifade eder.

Radikal feminist yaklaşımın bu çalışma için önemi, Ertürk'ün (2015: 39'den akt., Taşdemir Afşar, 2015: 730) de ifade ettiği üzere, kadına yönelik şiddetin temelinde tüm toplumsal kurumları biçimlendiren ataerkil anlayış içinde “kadını yerinde tutma” amacı yattığına dair vurgusudur. Radikal feminist yaklaşımın flört şiddeti temelinde kadına yönelik şiddete sunduğu bir diğer katkı da ataerkilliğin, erkek iktidarının ve şiddetin bağlantısını kurmasını merkeze almasıdır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 465). Radikal feminist yaklaşım, özellikle flört şiddetine yönelik tutumlar değerlendirilirken kadının ve erkeğin uyguladığı şiddet eylemlerine yönelik kabulde olan farklılıkların ataerkillik olgusuyla açıklanması açısından önemlidir. Zira, Walby'nin de (2016) dile getirdiği üzere, radikal feminist açıklamalar, erkeğin kadına yönelik şiddetinin açıklanmasında yapısal analizi mümkün kılmaktadır.

Flört Şiddeti Üzerine Yakın Dönem Çalışmalar

Yakın zamana kadar Türkiye'de kadına yönelik şiddet çalışmalarının daha çok aile kurumuna, evliliğe ve fiziksel şiddete ağırlık verdiği söylenebilir (Karatay v.d., 2018: 63). Kadına yönelik şiddetin farklı boyutları (psikoloji, ekonomik, cinsel, dijital şiddet) ve farklı bağlılıklar içinde (flört, partner, sevgililik) gerçekleşen şiddete ilişkin çalışmaların 2000'ler sonrasında hız kazanmaya başladığı görülmektedir. Ancak aile içi şiddetin önüne geçilmesinde, evlilik öncesinde flört aşamasında risk faktörlerinin ve tehlike sinyallerinin tespiti önemlidir. Karatay vd.'nin de ifade ettiği gibi, evlilik öncesi dönemden başlayarak şiddet o ilişki içinde meşru bir zemin kazanma riski taşır (2018: 63).

Türkiye'de flört şiddeti bağlamında değerlendirilebilecek kadına yönelik şiddet ile ilgili ampirik çalışmalara bakıldığında, en kapsamlı çalışma, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yürütülen 1995 tarihli Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları araştırmasıdır. Bu çalışmayı, 2006-2007 yıllarına Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat tarafından gerçekleştirilen “Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet: Sorun Tespiti ve Mücadele Yöntemlerinin Analizi” çalışması takip eder. 2008 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen “Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet” raporu da yine aynı enstitünün 2014 yılında “Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet” araştırması takip etmiştir (Afşar, 2015: 742).

Alan bulguları tematik olarak ele alındığında, aile içi şiddete maruz kalan kadınların deneyimleri ve genel olarak aile içi şiddet ve flört şiddetine ilişkin algı boyutları olmak üzere iki temel başlık ortaya çıkmaktadır. Deneyim boyutunda şiddete maruz kalan kadınlar ve şiddet uygulayan erkeklerin sosyo-demografik özellikleri, şiddetin süresi, niteliği, sonuçları, şiddete uğrama sebepleri, genel olarak şiddetin toplum içinde yaygınlığı ortak noktalardır. Bu çalışmalarda öne çıkan önemli bir bulgu da kadınların şiddete verdiği tepki veya tepkisizliktir.

Yıldırım'ın (1998), beş büyükşehirdeki kadın sığınma evlerinde 112 kişiyle gerçekleştirdiği çalışması bu makale kapsamında dikkate değer bulgular sunmaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu önemli bir bulgu, araştırmaya katılan kadınların neredeyse yarısı arkadaşlık ederek ya da kendi rızasıyla kaçarak evlenmiş ve evliliğinde şiddete uğramıştır (1998: 80). Yazar, kendi rızasıyla tanınarak ve isteyerek evlenen kadınların şiddet yaşamasını çarpıcı bir bulgu olarak yorumlarsa da flört şiddeti açısından değerlendirildiğinde, hiçbir bağlayıcılığı olmadığı halde şiddet içeren ilişkiyi sürdürmek ve bunu evliliğe taşımak özellikle ele alınması gereken toplumsal bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Yine bu araştırmanın ortaya koyduğu önemli bir bulgu da kadınların sığınma evlerine gelmeden önce uzun süre şiddete maruz kaldıklarıdır. Yıldırım'ın (1998: 87) ifadesiyle "Bıçak kemiğe dayanmadan şiddetin olduğu ev ve erkeği terk etmediğini göstermektedir". Bu durum flört şiddeti için de açıklayıcı kabul edilebilir, zira gerek tehditlerden dolayı gerek kendini suçlu görme ve çarpık sevgi ve ilişki algısından dolayı flört döneminde bile kadınlar şiddete uğradıkları halde ilişkilerini devam ettirme eğilimi göstermektedir. Ayrıca Yıldırım'ın çalışmasında ortaya koyduğu üzere, araştırmaya katılan şiddete maruz kalmış kadınların % 75'inin 20 yaşını tamamlamadan önce bir erkekle ilişki içinde olmasıdır (1998: 79). Bu veri, güvenli, sağlıklı bir ilişkinin kurulması ve sonrasında yine şiddetsiz ve sağlıklı aile içi ilişkilerin sürdürülmesi açısından ergenlik dönemi ve genç yaş gruplarıyla yapılacak çalışmaların önemine işaret etmektedir.

Altınay ve Arat (2008)'ın çalışması fiziksel şiddete maruz kalma ile eş seçimi ve aile desteği arasındaki ilişki ortaya konmuştur (Altınay ve Arat, 2008: 104). Bu nokta da flört ve tanışma döneminde bireylerin riskli davranışları ve bunlara dair işaretleri iyi okuyup riskli, sağlıksız ilişkilerini ileride evliliğe taşımadan en kısa sürede sonlandırmaları açısından önemlidir. Yine aile desteği olan kadınlar hem flört ilişkilerinde hem de evliliklerinde yaşadıkları şiddetten uzaklaşma konusunda daha avantajlı bir konuma sahiptir. Zira Altınay ve Arat'ın (2008: 104) ortaya koyduğu üzere, kendileri tanışıp ailelerin onayını alarak evlenenler, görücü usulü ile evlenenlere ve kendileri tanışıp ailelerinin onayını almadan evlenenlere göre daha az şiddet görmektedir.

Literatürde konuyla ilgili ikinci grup araştırmalar, özellikle üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen flört şiddeti ve toplumsal cinsiyet kabullerine yönelik tutum ve algı ölçme çalışmalarını kapsamaktadır. Bu çalışmalar, katılan öğrencilerin flört şiddetine maruz kalma durumları ve demografik özellikleriyle de ilişki kurmaktadır. Son dönemde yapılan araştırmalar arasında, bu çalışma kapsamında da kullanılan Price ve Byers tarafından geliştirilip Yumuşak ve Şahin tarafından Türkçede geçerlik ve güvenilirliği sınanmış Flört Şiddeti Tutum Ölçeği'ni kullanan araştırmalara kısaca yer vermekte fayda vardır. Çoban vd. (2020), Aydın Adnan

Menderes Üniversitesinden 348 öğrenciyle gerçekleştirdikleri çalışmanın verilerine göre, erkeğin flörtte uyguladığı psikolojik şiddetin, erkeğin flörtte uyguladığı fiziksel şiddete oranla daha yaygın biçimde kabul edilebilir olduğu ortaya çıkmıştır (Çoban, vd., 2020: 103). Kadının flörtte uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddete yönelik tutum puanları ise anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Aynı ölçeği kullanan İftar ve Güler'in (2020: 163) çalışma sonuçlarına göre, araştırmaya katılan 645 üniversite öğrencisinin yarısından fazlası (%53) flört şiddetine maruz kaldığını belirtmiştir (2020: 163). Flört şiddeti tutum puanları yüksek olan öğrencilerin özelliklerine bakıldığında, parçalanmış ya da geniş aileye mensup olmak, çocuklukta şiddete maruz kalmak, akademik başarısızlık, alkol, sigara ve madde tüketiminin olduğu görülmektedir (İftar ve Güler, 2020: 161-163). Öğrencilerin tutumları açısından değerlendirildiğinde erkeğin flörtte uyguladığı psikolojik şiddetin en kabul edilebilir şiddet türü olup kadının flörtte uyguladığı psikolojik şiddet puanlarına göre (Erkekler için 28, kadınlar için 26) daha az kabul edilebilir gözükmektedir (İftar ve Güler, 2020: 157). Bu araştırmanın ortaya koyduğu önemli bir bulgu da kadın katılımcılar ve erkek katılımcıların tutumları açısından flört şiddeti kabul düzeylerindeki farklılıklardır. Erkek katılımcıların Erkeğin Flörtte Uygulanan Psikolojik Şiddet açısından farkındalıkları en düşük seviyededir. En yüksek farkındalık seviyesi ise Erkeğin Flörtte Uyguladığı Fiziksel şiddete ilişkin kadın katılımcıların tutumlarında görülmektedir. Aynı ölçeği kullanan Çoban vd. (2020) ile İftar ve Güler'in (2020) bulguları psikolojik şiddete yönelik farkındalığın daha az olması ve fiziksel şiddete yönelik farkındalığın daha yüksek olması açısından paralellik göstermektedir. Bu durum, özellikle kıskanmak, kısıtlamak, gibi davranışların sevgi göstermenin bir yolu olduğuna dair gerçek dışı inanışların yaygın olarak kabul edilmiş olmasıyla açıklanabilir. İftar ve Güler (2020) ile Çoban vd. (2020) çalışmalarının bu araştırma açısından önemi aynı ölçeğin kullanılmış olması ve Eskişehir'deki öğrencilerin flört şiddetine yönelik tutumlarının ve tutum puanlarının yakın tarihlerde farklı üniversitelerde gerçekleştirilmiş çalışmalarla karşılaştırma imkânı verecek olmasıdır.

Kadın ve erkek katılımcılar arasında flört şiddetine yönelik farklı duyarlılık seviyelerine işaret eden başka bir çalışmada da, Karatay v.d. (2018), Anadolu'da bir devlet üniversitesinde Kredi Yurtlar Kurumunda kalan 500 öğrenciyle anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Araştırmacıların yaptıkları anket çalışmasında kadınlarda şiddetle ilgili farkındalığın erkeklerden yüksek olduğu; aynı zamanda ihmal etme, alay etme, takip etme, sosyal yaşamı kısıtlama, aldatma ve kıskanma gibi davranışların kadınlara kıyasla erkekler tarafından daha az şiddet davranışı olarak algılandığı bulgulanmıştır (Karatay vd., 2018: 67). Aynı çalışmada katılımcıların % 30'u önceki flört ilişkilerinde en az bir kez şiddete maruz kaldıklarını belirtmiştir (Karatay vd., 2018: 68). Bu çalışmada altı çizilen önemli bir bulgu da öğrenciler tarafından sıklıkla deneyimlenen

flört şiddeti davranışlarının ilişkiyi güç kullanarak sürdürmek, davranışları baskı altına tutmak ve denetlemek, cinsel deneyime zorlamak, aşağılamak, kısıtlamak şeklinde olduğudur (Karatay vd., 2018: 68).

Flört şiddetinin etkisi ve asimetrik niteliği ile ilgili Polat vd. (2016) çalışması çarpıcı bulgular sunmaktadır. Polat vd. (2016) Kilis 7 Aralık Üniversitesinde 605 öğrenci ile anket çalışmasında 24 öğrenci (14 kadın 10 erkek) flört ilişkilerinde şiddete maruz kaldıklarını ve bunlardan 14'ü şiddet ve taciz sonucu yaralandıklarını belirtmiş olup gördükleri şiddetten dolayı hastaneye yatmak zorunda kaldığını, 4 kişi baygınlık geçirdiğini söylemiş, şiddet sonucu tıbbi yardım alan ve yaralananların kadın olduğu belirtilmiştir (Polat vd., 2016:376). Kadınların erkeklerden daha fazla fiziksel şiddete maruz kaldığı gerçeğine yönelik Polat v.d.'nin bulgusu literatürdeki benzer çalışmalarla da paralellik göstermektedir (bkz: Hatipoğlu, 2010; Schiff ve Zeira, 2005; Rivera-Rivera vd, 2007; Munoz-Rivas vd., 2007, akt. Polat vd., 2016: 377). Bu noktada, partner şiddetinde simetrik ilişkilere odaklanan yaklaşımlar temelinde kadının ve erkeğin de ilişkilerde eşit ölçüde şiddete başvurduğu yaklaşımlarına karşılık, feminist kuramın kadın ve erkeğin şiddetten etkilenme düzeylerinin aynı olmadığı, şiddetin ağırlıklı olarak kadınlar tarafından deneyimlendiği yönündeki eleştirilerini destekler niteliktedir.

Yakın zamanda üniversite öğrencileri ile yapılan flört şiddeti tutum araştırmaları bulguları değerlendirildiğinde, kadınların flört şiddetine yönelik farkındalığının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda erkek katılımcılar psikolojik şiddet kapsamına giren baskılayıcı davranışları kadın katılımcılara göre daha az düzeyde şiddet olarak değerlendirmektedir. Kadın ve erkekler açısından bu farklılık, özellikle flört ilişkilerinde erkeklerin farkında olmadan kadınları psikolojik flört şiddetine maruz bırakabileceğine dair güçlü sinyaller vermektedir.

Yöntem

Betimsel tıpte olan bu araştırmanın evrenini 2020-2021 öğrenim döneminde Eskişehir'deki üniversitelerde örgün öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Alan araştırması döneminde Covid 19 Pandemi koşullarında uzaktan eğitime geçilmesi nedeniyle araştırma takviminde geri kalmamak amacıyla ölçek formları çevrimiçi olarak uygulanmış ve 430 katılımcıyla tamamlanmıştır.

Çevrimiçi anket uygulaması, güçlü ve zayıf yanları açısından değerlendirildiğinde, bu uygulamanın, özellikle 'araştırmacı akademisyen' ve 'bilgi kaynağı öğrenciler'in karşılaştıkları alanın barındırdığı örtük iktidar ilişkisini büyük ölçüde ortadan kaldırdığı ifade edilebilir. Bu açıdan, bu uygulama tekniği, çoğunlukla dersliklerde mevcut öğrencilerle yapılan anket

uygulamalarına göre hem anonimlik hem de gönüllü katılımı sağlama açısından daha avantajlıdır. Öğrencilerle yüz yüze yapılan anket uygulamalarıyla kıyaslandığında çevrimiçi uygulama, katılma kararı, anket uygulamasının yeri ve zamanını belirleme konularında katılımcının inisiyatifine daha açıktır.

Yine çevrimiçi anket uygulamasının sağladığı katılım serbestliğinde kadın katılımcıların erkek katılımcılardan sayıca fazla olması, kadınların toplumsal cinsiyetle ilişkili meselelere daha duyarlı olduğunu da göstermektedir. Ancak çevrimiçi anket uygulamasının belirgin bir sınırlılığı örneklem belirleme yöntemlerinin uygulanmasını engellemesidir. Özellikle oranlı tabakalı örnekleme her grubun evreni temsil edecek şekilde dahil edilmesi imkanını zorlaştırmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan flört şiddetine ilişkin tutumların analizi ve bu tutumların toplumsal cinsiyet eşitliği algısıyla ilişkilendirilmesi nicel araştırma yöntemiyle, Flört Şiddeti Tutum Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği ile ölçülmüştür.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği, Gözütok, Toraman ve Acar-Erdol (2017) tarafından geliştirilen “Erkeği üstün gören anlayış (EÜGA)” “Kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış (KEBKA)” olmak üzere iki faktörlü 13 maddeli ve 5’li Likert tipindedir.

Anket çalışması kapsamında uygulanan diğer ölçek Flört Şiddeti Tutum Ölçeği Price ve Byers tarafından 1999 yılında geliştirilmiş ve Yumuşak ve Şahin tarafından 2014 yılında geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Bu ölçek de 5’li Likert tipindedir ve 1 “kesinlikle katılmıyorum” ifadesine, 5 “kesinlikle katılıyorum” ifadesine karşılık gelmektedir. Erkeğin Flörtte Uyguladığı Psikolojik Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği, Erkeğin Flörtte Uyguladığı Fiziksel Flört Şiddetine Yönelik Tutum Ölçeği, Kadının Flörtte Uyguladığı Psikolojik Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği, Kadının Flörtte Uyguladığı Fiziksel Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği olmak üzere 4 faktörlüdür. Ölçeklerden alınan yüksek puanlar flört şiddetine yönelik kabul düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Price ve Byers, 1999).

Ölçek uygulaması ile elde edilen veriler SPSS 23 programıyla işlenmiş ve analiz edilmiştir. Verilerin normal bir dağılıma sahip olmaması nedeniyle parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U, Kruskal Wallis ve Spearman korelasyon analizi testleri uygulanmıştır. Bunların yanı sıra frekans, ortalama, ortanca ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır.

Araştırma Bulguları

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu bölümde katılımcıların yaş, cinsiyet, ikamet biçimi, ilişki durumu, anne-baba eğitim durumu ve okudukları fakülterlere göre dağılımları hakkında betimleyici veriler ele alınmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların yaş ortalaması 22 olup 18-41 yaş aralığına uzanmaktadır. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde örneklemin ağırlıklı olarak kadın katılımcılardan oluştuğu ve erkeklerin toplam katılımcıların % 31’ini oluşturduğu görülmektedir, 2 katılımcı farklı cinsel yönelime sahip olduklarını belirtmiştir.

Katılımcıların ikamet biçimleri değerlendirildiğinde, ailesiyle birlikte yaşayanlar sadece örneklemin yüzde 18’ini kapsamakta, öğrencilerin çoğu kiralık evde bir ev arkadaşıyla ya da tek başına (yüzde 29, yüzde 23) ve yurtlarda (yüzde 19) kalmaktadır ancak çok küçük bir kısmı sevgilileriyle birlikte yaşamaktadır (yüzde 1.4).

Katılımcıların anne-baba eğitim durumu da toplumsal cinsiyet açısından dikkate değer bir farklılığa işaret etmektedir. Katılımcıların anne eğitim durumuna bakıldığında ağırlıklı olarak ilkokul mezunu oldukları (% 38,4) görülmekte, bunu lise ve üniversite mezunları (%22,5 ve %22,1) takip etmektedir. Ancak katılımcıların baba eğitimi ağırlıklı olarak lise (%27) ve üniversite (%31) seviyesindedir. Diğer yandan katılımcıların yaklaşık yüzde 80’inin annelerinin, yüzde 70’inin de babalarının üniversite mezunu olmadığı görülmektedir.

Sosyoekonomik statülerine dair istatistiklere bakıldığında örneklemin yüzde 40’ının ailelerinin düşük gelir seviyesine sahip oldukları (2020-2021’de beyan ettikleri gelirleri 3000 TL ve altı) görülmektedir.

Katılımcılar, ilişki durumu açısından değerlendirildiğinde, araştırma yapıldığı dönemde katılımcıların % 55’inin ilişkisinin olmadığı % 44’ünün ise romantik bir ilişkisinin olduğu göze çarpmaktadır. Kadın katılımcılar arasında bu fark neredeyse eşitken (ilişkisi olanlar %50,2 ilişkisi olmayanlar % 49,8), erkekler arasında bu fark daha açıktır (ilişkisi olanlar %32,8 olmayanlar %67,2).

Katılımcıların geldikleri şehirler, araştırmanın kapsamı ve temsil edebilirliği açısından önemlidir. Tablo 1’den de görüldüğü üzere, katılımcıların Türkiye’nin farklı şehirlerinden ve yurtdışından gelmiş olmaları, araştırmanın toplumsal cinsiyet eşitliği ve flört şiddeti tutumu konusunda bölgesel çeşitliliği de içermesini sağlamaktadır.

Tablo 1. Yaş Ortalaması, Anne-Baba Eğitim Durumu, Eskişehir’de İkamet Biçimi ve İlişki Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı

	Toplam	Kadın	Erkek	Farklı Cinsel Yönelim
Katılımcı Sayısı	n=430	n=293	n=135	n=2
%	100	68,1	31,4	0,5
Yaş ortalaması	n=428	n=291	n=135	n=2
Aritmetik Ortalama (X)	22,07	21,85	22,53	22,5
En düşük-en yüksek değer	18-41	18-41	19-41	22-23
Standart Sapma (SD):	2,48	2,3	2,8	0,7
Eskişehir’deki İkamet Biçimi (%)	n=397	n=268	n=127	n=2
Öğrenci Yurdu/apart	22,7	28,4	11	-
Kira (Tek başına)	24,4	21,3	31,5	-
Kira (Ev arkadaşıyla)	31,5	26,5	40,9	100
Kız/erkek arkadaşıyla	1,5	1,8	0,8	-
Aile ile	19,6	22	15	-
Akraba İle	0,3	-	0,8	-
TOPLAM	100	100	100	100
İlişki Durumu (%)	n=425	n=289	n=134	n=2
Var	44,7	50,2	32,8	50
Yok	55,3	49,8	67,2	50
TOPLAM	100	100	100	100
Anne Eğitim Durumu (%)	n=417	n=285	n=130	n=1
İlkokul Terk	0,2	0,4	0,5	-
İlkokul Mezunu	38,4	38,9	37,2	-
Ortaokul Mezunu	16,8	17,9	14,6	-
Lise Mezunu	22,5	22,8	20,8	100
Üniversite Mezunu	22,1	20	26,9	-
TOPLAM	100	100	100	100
Baba Eğitim Durumu (%)	n=417	n=284	n=132	n=1
İlkokul Terk	0,2	0,4	-	-
İlkokul Mezunu	24,5	22,9	28	-
Ortaokul Mezunu	16,5	18,3	12,9	-
Lise Mezunu	27,5	29,2	22,7	100
Üniversite Mezunu	31,1	29,2	35,6	-
Lisansüstü	0,2	-	0,8	-
TOPLAM	100	100	100	100
Doğduğu Şehir (%)	n=430	n=293	n=135	n=2
Ankara	6,5	6,5	5,9	50
Antalya	3,3	3,4	3	-
Balıkesir	2,3	2,4	2,2	-
Bursa	7	8,2	4,4	-
Eskişehir	18,1	19,8	14,8	-
İstanbul	11,9	13,3	13,3	-
İzmir	5,3	5,1	5,9	-
Konya	2,6	2	3,9	50
Mersin	2,8	3,8	0,7	-
Diğer Şehirler	39,3	34,2	45,9	-
Yurt Dışı	0,9	1,3	-	-
TOPLAM	100	100	100	100

Katılımcıların fakültelere göre dağılımını gösteren Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere 21 farklı fakülteden ve 3 farklı üniversiteden öğrencilerin örnekleme dahil oldukları görülmektedir. Bu çeşitlilik, katılımcıların aldıkları akademik eğitim ve formasyonun toplumsal cinsiyetçi davranışlar ve flört şiddeti konusundaki farkındalıklarına etkisinin tespitini mümkün kılmaktadır.

Ancak örnekleme % 10'un üzerinde temsil edilen fakülteler Eğitim, İİBF ve Mühendislik fakülteleridir.

Tablo 2. Katılımcıların Fakülte ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Fakülte (%)	Toplam n=418	Kadın n=287	Erkek n=129	Farklı Cinsel Yönelim n=2
Eczacılık n (%)	22 (5,3)	16(5,6)	6(4,7)	-
Edebiyat	22 (5,3)	19 (6,6)	3 (2,3)	-
Eğitim	36 (8,6)	32(11,1)	4 (3,1)	-
Fen	15 (3,6)	14 (4,9)	1 (0,8)	-
Havacılık ve Uzay	42 (10)	21 (7,3)	20 (15,5)	1 (50)
Hukuk	30 (7,2)	19 (6,6)	11 (8,5)	-
İİBF	65 (15,5)	41 (14,3)	24 (18,6)	-
İletişim	24 (5,7)	19 (6,6)	5 (3,9)	-
Mimarlık ve Tasarım	25 (6)	21 (7,3)	4 (3,1)	-
Mühendislik	65 (15,5)	39 (13,6)	25 (19,3)	1 (50)
Sağlık Bilimleri	21 (5)	15 (5,2)	6 (4,7)	-
Diğer Fakülteler*	51 (12,2)	31 (10,8)	20 (15,5)	-

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutumuna Yönelik Bulgular

Anket uygulaması sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği (TCEÖ) ile öğrencilerin, bir ilişkide erkeklerin üstünlüğünü ve kadınların bağımlı konumunu destekleyen ifadeler katılma seviyeleri ölçülmüştür. Veriler normal dağılım göstermediğinden ve analizlerde parametrik olmayan testler uygulandığından öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliği tutumları, puan ortancaları üzerinden değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin TCEÖ'den alabilecekleri maksimum puan "65" minimum puan "13"tür. Yüksek puan, öğrencinin toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin geleneksel bir anlayışa sahip olduğunu düşük puan ise eşitlikçi bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada öğrencilerin TCEÖ toplam puan ortancasının 16.00, TCEÖ'den aldıkları minimum puanın "13", maksimum puanın ise "51" olduğu saptanmıştır. Araştırmada elde edilen bu sonuç, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Katılımcılar, açık bir şekilde cinsiyetçi iş bölümü, iş hayatında cinsiyetçi ayrımcılık ve cinsiyetçi önyargıları reddedici bir tutum sergilemiştir.

Erkeği Üstün Gören Anlayış (EÜGA) alt boyutu; "Erkek kadına göre olaylara daha mantıklı yaklaşır", Erkek zeki olduğu için kadından daha başarılı olur", İş yaşamında erkeğe öncelik verilmelidir", "Siyaset erkeksi bir alandır", "Kadının özgürlüğü her zaman erkeğin denetiminde olmalıdır" vb. tutum ifadelerini içermektedir. Kadını Erkeğe Bağımlı Kılan Anlayış (KEBKA) boyutu; "Kadının erkekten çok para kazanması kadın erkek arasındaki ilişkiyi bozar", "Kadın

* Örneklemin %5'inden azını oluşturan fakülteler diğer başlığı ile ifade edilmiş olup bu fakülteler: Spor Bilimleri, Teknoloji, Turizm, Ulaştırma MYO, Yunus Emre MYO, Porsuk MYO, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Konservatuardır.

görüreceği kişiler için kocasının onayını almalıdır”, “Ailenin parasal harcamaları erkeğin kontrolünde olmalıdır” vb. tutum ifadelerini içermektedir.

Katılımcıların en yüksek oranlarla karşı çıktığı ifadeler erkekleri entelektüel olarak kadınlardan üstün gören (%97), bilimsel ve teknik çalışmalarda erkekleri daha başarılı olarak gören (%89) ve profesyonel yaşamda erkekleri daha yüksek statüye layık gören (yüzde 95) ifadelerdir. Yine kadınları her zaman erkeklerin kontrolü altında olması gerektiğini savunan ifadeye de katılımcıların neredeyse tamamı karşı çıkmıştır (yüzde 98). Dolayısıyla üniversite öğrencileri, erkeklige üstün olumlu özellikler yüklerken kadınları aşağı konumlayan önyargılara karşı son derece keskin bir duruş sergilemişlerdir.

Ancak, toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının bazı maddelerde yüksek çıkması genel olarak yüksek bir farkındalığın olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin, erkeklerin sorunların çözümünde kadınlara göre daha mantıklı ve akılcı yaklaşıkları ifadesi sadece katılımcıların %61’i tarafından reddedilmiştir. Kadınların finansal olarak partnerlerinden daha düşük seviyede olması gerektiği düşüncesine karşı çıkanların oranı yalnızca %67’de kalmıştır. Yine kadının birisiyle buluşmadan önce partnerinden izin alması gerektiği düşüncesine karşı çıkanların oranı ancak yüzde 56’dır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutumlarını Etkileyen Faktörlere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcıların toplumsal cinsiyetçi davranışa yönelik tutumlarının farklı demografik özelliklerine göre gösterdikleri değişkenlikler ele alınmaktadır. Toplumsal Cinsiyetçi tutum puan ortancalarının cinsiyet, ilişki durumu, anne-baba eğitim, ikamet biçimi, fakülte gibi farklı değişkenlerle olan ilişkisine dair bulgular değerlendirilmiştir. Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testlerine göre Toplumsal Cinsiyetçi tutum puan ortancalarının cinsiyete ($p<0.01$), Eskişehir’deki ikamet biçimine ($p<0,05$) ve katılımcıların eğitim gördükleri fakülteye göre ($p<0.05$) anlamlı bir şekilde değiştiği tespit edilmiştir. Ancak, puan ortancalarının anne-baba eğitim düzeyi, gelir durumu, ilişki durumu ve katılımcıların geldikleri şehre göre anlamlı farklılığa sahip olmadığı ($p>0.05$) ortaya konmuştur.

Tablo 3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutum Ölçeği Alt Boyutlarını Etkileyen Faktörler

	EÜGA		KEBKA
Sosyo-Demografik Özellikler	N	Ortanca	Ortanca
Cinsiyet	427	-	-
Kadın	290	1,05	1,26
Erkek	135	1,32	1,84
Farklı Cinsel Yönelim	2	1,0	1,0
İstatistiksel Analiz*		H= 40,489 p=0,000	H= 44,774 p= 0,000
İlişki Durumu	423	-	-
Var	188	1,093	1,38
Yok	235	1,17	1,50
İstatistiksel Analiz**		Z= -1,903 p= 0,057	Z= -1,729 p=0,084
Anne Eğitim Durumu	415	-	-
İlkokul Terk	1	-	-
İlkokul Mezunu	159	1,11	1,44
Ortaokul Mezunu	70	1,14	1,38
Lise Mezunu	94	1,13	1,48
Üniversite Mezunu	91	1,17	1,49
Lisansüstü	-	-	-
İstatistiksel Analiz*	-	H= 1,0 p=0,910	H= 0,719 p=0,949
Baba Eğitim Durumu	415	-	-
İlkokul Terk	1	-	-
İlkokul Mezunu	102	1,13	1,47
Ortaokul Mezunu	67	1,10	1,38
Lise Mezunu	114	1,09	1,44
Üniversite Mezunu	130	1,19	1,46
Lisansüstü	1	-	-
İstatistiksel Analiz*	-	H= 1,263 p=0,939	H= 0,766 p=0,979
Eskişehir'deki İkamet Biçimi	394	-	-
Öğrenci Yurdu/apart	89	1,15	1,44
Kira (Tek başına)	97	1,10	1,42
Kira (Ev arkadaşıyla)	124	1,13	1,38
Kız/erkek arkadaşıyla	6	1,0	1,00
Aile/akraba ile	78	1,16	1,51
İstatistiksel Analiz*	-	H= 11,251 p=0,047	H= 8,759 p=0,119
Fakülte	-	-	-
Eczacılık	22	1,2	1,5
Edebiyat	22	1,1	1,1
Eğitim	36	1,1	1,4
Fen	15	1,0	1,4
Havacılık ve Uzay	42	1,1	1,5
Hukuk	30	1,0	1,3
İ.İ.B.F.	65	1,2	1,6
İletişim	24	1,0	1,5
Mimarlık ve Tasarı	25	1,0	1,1
Mühendislik	65	1,0	1,3
Sağlık Bilimleri	21	1,0	1,4
Diğer Fakülteler	51	1,2	1,6
İstatistiksel Analiz*		H=14,963 p= 0,184	H=16,808 p=0,114

*Kruskal-Wallis H (H değeri) ** Mann-Whitney U (Z değeri)

Tablo 3'den görüldüğü üzere, Kruskal Wallis H testi sonucuna göre kadın, erkek ve farklı cinsel yönelime sahip katılımcıların EÜGA ve KEBKA tutum puan ortancaları arasında anlamlı bir farklılık vardır ($H = 40,489$, $p=0,000$; $H=44,774$, $p=0,00$). Bu veriler ışığında erkek katılımcıların cinsiyetçi tutumları kabul düzeylerinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Farkın hangi grup ve gruplar arasında olduğunu anlamak için hipotez ve Mann Whitney U testleri yapılmış ve Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır ($p<0.016$). Yapılan ileri analiz sonuçlarına göre bu farkın kadın ve erkek katılımcıların arasında olduğu tespit edilmiştir ($U= 15,589,5$, $z= -6,33$, $p=0,00$).

İlişki durumu bağlamında değerlendirildiğinde ilişkisi olan katılımcıların EÜGA ve KEBKA tutumlarını kabul etme düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 3). Ancak, Mann-Whitney U testi sonucuna göre bu durum anlamlı bir farklılığa işaret etmemektedir (EÜGA için $U = 20818$, $p=0,057$, $z= -1,903$, $r= -0,092$, KEBKA için ($U =10.383$ $p=0,084$, $z= -1,729$, $r= -0,084$).

Kruskal Wallis testi sonucuna göre, anne ve babanın eğitim durumuna göre katılımcıların TCEÖ alt boyutlarının puan ortancaları arasındaki fark anlamsız bulunmuştur (EÜGA ve KEBKA için $p >,05$, bkz. Tablo 3).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin alt boyutunda EÜGA tutum puan ortancalarının katılımcıların ikamet biçimleri açısından anlamlı bir farklılık sergilediği bulunmuştur ($H= 11,251$, $sd=5$, $p= 0,047$, bkz. Tablo 3). Farkın hangi grup ve gruplar arasında olduğunu anlamak için hipotez ve Mann Whitney U testleri yapılmış ve Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır ($p<0.005$). Yapılan ileri analiz sonuçlarına göre bu farkın sevgilisiyle birlikte yaşayanlar ile aile/akrabaları ile yaşayanlar arasında olduğu tespit edilmiştir ($U=73$, $p=0.005$). Sevgilisiyle birlikte yaşayanların puan ortancalarının diğer ikamet biçimlerine göre daha düşük olduğu saptanmıştır. KEBKA alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve alt boyutlarının tutum puan ortancaları, katılımcıların öğrenim gördükleri fakülterlere göre değerlendirildiğinde, EÜGA puan ortancaları arasında ciddi bir farklılık görülmemektedir. Diğer yandan KEBKA puan ortancalarına bakıldığında Edebiyat ve Mimarlık Tasarım fakültesinden katılımcıların diğer fakülterlere göre daha yüksek bir farkındalığa sahip olduğu görülmektedir. Diğer yandan puan ortancaları genel olarak değerlendirildiğinde Fakülter temelinde Erkeği Üstün Gören anlayışa yönelik farkındalığın Kadını Erkeğe Bağımlı kılan anlayışa yönelik farkındalıktan daha yüksek olduğu söylenebilir Ne var ki, yapılan istatistiksel değerlendirmede, öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülterlere göre söz konusu puan ortancaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$, bkz. Tablo 3).

Flört Şiddeti Tutumuna Yönelik Bulgular

Bu çalışma kapsamında, verilerin normal olmayan bir dağılım göstermesinden ve parametrik olmayan testlerin uygulanmasından dolayı tutum puan ortancaları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Öğrencilerin Flört Şiddeti Tutum Ölçeği (FŞTÖ) den alabilecekleri maksimum puan “250” minimum puan “50”dir. Yüksek değer, Öğrencilerin flört şiddetine yönelik tutumların yönelik kabullerinin yüksek olduğunu düşük değer ise flört şiddeti tutumlarına yönelik kabullerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada öğrencilerin FŞTÖ toplam puan ortancasının 102.00, minimum puanın “71”, maksimum puanın ise, “137” olduğu saptanmıştır. Araştırmada elde edilen bu sonuç, katılımcıların flört şiddeti tutumlarına yönelik kabullerinin yüksek olmadığını ortaya koymuştur. FŞTÖ dört alt boyuttan oluşmaktadır: Erkeğin Uyguladığı Psikolojik Şiddet (EUPŞ), Erkeğin Uyguladığı Fiziksel Şiddet (EUFŞ), Kadının Uyguladığı Psikolojik Şiddet (KUPŞ), Kadının Uyguladığı Fiziksel Şiddet (KUFŞ).²

Erkeğin flörtte uyguladığı fiziksel şiddetin kabul düzeylerine bakıldığında, psikolojik şiddet kabul düzeyinden daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Fiziksel şiddet içeren ifadeleri kabul etmeme oranı %90’lar düzeyindeyken psikolojik şiddet içeren ifadeleri kabul etmeme oranı %70-80’ler civarındadır, Dolayısıyla katılımcı öğrenciler fiziksel şiddete daha duyarlıyken psikolojik şiddete yönelik tutumlara görece daha düşük seviyede duyarlılık göstermektedir. Fiziksel şiddet ile ilgili ifadelerden cevap sıklığına göre diğer ifadelerle göre en düşük katılmama oranlı ifade “Bir erkeğin sevgilisini itmesinin asla iyi bir gerekçesi yoktur” (%88) olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların fiziksel şiddet içeren davranışlar açısından yaygın olarak en fazla duyarlı oldukları ifadeler ise “Bazı kadınlar sevgilileri tarafından tokatlanmayı hak eder” (%97), “Bir erkeğin sevgilisine vurması asla doğru değildir” (%97), “Bazen kıskançlık erkeği öyle delirtir ki sevgilisini tokatlamak zorunda kalır” (%97) “Bazen erkekler kendilerine hâkim olmadan sevgililerini yumruklarlar” (% 98).

Kadınların flörtte uyguladıkları fiziksel şiddete yönelik cevaplara bakıldığında genel olarak erkeğin flörtte uyguladığı fiziksel şiddete benzer oranlarla karşılaşılmakla birlikte, “Bir kadın,

² EUPŞ alt boyutu; “bir erkek sevgilisini aşağılamamalıdır”, “Bir kadın daima sevgilisinin söylediğini yapmalıdır”, Bir kadın, arkadaşlarıyla dışarıya çıkmadan önce sevgilisine sormalıdır”, “Bir erkeğin sevgilisine küfretmesi için asla iyi bir gerekçe olamaz”, Bir erkeğin çok sinirlendiğinde sevgilisine bağırması anlaşılabilir” vb. tutum ifadelerini içermektedir. EUFŞ alt boyutu, “Bir kadın, bir erkek ona vurduğunda ondan ayrılmalıdır”, “bazen erkekler kendilerine hâkim olmadıkları için sevgililerini yumruklayabilirler”, “Bazen kıskançlık erkeği öyle delirtir ki sevgilisini tokatlamak zorunda kalır” vb. Tutum ifadelerini içermektedir. KUPŞ alt boyutu “Eğer bir kadın, sevgilisine bağırıp çağırırsa bu o kişiyi gerçekten ciddi bir şekilde yaralamaz”, “Kadınların sevgililerine ne yapmaları gerektiğini söyleme hakları vardır”, “Bir erkek, arkadaşlarıyla dışarıya çıkmadan önce daima sevgilisine sormalıdır” vb. tutum ifadelerini içermektedir. KUFŞ alt boyutu, “Eğer hak ediyorsa bir kadının sevgilisine tokat atması normaldir”, “Bir kadının sevgilisini itip kakması çok da büyütülecek bir şey değildir”, “Bazen bir kadın, ona saygı göstereceğini diye sevgilisine vurmak zorundadır” vb. tutum ifadelerini içermektedir.

sevgilisi ne yaparsa yapsın ona vurmamalıdır” (%78), “Bir erkeğin sevgilisi tarafından tokatlanmasının asla bir gerekçesi yoktur” (%78), “Bir erkek, kadın ona tokat attığı zaman o kadından ayrılmalıdır” (%65) ifadelerine katılma sıklığı diğer ifadelere (ortalama % 90) göre oldukça düşüktür. Bu ifadelere katılım oranı, “bir kadın sevgilisi ona vurduğunda ondan ayrılmalıdır” ifadesine katılım oranı (% 91) ile karşılaştırıldığında, bu fark, erkeğin flörtte uyguladığı fiziksel şiddetin kadının uyguladığı fiziksel şiddetten daha ciddi ve tehlikeli olarak algılandığı şeklinde yorumlanabilir. Kadının fiziksel şiddet uygulaması özsavunma davranışı olarak algılanabildiğinden, koşulsuz olarak reddedilen bir tutum olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle erkeklerin uyguladığı fiziksel şiddete göre kabul edilebilirliği daha yüksektir. Bu durum erkeğin flörtte uyguladığı fiziksel şiddetin kadının uyguladığı fiziksel şiddetten daha ciddi ve tehlikeli olarak algılanmasından da kaynaklanabilir.

Flört Şiddeti Alt Boyutlarının Puan Ortancalarını Etkileyen Faktörlere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcıların flört şiddetine yönelik tutumlarının farklı demografik özelliklerine göre gösterdikleri değişkenlikler ele alınmaktadır. Flört şiddeti tutum ölçeğinin dört alt boyutunun cinsiyet, ilişki durumu, anne-baba eğitim, ikamet biçimi, fakülte gibi katılımcıların farklı kategorik değişkenleriyle olan ilişkisine dair bulgular değerlendirilmiştir. Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testlerine göre flört şiddeti tutum puan ortancalarının cinsiyete, ilişki durumuna ($p<0.01$), ve katılımcıların eğitim gördükleri fakültele göre KUFŞ puan ortancasının ($p<0.05$) anlamlı bir şekilde değiştiği tespit edilmiştir. Ancak, katılımcıların ikamet biçiminin, anne-baba eğitim düzeyinin, katılımcıların geldikleri şehirlerin puan ortancalarının farklılık göstermelerine rağmen bu farklılığın anlamlı bir ilişkiye işaret etmediği ($p>0.05$) ortaya konmuştur.

Tablo 4. Flört Şiddeti Alt Boyutlarını Etkileyen Faktörler

	N	EUPŞ Ortanca	EUFSŞ Ortanca	KUPŞ Ortanca	KUFSŞ Ortanca
Sosyo-Demografik Özellikler					
Cinsiyet	427				
Kadın	290	1,13	1,02	1,28	1,22
Erkek	135	1,57	1,11	1,63	1,37
Farklı Cinsel Yönelim	2	1,0	1,0	1,0	1,0
İstatistiksel Analiz*		H=56,791 p=0,000	H=11,049 0,004	p= H=29,651 0,000	p= H=13,159 p=0,001
İlişki Durumu	423				
Var	188	1,24	1,03	1,38	1,25
Yok	235	1,28	1,07	1,40	1,28
İstatistiksel Analiz**		Z=-0,877 p= 0,380	Z=-1,450 p=0,147	Z=-0,661 p=0,579	Z=-1,177 p=0,239
Anne Eğitim Durumu	415				
İlkokul Terk	1	-	-		
İlkokul Mezunu	159	1,21	1,07	1,34	1,26
Ortaokul Mezunu	70	1,32	1,04	1,39	1,30
Lise Mezunu	94	1,30	1,03	1,35	1,20
Üniversite Mezunu	91	1,18	1,04	1,52	1,28
Lisansüstü	-	-	-		
İstatistiksel Analiz*		H=3,70 p=0,448	H=0,790 p=0,940	H=5,583 p= 0,233	H=1,495 p= 0,828
Baba Eğitim Durumu	415				
İlkokul Terk	1	-	-		
İlkokul Mezunu	102	1,18	1,03	1,24	1,11
Ortaokul Mezunu	67	1,29	1,09	1,37	1,37
Lise Mezunu	114	1,27	1,04	1,41	1,29
Üniversite Mezunu	130	1,31	1,03	1,44	1,35
Lisansüstü	1	-	-	-	-
İstatistiksel Analiz*		H=5,435 p=0,365	H=1,393 0,925	p= H=5,258 p= 0,385	H=9,584 p= 0,088
Eskişehir'deki Biçimi	383				
Öğrenci Yurdu/apart	88	1,16	1,07	1,27	1,26
Kira (Tek başına)	93	1,29	1,01	1,44	1,30
Kira (Ev arkadaşıyla)	122	1,27	1,06	1,36	1,20
Kız/erkek arkadaşıyla	6	1,33	1,00	1,33	1,41
Aile/akraba ile	74	1,29	1,07	0,88	1,31
İstatistiksel Analiz*		H=2,912 p=0,573	H=4,228 p=0,376	H=3,923 p= 0,416	H=1,004 p= 0,909
Fakülte	418				
Eczacılık	22	1,31	1,13	1,31	1,47
Edebiyat	22	1,13	1,09	1,22	1,38
Eğitim	36	1,11	-	1,37	1,04
Fen	15	1,26	1,16	1,26	1,46
Havacılık ve Uzay	42	1,21	1,04	1,30	1,14
Hukuk	30	1,31	-	1,41	1,12
İ.İ.B.F.	65	1,40	1,07	1,48	1,35
İletişim	24	1,16	-	1,41	1,45
Mimarlık ve Tasarı	25	1,12	-	1,20	1,20
Mühendislik	65	1,07	-	1,38	1,12
Sağlık Bilimleri	21	1,31	1,05	1,10	1,11
Diğer Fakülteler	51	1,43	1,13	1,52	1,41
İstatistiksel Analiz*		H=19,26 p= 0,056	H=19,14 p=0,059	H= 13,35 p= 0,271	H= 26,95 p= 0,005

* Kruskal-Wallis H (H değeri) **Mann-Whitney U (Z değeri)

Yapılan istatistiksel değerlendirmede kadın, erkek ve farklı cinsel yönelime sahip katılımcıların EUPŞ (H=56,791, p=0,00), EUFŞ (H=11,049, p=0,004), KUPŞ (H=29,651, p=0,00) ve KUFŞ (H=13,359, p=0,001) tutum puan ortancaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (bkz. Tablo 4). Farkın hangi grup ve gruplar arasında olduğunu anlamak için hipotez ve Mann Whitney U testleri yapılmış ve Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır (p<0.016). Yapılan ileri analiz sonuçlarına göre her dört alt boyut için de bu farkın kadın ve erkek katılımcıların arasında olduğu tespit edilmiştir (EUPŞ: U= 13,268, z= -7,48, p=0,00; EUFŞ: (U = 17936,5 p=0,001, z= -3,303; KUPŞ: U = 13961,5 p=0,000, z= -5,269; KUFŞ: U=15843, z= -3,591 p=0,000).

Bu veriler ışığında kadın katılımcılarla farklı cinsel yönelime sahip katılımcıların erkek katılımcılara göre erkeğin uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddet eylemlerini kabul etme düzeylerinin daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Erkeğin uyguladığı psikolojik şiddet alt boyutunda bu farklılık fiziksel şiddete göre daha belirgindir. Başka bir ifadeyle, Erkeğin uyguladığı fiziksel şiddet tutumlarına yönelik katılımcılar birbirine yakın bir kabul seviyesine sahiptir. Diğer yandan kadın katılımcıların, EUFŞ davranışlarına yönelik farkındalıklarının (1,02) psikolojik şiddet farkındalıklarından (1,13) daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek katılımcılarda da benzer şekilde erkeklerin uyguladıkları fiziksel şiddet farkındalığı (1,13) daha yüksektir (EUPŞ= 1,56). Mevcut veriler ışığında aradaki cinsiyet temelli farklılıklarla birlikte erkeğin uyguladığı psikolojik şiddetin fiziksel şiddete göre daha az bir görünürlüğe ve daha yüksek bir kabul etme seviyesine sahip olduğu tespitinde bulunulabilir.

Kadının flörtte uyguladığı şiddet alt boyutları bağlamında kadın katılımcıların KUPŞ puan ortancaları 1,28, erkeklerin puan ortancaları ise 1,63'tür. KUFŞ tutum puan ortancaları kadınlarda 1,22 erkeklerde ise 1,37'dir. Farklı cinsel yönelime sahip katılımcılar ise puan ortancası 1,0 olarak en düşük kabul seviyesine sahiptir. Katılımcıların cinsiyetlerinin, kadının uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddet tutumlarını kabul etme düzeylerindeki farklılığı etkilediği ortadadır. Ancak bu etki düzeyi erkeğin uyguladığı psikolojik ve fiziksel şiddet üzerinde cinsiyetin etkisi kadar yüksek değildir.

Katılımcıların ilişki durumlarına göre Flört Şiddeti Tutum Ölçeği alt boyutları değerlendirildiğinde, ilişkisi olan katılımcıların ilişkisi olmadığını söyleyen katılımcılara göre daha düşük puan ortancasına sahip oldukları görülmektedir (bkz. Tablo 4). Bu veri de ilişkisi olanların flört şiddeti tutumlarını kabul etme düzeylerinin ilişkisi olmayanlara göre daha düşük olduğuna işaret eder. Ancak yapılan istatistiksel değerlendirme, puan ortancalarındaki bu farklılığın anlamlı olmadığını ortaya koymuştur (her bir alt boyut için p>0,05, bkz: Tablo 4).

Katılımcıların anne ve babalarının eğitim durumlarına göre Flört Şiddeti Tutum Ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, puan ortancalarında çok belirgin bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Yapılan istatistiksel analizlerde bu belirsiz farklılığın anlamlı bir ilişkiye işaret etmediği ortaya konmuştur (her bir alt boyut için $p>0,05$, bkz. Tablo 4). Ancak genel olarak puan ortancaları değerlendirildiğinde, EUFŞ'e yönelik farkındalığın EUPŞ'e göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Erkek ve kadının uyguladığı flört şiddeti tutumları karşılaştırıldığında ise erkeğin uyguladığı şiddet tutumlarına yönelik farkındalığın kadının uyguladığı tutumlara yönelik farkındalığa göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Eskişehir'deki ikamet durumuna göre Flört Şiddeti tutum puanlarının farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere, Kruskal Wallis testi sonucuna göre flört şiddeti alt boyutlarına yönelik puan ortancalarının Eskişehir'deki ikamet şekline göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı gözükmemektedir (Her bir tutum alt boyutu için $p>0,05$)

Flört Şiddeti tutum ölçeği alt boyutlarının puan ortancaları, katılımcıların öğrenim gördükleri fakülterlere göre değerlendirildiğinde ciddi bir farklılık görülmemektedir. Diğer yandan EUPŞ ve EUFŞ puan ortancaları KUPŞ ve KUFŞ puan ortancalarına göre daha düşük olup erkeğin uyguladığı şiddet türlerine karşı farkındalığın fakülteler bazında da kadının uyguladığı fiziksel ve psikolojik şiddete göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Edebiyat, Eğitim, İletişim, Mimarlık ve Tasarım ve Mühendislik Fakültelerinde okuyan katılımcıların EUPŞ ve EUFŞ puan ortancaları diğer fakültelerde okuyan katılımcıların puan ortancalarına göre kısmi olarak daha düşüktür (bkz. Tablo 4). Farklı bir ifadeyle, bu fakültelerde okuyan katılımcıların EUPŞ ve EUFŞ alt boyutlarında daha yüksek bir farkındalığa sahip olduğu söylenebilir.

Ancak yapılan istatistiksel değerlendirmede katılımcıların öğrenim gördükleri fakülterlere göre EUPŞ, EUFŞ ve KUPŞ puan ortancaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$, bkz. Tablo 4). Flört şiddeti alt boyutlarından KUFŞ puan ortancalarının fakülterlere göre anlamlı bir dağılım gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ne var ki bu boyut için hangi fakülteler arasında anlamlı farklılığın olduğunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U ve hipotez testleri sonucunda katılımcıların puan ortancaları açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır (anlamlılık düzeyi Bonferroni düzeltmesi uygulanarak $p<0,0008$ kabul edilmiştir).

Tüm bu veriler ışığında söylenebilir ki, duygusal ilişkilerde erkeğin ve kadının uyguladığı ve kişinin özgürlüğünü, bireyselliğini, fiziksel bütünlüğünü psikolojik ve fiziksel sağlığını bozacak şiddet eylemlerine karşı katılımcı öğrenciler yüksek oranda bir farkındalık seviyesine sahiptir. Diğer yandan erkeğin uyguladığı psikolojik şiddet ve kadının uyguladığı fiziksel ve

psikolojik şiddet erkeğin uyguladığı fiziksel şiddetten daha katılımcılar tarafından daha fazla kabul edilebilirdir.

Toplumsal Cinsiyet Tutumunun Flört Şiddeti Algısı ile İlişkisi

Erkeği Üstün Gören ve Kadını Erkeğe Bağımlı Kılan cinsiyetçi tutum, EUPŞ, EUFŞ, KUPŞ ve KUFŞ arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Spearman Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Toplumsal Cinsiyet ve Flört Şiddeti Tutum Puan Ortancaları Arasındaki İlişki

Cinsiyetçi Tutum	Flört Şiddeti	EUPS	EUFŞ	KUPS	KUFŞ
EÜGA	Spearman r	,491	,432	,376	,325
	P	,000	,000	,000	,000
KEBKA	Spearman r	,542	,425	,419	,418
	P	,000	,000	,000	,000

*Korelasyon $p < 0,001$ düzeyinde anlamlıdır

Erkeği üstün gören cinsiyetçi tutum ve EUPŞ ($r = ,491$, $p = ,000$), EUFŞ ($r = ,432$, $p = ,000$), KUPŞ ($r = ,376$, $p = ,000$) ve KUFŞ ($r = ,325$, $p = ,000$) arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (bkz. Tablo 5). Yani katılımcıların erkeği üstün gören cinsiyetçi davranış tutum puanı ve flört şiddetinin alt boyutlarına ilişkin tutum puanları orta düzeyde güçlü seviyede birlikte ve anlamlı bir şekilde artmaktadır.

Kadını bağımlı kılan cinsiyetçi tutum ve flört şiddetinin alt boyutları arasındaki ilişkiye bakıldığında da benzer bir durumun varlığı söz konusudur. Kadını bağımlı kılan cinsiyetçi tutum ve EUPS ($r = ,542$, $p = ,000$), EUFS ($r = ,425$, $p = ,000$), KUPS ($r = ,419$, $p = ,000$) ve KUFŞ ($r = ,418$, $p = ,000$) arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (bkz: Tablo 5). Yani katılımcıların kadını bağımlı kılan cinsiyetçi davranış tutum puanı ve flört şiddetinin alt boyutlarına ilişkin tutum puanları orta düzeyde birlikte ve anlamlı bir şekilde artmaktadır. Bu bulgulardan yola çıkarak söylenebilir ki, toplumsal cinsiyete yönelik tutum ve farkındalığın yükselmesi, flört şiddetine yönelik tutumu da etkilemekte ve önleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından araştırma bulguları göstermektedir ki katılımcıların dikkate değer oranı toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığına sahiptir. Katılımcılar açık bir şekilde cinsiyetçi iş bölümü, iş hayatında cinsiyetçi ayrımcılık ve cinsiyetçi önyargıları reddedici bir tutum sergilemişlerdir. Dolayısıyla araştırmanın önemli bir sonucu, katılımcı öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını göstermesidir.

Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının bazı maddelerde yüksek çıkması genel bir duruma işaret etmez. EÜGA ifadelerinden “Erkek kadına göre olaylara daha mantıklı yaklaşır” ve “kadının erkekten çok para kazanması kadın erkek arasındaki ilişkiyi bozar”, “kadın görüşeceği kişiler için kocasının onayını almalıdır” ifadelerine kesinlikle katılmama ve katılmama oranı diğer ifadelere göre daha düşüktür (% 61, % 66). Mevcut veriler değerlendirildiğinde, ankete katılan üniversite öğrencilerinin kamusal alanı erkekle özel alanı kadınla ilişkilendiren, geleneksel cinsiyetçi rolleri içeren ifadelere büyük oranda katılmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte mantıklı ve akılcı davranma konusunda erkeklerin üstün olduğunu, kadının gelirinin fazla olmasının ilişki için sakıncalı olduğunu ve kadının sadece eşinin onay verdiği kişilerle görüşmesi gerektiğini ifade eden görüşlere katılmama oranı görece düşüktür. Bu durum, toplumsal cinsiyetçi bakış açısının özellikle ilişki bağlamında kısmen etkili olduğunu göstermektedir. Ancak hem özel alandaki iş bölümü hem de mesleki açıdan toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısının katılımcı üniversite öğrencileri arasında hâkim olmadığı açıktır.

Tüm bu veriler ışığında söylenebilir ki, kadınların toplumsal yaşama, kamusal alana bağımsız özgür bireyler olarak katılmaları, entelektüel ve profesyonel yeteneklerini geliştirmeleri konularında öğrencilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalığı yüksektir. Ne var ki, iki kişi arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğünde, erkeklerin üstün ve kadınların bağımlı konumunun reddi daha düşük oranlarda kalmıştır. Makro ölçekli toplumsal sorunlar kapsamında cinsiyetçi yargılara karşı öğrencilerin farkındalığının güçlü olması, ancak romantik ilişkiler bağlamında aynı ölçüde farkındalık göstermemeleri araştırmanın temel problemi açısından kritik bir bulgudur.

Araştırma bulguları mevcut literatür ışığında değerlendirildiğinde ortaya çıkan diğer bir nokta da kadın ve erkek katılımcıların hem toplumsal cinsiyet eşitliğine hem de flört şiddetine yönelik farklı duyarlılık seviyelerinde olmalarıdır. Üniversite öğrencileriyle yapılan benzer araştırmalarla paralel şekilde (bkz: İftar ve Güler, 2020, Çoban vd., 2020, Karatay vd., 2018, Süneci vd., 2016), kadın katılımcıların flört şiddetine yönelik farkındalıkları erkeklerden daha yüksektir. Kadın katılımcıların toplumsal cinsiyet eşitliği ve flört şiddeti konusunda daha yüksek bir farkındalık seviyesine sahip olmaları günlük hayatta bu konulardaki deneyimlerin farklılaşmasıyla, farklı bir ifadeyle, toplumsal cinsiyetçi kalıplar tarafından kısıtlanma ve flört şiddetine maruz kalma bakımından daha dezavantajlı konumda olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Zira, alandaki diğer çalışmaların bulgularının da gösterdiği gibi, ağırlıklı olarak şiddete maruz kalan taraf kadınlardır (Polat vd., 2016; Hatipoğlu, 2010; Schiff ve Zeira, 2005; Rivera-Rivera vd., 2007; Munoz-Rivas vd., 2007).

Mevcut ampirik çalışmalarla örtüşen diğer bir bulgu da erkeklerin yakın ilişkilerde uyguladığı fiziksel şiddetin kabul seviyesi erkeklerin uyguladığı psikolojik şiddetin kabul seviyesinden düşük çıkmasıdır. Öğrencilerin yaklaşık % 90'ı, itmek, yumruk, tokat gibi erkeklerin uyguladığı fiziksel şiddet biçimlerinin herhangi bir mantıklı açıklamasının olamayacağını savunurken, sosyal yaşamı kısıtlama, alay etme, tehdit, sözlü taciz, kıyafete vb. karışma gibi psikolojik şiddet biçimlerini kabul edilemez bulanların oranı % 70-80'lerde kalmıştır (benzer bulgular için bkz. Karatay vd., 2018, Sünnetçi vd., 2016). Sunulan bulgularının da gösterdiği üzere, özellikle fiziksel şiddete göre daha az görünür olan ancak kişilerin sosyal hayatını, yaşam kalitesini oldukça etkileyen psikolojik şiddete yönelik farkındalık gençler arasında görece düşüktür. Sevgililik sürecinde normalleştirilebilme riski taşıyan kıskançlık, kısıtlama, bağırma gibi birtakım davranışların şiddet davranışı olduğu ve ilerde fiziksel şiddet davranışlarının da habercisi olabileceği konusunda farkındalık yaratılması gerekli görülmektedir.

Yapılan bu araştırmanın gösterdiği üzere, kadınların uyguladığı fiziksel şiddetin kabul edilme düzeyi ile erkeğin uyguladığı fiziksel şiddetin kabul edilme düzeyi farklıdır. Örneğin, “Bir kadın, sevgilisi ne yaparsa yapsın asla ona vurmamalıdır” vb. ifadelerle katılım oranı %78’ken benzer ifadenin erkekler için olan katılım oranı %96’dır. Anketin yüz yüze gerçekleştirilen pilot çalışmasında katılımcıların, kadının savunma amaçlı davranışlarını fiziksel şiddet olarak değerlendirip değerlendiremeyeceği sorusunun yöneltmesi, söz konusu farklılığı da açıklar niteliktedir. Nitekim, bu veri katılımcıların gözünde flört şiddetinin en azından fiziksel şiddet boyutunda simetrik olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu bulgu da feminist yaklaşımın, flört şiddetinin simetrik olarak düşünülmemesi ve kadınların uyguladığı fiziksel şiddetin niteliksel olarak erkeklerin fiziksel şiddetinden farklı olduğu tartışmasını ampirik olarak destekler niteliktedir.

Son olarak söylenebilir ki toplumsal cinsiyetçi tutum ve flört şiddeti tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla, gençlerin flört döneminde maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet davranışlarının azalmasına yönelik çalışmalar kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik duyarlılığın artırılmasının da önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çalışmalar, yaşamın ilerleyen dönemlerinde kurulacak evlilik ve aile içinde yaşanması olası şiddetin önlenmesinde de etkili olacaktır.

Yazarın Notu

Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1910E161 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir (This study was supported by Anadolu University Scientific Research Projects Commission under the grant no: 1910E161).

Kaynakça

- Altınay, A. G. ve Arat, Y. (2018). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet* (İkinci Baskı). İstanbul: Punto Baskı.
- Aslan, D., Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Erdost, T. ve Temel, F. (2008). *Ankara’da İki Hemşirelik Yüksekokulunun Birinci ve Dördüncü Sınıflarında Okuyan Öğrencilerinin Flört Şiddetine Maruz Kalma, Flört İlişkilerinde Şiddet Uygulama Durumlarının Ve Bu Konudaki Görüşlerinin Saptanması Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Teknik Rapor. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/flort_siddeti.pdf. Erişim Tarihi: 06.06.2018.
- Çoban, A., Kızılca Çakalöz, D., Irmak, A. (2020). *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Öğrencilerinin Flört Şiddet Kapsamındaki Davranışlara İlişkin Görüşleri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 4 (2), 100-106.
- Dardis, C. M., Dixon, K., Edwards, K. M., Turchik, J. (2015). An Examination of the Factors Related to Dating Violence Perpetration Among Young Men and Women and Associated Theoretical Explanations: A Review of the Literature. *Trauma, Violence and Abuse*, 16(2), 136-152.
- DeKeseredy, W.S., Schwartz, M.D. (2013). *Male Peer Support and Violence against Women : The History and Verification of a Theory*. Boston: Northeast University Press. Erişim: <http://cinselsiddetlemucadele.org/wp-content/uploads/2017/07/arastirma-raporu.pdf>.
- Foshee, V.A., Bauman, E. K., Linder, F., Rice, J., Wilcher, R. (2007). Typologies Of Adolescent Dating Violence Identifying Typologies Of Adolescent Dating Violence Perpetration. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(5), 498-519.
- Gelles, R.J. and Straus, M.A. (1979). Determinants of Violence in the Family: Toward a Theoretical Integration. *Theories about the Family* Burr, W.R., Hill, R., Nye, F.I. and R.I.L., (Ed). Free Press, New York.
- Gözütok, F.D., Toraman, Ç., Acar-Erdol, T. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeğinin (TCEÖ) Geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1036-1048.
- Hatipoğlu, Ü. S. (2010). *Başkent Üniversitesi Öğrencilerinde Flört Şiddeti Prevalansı Anketi* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı.

- İftar, H. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddetine Yönelik Tutum ve Davranışları*. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Johnson, M. P. (2010). Langhinrichsen-Rolling's Confirmation of the Feminist Analysis of Intimate Partner Violence: Comment on "Controversies Involving Gender and Intimate Partner Violence in the United States". *Sex Roles*, 62 (3-4), 212-219.
- Karabulut, M., Öztürk, N. (2017). *Şiddet Bir Sınırı Aşmaktır: Gençlerin Toplumsal Cinsiyet ve Flört Şiddeti Algılarına Yönelik Araştırma Raporu*, İstanbul: Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği.
- Karatay, M., Karatay, G., Güraraslan Baş, M., Baş, K. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddetine İlişkin Tutum ve Davranışları. *STED*, 27(1), 62-71.
- Langhinrichsen-Rohling, J. (2010). Controversies involving gender and intimate partner violence in the United States. *Sex Roles: A Journal of Research*, 62(3-4), 179-193.
- Lawson, J. (2012). Sociological Theories of Intimate Partner Violence. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22:5, 572-590.
- Makepeace, J. M. (1981). Courtship Violence Among College Students. *Family Relations*, 30(1), 97-102.
- Munoz-Rivas, M.J., Grana, J.L, O'Leary, D., Gonzalez, M.P. (2007). Aggression in Adolescent Dating Relationships: Prevalence, Justification, and Health Consequences. *Journal of Adolescent Health*, 40(4), 298-304.
- Polat, Y., İpekçi, N., Yurdagül, G., Öztürk, M., Tatlı, S., Yavuzekinci, M. (2016). Sağlık Hizmetleri meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde Flört Şiddeti Prevalansının Belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 361-380.
- Price, E.L., Byers, E.S. (1999). The Attitudes Towards Dating Violence Scales: Development And Initial Validation, *Journal Of Family Violence*, 14 (4), 351-375.
- Rivera-Rivera, L., Allen-Leigh, B., Rodríguez-Ortega, G., Chávez-Ayalaa, R. Lazcano-Poncec, E. (2007). Prevalence And Correlates Of Adolescent Dating Violence: Baseline Study Of A Cohort Of 7960 Male And Women Mexican Public School Students. *Preventive Medicine*, 44(6), 477-484.
- Ritzer, G., Stepnisky, J. (2014). *Sociological Theory*, McGraw-Hill.
- Schiff, M., Zeira, A. (2005). Dating Violence And Sexual Risk Behaviors İn A Sample Of At-Risk Israeli Youth. *Child Abuse & Neglect*, 29(11), 1249-1263.

- Stark, E. (2010). Do Violent Acts Equal Abuse? Resolving the Gender Parity/Assymetry Dilemma. *Sex Roles*, 62(3-4), 201-211.
- Straus, M. A. (1979). Measuring Intrafamily Conflict and Violence: The Conflict Tactics (CT) Scales, *Journal of Marriage and the Family*, 41(1), 75-88.
- Sünetçi, B., Say, A., Gümüštepe, B., Enginkaya, B., Yıldızdoğan, Ç., Yalçın, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddeti Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 16(1), 56-83.
- Taşdemir-Afşar, S. (2015). Türkiye’de Şiddetin Kadın Yüzü. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 715-753.
- Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*. Çev. H. Osmanoğlu. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Wekerle, C. ve Wolfe, D.A. (1999). Dating Violence In Mid-Adolescence: Theory, Significance, And Emerging Prevention Initiatives, *Clinical Psychology Review*, 19(4), 435–456.
- Winstok, Z. (2013). *Partner Violence: A New Paradigm for Understanding Conflict Escalation*. New York: Springer.
- World Health Organization. (2002). “World Report on Violence and Health”. Geneva: World Health Organization Publications.
- Yıldırım, S. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısı Ve Toplumsal Cinsiyet Tutumlarının Flört Şiddetine Yönelik Tutumlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yumuşak A., Şahin, R. (2014). Flörtte Şiddete Yönelik Tutum Ölçeklerinin Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 233-252.

Dindar Kadın Edebiyatında Erkeklik Söylemi: *Hiçbiryer* Romanı Örneği

Masculinity Discourse of Pious Female Literature: Novel of Hiçbiryer

Elifhan Köse Çal*

Öz: İlk kez 2004 yılında basılan *Hiçbiryer*, Fatma Barbarasoğlu'nun ilk romanıdır. Ancak Barbarasoğlu hikâye, deneme ve sosyolojik araştırma-inceleme kitaplarının yazarı olarak edebiyat dünyasında 1990'lı yıllardan itibaren bilinen bir isimdir. Bu çalışma, daha çok hikâyeler üzerinden zenginleşen dindar kadın edebiyatı içerisinde yazarın sayılı bulunan romanlarından ilki olduğu için “Hiçbiryer”e dikkat çeker. Ancak kadın hikâyelerinin odakta olduğu dindar kadın edebiyatından farklı olarak bu roman, erkek bir (anti) kahramanın hikâyesinin fail gözünden ve erkekler arası ilişkiler içerisinde oluşturulması açısından dikkat çekicidir. Bu hâliyle *Hiçbiryer*; kişileri, mekân kullanımları ve sessizlik/iletişim gibi güçlü bir tema çerçevesinde ilerleyen kurgusu ile dindar edebiyatın erkeklik anlatısı için güçlü ipuçları vermektedir. *Hiçbiryer* romanında, öykülerde olduğu gibi erkekler kenarda değildir; bu anlamda *Hiçbiryer* romanının anti-kahramanı Şahin'in özelinde ve onun çevresindeki diğer erkek kimlikleri aracılığıyla modernlik, geleneksellik, taşra ve şehir tartışmaları ile birlikte “erkeklik” de merkeze konur. Bu çalışma sosyal bilimlerde ve edebiyat eleştirilerinde giderek önemli hâle gelen “eleştirel erkeklik çalışmaları” perspektifinden romanın analizini yapmaya ve salt kadın kimliği üzerinden ilerleyen dindar kadın edebiyat eleştirisine farklı bir açıdan katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada “Hegemonik erkeklik” kavramsallaştırması üzerinden romandaki farklı erkeklikler analiz edilmekte, yazarın Şahin karakteriyle muhalif bir dindar erkeklik arayışını cisimleştirdiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Kadın Edebiyatı, Dindar Kadın Edebiyatı, *Hiçbiryer* romanı, Erkeklik.

Abstract: *Hiçbiryer* is Fatma Barbarasoğlu's first novel. Before the novel was written in 2004, Barbarasoğlu appeared as a well-known name in the literary world since the 1990s, as the author of story essays and research-examination books. This study draws attention to the novel *Hiçbiryer*, as it is one of the rare and first novels of the author in the pious literature, which is enriched mostly through female short stories. However, the novel is also remarkable in that it creates the story of a male (anti) hero from his perspective and mostly from the network of men, which is not common in pious women's literature. The novel provides strong clues for about the masculinity narrative of pious female literature with its fiction that of the persons, space and the theme of silence/communication. In this novel, the men are not at secondary roles as in the short stories; especially “masculinity” are put at the center along with the

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üni., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-Posta: elifhank@yahoo.com.

ORCID: 0000-0001-9909-1923.

discussions of modernity, traditionality, rural and city life, in particular and through various other male identities around Şahin the anti-hero of the novel *Hiçbiryer*. This paper tries to analyze the novel by using the perspective of “critical masculinity studies”, which is gradually influential on social sciences and literary criticism. Thus, this paper aims to contribute to the pious women’s literature criticism with a different perspective. In this text, different masculinities of *Hiçbiryer* are analyzed through the conceptualization of “hegemonic masculinity” and it is claimed that the author embodies Şahin as an oppositional masculinity.

Keywords: Literature, Female Literature, Pious Female Literature, Novel of *Hiçbiryer*, Masculinity.

Summary

Hiçbiryer is Fatma Barbarosoğlu’s first novel. Before the novel was written in 2004, Barbarosoğlu appeared as a well-known name in the literary world since the 1990s, as the author of stories and research books. This study draws attention to the novel *Hiçbiryer*, as it is one of the rare and first novel of the author whose shortstories are mostly female stories. This novel is also remarkable in that it creates the story of a male (anti) hero from his perspective and mostly from the network of masculinities, which is not common in pious women’s literature. This novel provides strong clues for about the masculinity narrative of pious female literature with the persons, space and the theme of silence/communication. “Critical masculinity studies” which has become influential on gender studies is used for analysis due to the advantage of the literal fiction of *Hicbiryer*. This analysis consists of the concept of “hegemonic masculinity” as well as the concept of patriarchy. In terms of hegemonic masculinity, the masculine formation can be divided into two considering where they live: The old and grumpy father Halil Ağa, uncle Muhsin and foster child Şaban living in the village are far from today’s hegemonic masculine values such as career, ambition, urbanity, entrepreneurship and competition. However, they are not in a position of marginal masculinity. Dr. Sedat and Prof. Ersin, the men in the city/academia represent hegemonic masculinity. We can assume the Advisor Prof. İhsan a complicit masculinity. Female characters exist in the absence of themselves in the novel: Mother Gelin Abla, whom Şahin loved so much and lost when he was very young and smart fiancé Müjgan accompany Şahin in his inner worldŞahin’s feminine values such as shyness and passivity make a distance from hegemonic masculinity and make him a pro-feminist Şahin fell away from hegemonic masculinity after the deaths of biological (Halil Ağa) and spiritual father (Prof. İhsan) and returns to the city because of the invitation of Müjgan. His acceptance of her invitation also shows the possibility of a new pro-feminist masculinity that will surpass the modern hegemonic norms of masculinity: *Hicbiryer* also renews the belief of pious female literature in a new oppositional masculinity formed by urban religiosity and good moral values which are no longer seen in the countryside anymore. It should

be kept in mind that the new formation of masculinity can only be created with the alliance of pious men and pious women.

Giriş

2004 yılında yayımlanmış *Hiçbiryer*, dindar kadın edebiyatı içerisinde onlarca öykü kitabı ile yer edinmiş Fatma K. Barbarosoğlu'nun ilk romanıdır. Felsefe ve sosyoloji alanında eğitim almış olan yazar, 1995 yılından günümüze moda, tesettür ve modernlik gibi konularda sosyolojik kitaplar yazmış, ayrıca edebî hikâyeleri ile geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Fatma Barbarosoğlu'nun hikâye kişileri hikâyelerin yazıldığı yıllarda, yani daha çok 1990 sonrası Türkiye'sinde yaşamaktadır ve “hikâyelerinde en çok üzerinde durulan konulardan biri kadındır” (Yıldız, 2012:579). Gerçekten de “yazarın kitaplarındaki yetmiş hikâyenin üçte ikisinde başkışı kadındır” (Yıldız, 2012:582). Barbarosoğlu, “*Hiçbiryer* romanında ise hikâyesi olmayan hatta anlatılmayan erkekleri dikkatlere sunmaktadır” (Şimşek, 2018:185). Balcı ise *Hiçbiryer* romanını “geleneklerine büyük şehirlerde bağlı kalmaya özen gösteren bir bireyin modern hayatı yaşarken karşılaştığı zorlukların anlatıldığı” bir roman olarak görür (2010:166): “Yazar, kendi değerlerini terk ederek modernliği yaşamaya zorlanmış insanların hayatını, başka bir hayat tarzını sürdürme imkânı bulamayan insanların çıkmazlarını, çaresizliklerini anlatır” (Balcı, 2010:166).

Barbarosoğlu edebiyatı ve *Hiçbiryer* romanı üzerine yapılan çalışmalar genel olarak dindar kadınlık, taşra-modernlik arasındaki gerilimler, iletişim sorunları/sessizlik teması üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma ise, Barbarosoğlu'nun eserlerinin benzer tema ve üslup özellikleriyle içinde yer aldığı dindar kadın edebiyatının kenarında duran bir tartışma olarak ‘erkeklik’ çözümlemelerine, *Hiçbiryer* roman örneği ile odaklanacaktır. Cihan Aktaş, Fatma Barbarosoğlu, Yıldız Ramazanoğlu, Sibel Eraslan gibi dindar kadın yazarların içinde yer aldığı “dindar kadın edebiyatı”, “dindar kadın baş kişilerin çoğunlukta olduğu” (Yıldız, 2012:82) kadın hikâyeleri ile şehirdeki çoğunlukla eğitilmiş tesettürlü kadınların anlatıldığı edebî bir ortaklığa işaret eder (Köse, 2014). Bu edebî ortaklığın asıl çerçevesini ise yazarların 90’lı yıllarda tesettürleriyle eğitim ve çalışma mücadelesinin içinde biçimlenen yaşam öyküleri ve kızkardeşlik dayanışmaları oluşturur, dolayısıyla dindar kadın hikâyeleri güçlü otobiyografik etkiler taşımaktadır. Bu hikâyelerde koruyuculuk/kollayıcılık gibi iyicil buldukları ataerkil özelliklerini kaybeden, silikleşen dindar erkekliğin edebî yollarla sorgulanmasının yapıldığı da gözlenebilir (Köse, 2014; Köse Çal, 2021). Ancak *Hiçbiryer* romanı karakterlerin neredeyse sadece erkekler olduğu bir roman olarak farklı erkeklikleri; taşra, modernlik/şehir, sessizlik gibi temalar çerçevesinde kurgulayan ve ayrıntılı bir erkeklik tartışması yapabilmeye olanak tanıyan farklı bir edebî izlek sunar.

Roman, büyükşehirde “Cumhuriyet Döneminin Tenezzüh Mekânı Olarak İstasyonlar” başlığını taşıyan doktora tezini bitirmeye çabalayan Şahin’in, akademiyle/şehirle ve daha çok erkek(lik)lerle yaşadığı varoluş mücadelesine yenik düşerek köyüne dönmesiyle başlar. Şehirde Prof. İhsan, Prof. Ersin, Dr. Sedat köyde ise onu şehre “adam olması” için gönderen kimselerle konuşmayan babası Halil Ağa, bir zamanlar şehre giderek eğitim almış ancak köye dönmüş amcası Muhsin, babasının evlatlığı ve ona yardım ederek yaşayan, hiç konuşmayan ve sağır olduğu düşünülen Şaban, romanın başlıca kişileridir. Romanın neredeyse tamamı Şahin’in şehirden geri döndüğü köyünde geçer. Romanda kadın kişiler yok denecek kadar azdır, var olan kadınlar ise Şahin açısından genel olarak yokluklarıyla vardır: Romanın hemen başında laboratuvarında kaza geçirerek yüzünü kaybeden ve Şahin’i terk eden nişanlısı Asistan Müjgan, küçük yaşta kaybettiği ve bütün sevgisi ve sıcaklığı ile yokluğunda yetimliğini her daim hissettiği annesi “Gelin Abla” Şahin’in iç dünyasında varlığını sürdürür. Muhsin’in eşi ise bir ameliyat için çocuklarının yanında büyükşehirdedir, roman boyunca hiçbir diyalogda yer almaz. Şahin’in doktorasını bitirmeden başarısız olarak köye dönmesi (kısa zamanda işten de atılacaktır) babasının ondan beklentileriyle birleşip ağır bir yenilgi duygusuna ve travmaya dönüşür, Şahin ağır bir depresyona girer ve hiç konuşmaz olur. Amcası Muhsin’in şifa veren sesinin eşliğiyle devam eden roman, babasının ölümü ertesinde, Müjgan’dan aldığı davet mektubu ile Şahin’in sessizlik ve edilgenlikten çıkarak onu şehre ulaştıracak yola çıkmasıyla son bulacaktır.

Yöntem

Göç, cinsiyeti kuran inşa faaliyetiyle edebî metinlerin ilişkiselliğini ortaya koyarak herhangi bir edebî okumanın okuyucuya kendiliğinden bir “potansiyel erkeklikler” okuması sunduğuna işaret eder (2020:18). Göç’e (2020:19) göre dilin kurucusu ve metnin anlamlandırıcısı olan; erkeklerin babaları ile olan kişisel ve kollektif düzeydeki ilişkileri, iktidar çatışmaları, erkeklerin erklik hiyerarşisinde kendilerini nasıl konumlandıkları, kendilerine vaat edilen hiyerarşik konumlara nasıl eriştikleri ve buldukları konuma nasıl razı oldukları, bu rızanın nasıl üretildiği ve yaygınlaştırıldığı, erkeklerin ataerki ile kurdukları karmaşık ve çok katmanlı, çok eksenli ilişkide şiddeti nasıl içselleştirdikleri ve araçsallaştırdıkları, erkeklerin ataerkiden kaçmak için nasıl hayali erkeklik imgelerine sığındıkları, erkeklerin gerçeklik ve hayalleri arasındaki kırılma noktalarını, kriz anlarını nasıl deneyimledikleri, bu hayal dünyalarını ve sonucunda vardıkları hayal kırıklıkları ve çöküşlerin yarattığı kiriz anlarını nasıl metinselleştirdikleri tüm bu yanıtız sorular ve bu sorulara verilen muğlak yanıtlar, edebiyatın içinde yer almaktadır.

Göç her edebî eserin bir erkeklik okumasına izin verdiğini belirtirken, *Hiçbiryer* romanının analizi için yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle toplumsal cinsiyet çalışmalarında giderek

önemli hale gelen “eleştirel erkeklik çalışmaları” perspektifinden faydalanmak çok daha mümkün olacaktır. Bu analiz *ataerki* kavramının yanısıra “hegemonik erkeklik” kavramı kullanılarak yapılacaktır.

Birinci ve İkinci Dalga feminizmin, kadınların erkekler tarafından ezilmesini anlatan bir kavram olarak ortaya attığı “ataerki”nin 1980lerden sonra eleştirilmesi ile erkeklik çalışmalarının ortaya çıkmasının eşzamanlı olduğunu belirtmek gerekir: “Bu bağlamda ataerkillikten “toplumsal cinsiyet”e geçiş, 1980’lerde feministlerin gerçekleştirdiği önemli işlerden biri olarak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kavramsallaştırılmasının yanında “hegemonik erkeklik” kavramının ortaya çıkmasını da içeriyordu” (Messerschmidt, 2019: 53). “Cinsiyet ilişkilerini tamamen erkeğin baskın olduğu bir kimliğe indirgeme anlamına geldiği ve bu sebeple ataerkinin açıklanmayan fakat sadece sahip olunan, ebedi ve evrensel bir topolojik bir yapı olarak ele alma eğilimi” feminizm tarafından 1980’lerde eleştirilmekteydi (Messerschmidt, 2019:48). Aynı zamanda erkekleri tektipleştiren bir kategori olduğu için ataerkiye eleştiri yöneltiliyordu. Erkeklerin bu feminist tartışmalara verdikleri tepkiler ise batıda “1970’lerden itibaren erkeklikçi (masculinist), erkek kurtuluşçu (men’s liberationist) ve “eleştirel erkek çalışmaları” (profeminist) olmak üzere üç koldan ilerleyen erkeklik siyasalarına yön vermişti” (Bozok, 2009: 432). Ataerki kavramı eleştirilmesine rağmen, eleştirel erkeklik çalışmaları kapsamında geliştirilen “hegemonik erkeklik” kavramının bir sistem olarak cinsiyetler arası ilişkileri açıklama kapasitesini ortaya koyabilmek için ataerki kavramı halihazırda kullanılmaktadır. Örneğin eleştirel erkek çalışmaları içerisinde yer alan Connell “hegemonik erkekliğin erkeklerin kadınlar üzerindeki evrensel tahakkümü temelinde kurulduğunu, bu bağlamda erkekler arası hiyerarşilerin patriarkal düzenin vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgulamıştır” (Özküraplı, 2021: 37). Hegemonik erkeklik analizlerine dayanan profeminist çizginin, erkeklikçi ya da erkek kurtuluşçu çizgiye kaymamasının ana garantilerinden biri, cinsiyet içi farklılaşmalar kadar cinsiyetler arası ilişkinin, başka bir deyişle erkeklerle kadınlar arası ilişkinin ataerki şeklinde örgütlendiği gerçeğini gözden kaçırmaması oluşturur.

“Hegemonik erkeklik” kavramı ilk olarak “toplumsal cinsiyetin tarihsel olarak değişen ve siyasi açıdan yüklü doğasına” dikkat çeken Connell’in farklı pek çok “erkeklikler”in varlığını işaret etmesi açısından önemli görünmektedir (Connell, 2015: 31). Henüz 1900’lü yıllarda Freud ve klasik psikanalizle birlikte “empirik bir bilgi biçimi olarak cinsellik” ve erkeklik kuramı oluşturulmaktaydı. Daha sonra Jung’la birlikte erkeklik edebî bir arketip olmaktan çıkmakta, onun yerine “simgesel ve toplumsal ilişkilerde yer işgal eden” simgesel bir düzene işaret etmekteydi (Connell, 2015: 7). Sosyolojik “cinsiyet rolü” tartışmalarıyla birlikte erkeklik rolleri tartışmaları 1950’li yıllarda Sosyal Bilimlerin ilgi alanına girmişti (Connell, 2015: 61). Ancak işlevselci kuram toplumsal kurumlar, cinsiyet rol modelleri ve gerçek kişilikler arasında uyum varsayarken,

1970’lerde erkeklerden/cinsiyetlerden beklenen rollerle kişiler arasında çatışma/ bastırma gibi uyumsuzluklar olabileceğini ortaya çıkaran yaklaşımlar söz konusu oldu. Kadınların cinsiyet rollerini benimsemelerinin baskıcı nitelik taşıyan özellikleri İkinci Dalga Feminizmin etkisiyle ortaya çıktıkça, “erkek rol”ünün ve erkekliğin kazanımında da benzer baskıcı performatif zorunluluklar olduğu tartışılmaya başlanacaktı. “Erkeklikler, tıpkı kadınlıklar gibi, öznenin biyolojik cinsine (eril bedene) bağlı ‘doğal’ ve ‘değişmez’ bir kategori teşkil etmiyor, her eril beden tıpatıp aynı erkek cinsiyet kimliğini” üretmiyordu (Özbay, 2013: 186). Sınıf, din, statüye bağlı farklı erkeklikler arasında mücadele ve rekabet olduğu kadar ataerkil iktidarı sürdürmeyi sağlayacak “ittifak, tahakküm ve itaatkarlıklar” da bulunacaktır (Connell, 2015). Diğer yandan Connell’in cinsiyet rolü ve sosyalizasyona yönelik bir diğer eleştirisi, “rol kuramının toplumsal eşitsizlikleri ve iktidar ilişkilerini önemsizleştirerek tepkisel kalmasına ve cinsiyeti homojen kategorilere indirgeyerek dikotomik bir şekilde ele almasına ilişkindir” (Özküraplı, 2021:378). Sonuç olarak “erkeklikler toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapılandırıldığı toplumsal tertibatlardır. Doğaları itibariyle tarihseldir” (Connell, 2015: 96). Bu noktada “hegemonik erkeklik” kavramını açıklamamız daha kolaylaşır: “Belirli bir toplumsal cinsiyet ilişkileri kalıbı dahilinde egemen olan konumu işgal eden erkekliktir”; “ataerkinin meşruluğu sorununa halihazırda verilmiş, kabul gören yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği tertibatıdır” (Connell, 2015: 150). Diğer yandan “hegemonik erkeklik, erkekliğin belirli bir deneyimlenme biçiminin kadınlar ve diğer erkeklerin rızasını alarak onlar üzerinde iktidar kurmasını sağlayan bir ideal tip” olduğundan "hegemonik erkekliğe daha fazla yaklaşan erkekler ataerkil iktidardan daha fazla pay alırlar" (Bozok, 2009:438). Böylelikle hegemonik erkeklik modelinin ve değerlerinin “erkeklerin baskın ve kadınların madun konumda kalmalarını teminat altına”a alması, başka bir deyişle ataerkiyi garantilemesi beklenir (Connell, 2015: 150). Dolayısıyla “erkekler arasındaki hiyerarşinin sebebi, kadınların tabiiyetindeki kabul edilmiş güncel stratejilerdeki başarıları ya da başarısızlıklarıyla ilişkili” olmaktadır (Özküraplı, 2021: 378).

Gramsciye “bir grubun toplumda yönetici konum üzerinde hak iddia etmesini sağlayan kültürel dinamik” olarak hegemonya tanımından yola çıkılırsa, “ancak kültürel iktidar ile kurumsal iktidar arasında bir mütakabiliyet varsa” hegemonyanın tesisi mümkün olabilmektedir (Connell, 2015: 151). Bu durumda toplumda örneğin büyük servetleri elinde bulunduran yönetici erkekler hegemonik erkeklik kalıbından uzak olabileceği gibi şiddet, heteroseksüellik gibi egemen kültürel erkeklik değerlerini taşıyan; ancak sınıf, statü, din gibi kategorilerde avantajlı olmayan erkekler hegemonik erkekliğin bir parçası olamayabilirler. *Hiçbiryer* bu minvalde kültürel ve kurumsal iktidar matrisinde bulunan farklı erkeklikleri izleyebileceğimiz bir roman kurgusu sunmaktadır.

Hegemonik erkeklik analizinin mühim noktası ise erkeklik analizinde soyutlanmış birey inşasından çok, “bir grubun ortak çalışması” olarak erkeklik ilişkilendirmelerinin sonuçlarına yönelik gösterdiği dikkat olmaktadır. *Eleştirel erkeklik çalışmaları* içerisinde yer alan bir başka isim olan Kimmel’e göre de erkeklik, diğer erkeklerin onayını almak için gösterilir, başka bir deyişle erkeklerin ihtiyaç duyduğu şey diğer erkeklerin onayı olmaktadır (1997: 14). Connell bu durumu “erkekliğin asıl taşıyıcısı gruptur” olarak tarif eder (2015: 196). Hegemonya, madunlaştırma, suç ortaklığı ve marjinalleştirmeye dayanan erkekler arası ilişkiler bu noktada dört tip erkeklik grubu yaratmaktadır (Connell, 2015: 149): Madunlaştırmaya en önemli örnek eşcinselliştir. “Suç ortaklığı” ise normatif erkeklik tanımını karşılayamayan ancak “ataerki ile mücadele etmenin yarattığı gerginlik ve risklerden uzak tutarak ataerki kazançtan pay sahibi olacak şekilde inşa edilmiş” erkekliktir (Connell, 2015: 154). Suç ortağı erkekliklerin özelliği ise “hegemonik erkeklikler gibi elini kirletmeden “ataerki paydan” yararlanmalarındır”; Connell’a göre, erkeklerin büyük çoğunluğu bu kategoriye girmektedir (Bozok, 2009: 439). Marjinalleştirme ise toplumsal cinsiyetin sınıf ve ırk gibi diğer yapılarla etkileşimi sonucu erkeklikler arasında daha fazla ilişkiyi mümkün kılmasıyla oluşur (Connell, 2015:154). İnşa edilen erkekliklerin çoğu yukarıda belirtilen gruplara girmesine rağmen marjinalleştirilmiş bir grup olan muhalif erkeklik ise hegemonik erkekliğe ait izlekleri ödünç almasına rağmen bunları yoksul bir çevrede yeniden işler: Muhalif erkeklik basitçe kalıplaşmış bir erkek rolünün yerine getirilmesi değil, “kadınlara karşı duyulan saygı ve ilgiyle, cinsiyetler konusundaki eşitlikçi görüşlerle, çocuklara duyulan yakınlıkla uyumlu” bir erkekliktir (Connell, 2015: 202).

Böylelikle bir din, mezhep, ırk ve sınıfta tektipleşebilecek tek tür erkeklik olduğunu söylemek oldukça zor görünür. Bu noktada “dindar erkeklik” ya da yabancı literatürdeki sosyal bilimler çalışmalarında sıklıkla karşılaştığımız “müslüman erkeklik”in tek tip bir kimlikten ziyade, farklı mezhep, ırk, sınıf ve oluşmasında siyasal birlik biçimlerinin etkili olduğu coğrafyaların çeşitlendirdiği, rekabet kadar ittifak ilişkilendirmelerinin ürettiği bir çeşitlilik içinde görülmesi gerekir. Örneğin Sabancı Türkiye’de yaptığı araştırmada İslamcı bir çevre içinde bulunmuş ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan erkeklerin çeşitli ortamlarda farklı hatta zıt denilebilecek davranışlarda bulunduğunu işaret eder (2018: 58). “İslami sosyal çevrede yetişmiş olup hafızlık eğitimi alan, ilahiyat mezunu ya da İslami hassasiyetlere sahip aileye mensup kişiler” olarak tanımladığı erkeklere yönelttiği sorulara farklı yanıtlar almıştır: “Hegemonik erkekliğin adı verilmeden bu erkekliğe sahip kişilerin yaşam standartları hakkında bilgilendirilen katılımcılara bu erkekliğin kendilerine cazip gelen taraflarının olup olmadığı” sorulduğunda on katılımcıdan üçü para, başarı ve güzel kadınlara erişimi olumlayan benzer cevaplar verir (Sabancı, 2018: 57). Ancak iki katılımcı dindar değerlerinden vazgeçmeyeceğini söyler, bu durum *farklı* müslüman

erkekliklerle karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Sabancı'nın yaptığı araştırma başka bir önemli gerçeği de ortaya koymaktadır: "İkinci grubun verdiği bilgiler ışığında farklı bir değişimin ve dönüşümün varlığını yani *taktiksel/takliti* ortaya koymuştur": Çalıştıkları kurumda var olan siyasal iktidarın oluşturduğu erkeklik biçimini taklit eden bu grup, sahip oldukları konumu korumak amacıyla taktiksel davranarak geçici olarak benzeşme/benzeme davranışı sergilemektedirler. "Görüldüğü üzere Türkiye'de hegemonik olana doğru değişimin varlığı söz konusuysen, lokal siyasal hegemonyaya doğru taktiksel bir değişim de bulunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra değişim ve dönüşüm içerisinde bulunmayan bir grup da varlığını göstermiştir" (Sabancı, 2018: 61). Günümüzde hegemonik erkeklik değerlerinin kentli ve kapitalist değerlerle örüldüğü tahmin edilebilir: "Bugün idealize edilen, arzu edilen erkeklik neoliberal değerleri, esnek bir örgüt yapısının içinde hızlı ve stratejik terfiyi, en uç noktasında bir bireyciliği, gerektiğinde kurallarla oynayabilmeyi ve müzakere edebilmeyi, para odaklı düşünce ve duygusal yapıyı talep ederken, bu beklentilerin hiçbirine cevap veremeyen ve katı bir disiplin ve hiyerarşi sisteminin galebe çaldığı bir kurumun hegemonik erkeklik üretmesi ya da bu erkeklik kalıbına etki etmesi de beklenemez" (Özbay, 2013: 190).

Sonuç olarak hegemonik erkeklik ve bu erkeklik biçimine mesafeleri ile belirlenen diğer erkeklik grupları eleştirel erkeklik analizinin odağında bulunmaktadır. *Hiçbiryer* romanının baş kişinin varoluş bunalımı içinde bir erkek olması ve romanın salt erkek(lik)lerle yaratılmış kurgusal yapısı yöntemsel ilginizi erkekliğin erkeklerle yaşadığı ilişki içerisinde ataerkil inşasına dikkat kesilen eleştirel erkek çalışmalarına yöneltmeye olanak tanır. Bu açıdan ilerleyen bölümlerde roman analiz edilirken Connell'in ifade ettiği farklı erkeklik gruplarından faydalanılacak; ayrıca Şahin'in pozisyonunda sadece hegemonik erkekliğin dışına atılan bir marjinalleşme değil aynı zamanda muhalif erkeklik oluşumunun nüveleri de bulunduğu eleştirel erkeklik çalışmaları yardımıyla keşfedilebilecektir. *Hiçbiryer* romanı üzerine erkeklik odağı alınarak yapılan bu çalışmanın diğer analizlerden asıl farklılığı ise dindar edebiyatın sadece dindar kadınlık değil erkeklik üzerine de çok şey söylediğini ortaya koyma çabasıdır.

***Hiçbiryer*'de Erkeklikler**

Hiçbiryer'in baş kahramanı yazarın kapsayıcı bir sosyolojik ve psikolojik betimleme ile ortaya koyduğu Şahin'dir. Şahin küçük yaşta köyden ayrılır, yatılı okul yıllarından beri eğitim için şehirdedir ve kendisini *hiçbiryerde* hissedecek kadar hegemonik erkekliği besleyen duygu ve ilgilerden uzaktır. Diğer yandan köyden/geleneksel ataerkil değerlerin hakimiyetinden büyükşehirde eğitim alabilecek kadar akıllı olması nedeniyle uzaklaşabilen ve neoliberal bir yükselme potansiyeli taşıyan Şahin'in, nişanlısı ve diğer erkekler ile yaşadığı bocalama Şahin'i

“kırılğan erkeklik” tanımına dahil edebilir (Özyeğin, 2011: 161). Özyeğin romans ilişkilerini “arzu edilebilir” bir benlik yaratma yolunda özdüşünümSELLİĞİ artan kentli orta sınıf erkekliğin neoliberal inşasında odak noktasına yerleştirirken kırılğan erkeklik, “kayıtsızlık, kendini soyutlama, suskunluk ve aldatıcı görünüm gibi ‘bağlantı kurmama’ stratejileri yoluyla” ile de benliği ve maço erkeklik arasında var olan gerilim ve rekabet halindeki söylemlerden kaçmaya çalışabilmektedir (Özyeğin, 2011: 173).

Köyden şehre eğitim için gönderilen bir çocuk olarak Şahin şehirli arkadaşlarıyla bulunduğu okulda kendini her daim yalnız, köksüz ve anne özlemi içerisinde bulur. Diğer yandan bu yalnızlığını derinleştirecek biçimde yatılı okul arkadaşlarının eril ittifaklarından da uzaktır: Yatılı okulda arkadaşları “fazla düzgünsün adamım” derler (Barbarosoğlu, 2016: 189). Üniversitede ise yüksek lisanstaki arkadaşları “Markasını ne bilsin! Şahin arabaların markalarını bilmez ki! Mercedes ile Şahin’i ayırt edemiyor” diye gülerler (Barbarosoğlu, 2016: 9). Şahin, oldukça kararsız ve edilgendir: “Birileri bir şeyler demeliydi. Eline liste vermeliydiler. Yapılacakların ve yapılmayacakların listesini. Sadece eline verilen listeleri eksiksiz yerine getiriyordu Şahin!.. Babası onu herkesten iyi tanımıştı. Daha küçük bir çocukken kararsız Şahin’i görmüştü demek ki!” (Barbarosoğlu, 2016) Şehirde baba yerine koyduğu tez danışmanı İhsan hocası “kızların yüzü bile kızarmazken Şahin hemen utanır” der demez (Barbarosoğlu, 2016: 20) Şahin’in daha da artan utangaçlığı onu hegemonik erkeklikten uzaklaştırarak “dişil”leştirdiği arafa bir kez daha dahil eder: Nitekim “kamunun toplumsal cinsiyete yüklediği anlamlar, bedensel etkinlikle ve ilişkinin barındırdığı duygularla anında” kaynaşır (Connell, 2015: 28), utanmak günümüzün ataerkil değer sisteminde dişil bir bedensel işaret olarak görülür. Bütün bunların üstüne baba yerine koyduğu danışmanı İhsan Hoca’nın ölümü; Müjgan’ın da geçirdiği bir kaza sonucu yüzünü kaybetmesi ve kendisini terk etmesi ile Şahin tezini bitirmeden taşraya, köyüne dönecektir. Özyeğin’in belirttiği gibi (2011: 162) “kırılğan erkeklik deneyimini yaşayan kişiler için romantik ilişki alanı kendini keşfetmek ve yeni bir kimlik inşa etmek adına önemli bir bağlam ve kaynak oluşturmaktayken”, nişanlı Müjgan’ın trajik bir olay neticesinde Şahin’den ayrılması, Şahin’in yaşadığı benlik bunalımı için milat niteliğinde olacaktır. Nihayete erdirilemeyen doktora tezi de başarısızlık ve işten atılmayla yani işsizlikle sonuçlanır. Şahin’i akademide başarı ve rekabet peşinde koşan akılcı erkekliğin dışında tutan bu değerler belli ki Şahin’i giderek sadece şehrin ve modernliğin değil, aynı zamanda hegemonik erkekliğin de dışına atacaktır.

Romanda hegemonik erkekliğin temsilcileri iş bitirici görünümüyle Dr. Sedat ve birlikte çalıştığı Prof. Ersin’dir: “Dekan seçilemeyince bütün hazırlıklarını milletvekilliğine kaydırın” Prof. Ersin, “ayıya dayı demenin on altın kuralını öğretir” ve Şahin’e öğütler verir: “Hiç beğenmiyorum gidişatını. Biz sizin yaşınızdayken ooo hocanın çantasını taşırdık sürekli...

Kimseyi ürkütmeyeceksin. Doçentlik imtihanına gir. Profesörlük zaman meselesi, öyle de geçer zaman, ama çık kütüphanenin tozlu salonlarından. Sosyal ol biraz” (Barbarosoğlu, 2016:61). Şahin tezinin giriş bölümünü okutmak için bekler odasında: “Saatlerce giren çıkan. Baklava şöbiyet getiren. Canlı telefon bağlantıları” (Barbarosoğlu, 2016: 62). Akademiyi salt kişisel başarısı için bir tür kariyer mekânı olarak gören Prof. Ersin, Şahin’i görmekten sıkılır, onu sürekli başından savar. En sonunda Şahin’in tezini okuması için benzer iş bitirici özelliklere sahip Dr. Sedat’a veren Prof. Ersin’in bu davranışı, Şahin’in üniversiteyi terk edip köye dönme kararı almasına yol açacaktır. Kendisiyle birlikte köye götürdüğü duygu öfke olduğu kadar ölen İhsan Hocasına ve rehberliğine duyduğu özlem, keder ve en çok da yenikliğin yarattığı sessizleştirici bir depresyon hâlidir.

Bireycilik, kişisel faydacılık, fırsatçılık, gösterişçilik, zenginlik ve statü gibi neoliberal kapitalist değerlerin hegemonik olmasıyla *hegemonik erkeklik* de taşranın “ağa”lıkla karşılık bulan geleneksel değerleri aleyhine değişmektedir. Bir zamanlar almaktan çok veren el olan ve Şahin’in babasıyla ifade bulan “ağalık” değerini yitirmiştir. Bu değer yitimi, babası Halil Ağa’nın küçük bir çocuk olan Şahin’i, asla geri dönmemesi öğüdüyle bizzat kendi eliyle şehir otobüsüne okusun diye bindirirken ona yüklediği başarı yüküyle zimmetlenir. Şahin yatılı okuldayken Halil Ağa ona köyden hiçbir haber vermez, bu durum Şahin’i tümüyle köksüzleştirir. Halil Ağa istediği hâlde şehre gidememiş, fırsatları değerlendirememiş, değişmemiş, olduğu gibi kalmayı yeğlemiş ve kaybetmiştir. Eşi Gelin Abla’nın yani Şahin’in annesinin ölümüyle de evlatlığı Şaban ile hayat süren huysuz, kimseyle gerekmedikçe konuşmayan bir *ihityara* dönüşmüştür. Bu başarılı olma yükünü ataerkil bir miras olarak görmek gerekir: Babanın hayallerinin, arzularının oğula bırakılması ve şehrin, başarının, zenginliğin bir nevi “fethi” için oğlun şehre gönderilmesi. Şahin’in taşraya, köye dönüşünün babası ve babasının bakışını tümüyle içselleştirmiş Şahin için bir depresyon ve travmaya yol açacak bir yenilgi olarak görülmesinin altında bu ataerkil mirasın/fethin başarısızlığı yer alır.

Romanda köye dönen Şahin ile iletişim kurabilen tek kişi aslında kendisinin en çok benzediği amcası Muhsin olacaktır. Şahin’i tümüyle sessizleştirecek travma ve depresyonu sonrası doktor onu iletişimi olmayan babası yerine sesin şifa olduğunu anlatan bir şekilde “konuş onunla” dediği Muhsin Amca’ya emanet eder. Roman ilerledikçe Muhsin’in de benzer şekilde şehre küçük yaşta okumaya gittiği, şehirde ağırlıklı dini bilgi aldığı ancak içinde bir şekilde bir şeyler ukde kalarak köye döndüğü anlaşılır. Ancak Muhsin’in Şahin’den farkı köyün bilgisine vakıf olması ve geri döndüğünde bu bilgiyle bir hayat kurabilmesidir. Evlenmiştir, çocukları vardır, hayvanların ve bitkinin diline vakıftır, köyün bütün tarihini karış karış sülale sülale bilir, bu haliyle hem kentlidir hem de taşralıdır. Uzun yıllar yatılı okuması kadar babası Halil Ağa’nın özleyip geri

dönmesin diye kendisine köyden tek bir haber vermemesi, hatta annesinin cenazesini bile ona duyurmaması Şahin’i köyüne tümüyle yabancı kılmıştır: Şahin ne kentli ne taşralı olabilmiştir, *hiçbiryerlidir*. Bu hâliyle Muhsin kendisi ve çevresi ile kurduğu ilişkinin üreticiliği ile olumlu bir erkeklik figürü olarak yer alır, ancak hegemonik erkekliğin egemen değerlerinin yarattığı tahribattan görece uzak olan taşrada yaşaması nedeniyle Şahin’e yol göstericiliği kısmıdır. Romanda köydeki erkeklerin hırslı, ikiyüzlü, rekabetçi ve saldırgan yapısı ortaya konulur, ancak geleneksel ekonomik yapı Muhsin’in daha çok toprakla, hayvanlarla, evle ilişkisinde kendini var etmesine de imkân tanımaktadır. Oysa şehirde hegemonik erkekliğin ekonomik, psikolojik ve bedenselleşen saldırgan yapısından kaçarak hayatta kalmak Şahin’in kaçışı ile de tescillendiği gibi pek mümkün görünmez.

Barbarasoğlu’nun gerçekçi bir şekilde anlattığı köy sosyolojisi muhafazakâr nostaljiden uzaktır ve Cumhuriyet modernizmi de bu sosyolojide bir suretini gösterir. Örneğin köylü derin bilgisine ve bilgeliğine rağmen Muhsin’e küçümseyici bir şekilde dillerinin ucuyla “hafız” derken (çünkü Muhsin eğitimi tamamlamadan ve makam sahibi olmadan köye dönmüştür), festivalde karşılaştıkları askeri komutana saygı gösterilir; asker de otoriter duruşuyla bu korku dolu saygıyı besler. Bu karakterlenme biçiminin Türkiye’deki hegemonik erkeklik formasyonu ile yakın ilişkisi vardır: “1990’ların sonunda ya da 2000’li yılların başında Türkiye’de cinsiyet ilişkileri ya da çok nadiren erkekliklerden bahsedildiğinde Türk ordusunun Türkiye’deki erkeklikleri şekillendirmede belki tek değil ama en etkili kurum olduğu vurgulanmadan geçilmezdi” (Özbay, 2013: 189). Festivalde yer alan “elini kolunu nereye koyacağını bilmeyen genç kaymakam” yazarın gözünde belli ki makbul bir eril otorite olmaktan uzaktır. Konuşmayan ve sağır olduğu düşünülen evlatlık Şaban ise bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Sessizlik, Dil Ve Erkeklik

Hiçbiryer romanında mekân (taşra, şehir, araf ve hiçbiryer) ve benlik (farklı erkeklikler) ilişkilenebilir. Bir başka yol gösterici izlek, yazarın güçlü bir sosyolojik ve psikolojik işaret olarak derinlemesine yorumladığı sessizlik/konuşma ikiliğidir. Şahin’in kendisini hiçbiryerde hissetmesiyle, yani ne şehirli ne taşralı olabilmesiyle karşılık bulan dil tutulması diyebileceğimiz sessizliği roman ilerledikçe travmatik bir boyut taşır: Bayılma, depresyon ve uzun uykular. Babası Halil Ağa ise nerdeyse hiç konuşmayan, huysuzluğu ile bilinen ve kendini sadece öksürüklerle ifade eden ihtiyar biridir. Oğlu Şahin’le yaşıt kendisiyle yaşayan evlatlığı Şaban köyde sağır olarak bilinmekte, o da hiç konuşmamaktadır. Şaban ancak Halil Ağa’nın ölümüyle konuşur: Halil Ağa’nın cenazesinde sorulan soruya köylülerin şaşkın bakışları arasında “iyi bilirdik” der ve Halil Ağa’nın arkasından sesli bir şekilde Yasin suresini okur. Ancak cenaze sonrasında Şaban yine hiç

konuşmayacaktır. Şaban'ın sağır olduğunun düşünülmesine neden olacak sessizliği ve Halil Ağa'nın ölümü sonrası yaşananlar Şaban'ın aslında Halil Ağa'ya karşı stratejik bir *suskunluk* içinde olduğu sonucuna varmamıza neden olur. Dil ve sessizlik arasındaki hâkim gidiş gelişler onun evliya özellikleriyle anılmasına neden olur, ancak sonrasında Şaban kimseye haber vermeden köyü terk eder. Onun evlatlık hâli de bir hiçbiryerdeliktir; ancak Şahin'in 'yer'liliğini altüst eden şehir deneyimi Şahin'i aynı zamanda zihinsel ve duygusal olarak *hiçbiryerdeliğe* götürürken, Şaban'ınki onu edilgenleştirmeyen salt mekânsal bir *hiçbiryerdeliktir*. Romanın adının *Hiçbiryer* olması ilk bakışta başkahraman Şahin'in mekân ve zihin yurtsuzluğunu işaret ederken, aslında Barbarosoğlu otantik varoluşunu yitirmiş ve “şehre benzeyen” köy hâlini de bir *hiçbiryerdelik* olarak okuyarak Türkiye'nin güncel sosyolojisini başarılı bir şekilde ortaya koyar. İslami bilinç ve dindar kadın edebiyatında etkili olan *yersizyurtsuzluk* duygusu; bir yandan müslümanın bu dünyadaki bitmeyen varoluş mücadelesini diğer yandan bu dünyanın geçiciliğini işaret eden ve ancak imana dayanan derin bir ruhsallık ve bedensellik tertibatıyla aşılabileceğine inanılan derin bir çelişki üzerinde yükselir. Necip Fazıl'ın “Öz yurdunda garipsin öz vatanında parya” dizesi Türkiye İslamcılığının ajitatif bir jargonu hâline gelirken, tesettür, dindar kadının yersiz yurtsuzluğa karşı ileri sürdüğü benlik tertibatlarından en önemlisi olmuştur (Köse, 2014). Yersizyurtsuzluğu andıran *Hiçbiryer*, roman boyunca sadece “araf”ı işaret eden bir mekansızlığın değil, benzer felsefi ve sosyolojik bir çözümlemenin ve dindar benlik arayışının ifadesi hâline de gelecektir.

“Ataerkil, heteroseksist kapitalist düzende kadınların çoğunluğunun sessizleştirilmesinin yanı sıra erkeklerin çoğunluğunun sessizleştirilmediği, sadece bazı durumlarda sessiz kalmayı tercih ettikleri ve susmayı bir araç olarak kullandıkları” tespiti yapan ve “dişil sessizlik karşısında eril suskunluk”u koyan Barutçu'dan (2015: 135) yola çıkarak Halil Ağa'nın suskunluğu anlaşılabılır. “Erkeklerin kadınlara atfedilen bir alan olan ev içinde kendilerini konumlandırabilmek ve kamusal alandaki üstünlüklerini sürdürebilmek için suskun kalmayı bazen bir araç olarak kullandıklarından” yola çıkarak; “bu bağlamda suskunluğun sessizlikten farklı olarak bilinçli yapılan eril bir davranış olduğu, taktikten farklı olarak ise güçlü olanın uyguladığı bir strateji olduğu savunulmuştur” (Barutçu, 2015: 131). Sadece erkeklere ait olan kamusal alanda söz söyleme muktedirliğini yitiren ve kadınsız /çocuksuz hâliyle (Şahin'in annesi yıllar önce ölmüştür, evde sadece Şaban vardır) özel alanda ataerkil mirasını- muktedirliğini de kaybetmiş Halil Ağa öksürüklerle romanda yer bulur.

Kimmel'e (1997) göre erkeklik; kadınların zaten düşük statüde bulunduğu kabulüne dayanan ataerki içerisinde, erkek sosyalliği içerisinde diğer erkeklere karşı sergilenen bir çabaya ve bu durumda da homososyal bir kabule dayanır. Bu homososyalliğin ürettiği homofobinin

ayrıntılına inen Kimmel, homofobinin aslında geylerden ya da gey sayılmaktan duyulan irrasyonel korkunun çok ötesinde başka korkuları ifade ettiğini, bu korkuların ortaya çıkmaması için erkeklerin sessizliği bir strateji olarak benimsediğini işaret eder: Kimmel'e göre asıl korku başka erkeklerin gözünde erkek maskesinin inmesiyle hadım edilme korkusudur! (1997: 214). Erkekliğin diğer erkeklere karşı gösterilen bir performansın ürünü olması, beraberinde erkekler arası ilişkinin hegemonik erkeklikten tasfiye edilmiş dezavantajlı erkeklikler yaratacak bir rekabeti barındırması, Kimmel'e göre erkeklerin bir aradalığına rağmen birbirlerinden duyduğu korkuyu yaratan asıl dinamiktir. Erkekliğin birbiriyle bitmeyen rekabet ve mücadelesinde sessizliğin kendisi de bir tehdit olarak kullanılır: “Şaban, Şahin'e hoşgeldin bile demez. Kırlarda koyun güderken iki çift kelamı esirger. Hiç konuşmamak bir tehdit unsurudur. Şaban sessizliği ile varlığını Şahin'e karşı tehdide dönüştürür” (Evat, 2018: 25).

Şahin'in sessizliği yazarın dünya görüşünü de biçimlendiren muhafazakarlık ideolojisi tarafından *fazla* modern ve Batılı özelliklerle simgeleştirilen şehre, çocuk yaşta ve onu bir 'yer'li yapan bütün yakınlıklarını bırakarak gelmesinin sonucu olarak anlamlandırılır. Muhafazakarlık ideolojisinde yıkıcı ve bozucu özellikleri olan şehrin karşısında yer alan taşra, yerli ve tarih dışı bir varoluşun nostaljik tınılarını taşır. Ancak yine burada bir parantez açarak dindar kadın edebiyatının ve Barbarosoğlu'nun, geleneğe atfettiği muhafazakâr nostaljiye rağmen reel politikte İslamcılık etkisiyle, taşranın artık modernize olduğu ya da kendi değerlerinden uzak bozulmuş hâlinin yerli olmaktan çıktığını gösteren tespitlerini de önemsemek gerekiyor. Balcı romanda taşranın ve şehrin birbirine benzeyen lümpenleşmesine dikkat çeker: “Eskinin “kurdunan kuşunan, eşinen dostunan” yaşanan hayatı artık “Hiçbiryer”dedir. Plastik sandalyelere oturan ve teflon tavalarda pişen yemekleri yiyen insanlar şehirde veya köyde yaşamış artık pek farketmemektedir” (Barbarosoğlu'ndan aktaran, Balcı, 2010: 168). Gerçekten de Barbarosoğlu'nun sosyolog kimliğinden kaynaklı taşraya dair etkileyici gözlemlerinin romanda taşranın /köylünün sadece kendi küçük dünyasının esiri olan davranışlarla hayat bulduğunu göstermesi önemlidir. Bu açıdan taşra, dindar kadın edebiyatında artık şehrin bir alternatifi olmaktan uzaktır.

Şahin'in sessizliği ile onun bimekan/araf hâllerine geri dönülecek olursa, Jale Parla'nın Tanzimat edebiyatında Osmanlı toplumunun baba otoritesinden (güçsüz ataerkil padişah) uzak bir şekilde *aşırı* modernlikle karşılaşma endişesinin karşılık bulunduğu Tanzimat dönemi edebî metin incelemeleri hatıra getirilebilir. Recaizade M. Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey'in, Mösyö Piyer tarafından maruz bırakılan plansız programsız, salt alacağı parayı gözleyen ve sorumlu bir rehber yani babadan yoksun eğitimi Bihruz Bey'i “anadilinde sözcük kullanmayı bilmeyen” güçsüz ve gülünç, tümüyle kendine yabancılaşmış birine dönüştürmüştür (Parla, 2004: 34). Bir 'yer'li olamama, aslında babadan devredilmiş bir kültürel mirasın içinde olamama velhasıl

hiçbir yerdelik dilsizliğin, konuşamamanın başlıca sorumlusudur. Muhafazakâr bakışa uygun olarak geleneksel dünyada, tabiatı ise her şey yerli yerindeliği ve uyumluluğu ile *sanki* konuşmaktadır (Barbarosoğlu, 2016: 102):

Bozkırdaki bitkiler ve hayvanlar kendi dillerince konuşmaktadır: “Bozkırın ortasındaydılar. Şaban, koyunlar, karakaçan ve Karabaş’tan başka kimse yoktu. Onların birbiri içine geçmiş kimliği, mekânı insanlaştırıyordu sanki... Kâinattaki her şey konuşur Şahin’im -der annesi-. Soğan, sen zannedersin ki sadece bir soğandır. Bak şimdi bu soğan nasıl bebek gibi ağlayacak.

Kadınlar sözden uzak tutulsalar -köydeki festivalde bütün börekleri, ayranları yapan kadınlar protokolden uzak durmaları konusunda uyarılırlar ve arkada bir yerde toplaşılır- ve Barutçu’nun belirttiği “dişil sessizliğe” mahkûm edilseler de geleneksel ekonomi içinde tabiatın sesini duyabilen, iç sözleri kuvvetli hâlleri Barbarosoğlu’nun kadınlarını kudretli yapar. Şahin’in annesi Gelin Abla, soğanın, bitkinin, doğanın her türlü duyulmayan sesini duyar. Ayrıca geleneksel toplumda bedenler, mekânlarla birlikte dile gerek olmadan da tek tiplikten uzak şekilde konuşabilme kapasitesine sahiptir. Gelin Abla’nın odası onun geleneksel ve dini bütün kimliğini yansıtan bir mekân olarak bize Gelin Abla’yı *anlatır*. Gelin Abla’nın odası gibi eşyaları da onun iç dünyasını yansıtacak şekilde kullanılır. Bu çerçevede Gelin Abla’nın sandığı, güğümü, Ayete’l-Kürsi yazılı tası, dantelli gelinliği, siyah önceği ve karakterinin ayrılmaz parçası olan yazması onun adına konuşan eşyalardır. “Yalnız Kandilli ya da Tokat yazması bağlardı Gelin Abla. Onların üzerine uçları beline degen beyaz bir namaz örtüsü örtünürdü. Yazmanın altından görünen örgülerini ancak bu koca namaz örtüsü saklardı. Namaz örtüsünün tepeye gelen kısmını taç gibi işlerdi daima” (Barbarosoğlu, 2016: 245).

Geleneksel yaşamda bir araya gelmeler toplumsal cinsiyetli bir üretim ve yaşam ekonomisine uygun olarak homo-sosyaldır ve kadınların dilleri kamusal alanda erilin söz söylediği yere kapalıdır. Ancak kadınlar doğanın ve geleneksel ekonominin içinde kendi meşreplerince konuşmayı bilirler, bunun araçlarını yaratmışlardır. Diğer yandan erkeklerin varoluşu için kamusal beyan ve söze ihtiyacın daha fazla olması bu romanda bir tür erkeklik paradoksu olarak okunmalıdır. Şahin gerçekten kendini çok iyi dinleyecek birini bulursa aslında kendini bulacaktır. Zira Şahin romanda şöyle der: “Bulamadım. Ne dinleyeceğim birini, ne de beni dinleyecek birini” (Barbarosoğlu, 2010: 5). Konuşabilmek ve ancak, yerinde ve yeterince konuşarak sözün “sahibi” olabilmek erkekleri muktedir kılarken, sessizlik onları hegemonik erkeklikten uzaklaştırmakta, kararsız ve edilgen kılmaktadır. Dil ve sessizlik bu bağlamda erkekliğin güç sınavlarından, erkeklik paradokslarından biri olarak görülebilir.

Baba Arayışı ve Oğullar

Kitabın erkeklikler ile ilgili bir diğer eksenini de eksik/yok babalar, yok/oğullar ve yerlerine konulan evlatlıklardır. Halil Ağa oğlunu şehre okuması için gönderip ev işlerine koşacak Şaban'ı evlat edinir. Şahin ise zaten annesini çocuk yaşta yitirmesinin verdiği acıya bir de *olamayan* babanın yetimliğini katarak yaşamaya çalışır. Küçük yaştan itibaren yatılı okullarda kalmış Şahin, onunla yakın, öğretici bir ilişki kurmayan babası nedeniyle hep eksiktir. Bu açıdan Şahin ile Namık Kemal'in *İntibah* eserindeki Ali Bey'in benzerliği dikkat çekicidir. Ali Bey'in edilgenliğinden yola çıkarak babasızlığın büyüme sürecinde özgürleştirici değil yoksullaştırıcı bir etken olduğundan söz eden Parla şöyle der (2004: 91): “Tanzimat yazarlarına göre egemen normlar ve üst-beni simgeleyen babanın yokluğunda iradenin de yok olması doğaldır, çünkü onların tanımında irade bireysel değil kolektiftir, yani gücünü bireyin kararlılığından değil camiacı normların doğru ve yanlışlarından alır”. Gürbilek ise Tanzimat'ta başlayan ve modern Oğuz Atay eserlerinde de devamını gördüğü ‘yetim’lik duygusu için şu tespiti yapar: Edebi “kahramanlar çocukluğunu yaşamadan büyümek zorunda kalmış, bu yüzden çocuk kalmışlardır. Vaktinden önce büyümüşler, bu yüzden evde kalmışlardır. Hayatın acemisidirler; hayat bilgisinden, “hayat paso”sundan yoksundurlar” (2012: 53). İradenin ve benliğin kolektif belirlenimine vurgu, muhafazakâr ideolojinin de ana eksenlerinden biridir. Bir oğul için bu kolektif iradenin aynı zamanda ataerkil miras olduğunu da söyleyebiliriz. Bu iradenin bir paydaşı olamamak Şahin'i erginliğe asla ulaşamayan bir çocuk kılacaktır (Barbarosoğlu, 2016,35):

Günlük hayatın dili hep tuhaftı Şahin için. ...[H]ayatın içinde hep bir bayram çocuğu olarak kalakalmıştı. Anasız babasız bir bayram çocuğu. Temiz ve uzak... hayatın dilini anlamak için kitaplara dönecek. Dönecek kitap kaldı mı? Kitapların dilini bilen İhsan Hoca'ydı. Hayatın dilini bilen Müjgan. Şimdi Şahin öksüz ve yetim.

Hiçbiryerde baba Halil Ağa'nın Şahin'i var eden bütün otantik bağlarını kesme stratejileriyle cisimleşen (köye gelmesin diye annesinin cenazesine bile oğlunu çağırmaz, düzenli yazdığı mektuplarda köyden ve yakınlarından tek bir haber vermez) “şehir ülkü”sü, Tanzimat'ın *fazla* batılılaşmış babalarını da andırır. Tanzimat döneminin edebî babaları güçsüzleşen ve yol gösterici olmaktan çıkan padişahın iktidarsızlığını anımsatmaktadır, bu babalar rehberliklerini sakınarak aile fertlerini hatalara sevk edecek aşırı bir bireysellik sürecine terk ederler. Diğer yandan bu babaların rehberlik yoksunluğu geleneksel ataerkinin köklerini tahrip eden modernliğin hedeflediği yeni bir siyasal ve toplumsal dönüşümün de dolaylı sonucudur. Evin yaşlı bireylerince temsil edilen geleneksel ataerki yerine geçen devlet ‘baba’nın gücünde görülen modern ataerki babanın Şahin'i yatılı okula emanetinde görülebilir. Yine de Şahin en azından İhsan Hoca'sının kendisini “evlat” yerine koyması ile benzer bir “evlatlık” ilişkisi içinde ataerkil “kültür”ünü *doğru*

biçimde icra etmenin yollarına girecektir. Şahin şehirde danışmanı İhsan Hoca'yı bir nevi baba ve rehber edinir. İhsan Hoca ise Şahin'i, zengin olmak için Amerika'ya giden kendisine benzemez oğlunun yerine koymuştur. Derinlemesine bilgiye önem veren, irfan sahibi biri olarak anlatılan Prof. İhsan Hoca'nın Şahin'e kadınlarla ilgili verdiği 'şaka yollu' örnekler ve eşiyle ilişkisi Türkiye'deki erkekliğin genellemelerine uyar: Yemek yapan kadınların depresyona daha az gireceği, çalışsa da çalışmasa da makbul kadınlığın mekânının mutfak olduğu gibi. Kimmel "şişirilmiş-abartılmış- erkekliğin gösterilerinden biri de cinsiyetçiliktir" der (1997, 216); bu noktada İhsan Hoca'nın kadınlar hakkında masumane gibi görünen cinsiyetçi genellemelerinin İhsan Hoca'nın erkekliğine ilişkin ipuçları verdiği görülebilir. Bu hâliyle İhsan Hoca'yı Connell'in tanımladığı "suç ortaklığı" içindeki erkeklik grubunda varsayabiliriz. Şahin'in bu genellemelere ilişkin fikri romanda görülme de, nişanlısı Müjgan'la yaşadığı ilişkinin İhsan Hoca'nın rehberliğine pek de uymadığını fark edebiliriz. Müjgan ile ilişki onu hayat rehberi görece kadar eşitlikçi bir izlenim verir. "Gündelik hayata dair her teferruatı öğreten Müjgan" Şahin'in İhsan Hoca kadar güvendiği bir yaşam rehberidir (Barbaraosoğlu, 2012:17). Asistan olan Müjgan'ın laboratuvarında geçirdiği kaza sonucu yüzünün yaralanması ve Şahin'i terk edişi, Şahin üzerinde İhsan Hoca'nın ölümü kadar kötü bir etki yaratacaktır. Müjgan'la ayrılması ve İhsan Hoca'nın ölümüyle Şahin şehirdeki tüm rehberliğini yitirecek, yeni danışmanı Prof. Ersin ile uzlaşamayıp doktorasını yarım bırakacaktır.

Diğer yandan şehirdeki *manevi baba olan* hocanın ölümü *asla* telafi edilemeyecek bir babasızlığın durumunu ele veriyor gibidir. Biyolojik baba Halil Ağa'nın da ölümüyle birlikte bu simgesel babasızlık *de facto* olarak da tescillenecek, sanki Şahin'in baba arayışının sona erdiği Müjgan'ın müttefikliğinde başka bir benlik-erkeklik inşasını da meşru kılacaktır. Babası Halil Ağa'yı hepten güçten düşüren ağır hastalığı ve ölümüyle "bir zamanlar kendisine haksızlık etmiş olan babayı, bir zamanlar karşısında bir asi evlat olduğu babayı şimdi beceriksizliği ve hesapsızlığı, basit beğenileri ve samimiyeti, saflığı ve çocuksu gururuyla bir "huysuz çocuk" olarak, bu huysuzluktan bir çıkar elde etmeyi de bilememiş saf bir çocuk olarak, sessiz faziletleri olan bir çocuk adam olarak sevebilecektir oğul" (Gürbilek, 2012: 153). Gürbilek modern edebiyatın önemli örneklerinden Oğuz Atay'ın metinlerinde babayı gülünçleştirerek simgesel olarak öldürmenin sonrasında onu ancak çocuklaştırarak sevmek bulunduğunu gösterirken, Şahin babasının gerçekten ölümüyle onu sevmeyi başarabilecektir.

Baba Halil Ağa oğluna karşı hep mesafelidir. Sancar'ın "baba yarası" olarak adlandırdığı babayla uzaklık "babanın kurmaya çalıştığı otoriteye karşı oğulun babadan beklediği sıcak, kabullenici, rahatlatıcı, açık ve dürüst babalık ve oğlunun hatalarına karşı kabullenici olmayan babanın duygusal, fiziksel uzaklığı ve yokluğu" olarak tanımlanır ve bir nevi Şahin'in durumunu

tanımlar (Sancar, 2009). Baba yaralarının neden olduğu derin kişilik hesaplaşmaları “babaları ile böyle sorunlu ilişkiler yaşayan erkeklerin sağlıklı erkek kimliği geliştirip yetişkin erkek olmayı becerebilmelerinde” de sorunlar yaratacaktır (Sancar, 2009: 30). Babadan baskı gören oğullar, aynı konumda olan anneler ve ailenin diğer kadınlarıyla benzeşen bir “dişilleşme” süreci yaşarlar. Sancar’a göre “ayrıca anneye kurulan ilişkiler ve empati geliştirme, “pro-feminist bir erkeklik yolu” ve gelecek yaşamda “kadın müttefikler” yaratma potansiyelini de açabilmektedir (2009: 138-141). Annenin merhametli kişiliğini paylaşan ve roman boyunca küçük yaşta kaybettiği, onun için her türlü fedakarlığı yapan annesini iç dünyasında yaşatan Şahin, Sancar’ın yorumlarını haklı kılacak şekilde önce annesiyle sonrasında nişanlısı Müjgan ile müttefik hâle gelir. Romanda baba Halil Ağa’nın “erkekliğini” pekiştiren avcılığı ve avlanan tavşanları yiyemeyen annesi ile küçük Şahin’in babası tarafından “alevilikle” suçlandığı bölüm ayrıca etkileyicidir. Connell’in farklı mezhep ve dinlerin hegemonik erkekliği kuran ötekilik potansiyeline ilişkin değerlendirmesini akla getirir (2015). Annesi tavşanları “bunların yavruları anasız mı kaldı şimdi” diyerek ağlayarak temizleyip Halil Ağa için pişirirken, ana oğul sırf Halil Ağa kızmasın diye sofraya oturur, eti yer gibi yaparlar. “Babası tavşan yahnisinin suyuna ekmeğini batırırken tıslar: Adı Şahin olmasaydı bari. Alevi misiniz siz be, tavşan etine burun kıvrıyorsunuz?” (Barbarosoğlu, 2016: 240). Şahin hayatı boyunca babasının av tüfeğine köye döndüğünde bir kere dokunur, o zaman da aklına sadece intihar düşüncesi gelecektir. Şahin hegemonik erkekliği kuran ötekine şiddet ve öldürme performansından da tümüyle uzaktır.

Romanda Şahin’in hakiki babadan uzaklığı onu hegemonik erkeklikle “temas anı”ndan da uzak tutmaktadır: “yani bir erkek çocuğun hegemonik erkeklik tasarısı benimsediği an”dan. (Connell, 2015: 219). Ancak diğer yandan roman boyunca Şahin’in erkekliği hakkında diğer erkeklerin yaptığı sorgulamalar Sancar’ın belirttiği gibi “erkekliğin babadan öğrenildiği tezini somut verilerle kolayca doğrulamaz” (Sancar, 2009: 125). Sancar Türkiye’de yaptığı alan araştırmasında görüştüğü erkeklerin çoğunun şaşkıncu biçimde babaları ile çatışmalı, mesafeli ve soğuk ilişkiler içinde olduğunu belirterek, “egemen erkeklik değerlerinin Türkiye’de babalardan oğullara kolayca geçmediği ve genç kuşak erkeklerin ciddi bir erkeklik değerleri krizi ile karşı karşıya olduğu tespitini” yapmaktadır (Sancar, 2009: 125). Bu “erkeklik değerleri krizi” bir yandan taşradan şehre göçün, diğer yandan sınıf ve statüye ilişkin değişimin yarattığı yeni neoliberal erkeklik modellerinin oğullardan beklentileri ve Şahin’de olduğu gibi yeni erkeklik değerlerine ilişkin rehberliğin babalar tarafından karşılanamaması ile ilgilidir. Bu kriz Şahin’e ilişkin derin bir benlik bunalımı olarak *Hiçbiryer* romanının odağında yer alır. Diğer yandan erkleşme sürecinde krizleri istisnai değil, olağan ve erkekliği kurucu bir sınav olarak yorumlayan Göç’e kulak vermek gerekir (Göç, 2020: 25):

Erkeklerin hegemonik erkeklik düzenine rıza göstermesi, ancak bu ödül ceza oyununda ayakta kalmaları ve dayatılan rollerde benlik algıları arasındaki çatışmaların yarattığı krizleri atlattıkları ile mümkündür... Erkeklik hiyerarşisinde birer işçi, lider, koca ve baba olarak sahip oldukları rollerde aynı şekilde ataerkinin artan baskısı sonucu iktidarsızlaşma ve kadınsılaşma tehdidinin altındadır... [E]rkeklik inşasında asıl olan tehditler ve krizlerin varlığıdır, erkeklik bu tehdit ve kriz anları ile tanımlanır.

Bu açıdan Şahin'in krizi bir başarısızlık/tutunamama değil, erkek olma yolunda süregiden ve romandan anlaşılacağı gibi yeni bir erkeklik yaratma yolunda başarılı olma ihtimalini de barındıran bir olanak olarak yorumlanabilir. Şahin'in yaşadığı krize ilişkin romanın katmanlarını açmayı mümkün kılan bu farklı okuma Barbarosoğlu ve dindar kadın edebiyatın farklı bir dindar erkeklik konusunda umudunu taze tutan yaklaşımları ile de uyumlu gözükmektedir. Şehre gelen ve hegemonik değerlerle (başarı, zenginlik, rekabet) buluşmayı beceremeyen Şahin'e ilişkin sorgu, ataerkin mirasın sürekliliğine ve sonuç olarak dönüşüm içinde olan erkekliğe ilişkin de büyük bir soru işareti taşır. Bu sorgunun ataerkinin sadece erkekliği değil; koruyuculuk, kollayıcılık, adalet, güzel ahlak gibi ideal erkeklik kodlarıyla kadını da kollayıcı olması gerektiği ve bu açılardan erkeklerin sınıfta kaldığını gösteren dindar kadın edebiyatı ile uyum içinde olduğunu görmek gerekir (Köse, 2014: 101). Burada Şahin'in hegemonik erkeklikten uzak, utanç, edilgenlik gibi marjinal/dişil ve fakat İslami güzel ahlak açısından iyi özellikler barındırması babasının ölümüyle ona potansiyel bir muhalif erkeklik yaratma konusunda şans verir¹. Her zaman için dünyayı anlama konusunda erkeklerde aradığı ve hocası dışında kimsede bulamadığı rehberliği de içeren yol arkadaşlığını, hocasının da ölümüyle birlikte sadece Müjgan'da yaşayacaktır. Romanın sonunda Müjgan'ın ona gönderdiği mektupla yaptığı çağrı Şahin'i edilgen hâlden çıkarıp farklı bir erkeklik için özne kılacak davet kudretini gösterir; aynı zamanda Müjgan'ın kararlarına saygı ve uyum da edilgenliğin bir başka kabulüdür. Bu noktada Müjgan'ın daveti ve devamında davete uyan Şahin'in yola koyuluşu, eski ataerkiyi ve yıkıcı, rekabetçi neoliberal hegemonik erkeklik normlarını geride bırakan yeni bir muhalif erkeklik'in ancak ahlaken tamamlayıcılığı sağlamış kadın-erkek birliğinden geleceğinin bir işareti olarak görülebilir.

¹ Baba oğul ilişkisini ödipal arzu üzerinden okumayı kılan 'babanın ölümü' esasta oğlun elinden gerçekleşirken, Hiçbiryer romanında Şahinin babası, Şahini yeni erkeklik inşası konusunda temize çıkaracak şekilde yaşlılık ve hastalık nedeniyle *kendiliğinden* ölecektir.

Sonuç

Hiçbiryer romanı, farkı erkekliklerle rekabet ve ittifaklar kurarak sessizlik ve iletişim içinde taşra ve şehri deneyimleyen Şahin özelinde, hegemonik erkekliğin sosyolojik ve psikolojik görünümünü edebî bir tartışmaya açmaktadır. Şahin'in hegemonik erkeklikten dışlanmasına neden olan değerlerinin romanda, Şahin'in yeni bir faillik/erillik kurma yolunda müzakereye tutulması ilk başta asla bitmeyecek bir baba arayışı ile ümitsiz bir görüntü çizerken; hegemonik erkeklikten uzak değerlere sahip erkekliğin şehirde ve aslında şehirden bir farkı kalmamış taşrada nasıl güç bir varoluş hâline düşeceğini de göstermektedir. Romanda Şahin'e ait, dindar güzel ahlak içinde sayılabilecek eril özelliklerin adil olması arzu edilen ataerki ile zor olacak buluşması, Barbarosoğlu'nu da romanda bitmemiş bir müzakereye sokmuş gözükmetedir: Romanın sonunda Müjgan'ın davetiyle şehre doğru yola çıkan Şahin'in romanda sona ermemiş öyküsü, sanki Şahin'in ellerine teslim edilmiş pro-feminist muhalif bir erkekliği kurmaya dönük bir irade davetidir de. Bu noktada bu davetin modern hegemonik erkeklik normlarını geride bırakacak yeni bir alternatifin, ancak ahlaken tamamlayıcılığını sağlamış kadın-erkek birliğinden geleceği anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Yukarıda Müjgan'ın çağrısını ve rehberliğini kabul etmek edilgenliğin kabulüdür demiştik; ancak "hegemonik erkeklikten kopuş anı temelde edilgenliği tercih etmeyi gerektirir (Connell, 2015: 232). Bu minvalde bu roman, şehirleşen dindarlığa ve artık taşranın da taşımadığı görülen güzel ahlaki değerlere sahip bir erkekliğin ve koruyuculuğu/kollayıcılığı artmış daha adil bir ataerkinin, ancak kadın-erkek müttefikliğinde yeniden yaratılabileceğine ilişkin dindar kadın edebiyatının inancını da tazelemektedir.

Kaynakça

- Balcı, M. (2010). *Hiçbiryer* Romanında Dil, Üslup ve Anlatım Özellikleri, *Belleten*, 161,165-182.
- Barbarosoğlu, F. K. (2016). *Hiçbiryer*. 3. Baskı, Profil : İstanbul.
- Barutçu, A. (2015). Bir erkeklik stratejisi: özel alanda eril suskunluk. *Fe Dergi* 7, no. 1, 131-145.
- Bozok, M. (2009). Erkeklik İncelemeleri Alanındaki Başlıca Kuram ve Yaklaşımların Sosyalist Feminist Bir Eleştirisine Doğru, *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, s.431-445.
- <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/5870>
- Connell, R.W. (2015). *Erkeklikler*. Phoenix:Ankara.
- Evat, Y. (2017). *Hiçbiryer* Romanında Mekân. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 10, Sayı: 50, 90-96. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/setting-within-the-novel-hbryer.pdf>.

- Evat, Y. (2018). Hiçbiryer Romanında Konuşma Teması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:11, Sayı:59, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/speech-connection-in-novel-at-hbryer.pdf>.
- Göç, M. (2020). 20. yy. Amerikan Edebiyatında: Erkekler ve Erkeklikler. Palet:Konya.
- Günay-Erkol, Ç. (2018). İlet, Zillet ve Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki Seyri. *Toplum ve Bilim*, 145: 6-32.
- Gürbilek, N. (2012). *Kötü Çocuk Türk. Metis: İstanbul.*
- Işık, S. (2013). *The Changing Masculinity Identity: Changes in Upper-Middle Class Former Islamist Men after February 28. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi: İstanbul.*
- Köse, E. (2014). *Sessizliği Söylemek: Dindar Kadın Edebiyatı, Cinsiyet ve Beden. İletişim: İstanbul.*
- Köse Çal, E. (2021). "28 Şubat Edebiyatında 'Öteki'nin Değer ve Temsilleri", 11. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK), 20-21 Ağustos, Online Sunum. <https://www.ubaksymposium.org/index.php>.
- Kimmel, M. S. (1997). Masculinity as homophobia: Fear, shame and silence in the construction of gender identity. M. M. Gergen & S. N. Davis (Eds.). *Toward a new psychology of gender* içinde (s. 223–242). Taylor & Frances/Routledge.
- Messerschmidt, J.W.(2019). *Hegemonik Erkeklik: Formülasyon, Yeniden Formülasyon ve Genişleme. Özyeğin: İstanbul.*
- Özküralpli, İ. (2021). Biraz da "Erkeklerden" Konuşalım mı? Hegemonik Erkeklik Kavramının Feminist Bir Eleştirisi. *Moment:Hacettepe Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 8(2): 368-387.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Özyeğin, G. (2011). Arzunun Nesnesi Olmak: Romans, Kırılgan Erkeklik ve Neoliberal Özne. Cenk Özbay ve diğ.(eds), *Neoliberalizm ve Mahremiyet içinde* (s.151-179). Metis: İstanbul.
- Parla, J. (2004). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri. İletişim: İstanbul.*
- Sabancı, T. (2018). Fenomenolojik Bir Çalışma: Erkeklik ve Kimlik Çatışması, Türkiye'de Müslüman Erkeğin Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Sciences*, 2/2, Fall. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/41301/427000>.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. Metis: İstanbul.

Sönmez, A. (2020). Baba Yarası: Erkeklik, Yazarlık ve Uzlaşma. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı:41. <http://www.feministyaklasimler.org/sayi-41-sonbahar-2020/baba-yarasi-erkeklik-yazarlik-ve-uzlasma/>.

Şimşek, Y. (2018). Modernist Bir Roman Olarak *Hiçbiryer*. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (15), http://www.turukdergisi.com/Makaleler/58935693_21%20Y.%20c5%9e%c4%b0M%c5%9eEK%20180-208.pdf.

Yıldız, A. D. (2012). Fatma Barbarosoğlu'nun Hikâyelerine Yansıyan Kadın Kimliği . *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=4224>.

TR 61 Bölgesindeki İş İlanlarında Kadın İstihdamı

Women Employment in Job Advertisements in TR61 Region

Özlem Çetinkaya Bozkurt*, Funda Kıran**

Öz: Bu çalışmada, kadın çalışan istihdamına yönelik çıkan iş ilanlarının işe alım yapılacağı departmanlar, pozisyon seviyeleri, sektörler ile kadınlardan talep edilen tecrübe durumu, eğitim seviyesi, çalışma şekli ve eril/dişil özellikler saptanarak, toplanan verilerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Evren, Kariyer.net portalından ulaşılan TR 61 (Batı Akdeniz) bölgesindeki kadın çalışan arayan iş ilanları olarak belirlenmiş ve 10 Aralık 2019 -10 Ocak 2020 tarihleri arasında adı geçen sitede yer alan iş ilanları incelenmiştir. Toplam 28 ilan çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Nicel içerik analizinin gerçekleştirildiği çalışmada MAXQDA 18.0 programı kullanılmıştır. Sonuç olarak sadece kadın çalışanların talep edildiği ilanların incelendiği çalışmada, adayın sahip olması gerektiği kriterlerde eril özelliklere de ulaşılmıştır. Hatta üç adet ilanda hiç dişil özelliğe yer verilmediği aksine eril özelliklere yer verildiği tespit edilmiştir. Dişil özellikler arasında iletişim becerilerine sahip olmanın en çok aranan özellik olduğu dikkat çekmektedir. Bu özellik tüm pozisyon seviyelerinde ve eğitim düzeylerinde yer almaktadır. Kadınların özellikle turizm, sağlık, spor ve gıda gibi emek-yoğun sektörlerde istihdam edildiği tespit edilmiştir. İşe alımın yapılacağı pozisyonun daha çok pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanı olduğu görülmüştür. Estetik emeğin aranan önemli özelliklerden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın adayların tam zamanlı çalışma şeklinde istihdam edileceği tespit edilmiştir. Lise mezunu kadınların başvurabileceği daha çok ilanın olduğu gözlenmiştir. Çalışmada ayrıca dişil/eril özellikler ile eğitim seviyesi, pozisyon, departman ve sektör karşılaştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş İlanlarında Kadın, Erillik/Dişilik, Kariyer.net.

Abstract: The purpose of this study is to determine the departments, position levels, and sectors of the job advertisements that looks for solely women employees and experience, the level of education, working style and masculine / feminine characteristics which are demanded from women and comparing the data collected. In this direction, quantitative research method is used. Population is identified as job advertisements looking for female employees in the TR 61 (Western Mediterranean) region, which can be

* Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD, E-Posta: ozlemcetinkaya@mehmetakif.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-6218-2570.

** Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, İşletme Bölüm, Yönetim ve Organizasyon ABD, E-Posta: fkiran@mehmetakif.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-6456-2497.

accessed through Kariyer.net portal. The job advertisements posts on the mentioned portal between 10 December 2019 and 10 January 2020 were examined. A total of 28 advertisements were included in the scope of the study. The MAXQDA 18.0 program is used and content analysis is carried out. As a result of the study, even so, the study analyzes advertisements which looking for only female employees, masculine characteristics exist too in the criteria that the candidate should have. According to results, three advertisements which included to sample do not involve any feminine features while they have masculine features. When searching the most wanted feature, communication skill draws attention. This feature is available at all position levels and education levels. The research shows that women are employed in labor-intensive sectors such as tourism, health, sports and food. The position to be recruited is mostly related to salesperson accounting personnel, cashier etc. are found. Aesthetic labor is one of the important features sought in job advertisements. Female candidates will be employed in the full-time work. There are more job advertisements for high school graduate women to apply. In the study, feminine/masculine traits with education level, position, department and sector comparison results are expressed.

Keywords: Women in Job Advertisements, Masculinity/Femininity, Kariyer.net.

Summary

Job advertisements have always been an interesting and important source of data due to presenting employers' practices in terms of equality. With these advertisements, employers announce the qualifications of employees they need for the labor market. These announcements make gender-based assumptions and biases in job advertisements apparent. Job advertisements often seem gender neutral and structured to provide equal job opportunities for both sexes. However, when examined carefully, some expressions reflecting gender stereotypes containing feminine/masculine features are noticed.

Decomposition theories of labor markets are the goods on understanding gender inequality in the labor market. Feminist theory of economics, explains the disadvantaged position of women in the labor market by basing it on the "male-dominated system" and "women's position in society and family". The theory deals with professional stratification in two dimensions. One of these dimensions is horizontal stratification which is defined as the separation of occupations as "women's jobs" and "men's jobs". The other dimension is vertical stratification which is identified as the fact that men and women in the same profession occupy different job positions. While men dominate the upper levels such as management and administration, women work as blue-collar workers in less paid, monotonous occupations (Parlaktuna, 2010: 1220). Another theory developed to explain the development and differentiation process of the gender is the gender schema theory. According to gender schema theory, there are socio-cognitive schemas related to gender roles and individuals gain masculine or feminine roles with the effect of these schemas. In almost all cultures,

feminine and masculine characteristics are determined, and the place, jobs and activities of women and men in society have been separated. By taking into account the differences between the two genders, the individual creates his own identity and act according to schemas that are suitable for his or her gender (Bem, 1981). These schemes exist in business life like the private lives.

Ersoy Yılmaz and Çetinel (2019) refer to the personality traits and behavior patterns that are deemed appropriate for men and women in the social structure within the framework of the "masculinity/femininity" phenomenon in their study. In other words, they examine gender characteristics and created schemes with the help of the literature review (Hancock et al., 2014: 87; Ridgeway, 2011: 103; Moss-Racusin et al., 2010: 141; Powell et al., 2002: 181-182; Sargut, 2001: 175). According to their schemes; individual characteristics such as "passive, benign, cheerful, inclined to cooperate, avoiding competition, able to empathize" are pretended to be as feminine qualities and behaviors. On the other hand; individual characteristics such as "result-oriented, competitive, ambitious, active, rational, analytical, leader" are classified as masculine qualities and behaviors.

This study aims at determining the departments, position levels, sectors of the job advertisements which only look for women employees, work experience, the level of education, working style and masculine / feminine characteristics which are demanded from women and comparing the data collected. In determining the masculine/feminine characteristics, the classification carried out by Ersoy Yılmaz and Çetinel (2009) is taken into account. Quantitative research method is used and the content analysis is carried out. Population is determined as job advertisements which looking for female employees in the TR 61 (Western Mediterranean) region in Kariyer.net portal. The broadcasted job advertisements on the mentioned source between 10 December 2019 and 10 January 2020 are examined. It is seen that 1339 job advertisements have been published during this period. Among 1339 job advertisements, advertisements who has "female employee" restriction are identified and total of 28 advertisements are included in the scope of the study. The MAXQDA 18.0 program is used in the study.

As a result; masculine characteristics are found in advertisements seeking only female employees. In addition to that, there are three advertisements which have masculine features even if they do not demand feminine features. This means that even employers seeking only women employees, demanded masculine features dominantly. Among the feminine traits, having communication skills is the most desired feature and this skill is demanded at all position and education levels. Also; women are employed in labor-intensive sectors such as tourism, health, sports and food. High density in the preference of high school graduates are determined.

Employers looking for women mostly wants them for full-time work as working type, customer relations as department and salesperson accounting personnel, cashier etc. as position.

When the education level and feminine characteristics are examined together, it is observed that half of the advertisements seeking female employees with high school and university degrees refer to teamwork, aesthetic labor and human relations. On the contrary, when the masculine characteristics are analyzed with the education level, it is seen that the managerial characteristics are found in most of the advertisements seeking primary and associate degree graduates, and that half of the advertisements seeking university graduates demand result-oriented employees.

Also, it is stated that; advertisements which seek high school graduates have fewer masculine features; advertisements which seek associate's degree graduation have more masculine features. Also results show that the masculine characteristics are found to be higher than the female characteristics in the advertisements seeking primary education and associate degree graduates. Consequently; no linear trend is found in the relationship between education level and masculine/feminine characteristics.

When handle the position and feminine traits together; it is determined that almost all of the advertisements looking for civil servants/experts give importance to human relations, and two of the three advertisements looking for a manager also give importance to aesthetic labor. In the relationship between masculine characteristics and position, it is seen that having managerial characteristics stands out in most of the job advertisements for civil servants/experts. In two of the three managerial positions, the demand for results-oriented and leadership traits is determined. When the masculine features are compared to the positions, it is determined that the position that demands the most masculine features is civil servant/expert, and even masculine features are coded more than feminine features in officer/expert and manager advertisements. In other words, masculine features are highly desirable in higher-level positions. In the same way; the least masculine traits are searched positions which can be defined low position level like salesperson accounting personnel, cashier etc.

When the masculine and feminine characteristics in the advertisements are examined with departments, it is determined that the ratio of feminine characteristics to the number of advertisements is the highest in the cleaning department, the least in the accounting department. Also; when the ratios of the masculine characteristics according to the number of advertisements are examined, it is determined that the ratio of the masculine characteristics to the number of advertisements is the highest in the production, the least public relations and cleaning departments (zero features). Here; the dominance of women demand in the cleaning department draws attention.

According to the sectors, feminine and masculine characteristics are also taken into account. When the features included in the research are compared to the number of advertisements, the feminine features are mostly in the sports sector and the least in the advertising sector (zero features) on the other hand, masculine features are included in the criteria sought mostly in the energy sector and least in the mining and education sector. It is determined that the masculine trait is more demanded than the feminine trait in the cosmetics, food and beverage, advertising, agriculture and energy sectors.

In this research, the most important constraint is time. Because of that constraint, the scope of the research is limited with job advertisements which are posted by businesses in TR 61 region. So; studies which are used quantitatively and qualitatively differentiated data can be carry out. These kind of researches will provide the opportunity to reach healthier and generalizable results. In addition, examining the advertisements seeking only male/female employees or the advertisements without gender discrimination in terms of countries with different gender schemes will also provide more detailed information on gender schemes. In addition, improving communication skills can be suggested to women who are considering to take a part in the the workforce.

Giriş

Eşitsizlik; ekonomide, toplumda, eğitimde aslında farklı bir ifadeyle hayatın her alanında bireylerin karşılaştığı bir husus olmuştur. Dolayısıyla eşitlik modern toplumlardaki en önemli değer olarak kabul edilmektedir (Fettahlıoğlu ve Demir, 2014). Akraba kayırmacılığının (nepotizm), eş-dost kayırmacılığının (kronizm), siyasal kayırmacılığın (partizanlık/patronaj), hizmet kayırmacılığının, oy ticaretinin (Logrolling), lobicilik (Lobbying) kayırmacılığının literatürde araştırıldığı ve birçok kişi tarafından işletmelerde varlığına inanıldığı düşünüldüğünde günümüzde gerçekten eşitlik mevcut mu? sorusu akla gelmektedir. Son yıllarda yüksek nitelikli insan kaynağı üzerinde durulduğu ve özellikle bilgi işçiliğine ve entelektüel sermayeye verilen önemin, insanı en önemli üretim faktörü haline getirdiği düşünüldüğünde (Yelboğa, 2008) bu sorunun yanıtının evet olması beklenmektedir fakat gerçek durum yapılacak araştırmalarda aranmalıdır. Peki, eşitliğin mevcudiyeti nasıl anlaşılır? İş ilanları, işverenlerin eşitlik konusundaki uygulamalarını sunan ilginç ve önemli bir konudur. İşverenler gereksinim duyduğu çalışanları ilanlar aracılığıyla iş gücü piyasasına duyururlar. Böylece bu iş ilanları işletmelerin değerlerine dayalı varsayımların ve ön yargıların açık bir ifadesi olarak bir kanal görevi görürler. Bir başka ifadeyle iş ilanları, bir örgütün “adil işe alım uygulamalarına bağlılığı ve bunların benimsenmesi” konusunda özellikle iyi birer göstergedirler. Seçme işlemiyle verilecek olan kararın doğruluğu işe

alınan kişi ile ilgili olmasının yanında tüm örgütü de etkileyebilecek güçtedir. Özellikle yönetim kademesinde seçme işlemi gerçekleşirken daha da belirginleşen etkide iş için uygun niteliklere sahip personelin istihdamı, bu kişinin diğer personellere, yaptığı işe ve örgüte karşı geliştirdiği tutum ve davranışları olumlu ve yapıcı yönde iken, yanlış bir tercih, çoğunlukla huzursuzluğa, moral bozukluğuna ve nihayetinde işten ayrılma talepleri nedeniyle yüksek personel devir oranının oluşmasına neden olmaktadır (Yelboğa, 2008). Bu doğrultuda ayrımcılığa gitmeden bireylerin yetenekleri doğrultusunda kararların verilmesi son derece kıymetlidir. Bu düşünce temeline dayandırılan çalışmada eşitsizlik kaynaklarından biri olarak ortaya çıkabilecek cinsiyet farklılıkları dikkate alınmıştır. Kadınların iş gücü piyasasında ayrımcılığa maruz kaldıkları konuları belirlemek üzere yapılan çalışmalar daha çok performans değerlendirme, kariyer gelişimi, eğitim fırsatları, ücretlendirme gibi insan kaynakları fonksiyonları çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Hâlbuki çalışmalar (Demir, 2011; Sayar, 2008; Bennington, 2007; Ersoy Yılmaz ve Çetinel, 2019) iş gücü piyasasında kadınların en çok işe alım sürecinde ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen çalışmada işletmelerin konuyla ilgili olarak iş ilanlarının irdelenmesi amaçlanmıştır.

İş ilanları, genellikle her iki cinsiyete de eşit olacak şekilde oluşturulmuş görünürler. Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu ilanlarda çoğu zaman dişil/eril özellikler içeren cinsiyetçi kalıp yargılarını yansıtan ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bundan ötürü iş ilanları işletmelerin cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili politikalarının nasıl olduğu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye'deki işverenler, kadın çalışanların evlendiği veya çocuk sahibi olduğu zaman işi bırakacakları ya da evdeki sorumluluklarından ötürü işe odaklanamayacakları gibi ön yargılara sahip olabilmektedirler. Bu ön yargılar neticesinde kadınların çalışma hayatında erkekler kadar güvenilir olamayacağı düşüncesi oluşmaktadır (Palaz, 2003: 94). Konuyla ilgili literatür incelendiğinde özellikle işe alım sürecinde cinsiyet ayrımcılığı konusunda bazı çalışmaların (Glick, vd., 1988; Şeşen, 2006; Cindoğlu ve Durakbasa, 1996, Özen Kutanis ve Çetinel, 2016; Kuhn ve Shen, 2013; Gaucher, Friesen ve Kay, 2011; Emre, 2010; Ersoy Yılmaz ve Çetinel, 2019; Ünlü, 2010; Çelik ve Altıntaş, 2017) yapıldığı dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra konuyla ilgili güncel bilgi sağlayacak dokümanın çok olmaması bu çalışmanın gerçekleşmesine teşvik etmiştir. İş ilanlarındaki cinsiyet eşitsizliğinin irdelenmesini esas alan çalışmada ayrıca söz konusu ilanlarda kadınların tercih edildiği departmanların, pozisyon seviyelerinin, sektörlerin, tecrübe durumunun ile kadınlardan talep edilen eğitim seviyesinin, çalışma şeklinin ve eril/dişil özelliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Cinsiyet ayrımcılığı yapılmadan kişi-çevre uyumuna değinerek gerçekleşmesi gereken seçim sürecinde üstü kapalı bir şekilde gerçekleştirilen eşitsizliğin irdelenebilmesi için özellikle toplumsal düzlemde farklı cinsiyetlere uygun olarak düşünülen

kişilik özelliklerini ve davranış kalıplarını sunan eril/dişil özelliklerin üzerinde durulması bu çalışmada önemsenmektedir. Ayrıca araştırmada dişil/eril özellikler ile eğitim seviyesi, pozisyon, departman ve sektör karşılaştırmaları gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Bireylerin doğuştan var olan biyolojik, fizyolojik ve genetik özelliklerine göre farklılıkları dikkate alınarak yapılan sınıflandırma cinsiyet (sex) olarak tanımlanmaktadır (Coşkun ve Özdilek, 2012: 32). Fakat cinsiyetin tanımı çeşitli bilim dalları tarafından incelendiğinde farklılaşmaktadır. Genetik, somatik, psikolojik ve toplumsal açılarından incelenen cinsiyet kavramı beraberinde farklı cinsiyet türlerini ve tanımlarını ortaya çıkarmıştır (Kaypak, 2013: 78).

- Genetik cinsiyet: Biyolojik bakış açısıyla anne ve baba tarafından genetik yollarla çocuğa aktarılan cinsiyeti ifade etmektedir. Bireyler biyolojik olarak anatomik ve hormonal değişimlere göre kadın ve erkek şeklinde farklı iki cinse ayrılmaktadırlar.
- Somatik cinsiyet: Bireylerin dışarıdan nasıl görüldüğü ile ilgilidir. Bireylerin bedenlerinde ve seslerindeki farklılıklar somatik cinsiyetin ayrışmasında etkili olan farklılıklardır.
- Psikolojik tabanlı cinsiyet: Bireyin kendisiyle ilgili algısı doğrultusunda değişen cinsiyet türüdür. Birey; kadın veya erkek cinsiyetlerinden herhangi biri ya da bir başkası şeklinde hissedebilir. Bireylerin hissiyatları doğrultusunda cinsiyet belirlenir.
- Toplumsal cinsiyet: Toplum tarafından erkeklik ve kadınlık kavramlarına yüklenen anlamla ilişkili olan cinsiyet türüdür (Kaypak, 2013: 78).

Bu çalışmada da daha çok cinsiyet; genetik ve toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınacak ve iş gücüne katılım konusu irdelenecektir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet kavramını detaylandırmak yerinde olacaktır. Toplumsal cinsiyet kavramı her ne kadar farklı kültürlerde benzer yapı gösterse de kültürlere göre şekillenmekte ve değişmektedir (Eagly ve Wood, 1999; Krumov ve Larsen, 2013). Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürü farklı cinsiyetlerin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğine dair beklentileri içerisinde barındırmaktadır. Bu beklentiler doğrultusunda toplumsal cinsiyete dair süreç doğumla başlamaktadır (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Aile ve toplum çocuk doğar doğmaz toplumsal cinsiyete göre çocuğu yetiştirmeye başlar (Saraç, 2013). İnsan genetik cinsiyetiyle doğmakta ancak yetiştirilirken, sosyalleşme süreciyle birlikte toplumun cinsiyetlerine özgü beklediği rollere göre kız veya erkek çocuk olmaktadır (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Rollerin edinimi Ralf Dahrendorf gibi genel rol teorisi savunucularına göre toplumsallaşma veya içselleştirme aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu öğrenme; çocukların ebeveynleri ve toplumdaki diğer bireyler tarafından cinslerine uygun davranış göstermeleri sonucu pekiştirme, cinslerine uygun olmayan davranışlar sonucu ise cezalandırmayla veya çocukların güçlü ve önemli gördükleri bireyleri (daha

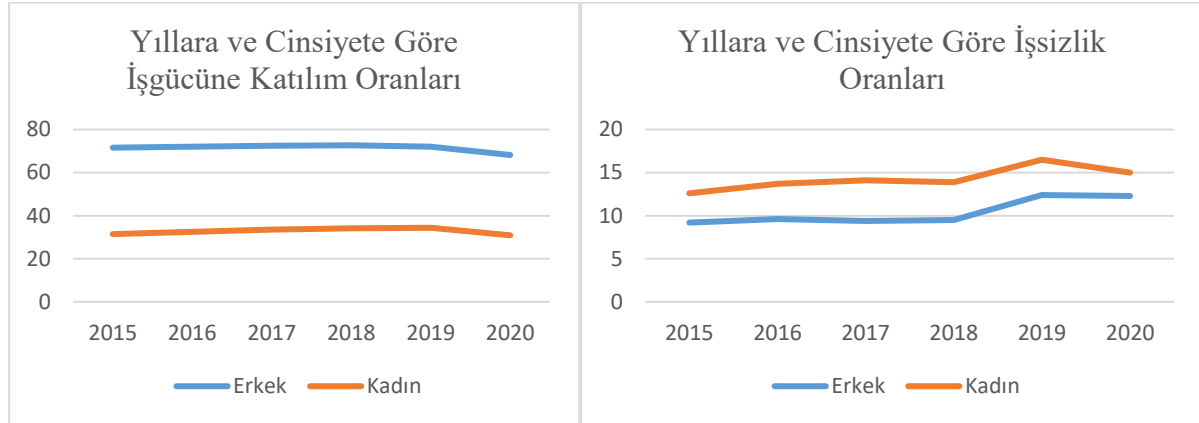
çok kendileriyle aynı cinsten anne – babayı) taklit etmesiyle kazanılmaktadır. Bilişsel kurama göre ise çocuklar öncelikle kendi cinsel kimliklerini ardından diğerlerini öğrenmektedirler. Kendi cinsel kimliklerini öğrendikten sonra kendi cinslerine ait kalıplaşmış tutumları ve bu tutumlara uygun davranması gerektiğini anlamaktadırlar. Tüm bu sürecin ardından bireyler toplumsal cinsiyete uygun davranışlar sergileyebilmekte ve uygun cinsiyet rolü ön yargılarını öğrenebilmektedirler (Vatandaş, 2007). Bu süreçte erkeklere uygun görülen davranışlar erkeksi (maskülen), kadınlara uygun görülen davranışlar ise kadınsı (feminen) olarak adlandırılmaktadır (Dökmen, 2004).

Konuyla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse, erkekler için “erkekler ağlamaz, erkekler bozulmaz makinelerdir, onlar güçlüdürler, erkek değil mi; tabi ki ailesini geçindirecek, erkek dediğin çapkın olur” şeklinde kalıp yargılar mevcuttur (Akın, 2007). Bu doğrultuda erkekler yetiştirilirken dayanıklı, asi ve dışa dönük olacak şekilde davranılır. Kadınlar yetiştirilirken ise içe dönük, ağırbaşlı, söz dinleyen, duyarlı, sıcak, kibar, hassas, kırılgan, cesur, dayanıklı olmayan, daha duygulu, fedakâr olması için teşvik edilir (Saraç, 2013). Ayrıca, kadına “Eksik etek, saç uzun aklı kısa” gibi sıfatlar yüklenebilmekte ve “kadın okumasa da olur, kadının esas görevi anneliktir, kadın ailenin namusudur” gibi kalıp yargılar oluşmaktadır. Bu yargılar kadınların eğitim, çalışma gibi haklarını kısıtlamakta ve namus kisvesi altında işlenen cinayetlerde görüldüğü gibi kadının yaşam hakkı bile elinden alınmaktadır (Akın, 2007). Sonuçta; kadının en önemli rollerinin ailenin duygusal ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve ev işlerini yapmak iken; erkeğin rollerinin evin geçimini sağlamak, ailenin reisi ve karar veren kişi olduğu anlaşılmaktadır (Krumov ve Larsen, 2013). Bu doğrultuda iş-meslek alanında kadınlar için uygun görülen işler hosteslik, öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik, temizlikçilik gibi işler iken kadınlara çoğunlukla politikacı, lider ya da yönetici olma şansı daha az verilir. Öte yandan erkekler için özerklik ve rekabetin yoğun olduğu işler ön plana çıkar (Saraç, 2013).

Türkiye’de İş Gücünde Kadın

Türkiye’de yıllara ve cinsiyete göre iş gücüne katılım ve işsizlik oranları ülkedeki iş gücünde kadının yeri hakkında büyük oranda bir portre çizmektedir. Konuyla ilgili 2015-2020 yıllarına dair verileri içeren Şekil 1 incelendiğinde kadınların işgücüne katılım oranının erkeklere göre oldukça düşük olduğu ve işsizlik oranının ise erkeklere göre yüksek olduğu görülmektedir (TÜİK, 2022). Kadınların 2020 yılı işsizlik oranı %14,8 iken erkeklerde bu oran %12,4’tür. 2021 yılında ise kadınların işsizlik oranı %14,7 iken erkeklerin %10,7 olmuştur (TÜİK, 2022a). Bu istatistikler kadınların erkeklere oranla iş bulmakta daha fazla zorlandığını göstermektedir. İstihdam sonuçları incelendiğinde ise erkeklerin istihdam edilme oranlarının kadınlara kıyasla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2020 yılında kadınların istihdam oranı %26,2;

erkeklerin %59,4 iken 2021 yılında kadınların istihdam oranı %28; erkeklerin %62,8'dir. Kayıt dışı çalışma ise tüm sektörlerde çoğunlukla kadınlarda daha fazla yaygındır (Füle, 2013).

Şekil 1. Yıllara ve Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım ve İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statistics 2021

İş gücü durumu sektöre göre incelendiğinde de her iki cinsiyet için hem 2020 hem de 2021 yılında istihdam edilme oranı en fazla hizmet sektöründe; en az inşaat sektöründedir. Hizmet sektöründe her ne kadar her iki cinsiyetin de istihdam oranları yüksek olsa da kadınlar, erkeklere göre daha yüksek çalışma oranına sahiptir (TÜİK, 2022a).

Türkiye’de bölgeler açısından istihdam konusu ele alındığında 2020 yılında en yüksek istihdam oranının %50,9 ile TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) bölgesinde, en düşük istihdam oranının ise %26,0 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesinde gerçekleştiği görülmüştür. Bölgeler ve cinsiyet konusu birlikte dikkate alındığında en yüksek kadın istihdam oranının, %34,7 ile TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bölgesinde, en yüksek erkek istihdam oranının %67,9 ile TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) bölgesinde gerçekleştiği saptanmıştır. En düşük istihdam oranının ise iki cinsiyet için de aynı olduğu görülmüş ve kadınlarda %12,6, erkeklerde %40,4 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) bölgesinde işsizlik oranı %9,3-11,9; istihdam oranı %47,7-52 ve iş gücüne katılım oranı %52,2-57,3 arasındadır. İstatistikî bilgiler incelendiğinde bölgenin diğer bölgelere oranla düşük işsizlik oranına ve yüksek istihdam ve iş gücü katılım oranı mevcuttur (TÜİK, 2022a).

Eğitim durumuna göre istihdam verileri de 2020 yılında kadınların eğitim seviyesindeki yükselmeye birlikte iş gücüne katılım oranlarının da arttığını göstermektedir (TÜİK, 2022b). Ticaret hakkında fazla bilgi sahibi olmamaları da kadınların iş olanaklarını kısıtlayan etmenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Ersoy ve Şengül, 2002: 65). İşgücüne katılım oranı, okuryazar olmayan kadınlarda %12,4, lise altı eğitimli kadınlarda %24,1, lise mezunu kadınlarda %29,9,

mesleki veya teknik lise mezunu kadınlarda %37,0 ve yükseköğretim mezunu kadınlarda %65,6'dır (TÜİK, 2022b). Keza yapılan çalışmalar da kadınların eğitim durumuyla kadın istihdamı (Kızılgöl, 2012; Günday,2011) ve kadınların çalışma isteği (Ekinci Hamamcı, Şahinoğlu, Koruk ve Özdemir, 2017) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Düşük eğitim seviyesi ayrıca kadınların vasıflı ve güvenceli işlerde çalışamamasına ve bu doğrultuda düşük ücretlerde çalışmak zorunda kalmasına sebep olmaktadır (Bürgin ve Çınar, 2015: 51) Ücret düzeyleri incelendiğinde de kadın çalışanların erkek çalışanlara oranla ücretlerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu oran ülkelere göre farklılaşsa da kadınların kazancı genellikle erkeklerin kazancının yarısı ile dörtte üçü arasında değişmektedir (Yıldız, 1985). Ek olarak sunulan yükselme olanakları açısından da cinsiyetler birbirlerinden farklılaşmaktadır. Kadın çalışanların yükselmek için elde ettikleri fırsatlar erkeklere göre daha sınırlı olmaktadır. Kadınlar; yönetici, karar alıcı, düzenleyici ve sorumluluk gerektiren işleri üstlenen kişi konumundan ziyade, alınan kararları uygulayan, başkaları tarafından yönetilen, verilen emirleri yapan kişi olarak görülmektedir (Yıldız, 1985).

Çalışma şekli dikkate alındığında; yarı zamanlı çalışanların istihdam içindeki oranı 2020 yılında kadınlarda %19,5, erkeklerde ise %9,3'tür (TÜİK, 2022b). Türkiye'deki ataerkil toplumsal değerler sonucunda; kadının çocuk ve yaşlı bakımı ile ev işlerinden sorumlu olduğu ve ev dışında çalışmasının olumsuz bir tutum oluşturduğu şeklinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Eyüpoğlu ve arkadaşları (2000: 107) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da, çalışma yaşamına ara veren kadınların %55'inin işten ayrılma nedeninin çocukları veya ailesi olduğu, çocuğu olduktan sonra ayrılan kadınların %77'sinin çocuğunu bırakacağı yer bulma sıkıntısı yüzünden ayrılmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların ancak yarı zamanlı çalışma şeklinde iş hayatında var olabildiği algısını oluşturmaktadır.

Tüm bu veriler Türkiye'de kadının iş hayatına katılımının sınırlı olduğunu ve geleneksel toplumsal değerlerin (Ay, 2012: 324) sosyal ve kültürel etkenlerin, eğitimin, kentleşmenin, medeni durumun, ekonomik koşulların (T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası 2009: 3-4) kadının iş gücüne katılım oranını etkilediğini göstermektedir. Bu özelliklerin yanında iş dünyasında var olan cinsiyet eşitsizlikleri de kadınların iş hayatında varlıklarını sürdürmemelerinin bir nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

İşgücü piyasasındaki cinsiyet eşitsizliğinin anlaşılmasında iş gücü piyasalarının ayrıştırma teorileri oldukça faydalıdır. Feminist iktisat veya cinsiyete dayalı teoriye göre kadınlar erkekler tarafından işgal edilen sanayide düşük oranda ve düşük gelirle istihdam edilirken evde ücretsiz ekonomik aktivitelerin en büyüğünü üstlenmektedir (Eroğlu ve İşler, 2004: 66-67). Feminist iktisat

teorisi de iş gücü piyasasında kadının dezavantajlı durumunu “erkek egemen sisteme” ve “kadının toplum ve aile içindeki pozisyonuna dayandırarak açıklamaktadır. Söz konusu teori, mesleki katmanlaşmayı iki boyutta ele almaktadır. Bu boyutlardan ilki yatay tabakalaşma olup mesleklerin “kadın işleri” ve “erkek işleri” olarak ayrılmasını ifade etmektedir. Diğer boyut ise dikey katmanlaşmadır ve aynı meslekteki kadın ve erkeklerin farklı iş pozisyonlarında yer alması olarak tanımlanmaktadır. Erkekler daha çok müdür, şef gibi üst kademelerde yer alırken kadınlar daha az para kazanılan, tekdüze mesleklerde mavi yakalı işçiler olarak çalışmaktadırlar (Parlaktuna, 2010: 1220).

Toplumsal cinsiyet kavramında cinsiyetlerin gelişimi ve farklılaşma sürecini açıklamak üzere geliştirilmiş bir diğer kuram da toplumsal cinsiyet şeması kuramıdır. Toplumsal cinsiyet şeması kuramı, cinsiyet rolleriyle ilgili toplumsal-bilişsel şemalar olduğunu ileri sürmektedir. Bireyler bu şemalar doğrultusunda erkeksi ya da kadınsı roller kazanmaktadırlar. Kurama göre sahip olunan roller doğrultusunda da şemalara uygun şekilde davranılması gerektiği hissedilmektedir. Neredeyse tüm kültürlerde kadınsı ve erkeksi özellikler belirlenmiştir. Bu özellikler doğrultusunda, kadın ve erkeğin toplumdaki yeri, işleri ve faaliyetleri ayrıştırılmış ve tanımlanmıştır. Kültüre uygun olarak yetiştirilen çocuklar da yetiştirilme tarzı, sosyal öğrenme ve model alma yoluyla kadınlığı ve erkekliği benimseyerek öğrenmektedirler. Bu öğrenme sürecinde birey iki cinsiyet arasındaki farkları dikkate alarak kendi kimliğini oluşturur ve kendi cinsiyetine uygun olan şemalarla hareket ederek benliğini oluşturmaya çalışır (Bem, 1981). Bu şemalar bireylerin özel hayatlarında varlığını sürdürdüğü gibi iş hayatına da etkili olacaktır.

Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile işletmelerin iş ilanlarında kadınların tercih edildiği departmanlar, pozisyon seviyeleri, sektörler, tecrübe durumu ile kadınlardan talep edilen eğitim seviyesi, çalışma şekli ve eril/dişil özelliklerin saptanması ve toplanan verilerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışma ile sadece kadın eleman arayan iş ilanlarına ilişkin somut kanıtların ortaya konması düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

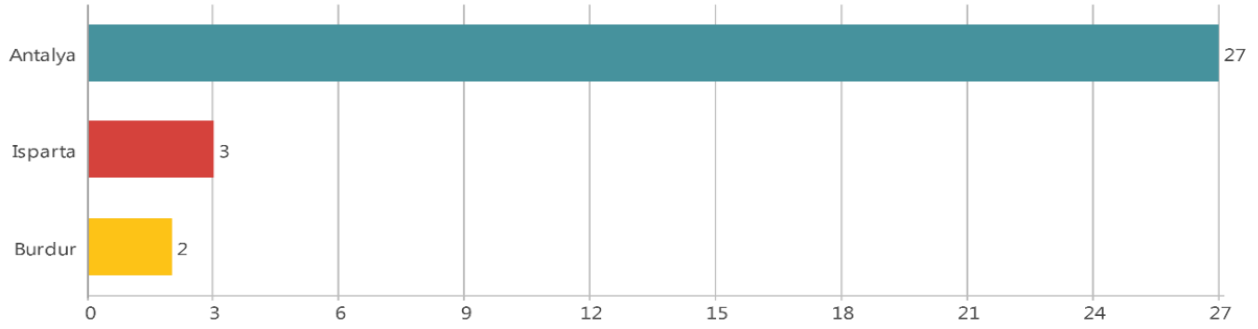
Araştırmada daha yansız veri toplama imkânı vereceğine inanılması dolayısıyla iş ilanlarının incelenmesi tercih edilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde nicel içerik analizinden yararlanılan çalışmada ilk olarak “Kariyer.net” sitesinde TR 61 bölgesinde kadın çalışan arayan iş ilanları kayıt altına alınmıştır. Daha sonra birbiri ile benzerlik gösteren veriler aynı kavram altında toplanarak kodlama işlemine başlanmıştır. Ardından oluşturulan kodlar ve konuyla ilgili literatür

dikkate alınarak kategoriler belirlenmiş ve ilgili kodlar kategoriler altında toplanmıştır. Son olarak ise kodlar ve kategorilerin sayısal üstünlüğü dikkate alınarak bulgular tanımlanmış ve yorumlamalar yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242-252). Eril ve dişil özelliklere dair kategorilerin belirlenmesinde Ersoy Yılmaz ve Çetinel (2019) tarafından gerçekleştirilen “erillik/dişilik” olgusu çerçevesinde toplumsal düzlemde kadınlara ve erkeklere uygun görülen kişilik özelliklerine ve davranış kalıplarına atıfta bulunarak sınıflandırma yaptıkları çalışma dikkate alınmıştır. Ersoy Yılmaz ve Çetinel (2009) iş ilanlarını incelemiş oldukları çalışmalarında, literatür taramasından (Hancock vd., 2014: 87; Ridgeway, 2011: 103; Moss-Racusin vd., 2010: 141; Powell vd., 2002: 181-182; Sargut, 2001: 175) yararlanarak “edilgen, yumuşak huylu, güler yüzlü, işbirliğine meyilli, rekabetten kaçınan, empati kurabilen” gibi birey özelliklerini dişil nitelikler ve davranışlar olarak; “sonuç odaklı, rekabetçi, hırslı, etken, rasyonel, analitik, lider” gibi birey özelliklerini ise eril nitelikler ve davranışlar olarak sınıflandırmışlardır. Ersoy Yılmaz ve Çetinel (2019)’in sınıflandırmasının önemsendiği çalışmada verilerin analizinde MAXQDA 18.0 programı kullanılmıştır

Araştırmanın Veri Kaynağı

Çalışmanın veri kaynağını Türkiye’nin ilk istihdam platformu olan Kariyer.net¹ portalından ulaşılan TR 61 bölgesindeki iş ilanları oluşturmaktadır. Gelişmişlik düzeyi ve istihdam oranı yüksek olan bölgelerdeki ilanlar önemsenmiş ve Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE)’ne göre 1. Kademe yer alan bölgeler (Acar vd., 2019) arasından istihdam oranı en yüksek olan TR 61 bölgesi (TÜİK, 2018) tercih edilmiştir. Ayrıca bölgenin sosyal ve ekonomik statü açısından tüm gelir gruplarını içinde bulundurması ve Türkiye geneline yansıtılabilecek sosyo-ekonomik özelliklere sahip olması da tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu doğrultuda 10 Aralık 2019 -10 Ocak 2020 tarihleri arasında adı geçen sitede yer alan iş ilanları nicel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Söz konusu dönemde yayınlanan 1339 iş ilanı olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan ilanlar arasında “kadın” çalışan kısıtı bulunan işletmeler tespit edilmiş ve toplam 28 ilan saptanmıştır.

¹ Kariyer.net 1999’dan bu yana faaliyet gösteren, veri tabanında 25 milyonu aşkın özgeçmiş bulunduran ve 94 binin üzerinde şirket için ihtiyaç duyduğu iş gücünü temin etmeye çalışan Türkiye’nin en büyük istihdam platformudur.

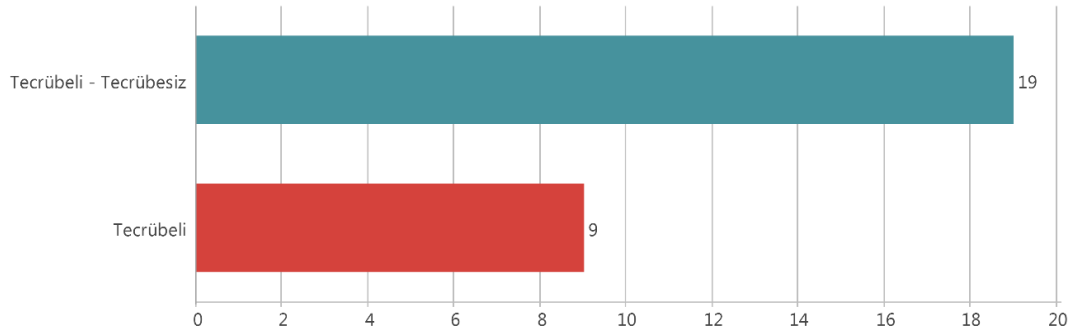

Şekil 2. İlanların Şehirlere Göre Dağılımı

Şekil 2 incelenen ilanların illere göre dağılımını göstermektedir. Şekle göre Antalya'dan 27, Isparta'dan 3 ve Burdur'dan 2 işletmenin kadın çalışan aradığı görülmektedir. Araştırma kapsamında 28 ilan incelenirken grafikte toplam 32 ilan bulunmasının sebebi ise ilan sahibi işletmelerin birden fazla şehirde faaliyet göstermesi ve ilanlarında birden fazla şehirde çalışan arayışında bulunmasıdır.

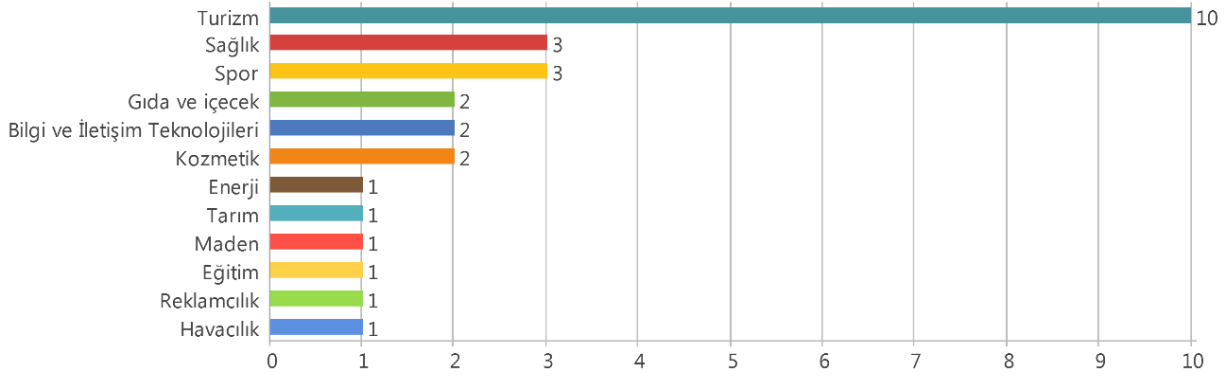
Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında özellikle kadın istihdamını tercih eden; TR 61 bölgesinde faaliyette bulunan işletmelerin ilanları incelenmiştir.

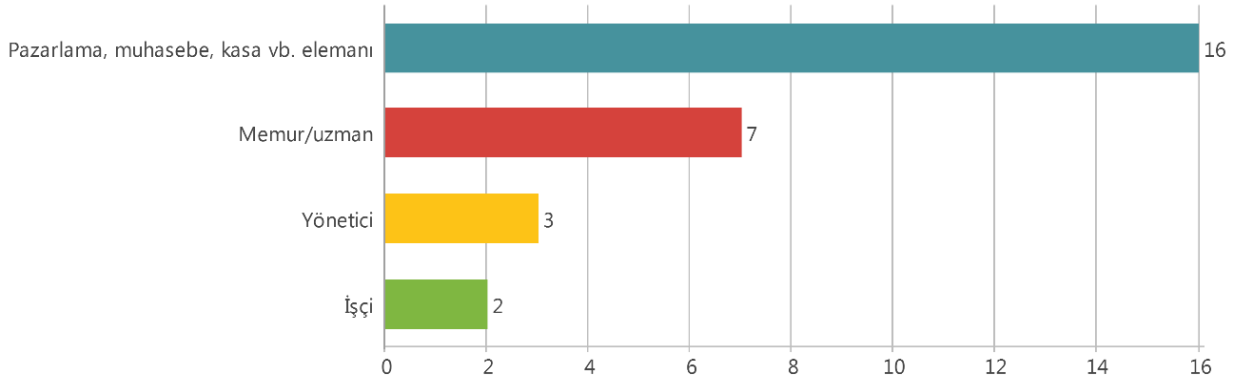
Şekil 3. İlanlarda Talep Edilen Tecrübe Durumu

İlanlarda belirtilen tecrübe durumu Şekil 3'te gösterilmektedir. Şekle göre ilanlardan 9 tanesi tecrübeli eleman tercih etmektedir. 19 tanesi ise hem tecrübeli hem de tecrübesiz adayların başvurabileceğini belirtmiştir.

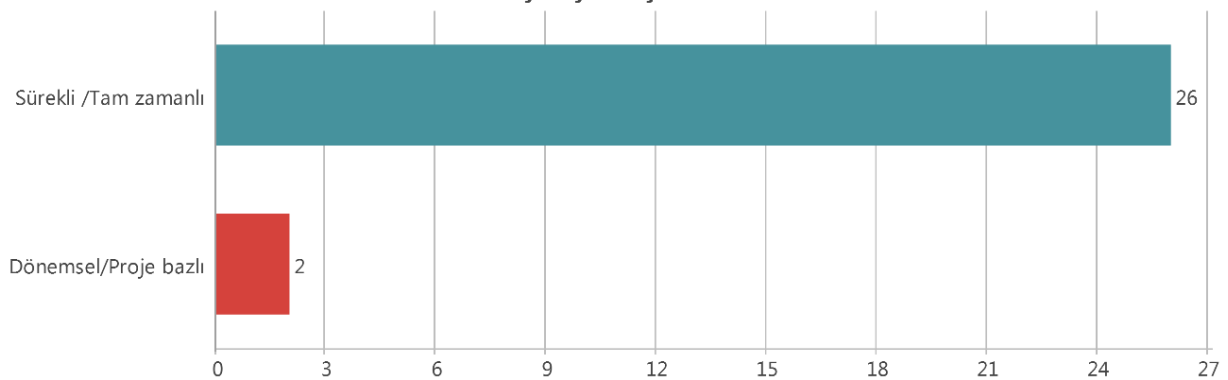
Şekil 4. İlanı Veren İşletmelerin Sektörleri

İlanlarda bulunan sektör bilgisi Şekil 4’te verilmiştir. İlanların sektör sıralamasına bakıldığında en fazla turizm sektörünün (10 ilan) yer aldığı görülmüştür. Bunu sırasıyla sağlık (3 ilan), spor (3 ilan), gıda (2 ilan), bilgi ve iletişim (2 ilan), kozmetik (2 ilan) ve diğer sektörler takip etmektedir.

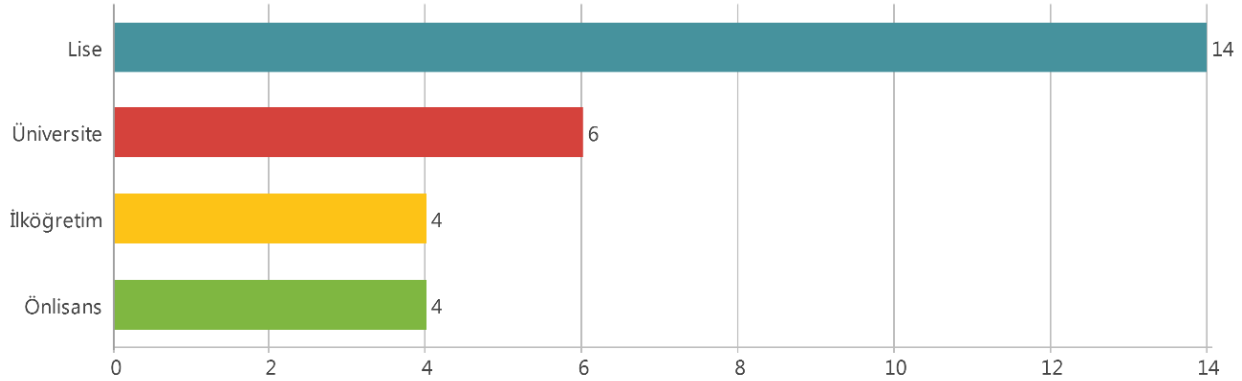
Şekil 5. İlanın Pozisyon Seviyesi

İş ilanlarında aranan pozisyon seviyeleri incelendiğinde ise (Şekil 5) en fazla “pazarlama, muhasebe vb. elemanı” (16 ilan) ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Ardından sırasıyla “memur/uzman” (7 ilan), “yönetici” (3 ilan) ve “işçi” (2 ilan) pozisyonlarında kadın çalışan aranmaktadır.

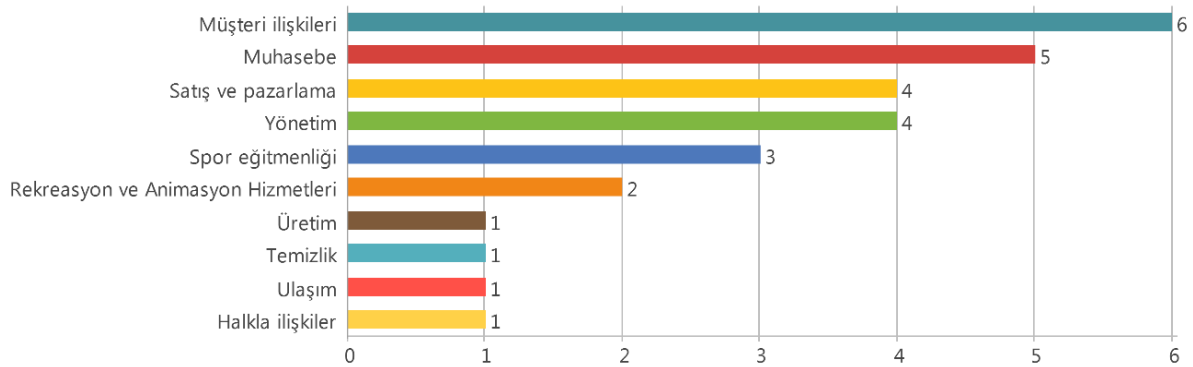
Şekil 6. İlanlarda Talep Edilen Çalışma Şekli

İlanlarda talep edilen çalışma şekli Şekil 6’da sunulmuştur. Şekil 6 incelendiğinde hemen hemen tüm ilanlarda (26 ilan) “sürekli/tam zamanlı” çalışma şekli ihtiyacı olduğu görülmüştür. Sadece 2 ilan dönemsel/proje bazlı kadın çalışan aramaktadır.

Şekil 7. İlanlarda Talep Edilen Eğitim Seviyesi

Kadın çalışanlarda aranan eğitim seviyesi Şekil 7’de gösterilmektedir. Şekil 7’ye göre ilk sırada “lise mezunu” talebi olan ilanlar (14 ilan) dikkat çekmektedir. Bunu sırasıyla lisans (6 ilan), önlisans (4 ilan) ve ilköğretim (4 ilan) mezunları takip etmektedir.

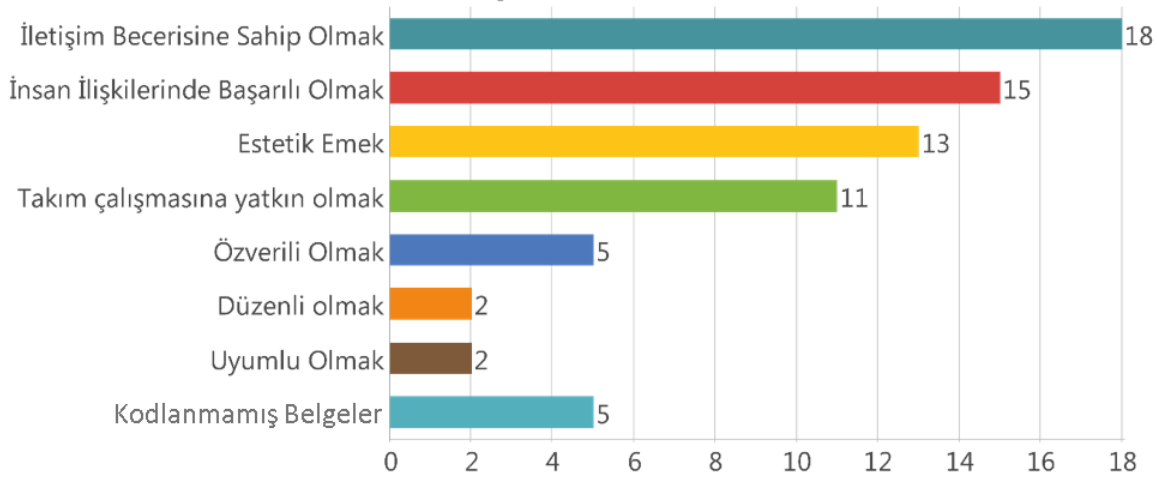

Şekil 8. İlanlara Ait Departmanlar

Araştırmada kadınların istihdam edileceği departmanlar Şekil 8’de gösterilmektedir. Departmanlar incelendiğinde “müşteri ilişkileri” (6 ilan) departmanının ilk sırada olduğu belirlenmiştir. Bu departmanı sırasıyla muhasebe (5 ilan), satış/pazarlama (4 ilan), yönetim (4 ilan), spor eğitmenliği (3 ilan), rekreasyon/animasyon hizmetleri (2 ilan) ve diğer (üretim, temizlik, ulaşım, halkla ilişkiler) departmanlar takip etmektedir.

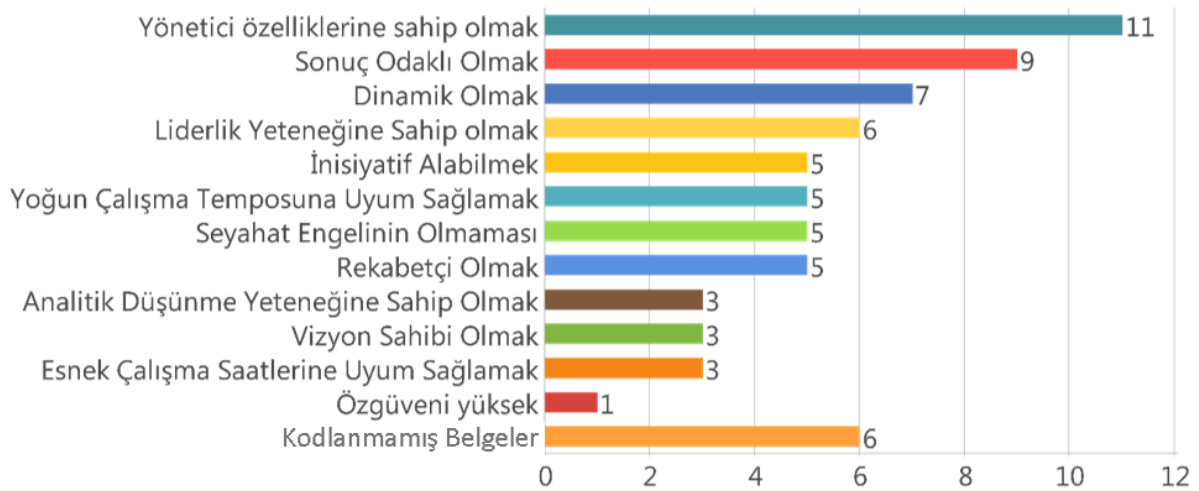
İşletmelerin iş ilanlarına başvuracak kadın adayların sahip olmalarını bekledikleri özellikler eril ve dişil olarak sınıflandırılmıştır. Dişil özelliklere sahip ilanlar hakkında bilgi Şekil 9’da yer almaktadır. Şekle göre en fazla talep edilen dişil özellikler “iletişim becerisine sahip olmak” (18 ilan), “insan ilişkilerinde başarılı olmak” (15 ilan), “estetik emek” (13 ilan), “takım çalışmasına yatkın olmak” (11 ilan), “özverili olmak” (5 ilan), “düzenli olmak” (2 ilan) ve “uyumlu olmak” (2 ilan) şeklinde tespit edilmiştir. Öte yandan beş adet ilanda hiçbir dişil özelliğin yer almadığı

görülmüştür. Dişil özellikler arasında iletişim becerilerine sahip olmanın en çok aranan özellik olduğu dikkat çekmektedir. Bu özellik tüm pozisyon seviyelerinde ve eğitim düzeylerinde yer almaktadır.

Şekil 9. İlanlardaki Dişil Özellikler

İlanlarda yer alan eril özellikler ise Şekil 10’da sunulmuştur. Şekle göre “yönetici özelliklerine sahip olmak” (11 ilan), “sonuç odaklı olmak” (9 ilan), “liderlik yeteneğine sahip olmak” (6 ilan), “yoğun çalışma temposuna uyum sağlamak” (5 ilan), “inisiyatif alabilmek” (5 ilan), “dinamik olmak” (5 ilan), “seyahat engelinin olmaması” (5 ilan), “rekabetçi olmak” (5 ilan), “analitik düşünme yeteneğine sahip olmak” (3 ilan), “vizyon sahibi olmak” (3 ilan), “esnek çalışma saatlerine uyum sağlamak” (3 ilan), “özgüveni yüksek olmak” (1 ilan) şeklinde sıralanmaktadır. Altı adet ilanda hiçbir eril özelliğe değinilmemiştir.

Şekil 10. İlanlardaki Eril Özellikler

İş ilanlarında talep edilen eğitim seviyesine göre istenilen dışil özelliklerin farklılaşım farklılaşmadığı üzerinde durulmuş ve sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’e göre lise, ön lisans ve üniversite mezunu arayan ilanlarda iletişim becerisine sahip olma özelliğine daha fazla yer verilirken ilköğretim mezunu arayan dört ilanın dördü de insan ilişkilerine önem vermiştir. Ek olarak lise ve üniversite mezunu arayan ilanların yarısının takım çalışmasına, estetik emeğe ve insan ilişkilerine değindiği görülmektedir.

Tablo 1. Talep Edilen Dışil Özellikler ve Eğitim Seviyesi Karşılaştırması

Dışil Özellikler					
☐ Takım çalışmasına yatkın olmak	1	7		3	11
☐ Düzenli olmak		1	1		2
☐ Estetik Emek	2	7	1	3	13
☐ Uyumlu Olmak		2			2
☐ Özverili Olmak	2	1	1	1	5
☐ İnsan İlişkilerinde Başarılı Olmak	4	7	1	3	15
☐ İletişim Becerisine Sahip Olmak	2	9	3	4	18
Σ TOPLAM	11	34	7	14	66
# N (Belgeler)	4 (14%)	14 (50%)	4 (14%)	6 (21%)	28 (100%)

İş ilanlarında talep edilen eğitim seviyesine göre istenilen eril özellikler de incelenmiş ve Tablo 2’de gösterilmiştir. Tabloya göre yönetici özellikleri ilköğretim ve ön lisans mezunu arayan ilanların büyük kısmında yer almaktadır. Üniversite mezunu arayan ilanların yarısı ise sonuç odaklı çalışan talep ettiği ortaya çıkmıştır. Talep edilen eril özellik sayısının mezuniyet durumuna oranlandığında ise lise mezunu arayan ilanların eril özelliklere daha az, ön lisans mezunu arayan ilanların ise daha fazla yer verdiği saptanmıştır. Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte incelendiğinde ise ilköğretim ve ön lisans mezunu arayan ilanlarda eril özelliklerin dışil özelliklerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Talep Edilen Eril Özellikler ve Eğitim Seviyesi Karşılaştırması

	İlköğretim	Lise	Önlisans	Üniversite	Toplam
Eril Özellikler					
☐ Özgüveni yüksek		1			1
☐ Yönetici özelliklerine sahip olmak	3	3	3	2	11
☐ İnisiyatif Alabilmek	2	1	1	1	5
☐ Vizyon Sahibi Olmak	2			1	3
☐ Dinamik Olmak	2	3	1	1	7
☐ Esnek Çalışma Saatlerine Uyum Sağlamak		1	2		3
☐ Analitik Düşünme Yeteneğine Sahip Olmak		1	1	1	3
☐ Yoğun Çalışma Temposuna Uyum Sağlamak		2	2	1	5
☐ Sonuç Odaklı Olmak	2	3	1	3	9
☐ Liderlik Yeteneğine Sahip olmak		3	2	1	6
☐ Seyahat Engelinin Olmaması		3	2		5
☐ Rekabetçi Olmak	2	2	1		5
Σ TOPLAM	13	23	16	11	63
# N (Belgeler)	4 (14%)	14 (50%)	4 (14%)	6 (21%)	28 (100%)

Aranan pozisyon ve dişil özelliklerin karşılaştırılması Tablo 3’te yer almaktadır. Tablo 3’e göre memur/uzman arayan 7 ilanın 6’sı iletişim becerisine ve insan ilişkilerine, yönetici arayan 3 ilanın 2’sinin estetik emeğe ve iletişim becerilerine, pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanı arayan 16 ilanının yarısının iletişim becerisine, işçi arayan 2 ilanının tamamının da iletişim becerisine önem verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 1. Talep Edilen Dişil Özellikler ve Pozisyon Karşılaştırması

	Memur/uzman	Yönetici	Pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanı	İşçi	Toplam
Dişil Özellikler					
○ Takım çalışmasına yatkın olmak	3	1	6	1	11
○ Düzenli olmak	1		1		2
○ Estetik Emek	5	2	5	1	13
○ Uyumlu Olmak			2		2
○ Özerimli Olmak	3	1		1	5
○ İnsan İlişkilerinde Başarılı Olmak	6	1	7	1	15
○ İletişim Becerisine Sahip Olmak	6	2	8	2	18
Σ TOPLAM	24	7	29	6	66
# N (Belgeler)	7 (25%)	3 (10%)	16 (57%)	2 (7%)	28 (100%)

Aranan pozisyonlarla eril özelliklerin ilişkisi Tablo 4’te yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde memur/uzman aranan ilanların çoğunda yönetici özelliklerine sahip olma özelliği, 3 adet yönetici pozisyonunun 2’sinde sonuç odaklılık ve liderlik özellikleri saptanmıştır. Eril özellikler pozisyon sayılarına oranlandığında en fazla eril özellik talep eden pozisyonun memur/uzman en az pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanı olduğu görülmektedir. Tablo 3 ve Tablo 4 birlikte incelendiğinde de memur/uzman ve yönetici ilanlarında eril özelliklerin daha fazla kodlandığı belirlenmiştir.

Tablo 2. Talep Edilen Eril Özellikler ve Pozisyon Karşılaştırması

	Memur/uzman	Yönetici	Pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanı	İşçi	Toplam
Eril Özellikler					
○ Özgüveni yüksek			1		1
○ Yönetici özelliklerine sahip olmak	5	1	4	1	11
○ İnişiyatif Alabilmek	2		2	1	5
○ Vizyon Sahibi Olmak	2	1			3
○ Dinamik Olmak	4	1	2		7
○ Esnek Çalışma Saatlerine Uyum Sağlamak	1		1	1	3
○ Analitik Düşünme Yeteneğine Sahip Olmak	1	1	1		3
○ Yoğun Çalışma Temposuna Uyum Sağlamak	2	1	1	1	5
○ Sonuç Odaklı Olmak	3	2	4		9
○ Liderlik Yeteneğine Sahip olmak	2	2	2		6
○ Seyahat Engelinin Olmaması	3	1	1		5
○ Rekabetçi Olmak	2	1	1	1	5
Σ TOPLAM	27	11	20	5	63
# N (Belgeler)	7 (25%)	3 (10%)	16 (57%)	2 (7%)	28 (100%)

Departmanlara göre talep edilen dişil özellikler Tablo 5'te yer almaktadır. Tablo 5'e göre dişil özelliklerin ilan sayılarına oranı incelendiğinde en fazla dişil özellik arayan ilan temizlik, en az muhasebe departmanıdır. Departmanlara göre talep edilen dişil özellikler incelendiğinde genellikle iletişim becerisine sahip olmaya yoğunlaştıkları görülmektedir.

Tablo 3. Talep Edilen Dişil Özellikler ve İlanın Bulunduğu Departman Karşılaştırması

	Spor eğitmenliği	Satış ve pazarlama	Muhasebe	Yönetim	Müşteri ilişkileri	Halkla ilişkiler	Rekreasyon ve Animasyon Hizmetleri	Ulaşım	Temizlik	Üretim	Toplam
Dişil Özellikler											
☒ Takım çalışmasına yatkın olmak	2	2	2	1	1		1	1	1		11
☒ Düzenli olmak				1			1				2
☒ Estetik Emek	2	1		3	4		2		1		13
☒ Uyumlu Olmak					1			1			2
☒ Özverili Olmak	2	1		1						1	5
☒ İnsan İlişkilerinde Başarılı Olmak	2	2	1	2	4	1	1	1	1		15
☒ İletişim Becerisine Sahip Olmak	3	3	1	4	3		2		1	1	18
TOPLAM	11	9	4	12	13	1	7	3	4	2	66
# N (Belgeler)	3 (10%)	4 (14%)	5 (17%)	4 (14%)	6 (21%)	1 (3%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	1 (3%)	28 (100%)

Departmanlara göre talep edilen eril özellikler Tablo 6'da yer almaktadır. Eril özelliklerin ilan sayılarına göre oranları incelendiğinde en fazla üretim, en az halkla ilişkiler ve temizlik departmanında (sıfır özellik) eril özellik arandığı tespit edilmiştir. Ayrıca departmanlarca talep edilen özelliklerin farklılaştığı söylenebilir. Tablo 5 ve Tablo 6 birlikte incelendiğinde spor eğitmenliği, muhasebe, yönetim ve üretim departmanlarında eril özellik sayısının dişil özellik sayısından daha fazla olduğu saptanmıştır.

Tablo 4. Talep Edilen Eril Özellikler ve İlanın Bulunduğu Departman Karşılaştırması

	Spor eğitmenliği	Satış ve pazarlama	Muhasebe	Yönetim	Müşteri ilişkileri	Halkla ilişkiler	Rekreasyon ve Animasyon Hizmetleri	Ulaşım	Temizlik	Üretim	Toplam
Eril Özellikler											
☒ Özgüveni yüksek					1						1
☒ Yönetici özelliklerine sahip olmak	3		2	3	2					1	11
☒ İnişiyatif Alabilmek	2		2							1	5
☒ Vizyon Sahibi Olmak	2			1							3
☒ Dinamik Olmak	2	1	1	1	1		1				7
☒ Esnek Çalışma Saatlerine Uyum Sağlamak				1				1		1	3
☒ Analitik Düşünme Yeteneğine Sahip Olmak			1	2							3
☒ Yoğun Çalışma Temposuna Uyum Sağlamak		1		2	1					1	5
☒ Sonuç Odaklı Olmak	2		2	3							9
☒ Liderlik Yeteneğine Sahip olmak		2		3	1						6
☒ Seyahat Engelinin Olmaması		2		2	1						5
☒ Rekabetçi Olmak	2	1					1			1	5
TOPLAM	13	9	8	18	7		2	1		5	63
# N (Belgeler)	3 (10%)	4 (14%)	5 (17%)	4 (14%)	6 (21%)	1 (3%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	1 (3%)	28 (100%)

Tablo 7 sektörlere göre dişil özellikler hakkında bilgi vermektedir. Tablo 7'ye göre ilan sayısına oranlandığında dişil özellikler spor sektörü için en fazla, maden ve reklamcılık sektörleri için en az (sıfır özellik) aranan özellik olmuştur. Neredeyse tüm sektörler için iletişim becerisi ön plana çıkmıştır.

Tablo 5. Talep Edilen Dişil Özellikler ve İlanın Bulunduğu Sektör Karşılaştırması

	Spor	Kozmetik	Sağlık	Maden	Turizm	Gıda ve içecek	Havacılık	Reklamcılık	Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Tarım	Enerji	Eğitim	Toplam
Dişil Özellikler													
☒ Takım çalışmasına yatkın olmak	1		2		4	1	1		1			1	11
☒ Düzenli olmak					1						1		2
☒ Estetik Emek	3	1	1		6		1				1		13
☒ Uyumlu Olmak	1				1								2
☒ Özverili Olmak	2		1		1					1			5
☒ İnsan İlişkilerinde Başarılı Olmak	3	1	2		5	1	1		1		1		15
☒ İletişim Becerisine Sahip Olmak	3	1	3		5		1		2	1	1	1	18
TOPLAM	13	3	9		23	2	4		4	2	4	2	66
# N (Belgeler)	3 (10%)	2 (7%)	3 (10%)	1 (3%)	10 (35%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	1 (3%)	28 (100%)

Tablo 8 sektör ve talep edilen eril özellik karşılaştırmasını içermektedir. Tabloya göre enerji sektörü en fazla; maden ve eğitim sektörü ise en az eril özellik oranına sahiptir. Sektörlere göre çoğunlukla talep edilen bir eril özelliğin olmadığı sektörel farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Kozmetik, gıda ve içecek, reklamcılık, tarım ve enerji sektörlerinde eril özelliğin dışıl özelliğe oranla daha fazla talep edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 6. Talep Edilen Eril Özellikler ve İlanın Bulunduğu Sektör Karşılaştırması

	Spor	Kozmetik	Sağlık	Maden	Turizm	Gıda ve içecek	Havacılık	Reklamcılık	Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Tarım	Enerji	Eğitim	Toplam
Eril Özellikler													
Özgüveni yüksek					1								1
Yönetici özelliklerine sahip olmak	3				2	1		1	1	1	1	1	11
İnisiyatif Alabilmek	2					1			1	1			5
Vizyon Sahibi Olmak	2	1											3
Dinamik Olmak	2	1			1		1	1			1		7
Esnek Çalışma Saatlerine Uyum Sağlamak					1					1	1		3
Analitik Düşünme Yeteneğine Sahip Olmak					1	1					1		3
Yoğun Çalışma Temposuna Uyum Sağlamak		1	1		1					1	1		5
Sonuç Odaklı Olmak	2	1	2		1	1		1			1		9
Liderlik Yeteneğine Sahip olmak		2	1		1				1		1		6
Seyahat Engelinin Olmaması		1	1				1		1		1		5
Rekabetçi Olmak	2	1			1					1			5
TOPLAM	13	8	5		10	4	2	3	4	5	8	1	63
# N (Belgeler)	3 (10%)	2 (7%)	3 (10%)	1 (3%)	10 (35%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	2 (7%)	1 (3%)	1 (3%)	1 (3%)	28 (100%)

Sonuç ve Tartışma

Sadece kadın iş gören arayan işletmelerin iş ilanlarında kadınların tercih edildiği departman, pozisyon seviyesi, sektör, tecrübe durumu ile kadınlardan talep edilen eğitim seviyesi, çalışma şekli ve eril/dışıl özelliklerin belirlenmeye çalışıldığı araştırmanın sonuçlarına göre incelenen 28 ilanda eril özelliklere de yer verildiği görülmektedir. Hatta üç adet ilanda hiç dışıl özelliğe yer verilmediği aksine eril özelliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları göstermektedir ki sadece kadınların istihdam edileceği işlerde bile eril özellikler baskın olarak yer almaktadır. Ersoy Yılmaz ve Çetinel'in (2019) çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Kadın veya erkek çalışan arama kriterine göre ayrıştırmadan 112 inşaat mühendisliği ilanının incelendiği çalışmada iş ilanlarında talep edilen özelliklerde hem oransal hem de çeşitlilik açısından eril niteliklerin üstünlüğü olduğu saptanmıştır. İş ilanlarında belirtilen özellikler belirli bir cinsiyet grubuna daha fazla hitap ediyorsa örgüte olan talep ön plana çıkarmış olduğu cinsiyet grubunun özelliklerini taşıyan adaylar tarafından daha fazla olmaktadır. Karşı cinsin özelliklerini taşıyan adaylar ise bu tür ilanlara başvurma konusunda kaçınmacı bir tavır sergileyebilmektedirler (Özen Kutanis ve Çetinel; 2016: 70). Dolayısıyla, çalışma kapsamında bazı ilanların sadece eril özelliklere yönelik olduğu ama kadın çalışan aradığı sonucu bu ilanların çatışma yaşadığını göstermektedir. İlanlarda bu kadar eril özelliklerin sayısının çok olmasının nedeni olarak ise geçmişten bu yana baskın hale gelen ataerkil toplum yapısı olduğu düşünülmektedir. Tüm iş türlerinde eril özelliklerin varlığı alışılmış olması neticesinde kadın aday beklentisi olan işlerde bile eril özelliklerin kadınlardan da beklenildiğine inanılmaktadır.

Dişil özellikler arasında iletişim becerilerine sahip olmanın en çok aranan özellik olduğu dikkat çekmektedir. Bu özellik tüm pozisyon seviyelerinde ve eğitim düzeylerinde yer almaktadır. Bu sonuca göre işe alımlarda kadınların en güçlü yanının iletişim becerileri olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir başka sonucuna göre kadınların özellikle turizm, sağlık, spor ve gıda gibi emek-yoğun sektörlerde istihdam edildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, TÜİK'in (2022a) Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Düşük eğitim seviyesine ve vasma sahip kadın, ucuz ve örgütsüz olması neticesinde emek-yoğun sektörlerde tercih edildiği söylenebilir. Sonuçlar da ilanların lise mezunu tercihinde yoğunluk olduğunu göstermektedir. Bu durum eğitim seviyesinin artmasıyla iş gücüne katılımın arttığı gerçeğiyle uyumsuzdur. Ortaya çıkan bu çelişkinin sebebi araştırma kapsamına alınan ilanlarda çalıştırılacak kadınların iş pozisyonlarının çok yüksek bir eğitim gerektirmemesi olabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göre iş ilanlarında estetik emek aranan önemli özelliklerden biridir. Kadınların istihdam edileceği işlerde fiziksel görünümün ne kadar önemli ve etkili olduğu bu çalışma sonucunda da görülmektedir. Yapılan bir araştırmada işverenlerin %90'ı doğru görüntünün işe alımlarda kritik olduğunu ifade etmişlerdir (Nickson vd. 2005; 202-203). Hatta yönetici pozisyonunda çalıştırılacak kadın adaylarda bile estetik emek aranan bir özellik olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre turizm, kozmetik, spor, havacılık, sağlık ve enerji sektörlerinde aranan kadın adaylarda estetik emeğe yer verildiği görülmüştür.

Araştırmanın dikkat çekici bir başka sonucu ise, kadın adaylardaki çalışma şeklinin TÜİK'in (2022b) verilerine ve literatürde yer alan bulguların aksine tam zamanlı çalışma şeklinde istihdam edilecek olmalarıdır. Bu sonuç kadınların daha uzun süreli iş yaşamında bulunmasının kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. Yaşanan bu değişiklik oldukça umut vericidir. Yapılan bir çalışmaya göre kadınların bir işten temel talepleri sigortalı ve normal mesai saatlerine sahip olmasıdır (Eyüpoğlu, Özar ve Tanrıöver, 2000: 107). Bu sonuçlar, işverenler ve kadın çalışanların çalışma süresi bakımından ortak bir noktada buluştuklarını göstermektedir.

Kadın çalışan talebindeki ilanların daha çok müşteri ilişkileri departmanında ve pazarlama, muhasebe vb. elemanı pozisyonunda yoğunlaştığı görülmüştür. İletişim yönüyle daha çok ortaya çıkan kadınların müşteri ilişkileri gibi sosyal bir alanda istihdam edilmek istenmesi şaşırtıcı değildir. Pozisyon seviyesi irdelendiğinde ise pazarlama, muhasebe vb. elemanı pozisyonunun hiyerarşi sıralamasında üst seviyelerde olmadığı söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkmasının ilk nedeninin üst pozisyonlarda rekabetin arttırılmak istenmesi olabilir. Üst pozisyonların sorumluluğunun daha yüksek olması ve adayın özelliklerinin daha fazla fark yaratması sebebiyle daha kalifiye adayların tercih edilmesi için hem kadın hem de erkeklere yönelik ilanlara yer

verilmiş olabilir. Sadece kadınların tercih edildiği ilanların nispeten alt kademelerdeki pozisyonlarda yer almasının ikinci sebebi ise dikey tabakalaşmanın varlığını akla getirmektedir. Aynı şekilde bu durum Hegewisch ve Hartmann'ın (2014) Amerika'daki Kadın Politikaları Araştırmaları Enstitüsü için hazırladığı rapordaki kadın istihdam oranının özellikle daha düşük gelir getiren işlerde daha yüksek seviyelerde olduğuna dair bulgusuyla da paraleldir.

Aranan eğitim seviyesi ve dişil özellikler birlikte incelendiğinde neredeyse tüm eğitim seviyelerinde iletişim becerisi vurgusunun yer aldığı görülmektedir. Eğitim seviyesine göre en fazla talep edilen özelliğin farklılaşmaması şaşırtıcıdır. Lise ve üniversite mezunu kadın çalışan arayan ilanların yarısının takım çalışmasına, estetik emeğe ve insan ilişkilerine değindiği görülmektedir. Eril özelliklerle eğitim seviyesi karşılaştırması yapıldığında yönetici özelliklerinin ilköğretim ve ön lisans mezunu arayan ilanların büyük kısmında bulunduğu, üniversite mezunu arayan ilanların yarısının ise sonuç odaklı çalışan talep ettiği görülmüştür. Ayrıca; lise mezunu arayan ilanların eril özelliklere daha az; ön lisans mezunu arayan ilanların ise daha fazla yer verdiği, ilköğretim ve ön lisans mezunu arayan ilanlarda eril özelliklerin dişil özelliklerden daha fazla olduğu saptanmıştır. Eğitim seviyesiyle eril/dişil özellikler ilişkisinde doğrusal bir eğilim bulunamamıştır.

Aranan pozisyon ve dişil özelliklerin karşılaştırılmasına göre tüm pozisyonlarda yine iletişim becerisinin vurgulandığı tespit edilmiştir. Öte yandan memur/uzman arayan ilanların neredeyse hepsi insan ilişkilerine, yönetici arayan 3 ilanın 2'sinin estetik emeğe de önem verdiği tespit edilmiştir. Estetik emeğin sembolik rol, liderlik, irtibat, izleme, dağıtıcılık, konuşmacı, girişimci, sorun çözümleyici, kaynak dağıtıcı, müzakereci rolü gibi görevleri bulunan yöneticilerde (Mintzberg, 1971) diğer özelliklere oranla öne çıkması şaşırtıcıdır. Eril özelliklerle pozisyon ilişkisinde ise memur/uzman aranan ilanların çoğunda yönetici özelliklerine sahip olmanın öne çıktığı görülmektedir. Bu sonuç ilginçtir. İlanı veren işletmelerin pozisyonlarla ilgili bir karmaşa yaşadığı veya ileride yönetici olarak değerlendirmek istedikleri bireyleri işe aldıkları düşünülmektedir. Üç adet yönetici pozisyonunun ikisinde sonuç odaklılık ve liderlik özelliklerinin talebi saptanmıştır. Eril özellikler pozisyon sayılarına oranlandığında en fazla eril özellik talep eden pozisyonun memur/uzman olduğu hatta memur/uzman ve yönetici ilanlarında eril özelliklerin dişil özelliklere oranla daha fazla kodlandığı saptanmıştır. Başka bir deyişle daha üst kademede yer alan pozisyonlarda eril özelliklerin istenme oranı yüksektir. Bu durum şirketlerden kadınların üst düzeydeki pozisyonlara yükselmelerinin önünde var olan şeffaf bariyerlerin yani cam tavanın (Powell ve Butterfield, 1994: 68) göstergelerinden biri olduğunu düşündürmektedir. Aynı şekilde araştırma sonuçları en az eril özellik oranının daha düşük bir pozisyon olan pazarlama, muhasebe, kasa vb. elemanında arandığı belirlenmiştir. Kadın sağlık çalışanlarda, erkek yöneticilerde kariyer

aşamalarında daha fazla imkân verildiği düşüncesinin varlığını ortaya çıkaran Köksal (2016: 111) ile otel işletmelerinde üst düzey kadın yönetici sayısının az olduğu, kadın çalışanların genellikle alt düzey çalışan kadrolarında yer aldığı sonucuna ulaşan ve bu durumun sebebinin ise stereotiplerin -genel kabul görmüş toplumsal yargıların- olduğunu öne süren Güleç (2015: 116)'in çalışmaları daha çok alt düzey pozisyonların kadınlara yönelik olduğu sonucuyla paraleldir.

İlanlarda yer alan erillik ve dişilik özellikleri departmanlara göre incelendiğinde dişil özelliklerin ilan sayılarına oranı en fazla temizlik, en az muhasebe departmanında, eril özelliklerin ilan sayılarına göre oranları incelendiğinde en fazla üretim, en az halkla ilişkiler ve temizlik departmanında (sıfır özellik) olduğu tespit edilmiştir. Temizlik departmanında kadınların baskınlığı dikkat çekmektedir. Sonuç Vatandaş'ın (2007) çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Vatandaş'ın (2007: 44) bulgularına göre hem kadınlar hem de erkekler için en kadınsı mesleğin gündelikçilik/temizlikçilik, sekreterlik ve hemşirelik olduğu saptanmıştır. Bu sonucun ortaya çıkma sebebinin ise stereotipler olduğu düşünülmektedir. “Temizlik kadına ait bir iştir” inancı toplumda yaygın olarak görülmektedir ve medya da bu inanç doğrultusunda hareket etmektedir. Temizlik yapan kadın imgesi, 1950’li yıllardan günümüze kadarki süreçte reklam söyleminde varlığını sürdürmüş olup, kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rolünü yeniden üreten bir aracı niteliğindedir (Neuhaus, 2011: 13). Benzer şekilde; ders kitapları da bu sürece hizmet etmektedir. Ders kitaplarında anneler çamaşır, bulaşık yıkayan; temizlik işleriyle meşgul olan; çocuk ve hasta bakan; yemek, konserve, turşu, salça yapan kişiler olarak aktarılmakta ve resmedilmektedir (Vatandaş, 2007: 40).

Sektörlere göre dişil ve eril özellikler de dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamına dâhil edilen özellikler ilan sayısına oranlandığında dişil özellikler en fazla spor sektöründe, en az reklamcılık sektöründe (sıfır özellik); eril özellikler en fazla enerji sektöründe, en az maden ve eğitim sektöründe aranan kriterler arasına dahil edilmiştir. Kozmetik, gıda ve içecek, reklamcılık, tarım ve enerji sektörlerinde eril özelliğin dişil özelliğe oranla daha fazla talep edildiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak araştırmanın zaman kısıtı nedeniyle sadece TR 61 bölgesinde faaliyette bulunan işletmelerin iş ilanlarını ele alması araştırmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, nicelik ve nitelik olarak farklılaştırılmış verilerle yürütülecek çalışmalar daha sağlıklı ve genellenebilir sonuçlara ulaşma imkânı sağlayacaktır. Ayrıca sadece erkek/kadın çalışan arayan ilanların ya da cinsiyet ayrımının yapılmadığı ilanların farklı toplumsal cinsiyet şemalarına sahip ülkeler açısından karşılaştırılarak incelenmesi de toplumsal cinsiyet şemalarına dair daha detaylı

bilgi edinilmesini sağlayacaktır. Ek olarak özellikle iş gücüne katılmayı düşünen kadınlara ise iletişim becerilerini geliştirmeleri önerilmektedir.

Yazarın Notu

Bu çalışma 21-23 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen I. Uluslararası Akdeniz Kadın Çalışmaları Kongresinde sunulmuştur.

Kaynakça

- Acar, S., Kazancık, L. B., Meydan, M. C. & Işık, M. (2019). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması sege-2017*, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Akın, A. (2007). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve sağlık, *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26 (2), 1-9.
- Ay, S. (2012). Türkiye’de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 321-341.
- Bem, S. L., (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 354–364.
- Bennington, L. (2007). HR Managers as ethics agents of the state. A. Pinnington, R. Macklin & T. Campbell (Eds.), *Human Resource Management: Ethics and Employment* (137-151), Oxford University Press.
- Bürgin, D. E., & Çınar, Ü. O. (2015). Büyükşehirli ev kadınları ve kadın istihdamı: İzmir örneği. *Sosyoloji Dergisi*, (31), 19-58.
- Cindoğlu, D. & Durakbasa, A. (1996). İşyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık ve işverenlerin kadın çalışanlara karşı tutumu: büro ve mağaza çalışanlarına derinlemesine bir bakış, Yayınlanmamış rapor, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Coşkun, A., & Özdilek, R. (2012). Gender inequality : Reflections on the nurses role in womens health. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(3), 30–39.
- Çelik, A., & Altıntaş, V. (2017). İş gören bulma ve seçiminde cinsiyet ayrımcılığının etkisi: İzmir’deki A grubu seyahat acentalarına yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 90-107.
- Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: turizm sektörü örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 760-784.
- Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

- Eagly, A. H., & Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54, 408–423.
- Ekinci Hamamcı, E. D., Şahinoğlu, T., Koruk, O. & Özdemir, G. (2017). Mesleki eğitim kurslarının kadın istihdamına etkisi Erzurum il merkezinde bir uygulama [konferans sunumu] YÖK-Kadınların Mesleki Eğitimi ve Kadın İstihdamı Sempozyumu, Ankara.
- Emre, O. (2010). *İş ilanlarında ayrımcılık: Kocaeli ili örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eroğlu, Ö. & İşler, R. (2004). İktisat düşüncesinde kadının konumu ve feminist iktisat [Konferans sunumu]. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 46. Seri, Prof. Dr. Salih Turhan'a Armağan, 54-81.
- Ersoy Yılmaz, S. & Çetinel, E. (2019). İş ilanlarında cinsiyet ayrımcılığı: Türkiye’de inşaat mühendisliği ilanları üzerine bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 975-989.
- Ersoy, M., Şengül, T. (2002). *Kente göç ve yoksulluk- Diyarbakır örneği*, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- Eyüpoğlu, A., Özar, Ş., Tanrıöver, H., (2000). *Kentlerde Kadınların İş yaşamına Katılmalarının Sosyo-Ekonomik Sorunları*, KSGM Yayınları, Ankara.
- Fettahloğlu, Ö. O., & Demir, S. (2014). işletme yönetiminde yönetsel pandora: Meritokrasi ve yetenek yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(01), 175-186.
- Füle, S. (2013). Eu-Turkey: In Istanbul on Women's Rights and Gender Equality. https://ec.europa.eu/archives/commission_20102014/fule/headlines/news/2013/11/20131107_en.htm.
- Gaucher, D., Friesen, J. & Kay, A. C. (2011). Evidence that gendered wording in job advertisements exists and sustains gender inequality, *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(1), 109-128.
- Glick, P., Zion, C. & Nelson, C. (1988). What mediates sex discrimination in hiring decisions, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55 (2), 178-186.
- Güleç, M. (2015). Kadın çalışanlarda cam tavan sendromunun örgütsel vatandaşlığa etkileri Kuşadası 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Günday, D. P. (2011). Ekonomik kalkınmada kadının önemi ve katkısı [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hancock, C. Pérez-Quintana, A. ve Esther H. (2014). Stereotypical notions of the entrepreneur: An analysis from a perspective of gender, *Journal of Promotion Management*, 20:1, pp.82-94, DOI: 10.1080/10496491.2014.869100.
- Hegewisch, A. & Hartmann, H. (2014). Occupational segregation and the gender wage gap: A job half done. Institute for Women's Policy Research. Washington, DC.
- Kaypak, Ş. (2013). *Toplumbilim*, Basılı Ders Notları, MKÜ, Antakya.
- Kızılgöl, A. Ö. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri: Ekonometrik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Köksal, Y. (2016). Sağlık çalışanlarının cam tavan sendromu'na ilişkin algılarının incelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Krumov, K., & Larsen, K. S. (2013). *Cross-cultural Psychology: Why Culture Matters*. Information Age Publishing.
- Kuhn, P. & Shen, K. (2013). Gender discrimination in job ads: Evidence from china, *The Quarterly Journal of Economics*, 128(1), 287-336.
- Mintzberg, H. (1971). Managerial work: Analysis from observation. *Management Science*, 18(2), B-97.
- Moss-Racusin, C. A., Phelan, J. E. & Rudman, L. A. (2010). When men break the gender rules: Status incongruity and backlash against modest men, *Psychology of Men & Masculinity*, 11(2), 140–151, DOI: 10.1037/a0018093.
- Neuhaus, J (2011). Housework and housewives in American advertising: Married to the mop. New York: Palgrave Macmillan.
- Nickson, D., Warhurst, C. & Dutton, E. (2005). The importance of attitude and appearance in the service encounter in retail and hospitality, *Managing Service Quality*, 15(2), 195–208.
- Özen Kutanis, R. & Çetinel, E. (2016). Örgütsel yapılanmadaki gizli bileşen: Cinsiyet, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 61-86.
- Palaz, S. (2003). Türkiye'de cinsiyet ayrımcılığı analizinde neoklasik yaklaşıma karşı kurumcu yaklaşım: Eşitliği sağlayıcı politika önerileri, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 87-109

- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye’de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılığın analizi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(4), 1217 – 1230.
- Powell, G. N., Butterfield, D. A. & Parent, J. D. (2002). Gender and managerial stereotypes: Have the times changed?, *Journal of Management*, 28(2), 177-193.
- Powell, N., & Butterfield, D. (1994). Investigating the glass ceiling phenomenon: An empirical study of actual promotions to top management. *Academy Of Management Journal*, 37(1).
- Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*, Oxford University Press: USA.
- Saraç, S. (2013). Toplumsal cinsiyet. L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung ve A. Şimşek (Eds.) *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları (27-32)* Atılım Üniversitesi Yayınları
- Sargut, S. (2001). *Kültürler arası farklılaşma ve yönetimi*. (2. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sayar, G. (2008). İşveren ve yönetici profili açısından cinsiyet ayrımcılığı (Ücret, terfi, işe alma), [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Şeşen, E. (2006). Gazetelerde yayımlanan iş ilanlarında ayrımcılık ve fırsat eşitliği Türkiye ve İngiltere karşılaştırması, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası. (2009). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı: Eğilimler, belirleyici faktörler ve politika çerçevesi*. Beşeri Kalkınma Sektörü Avrupa ve Orta Asya Bölgesi, Rapor, (48508-TR).
- Terzioğlu, F. ve Taşkın, L. (2008). Kadının toplumsal cinsiyet rolünün liderlik davranışlarına ve hemşirelik mesleğine yansımaları. *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 12 (2),62-67.
- TÜİK (2018). İşgücü istatistikleri, 2018. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2018-30677>.
- TÜİK (2022). Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statistics 2021. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2022a). İşgücü istatistikleri, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0s-tatistikleri-2021-45645&dil=1>.
- TÜİK (2022b). İstatistiklerle kadın, 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635>.

- Ünlü, V. (2010). İşe alımda cinsiyet ayrımcılığı, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 18, 247-255.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 29-56.
- Yelboğa, A. (2008). Örgütlerde personel seçimi ve psikolojik testler. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 11-27.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yıldız, E. (1985). Üretim ve yeniden üretim sürecinde ücretli kadın emeği, *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 73-74.

Mekân ve İki Kadın: Esnekleşme ve ‘Güvencenin Taşeronlaşması’ Üzerine Bir Anlatı

Space And Two Women: A Narrative on Flexibility and ‘Subcontracting of Assurance’

Emin Yiğit*

Öz: Esnekleşme ve güvencesizleşme kavramlarını literatürün en başat tartışma alanlarından birisi haline getiren neoliberalizm, piyasa aklını da toplumsallaştırma potansiyelini barındırmaktadır. Üretim ilişkilerinin, toplumsal yapının bir parçası olarak ideolojinin de üretimine katkı yaptığı gerçekliğini hem akıldan çıkarmamak hem de bu noktada cinsiyet körü olmamak gerekir. Erilmerkezciliğin kapitalizmle iş birliğinin mekânda tezahürü kadın emeği üzerinde doğrudan belirleyici olmaktadır. Bu nedenle mekânın sosyal yönü yani mekânın da üretimi doğası dışarıda bırakılmamalıdır. Erilmerkezciliğin kurumsallaşması vasıtasıyla kendini sürekli üreten patriarka, çalışma mekânı ve çalışmanın kendisi üzerinde de belirleyici olarak kadınların emek güçlerini denetim altına almakta ve disipline etmektedir. Patriarkal sistemin temelini oluşturan bu yapı gündelik yaşam içerisinde de kendini sürekli üretirken “*güvence taşeronlaşmaktadır*”. Makale için, 2010 yılında tamamlanan ve yirmi sekiz katılımcı ile yapılan doktora tezinin verileri yol gösterici olsa da bu çalışmada, doktora tezinin katılımcısı da olan ve aynı mekânda çalışan iki kadının anlatılarına dayanılmıştır. Sonraki yıllarda da verilerin izi sürülmüştür. Dolayısıyla çalışmada amaçlanan, erilmerkezciliğin çalışma, mekân ve toplum içinde nasıl tezahür ettiğinin ve gündelik yaşama nasıl yansıdığına “*güvence*” kavramı üzerinden tartışılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İş gücü, Esnekleşme, Güvencesizleşme, ‘Güvencenin Taşeronlaşması’, Mekân.

Abstract: Neoliberalism, which has made the concepts of flexibilization and precarisation one of the most dominant discussion areas of the literature, also contains the potential to socialize the market mind. It is necessary to keep in mind the fact that the production relations contribute to the production of ideology as a part of the social structure, and at this point, one should not also be gender-blind. The reflection of the collaboration of malestreaming with capitalism on space is directly decisive on female labour. Therefore, the social aspect of the space, in other words the productive nature of the space, should not be excluded. Patriarchy, that constantly produces itself through the institutionalization of malestream, controls and disciplines women's labour forces by determining the workplace and the work itself. While this structure, which forms the basis of the patriarchal system, constantly produces itself in daily life, the “*assurance is subcontracted*”. For the article, although the data of the doctoral thesis completed in 2010 with twenty-

*Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
E-Posta: yigitemin@yahoo.com; eyigit@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1199-6988.

eight participants are instructive, this study is based on the narratives of two women who are also the participants of the PhD thesis and work in the same place. In the following years, the data was traced. Therefore, the aim of the study is to discuss how masculinity manifests in work, space and society and how it is reflected in daily life through the concept of "assurance".

Keywords: Female Labour, Flexibilization, Precarisation, 'Subcontracting of Assurance', Space.

Summary

In practice, space that is not only an abstract object or a set of structures is also social. It is necessary to understand and read space through production relations, ideologies and everyday practices. For sure, the intellectual dimension should not be left out in making sense of the space. Therefore, space and social interactions, which are not a fixed order, constantly produce each other in reciprocity. As such, space is also based on social relations and meanings, while it is the determinant of social actions and daily practices. However, "habitus" and "capital" are decisive on the relationality of individuals with space. In other words, the relationality of individuals with different cultures, backgrounds and experiences with space may also differ. Another point that needs to be emphasized here is that the productive aspect of space cannot produce all individuals homogeneously. Again, this is also reflected in the way individuals relate to space. This relationality, which shapes the visibility and daily practices of individuals in space, is also apply to that of space and women. And in this sense, it is necessary not to be gender-blind. Because, the space that embodies oppression and submission at the same time is the place where gender is constructed and accepted. Therefore (when biological features are excluded), space and the codification of space are important in the construction of femininity. It should not be forgotten that neoliberal policies also instrumentalize space in codifying femininity.

Neoliberal policies, which use space as a means of control, derive their power of control from patriarchy. Therefore, both neoliberal policies and patriarchy subordinate women's labour and make way for its use as cheap labour force. It is obvious that patriarchal dynamics produce the systematics of social relations that ensure male domination, and at this point, space has an important function. Because, the practices that are immanent to women and oppress the female subjects can be produced through space. Taking work at home, choosing the place of work, arranging the work in the working place based on the domestic dynamics, etc. discipline the female subject by pushing them to constantly reproduce domestic practices. In particular, the intertwining of spatial practices and neoliberal policies produces hegemonic impositions. It should be noted straight off that in the face of hegemonic impositions that oppress and discipline, women open up some corridors within the system. This situation creates a structure that strengthens the subject

position of women but produces the subordination of women as well. Women try to identify and infiltrate the gaps in the face of both the neoliberal production relations and patriarchal oppression system. The effort to find gaps in the system and to detect them to open corridors, makes women the subjects of the process. However, what is interesting here is that women still use patriarchal dynamics while producing their own subject positions. To give an example from this research, participant who wants to spend more time at home with her children has to organise her private time according to flexible working hours of her job. While working time/hours, starting and ending times should be protected by the state regulations, in the flexible work system, the working time of the female subject is determined by the manager in the workplace. This situation requires female subjects to keep consistently good relations with the manager. Maximum compliance with this process, which makes submission, obedience, and discipline a part of the workplace and work culture, ensures that women are less affected by the negative effects of flexible work. In fact, constantly smiling, completing the duty quickly without making any mistakes frees women from the domination of relatively flexible schedules. In this way, female employee thinks that she can spend more time at home and with her children, and thinks it can prevent the emotional destruction of both herself and her children. Or, when they can't get rid of the dominance of flexible scheduling and can't spare enough time for their children and household, they put their own parents into operation. And so, she tries to provide her children with the emotional, physical and social support that she cannot provide on her own through her parents. In fact, all regulations regarding the working life of all workers in general and female labour force in particular should be regulated and guaranteed by the state on the basis of rights. But it seems that the “assurance” for the participants of this research was provided through secondary mechanisms. In other words, *“assurance is subcontracted”*.

In the “subcontracting” practice, which is a typical example of neoliberal policies, “main contractor who is supposed to do the job subordinates his obligations or transfers them to other contractors”. As a result of the same policies, the state, which wants to come through its basic responsibilities for securing the rights regarding labour processes, hand on the process to the determination of the market mechanism. For neoliberalism, which uses patriarchy very well to oppress women's labour, flexibilization processes are functional means in subordinating women's labour. While the collaboration of neoliberal policies with patriarchy oppresses women's labour, female subjects strive to find the flaws of the system in order to get rid of this oppression relatively. Or, for this goal, they open corridors in the system. The attempt to get rid of oppression, to find gaps and open corridors pushes female subjects to seek informal assurance against the pressure created by both neoliberalism and patriarchy. Female subjects provide this assurance through their

spouse, their own parents or unit manager. In the study, this situation was conceptualized as “*subcontracting of assurance*”. In fact, although the “*subcontracting of assurance*” seems to be a resistance mechanism against neoliberalism, it contributes to the reproduction of the domestic roles of the female subject that arise from being a woman which patriarchal ideology imposes on them.

Particularly as a result of neoliberal policies, the combination of distrust towards state’s institutional regulations with flexibility and insecurity means that the “assurance” is relatively provided by using other mechanisms outside the state. In other words, “*assurance is subcontracted*”. This concept differs from Kandiyoti's conception of “patriarchal bargaining”. While Kandiyoti’s conceptualization applies to all practices of women and perhaps for all times, the “*subcontracting of assurance*”, which is tried to be embodied through the experiences of female employees in this particular research, is valid for all labourers who want to fend off the destruction created by neoliberal production relations.

In brief, based on the narratives of two women working in the same workplace, this study examines and questions how malestreaming reflects on the work, space and society and accordingly, how it is reflected in daily life through the concept of “*assurance*”.

Giriş: Mekân, Toplumsal Cinsiyet ve Pratikler

Toplumlar makro yapısal dinamiklerden etkilenmekle birlikte, kendilerine özgü tarihler ve kurumsal pratikler de üretmektedirler. Bu nedenle mekân sabit bir dizge değil ilişkişel biçimde birçok “şey”i içeren bir oluşturdur. Bu anlamda Lefebvre’nin (2016) ifadesiyle mekânı fiziksel, toplumsal ve düşünsel biçimde bütün boyutlarıyla tümleşik bir şekilde anlamak gereklidir. Her toplum, her üretim tarzı kendi mekânını üretirken (Lefebvre, 2016: 48-53) toplumsal bir ürün olan mekân, mekânsal algı ve pratikler üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Başka bir anlatımla mekân, sosyal ilişkilerin okunabileceği dinamik bir deneyim sahnesi olmasının yanında, kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel bağlamda bu ilişkileri bizzat üreten mekanizmalara da (Kılınç, 2006: 20) sahiptir. Varlığın herhangi bir formda olduğu yer (Lefebvre, 2016: 7) anlamında mekân, sosyal durumların ve gündelik hayata ilişkin farklı deneyimlerin ifadesini bulduğu (Ringas vd, 2011: 326) alandır. Bu haliyle belleği de inşa eder. Canlı, değişken ve gündelik yaşamın dinamiği ile birlikte dönüşüm içinde olan mekân, farklılıkları ve bireylerin kendini ifade etme biçimleri ile zenginleşmektedir. Aslında hem toplumsal hem de zihinsel olarak üretilen mekân bir düşünömsellik ortaya koyarak toplumsal pratiğin yansımalarını sürece dahil etmektedir. Aynı zamanda aidiyetler, anılar ve kültür, toplumsal belleği etkileyerek, sürece eşlik etmektedirler.

Elbette gündelik pratiklerin mekâna yansımada yerellikleri ve bireyin kendine özgüllüklerini dışarıda bırakmamak gerekir.

Ancak mekân ve birey arasındaki ilişkiyi mutlak bir belirleyicilik üzerinden mi okumak gereklidir? Başka bir anlatımla mekân ve bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini üretmeleri homojen bir sabite midir? Sennet (2010: 47) “insan eylemlerinin esnekliğinin bireylerin farklı koşullara uyum sağlamasına” katkıda bulunacağını ifade etmektedir. Ona göre “kişi, etrafını imge repertuarı aracılığıyla tarayarak, çevreyi basit temsil kategorilerine tabi tutar ve benzerlikle farklılığı kıyaslayarak kent deneyiminin karmaşıklığını” (Sennet, 2008: 748) azaltır. Aslında zihindeki imgeler, bireylerin mekânı şekillendirmeleri için bir yol haritası çizerken bu durum mekânla ilişkilerine de yansımaktadır. Dolayısıyla farklı bireyler aynı mekânda kendilerini üreten “habitusları” ve “sermayeleri” nedeniyle mekânla farklı bir ilişkisellik içine girebilir ve bu durum doğrudan gündelik pratiklerine yansiyabilir. Böylece dini, etnik, kültürel, sosyal, cinsiyete dayalı ve hatta sınıfsal kimlik, bireyin mekândaki görünürlük biçimini ve pratiklerini belirlemektedir. Ek olarak, Proshansky, bir kültürün içinde yer alan çeşitli sosyal, milli, etnik ve dini guruplar sadece alanları, yerleri farklı kullanıp farklı tecrübe etmezler; aynı zamanda bu kullanımların altında yatan sosyal değerlerin, fikirlerin ve anlamların guruplara uygun değişim gösterdiğini ifade eder ki bu da “yerkimliği” ile doğrudan ilintilidir (Proshansky ve diğerleri, 1983: 78). Unutulmaması gereken ise mekânın kendisinin bir inşa olduğu ama aynı zamanda mekânın kendisinin üretimi doğasıdır. Mekândaki sosyal doku, habitusları ve sermayeleri ile birlikte mekânla ilişkilendirilmektedirler.

Mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkileri de son derece karmaşıktır ve derinlemesine analizlerle çözümlenmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, karşılıklı olarak ve devamlılık içinde birbirlerini inşa ederken birbirlerinden bağımsız ele alınamazlar (Lordoğlu, 2018) Ancak tüm bu tartışmalar, ilişkiel inşacı bir tutumla akademiye “cinsiyet körü” yapmamalı ve mekânın cinsiyete dayalı inşası talileştirilmemelidir. Çünkü mekân, baskıyı ve boyun eğmeyi aynı anda barındıran karmaşık ilişkiler ağının (Massey, 1994) bir tezahürüdür. Bunları dikkate almayan bir bakış, “insan etkinliğini bir kap içine alan nötr mekân kurgusunu” (Yardımcı ve Bezmez, 2014: 210) dışarıda bırakır. Bu haliyle mekân, cinsiyetin inşa edildiği ve kabullenildiği biçimleri yansıtır (Massey, 1994).

Kadın, Çalışma ve Mekân

Butler (2014), Simone de Beauvoir’un “kişi kadın doğmaz kadın olur” söylemine atıfta bulunarak, kadınlığın toplumsal cinsiyetin bir inşası olduğunu belirtmektedir. Ona göre “beden” kültürel kodlamaya dayalı edilgen bir yapıdır ve hem temellükçü hem de yorumlayıcı bir iradenin kendine kültürel bir anlam belirlemede kullandığı bir araçtır. Biyolojik özellikleri dışarıda bırakıp

kültürel kodlamaları başat kılan bu tarz bir yaklaşım kadınlığın inşasında mekânı ve mekânın kodlamalarını önceleyebilir. Literatürde çokça bahis konusu edilen, kadınların özel alanının dinamikleri ile ilintilendirilip ev-içi alana hapsedilmesi durumu toplumsal cinsiyet rollerinin üretiminde en tipik örneklerden birisidir. Ayrıca neoliberal çalışma yaşamının yegâne dayanaklarından birisi olan eve parça başı iş verme, kadın emeğinin talileştirilmesinin ve sömürsünün bir aracı olduğu gibi, kadın üzerindeki sosyal kontrol pratiklerinin üretimini de sağlamaktadır. Bu durumda mekân, daha eril merkezci hale getirilirken bir kontrol mekanizması olarak araçsallaştırılmaktadır. Dolayısıyla toplumda kadının yerinin evi olduğuna ilişkin kabulün güçlü olması ataerkil değerler ile yakından ilintili olduğu gibi patriarkal değerlerin üretiminde de kullanışlı bir araçtır.

Kadınların emekleri üzerindeki denetim, gücünü patriarkadan almaktadır. Çünkü yaratılan ideal kadın imgesi, kadının hane ve aile için var olduğunu öğütlemektedir. Hane içi işlerin kadın tarafından görülmesi ve çocukların bakımı, kadınların emek gücünü denetim altında tutmaya yaradığı gibi bu denetim, sadece hane içine dönük değil aynı zamanda hane dışındaki (Hartman, 2006: 31) pratiklere de yansımaktadır. Dolayısıyla patriarkal dinamikler, erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan toplumsal ilişkiler (Hartman, 2006: 29) sistematüğini anlatmaktadır. Bu durumda toplumsal olan bireye içkinleş(tiril)miş ve böylelikle özneyi ve özneliği baskılar hale gelmiştir (Bourdieu, 2015). Öyle ki kadınlar, çalışma mekânlarına ilişkin kararları alırken yaşadıkları alanlara yakın yerler seçmektedirler. Böyle bir seçim, onları emek ve ev içi rolleri birlikte sürdürmeye yönlendiren hegemonik dayatmaların bir yansımasıdır (Hanson ve Pratt, 1995). Bu patriarkal dayatmanın ayırıcında olan sermaye, kadın emeğine kolay ulaşabilmek için üretim yerlerini ve üretim biçimini belirlemektedir. Daha da önemlisi, hegemon patriarkal dinamikleri içkinleştiren ya da bunlarla mücadele edemeyen kadınların stratejilerinin ve eylemliliklerinin hareket ettirici noktasının bu dinamikler olmasıdır.

Patriarka her ne kadar kadınların ezilmişliğini açıklamada önemli teorik açılımlar sunsa da kadınlık öznelüğünün inşa biçimini açıklamada başka teorik temellere ihtiyaç var mıdır sorusu akla gelmektedir. Özellikle neoliberal politik programın organize ettiği piyasa koşullarında kadın özne, gündelik hayatta bazı direniş stratejileri ve pratikler geliştirerek taktikler üretmekte ve süreçle baş etme kapasitelerini ön plana çıkartmaktadırlar. Dolayısıyla kadının emek süreçleri içinde kendi öznelüğünü üretme biçimi ile patriarkal sisteme eklenmiş neoliberal üretim ilişkileri arasındaki çatışmalar, geçirgenlikler hem kadın öznenin kendini üretme biçimini hem de toplumsal cinsiyetin yeniden üretiminde son derece belirleyicidir. Nitekim Butler'a (2019) göre de toplumsal cinsiyet, toplumsalın bir çıktısı olarak eylemler ve vücut performansları tarafından belirlenmektedir. Açık ki neoliberal üretim biçimi kadın öznenin, yeni üretim biçimine göre kendini yeniden üretmesini

doğurmuştur. Dönüşen koşullara çok hızlı yanıt veren kadın özneler kendini öne çıkarmanın koşullarını da üretebilmektedir. Ancak burada sorgulanması gereken, patriarkal sistem ile neoliberal yeniden yapılanma arasındaki pazarlığın kadın özneleri sürecin temel aktörleri ile iş birliği yapmaya ve hatta yakın ilişkiler kurmaya itmesidir. Dolayısıyla bu durumda erkek egemenliğin aldığı biçimlerin çok iyi okunması gereklidir. Çünkü içinde bulunulan sistemin işleyiş sistematığı çok iyi irdelenip olgu anlamlandırıldığında, kadınlar mevcut sistem içinde kendilerini yeniden üretebilmek için mutlak bir direnç mekanizması üretmektense sisteme eklenmektedirler. Eril hegemonyanın iktidarını sürdürülebilir kılan bu durum, bir çeşit “ataerkil pazarlık”tır (Kandiyoti, 2019: 15).

Sistem tarafından inşa edilen üretim ilişkileri ve çalışma yaşamı, aynı zamanda kapitalizmin krizlerinin aşılmasında da son derece işlevseldir. Kapitalist üretim ilişkilerinin küresel düzeyde yeniden yapılanmasını temsil eden neoliberal ekonomik uygulamalar açısından da kadın emeği, son derece kritik önemdedir. Küresel kapitalizmin yeni üretim ilişkilerinin temelini oluşturan neoliberal süreçte kadın emeği, sömürünün temel öznesi haline getirilmiştir. Bunu kanıtlar şekilde gelinen noktada, dünyadaki ekonomik büyümenin temel aktörünün kadınlar olduğu savlanmaktadır. Bu süreç hem iş gücünün feminizasyonunu hem de kadın emeğinin disipline edilmesini sağlamıştır.

Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emeği ve ‘Güvence’nin Dönüşümü

Bugünkü yapısal dönüşümün en önemli parçasını özelleştirme, piyasalaştırma ve serbestleştirme uygulamaları oluşturmaktadır (Yiğit ve Demiriz, 2013: 420). Bu da “piyasa mantığının ekonomik, siyasal ve sosyal sistemlerde yaygınlaşması sonucunda eşitsizlik, güvencesizlik ve eğretiliğin artması” (Erdut, 2004: 11) anlamına gelmektedir. Yeniden yapılanmanın ana aksını emeğin esnekleştirilmesi, sendikal kısıtlamalar, tam istihdam politikalarının terki (Yiğit, 2022: 277) taşeronlaştırma, kuralsızlaştırma oluşturmaktadır. Neoliberal dinamikler çerçevesinde kurgulanan çalışma yaşamında sözleşmeli, part-time, ev eksenli iş biçimleri yaygınlaşırken (Kabeer, 2004: 5) kadın emeği neoliberal sömürünün öznesi haline getirilmiştir. Üstelik tüm bu belirlemeler kadının görünen emek süreçleriyle ilgiliyken ev içi emek süreçleri görülmez ve kapitalist üretim biçiminin sömürü ilişkilerinden azade gibi algılanır. Ayrıca “ev içi emek süreçleri” homojenize edilmeyecek kadar geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Temizlik, yemek gibi fiziki emek gerektiren işleri, üreme, çocukların bakımı ve büyütülmesi, büyük ebeveynlerin bakımı ve rehabilitasyonu gibi moral emek süreçleri; hasta bakımı, komşu ziyaretleri gibi duygusal süreçleri (Elson, 2005: 2) bu yelpazenin içinde değerlendirilebilir. Böylece erilmerkezci hegemonya özellikle kadının görünmeyen emek süreçlerini “kadının doğal

rolü” çerçevesinde “normalleştirerek” görünmez kılmaktadır. Bu anlamda etkinliklerin gerçekleştirilmesi için zihinsel ya da fiziksel güç veya her ikisini birden harcama (Felstead ve diğerleri, 2003: 3) biçiminde açıklanabilecek olan çalışma, sadece maddi kazanç değil aynı zamanda sosyal ve psikolojik açıdan da özneyi üretmektedir. Hatta ‘yararlı’ olmanın bir aracı olarak algılanan çalışma, kapitalist üretim ilişkilerinin de devamlılığını sağlamaktadır (Méda, 2004: 173).

Emekçi kitlelerin metalaşmasının önünü açan esnekleşme tam zamanlı çalışmayı aşındırarak güvencesiz çalışmayı devreye sokmakta (Güzel ve Heper, 2017: 11-13) ve çalışma yaşamında kaygıyı, belirsizliği yükseltmektedir. Geline nokta neoliberalizme uygun düzenlemelerin kamusal politikalarda da devreye sokulması söz konusudur. Bu durumda devletin aktör olarak piyasanın kurallarına göre politika üretmeye zorlanması ya da devletin piyasanın kurallarını politik olarak benimsemesi, sadece özel sektörün değil kamu emekçilerinin de piyasanın kurallarına göre istihdam edilmesini ve kamudaki çalışma yaşamının neoliberal üretim ilişkileri paralelinde düzenlenmesini beraberinde getirmektedir. Sosyal refah politikalarının sonlanması anlamına gelen bu süreçte, kurumsal örgütlenmeler ile güvence altına alınan modern sosyal güvenlik uygulamaları ya tamamen terk edilmiş ya da dönüştürülerek içi boşaltılmıştır. Ek olarak, refah devletinin sahip olunan yaşam düzeyinin ve sosyal hakların korunmasına ilişkin düzenlemeleri budanmıştır (Gül, 2006). Geline nokta ücretlerin baskılanması ve ücretler üzerinde oluşan tehdit, birbirine bağlı sonsuz karmaşık deneyim ve belirsizlikleri üretmektedir (Şenkal, 2005). Ancak sivil güvenceler ile sosyal güvenceler üzerine düşünülürken, aynı zamanda bugünün bireylerinin kendisini asla tam anlamıyla güvenlik içinde hissetmemesine yol açan çağdaş bir ‘*risk tiksintisi*’nin çoğalması da irdelenmelidir. Özünde modern toplumlar, güvensizlik toprağı üzerine inşa edilmişlerdir. Çünkü tamamen huzur içinde olmak için gereken şey, yaşamın tüm aksiliklerine tamamen hâkim olmaksız, o halde -Tanrı ya da ölüm hariç- insanları kim güven altına alabilir ki?” Açıktır ki güvenlik taleplerinin asla önemsiz olmayacak garantörü devlettir. Dolayısıyla güvenceye ve özgürlüğe sahip olunması için devlet önemlidir (Castel, 2004: 10-15) Her ne kadar tartışmalara açık olsa da sosyal refah devletinde hukuk sistemine, eğitime, politik sisteme ve kurumsal düzenlemelere belirli bir güven vardır. Ancak egemenliği geriletken sosyal refah devleti, yerini sermayenin talepleri doğrultusunda düzenlemeler yapan neoliberal modele bırakmıştır. Süreç emek aleyhine işleyen düzenlemeleri getirirken, bu düzenlemelerin başında sendikasılaştırma gelmekte ve iş gücü örgütsüz hale getirilmektedir. Yine buna ek olarak istihdamın, iş tanımlarının, ücretin ve çalışma zamanının esnekleştirilmesi söz konusudur. Söz konusu olan esnekleştirmeler ile iş gücü üzerinde keyfi uygulamalara gidildiğı gibi sömürüye daha da açık hale getirilmektedir. Aslında Castel’in (2004: 22) söylemiyle ‘devlet’ temel işlevleri ile

kamu düzeninin bekçisi olan ve bireylerin hak ve mülklerinin teminatını sağlayan bir hukuk devleti olmalıdır. Bu yapının teminatı olan devlet sistemi içinde güvenceler hukuksaldır. Ancak hukuk ‘biçimsel’ ise devlet kalıcı bir “sosyal güvensizlik” içindeki emekçilerin çoğunluğunun durumunu değişmeden bırakır (Castel, 2004: 36-41). Hukukun ‘biçimsel’ olduğu ya da sermaye için biçimlendiği günümüzde, emek piyasasının esnekleştirilmesi, kuralsızlaştırılması, örgütsüz kılınması, emekçileri hem güçsüz kılmakta hem de geleceğe yönelik güvenini kırarken, kaygılı ve korkulu bir ortama sürüklemektedir. Bütün bunlar ise emekçilere, işsizlere yoksulluk olarak yansımaktadır. Çünkü neoliberal üretim sürecinin dinamikleri açısından değerlendirildiğinde hukuk, rekabet gücünün arttırılması, esnek üretimin yaygınlaştırılması, koruyucu çalışma yasalarının budanması, işten çıkarmanın kolaylaştırılması, çalışma saatlerinin uzatılması ve grev kırıncıların işe alınması için düzenlemelerin yapılması anlamına gelmektedir. Sosyal devletin zorunlu gördüğü koruyucu çalışma yasalarının budanması, emek kitlelerinin ödemesi gereken bir bedel olarak sunulmaktadır. Bu özet belki de, son yarım yüz yıla damgasını vuran neoliberalizmin yüzeysel bir anlatısıdır. Geline nokta ise asıl tahribatı kadın emeği üzerinden yapmaktadır.

Tüm emekçi kitleleri hak kaybına uğratan neoliberal ekonomi politikaları kadın emeğini daha büyük bir çöküntü içine sokmuştur. Kadın emeğini değersizleştiren bu politikalar vasıtasıyla sermayenin tüm kazanımlarının bedeli kadınların ücretli ve ücretli olmayan emeği tarafından karşılanmaktadır. Kadınların emek gücüne katılımlarının arttığı güzellemesi ile sunulan bu süreçte, kadınların görünmeyen emeği sadece ev içinde kalmamış enformel sektörün tüm dinamiklerine kadar işlemiştir. Özellikle sanayi üretiminin kaydığı ve fason üretimin yaygınlaştığı Uzak Asya’da, kadınların emek sürecine katılımı daha da dikkat çekicidir. Nitekim Eisenstein (2009) kadınları Asya ekonomilerinin itici gücü olarak görmektedir. Munck (2018) ise emeğin feminizasyonu sürecini güneylileşme olarak adlandırmaktadır.

Son derece erilmerkezci bir zihniyetle uysal, sabırlı, itaatkâr, kırılğan olarak nitelendirilen kadın emeği, üretim için ideal olarak görülürken düşük ücretle ve güvencesiz çalıştırmanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Üretim ile iç içe geçirilen bu erilmerkezci düşünce, küresel sermayeyi çekmenin bir aracı olarak da kullanılabilir. Bu bağlamda yerel kadın emeği ile küresel sermaye arasında doğrudan bir sömürü ilişkisinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sermayenin ulus-ötesi akışkanlığı, özellikle sermaye yatırımının yapıldığı ülkelerde sermaye için bazı hukuksal garantileri talep etmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu durumda devlet, çalışma yaşamını ve emeği, üretim ve yeniden üretim süreçlerinde sermaye lehine yapılan hukuksal düzenlemelerle disipline etmektedir. Bu aynı zamanda kadın emeğinin de disipline edilmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal koşullara göre farklılık gösteren bu disipline ediş, kadınlara, çalışma mekânında (ki artık bu çalışma mekânı ve özel mekânlar iç içe geçmiş

durumadır) özgürlüğü, gözetimi, baskıyı, kontrolü, tedirginliği ve beden güvenliği ile sosyal güvenliği aynı anda deneyimletmektedir. Farklı habituslara sahip fakat aynı çalışma mekânında yaşayan kadınlar ise birbirlerinden farklı deneyimlere sahip olabilmektedirler. Bu durum kadınlara strateji geliştirmeleri noktasında da kullanabilecekleri boşluklar bırakmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, aynı çalışma mekânında bile sürecin pasif bir izleyicisi değillerdir. Aklın taşıyıcısı öznesi olma durumları, onları farklı dönüştürme kapasitesine sahip aktörler halinde pazarlık yapan, rasyonel birer özne olarak konumlanmalarını sağlamaktadır.

Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Postfordist üretim biçiminin neoliberal politikalar ile birlikte üretim ilişkilerini belirlediği günümüzde, çalışma yaşamında kadın emeği oranı görece olarak artmaktadır. Emeğin feminizasyonu üzerinden açıklanan bu süreç içinde “kadın”, çalışma yaşamında, mekânda ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini deneyimlemede nasıl konumlanmaktadır? Aynı zamanda çalışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve mekân arasındaki ilişkiselliğin ürettiği ve yeniden ürettiği dinamikler, “kadın”ı toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde nereye konumlandırmaktadır? Ve kadın, neoliberal çalışma yaşamı içinde gündelik pratiklerine de yansiyacak şekilde kendisini nasıl üretmektedir? Dolayısıyla bu çalışma, belirtilen sorgulamaların ‘güvence’ olgusu üzerinden tartışılmasını amaçlamakta ve çalışmanın iki kadın katılımcısının kendilerini, çalışma yaşamı ve gündelik yaşam içinde yeniden üretme pratikleri irdelemektedir.

Doktora tezi¹ alan araştırması sırasında karşılaşılan ve yapılan derinlemesine mülakatları derlerken akla takılan bu sorgulamalar, iki kadının anlatıları üzerinden analize tabi tutulmuştur. İki kadın katılımcının anlatılarının olgusal karşılıkları üzerinden yapılan genellemeler ve çalışmanın argümanlarının dayandığı yapısal arka plan, derinlemesine mülakatların verileri üzerine oturmaktadır. Araştırmanın öznelere olan kadınlar (iki kadın) her ne kadar kısmiliğe ve parçalılığa karşılık geliyorsa da birbiriyle ilintili gerçekliğin ve büyük resmin parçasıdırlar. Bu anlamda genellenebilir teorik paradigmanın içine yine gerçekliğin bir parçası olarak yerleştirilmişlerdir.

Tezin saha çalışması esnasında derinlemesine görüşme gerçekleştirilen kadınlardan özellikle ikisinin mekân, çalışma ve sosyal güvence konusundaki deneyimlerinin oldukça dikkat çekici oluşu bu çalışmanın hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla sonraki süreçte de bu çalışmanın katılımcısı olan kadınlarla bağlantı koparılmayarak görüşmeler derinleştirilmiş ve bu aşamada bir makaleye dönüşmüştür. Çalışmada kadın özne, mekân ve çalışma, sosyal gerçekliğin

¹ 2010 yılında tamamlanan “Türkiye’de Memur Yoksulluğu: Büro Memurları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinde, yirmi sekiz katılımcı ile yapılan derinlemesine mülakatların verileri yol gösterici olsa da bu çalışmada, doktora tezinin de katılımcısı olan ve aynı mekânda çalışan iki kadının anlatılarına dayanılmıştır.

içinde, “pozitivistik bir olgu gibi önceden hazır ve verili bir şekilde görülmemiş aksine onları sarmalayan ilişkisellikler” (Bourdieu, 2015: 17) içinde kavranmaya çalışılmıştır. Sosyoloji yapmanın önemli boyutunu oluşturan bu çerçeve, iki kadının anlatılarına odaklanmayı gerekli kılmıştır. Aslında çalışmanın derdini kuşatan mükemmel bir kesişimsellik vardır ve bu durum olgunun analizinde kompleks bir ilişkisellik arayışını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kadın öznelerine odaklanılan bu çalışmada eylemler, süreci belirleyen tüm aktörler ve yapısal dinamikler dışarıda bırakılmadan çerçevenmiştir.

Katılımcı Profili: Kendi Anlatılarıyla Kadınlar

Çalışmada hikâyeleri sosyolojik bir “dert” çerçevesinde önemli olan iki kadının anlatılarına odaklanılmıştır. Yapısal bir problematikten hareket edilmekle birlikte anlatılarındaki mikrolukları ve kırılmaları daha iyi tespit edebilmek adına K1 ve K2 biçiminde kodlanan kadın özneleri, kendi anlatılarından dinlemek, onları tanımak ve anlamak adına daha anlamlıdır.

K1: “Kırk altı yaşındayım. Evliyim ve iki çocuğum var. Birisi üniversite öğrencisi diğeri ise ortaokul öğrencisi. Eşim tıp doktoru ve aynı zamanda akademisyen. İzmir’de gelir durumu iyi olan ve her ikisi de çalışan ebeveynlerin çocuğu olarak büyüdüm. İzmir Özel Türk Kolejinden sonra üniversite okudum. Evlendikten sonra eşimin ihtisası için ABD’ye gittik. Zaten iyi olan dilimi orada daha fazla geliştirdim ve bazı sertifika programlarına katılıp sertifikalar aldım. Şu anda da özellikle eşimin geliri nedeniyle hane geliri olarak Türkiye ortalamasının üzerinde bir gelire sahibiz.”

K2: “Ben Aydın doğumluyum. Ailem Aydın’ın küçük sayılabilecek bir ilçesinden gelmişler. Otuz sekiz yaşındayım ve lise mezunuyum. İki çocuk sahibiyim. Büyük beşinci sınıfa gidiyor. Küçük olan ise şu an dört yaşında. ‘Çalışmayan’ bir annenin ve düz memur olan bir babanın çocuğuyum. Şu an babam emekli. Eşim ise şehirde küçük esnaf. İşleri çok iyi değil ve istikrarlı bir geliri de yok. Bu nedenle ben çalışmak zorundayım zaten.”

Her ikisi de aynı çalışma mekânında sözleşmeli kadroda çalışan bu kadınlar farklı nitelikteki benzer işleri yapmaktalar. Örneğin her ikisi de büro memuru olmakla birlikte K2 sadece rutin işler olarak adlandırılabilir evrak kayıt vb. gibi işleri yaparken, K1 ise yabancı dil, eğitim ve profesyonelleşme gerektiren evrak işleri ile uğraşmaktadır. Anlatılardan anlaşılacağı gibi her iki kadın özne de farklılık gösteren habituslara sahipler ve bu, sermayelerinin de farklılaşmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kadın öznelerin çalışma mekânındaki ve gündelik pratiklere yansıyan eylemlilikleri zaman zaman aynı zemine oturan dolayısıyla kesişen, zaman zamanda ayrıklaşan ancak aynı yapısal dinamiklerden beslenen analitik bir çerçeveyi gerektirmektedir.

Çalışma verileri devam eden bölümlerde “İş, Kadın Özneler ve Mekânsal Deneyimler” ve “Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emegi ve Güvencenin Taşeronlaşması” başlıkları altında irdelenmiştir.

İş, Kadın Özneler ve Mekânsal Deneyimler

Çalışmaya başlamanın, gündelik pratiklere yansımış hali bir işe girme anlamına gelmektedir. İşe girmek ise çoğunlukla kamuda çalışmaya başlamak anlamında kullanılır. Çünkü klasik anlamıyla devlet çalışanı olmak ya da devlet hizmetinde çalışmaya başlamak, bir başka anlatımla kamu personeli olmak “devletin sağladığı güvencelerden” yararlanmak anlamındadır. Ancak gelinen noktada serbestleştirme, piyasalaştırma (Tokatlıoğlu, 2006) ve taşeronlaştırma gibi neoliberal uygulamaların kamunun temel felsefesi haline gelmesi ve hem istihdam politikalarında hem de çalışma yaşamında devreye sokulması, devleti piyasa koşullarında üretim yapan bir aktör pozisyonuna itmiştir. Dolayısıyla neoliberal istihdam modeli ile kamuda da kadrolu emekçilerin yanında sözleşmeli emekçiler de istihdam edilmektedir. Artık, belirli süreli sözleşmeler üzerinden “geçici” olarak istihdam edilen sözleşmeli çalışanlar kamu istihdamının ana parçalarından birisi haline gelmiştir.

İstenebilecek en düşük taleplerden birisi güvenceli bir işe sahip olmak iken dünya genelinde ve Türkiye’de güvencesiz çalışma, bir işe sahip olunup olunmadığını sürekli bir bilinmezlik içine sokmuştur. İşten atılmayı kolaylaştıran ve emek gücünü gelecek kaygısıyla yaşamaya iten güvencesiz çalışma, ev eksenli çalışmadan kısmi çalışmaya, taşeron üzerinden çalışmadan çağrı üzerine çalışmaya kadar geniş bir yelpazeyi kapsarken, güvencesiz çalışmanın yarattığı sorunlar, kadınlarda erkeklere oranla daha fazladır (Özdemir, 2010: 9). Hane halkının bakımı ve evsel hizmetler, kadınların çalışma yaşamına güvencesiz işler üzerinden katılımını arttırmaktadır. İşten çıkarmalarda ise öncelikli hedef yine onlardır. Bu gibi ayrımcı uygulamalar erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini de pekiştirmektedir (Walby, 1986: 55). Bu çalışmanın kadın öznelerini anlamak için güvence üzerine anlatılarına dikkatlice bakmak önemlidir.

K1: “Bir korumam olmadığından eminim (“koruma”dan güvencesizliği ve çalışmaya bağlı olarak işten atılma olasılığını kastediyor). Çünkü bu tamamen kurumdaki yöneticilerin inisiyatifine kalmış. Veya bir yönetici sözleşmedeki şu şartı uymadı demesiyle sözleşmemiz bitiyor. Ama 657 norm kadro (güvenceli çalışanları kastediyor) böyle riskler taşıyor.

K1, her ne kadar “korumam olmadığından eminim” dese de jestleri, beden dili ve satır aralarına sıkıştırdığı sözcükleri, eşini bir sosyal sermaye olarak gördüğünü göstermektedir. “Güvencesinin olmadığını” bilinçli olarak ifade etmekte ancak kendisinin iş akdinin sonlandırılmasının da kolay olmadığını konuşmasının aralarına sıkıştırmaktadır.

K2: “Hep böyle düşünölmüştür. İşten çıkarılır mıyız ya da böyle bir şey yapılır mı? Her zaman bir açık kapı bırakıldı bu noktada (işten çıkarılmayı kastediyor). Biz hiçbir zaman atılmayız rahatlığını yaşamayız.

K2, ‘rahatlığını yaşamayız’ söylemi ile statü hukukuna bağılı bir çalışanın işten atılma korkusunun olmadığını ve iş güvencelerinin sağladığı rahatlığı kastederken kendilerinin ise bu güvencelerinin olmamasına ve işten atılma korkularına gönderme yapmaktadır.

Anlatılardan anlaşılmalıdır ki neoliberal kapitalizm, emekçi kitleleri hedef alarak onların kazanımlarını ortadan kaldırmaktadır. “Emekçiler lehine görelî refaha, örgütlülük düzeyine, yüksek yaşam standartlarına dayanan refah devletinde piyasa canavarını dizginleyen mekanizmaların bulunması; neoliberal dönemde sermaye için artık katlanılması gereksiz kısıtlar halini almıştır” (Göztepe, 2012: 18-19). Hızlı bir yükseliş halinde olan ve kadın emeğini daha olumsuz etkileyen güvencesizlik, neoliberalizmin sürekli manipölasyonları ve kendisini yerelde uyarılma biçimi ile derinleşmektedir. Bu derinleşmenin fotoğrafını daha iyi çekebilmek için kadın özneleri daha iyi tanımak ve anlamak gereklidir. Onları daha iyi anlamak ve sürece görelî içkinleşmeyi sağlamak adına anlatıları biraz daha detaylandırmakta fayda vardır. “İşe sahip olma” süreçlerine ilişkin anlatıları ise analizi kolaylaştıracak bazı verileri daha fazla sunmaktadır.

K1: “Ben her ne kadar sözleşmeli kadroda çalışsam da yaptığım iş daha özel ve mutlaka dil eğitimi gerektiriyor. Bu bölge bir turizm bölgesi. Turistlerin kaza geçirmeleri ve bizim hastanemize gelmeleri durumunda tedavi masraflarının mutlaka ölkelerinin sosyal güvenlik sistemleri ile temasa geçilerek tahsil edilmesi gerekiyor. Bu işleri ben hallediyorum. Buraya da zaten eşimin referansı ile girdim. O önerdi beni. Şunu da söyleyeyim onun referansı olmasaydı bu işe giremezdim. Sınavlar var işe girişlerde ve adalet tamamen sınırlarını kaybetti bence.”

K2: “Ben önce taşeron yanında temizlikçi kadrosunda çalışıyordum. Daha sonra buraya geçtim. Türkiye’de nasıl iş bulunduğunu biliyorsunuz. Eşimin işleri iyi değil. Aslında günü gününe tutmuyor. Eşim esnaf olduğu için tanıkları var partilerden falan. Onlara söyledi. Önce söylemiştim temizlik şirketinde başladım sonra buraya geçirildim.”

Refah devletinin yarattığı siyasal toplumu devlet merkezli olmakla suçlayıp, birey ve toplumun önünü açarak çoğulculuğu geliştirmek gibi ideallerden söz eden neoliberal süreçte, örgütlü modernliğin çözülmesiyle birlikte belirsizlik, değişkenlik, kayganlık, hareketlilik gibi olgular (Özkazanç, 2009) insanların yaşamlarını belirlemeye başlamıştır. Koruyucu hukuksal düzenlemelerin esnetilmesi ya da tamamen ortadan kalkmasını beraberinde getiren bu süreç, kamusal ve kurumsal ataerkilliğin tasfiyesi adı altında kitlelerin pasifleştirilmesi anlamına gelmekte ve neoliberalizmin yarattığı koşullar “anti-refah retoriğinin yön verdiği bürokratik

keyfiyetlere bağımlı olma” (Özkazanç, 2009: 263) durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bir bakıma tahakküm ilişkisinin varlığına işaret etmektedir ki kadın emeğinin böyle bir tahakkümün aracı ve bir kültür üreticisi haline getirilmesi “ideal” olarak neoliberal ethosu başat kılıp kadın bireyi özne olarak sömürüye açık hale getirmektedir. Aslında Türkiye’de zamanın hiçbir döneminde başarılı bir şekilde hayata geçirilemeyen formel düzenlemelere (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 76) ve modern kurumsallaşmaya rağmen, toplumun siyasal habitusu dikkate alındığında önemli yol kat ettiğini söylemek de mümkündür. Sosyal ve siyasal çevrelerinde olup bitenin farkında olan kadın öznelere, bu farkındalığın rasyonalitesinden hareket ederek eylemlerini belirlemesi durumu erilmerkezci bir kültürün üretimini beraberinde getirmektedir ki kadın öznelere anlatılarında bahsedilen işe sahip olma süreçleri bu tehdidi barındırmaktadır.

Erilmerkezci pratikleri üreten “kayırmacılık” ya da ahbap-çavuş ilişkileri, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğünün sonlanarak serbest piyasanın yerini “siyasal piyasanın” almaya başladığını göstermektedir. Bu noktada piyasa ekonomisinin dış görünüşü korunurken, temelde piyasa işleyişinin protokolleri ve kurumları “ahbap-çavuş kapitalizmi” içerisinde kuruluşlardan, meclis üyelerinden ve hükümetlerden imtiyazlı muamele arayışı içinde olan bireylerce (Gregg, 2016) kullanılmaktadır. Burada siyaset, neoliberalizm ve çalışma arasında *eril bir uzlaşımın* olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Siyasal mekanizma, ruhsatları, ihaleleri, belirli sermaye guruplarına vergi ayrıcalıkları ile tahsis ederken neoliberal alanı, çalışma yaşamını da kapsayacak şekilde, yine sermaye lehine tanzim etmektedir. Ortaya çıkan enformel süreçten rant devşirenler ise müzakerenin taraflarıdır. Bu durum, bir toplumun en üst kurumsal mekanizmasından en alt kurumlarına kadar hatta bireyler özelinde gündelik yaşamın pratiklerine kadar sirayet etmiş durumdadır. Bu *eril uzlaşımın* yansımaları sadece işe sahip olma süreçlerinde değil bizzat mekânda da kendini göstermektedir.

K1: “Ben buradaki mekânı ve saatleri kendim düzenliyorum. Yönetimden bu şekilde verilmedi. Benim kişisel çalışma şeklim böyle. Yaptığım iş de buna uygun. Kendime başlama saati olarak 09.00 u koydum. Ve telefon denen bir şey var zaten. Gelmeden de çözümleyebiliyorum bulunduğum yerden. Çok acilse telefon ediyorlar hemen geliyorum. Toplumun şeyi oluyor, bir yerde eşimin hekim olmasından kaynaklanan bir şey. Hayatımda bugüne kadar bununla hep karşılaştım.”

K1’in hem buradaki anlatısında hem de diğer anlatılarında dikkati çekmesi gereken iki durum var. İlki, K1 kendisini bir “kadın” olarak hem zamanın hem de mekânın içinde yeniden üretirek yaşamını planlamaktadır. Burada bir anlamda hem zamanın hem de mekânın bir amaç çerçevesinde örgütlenmesi söz konusudur. Zamanı ve mekânı esnek kullanmasının arkasında yatan gerçeklik erilmerkezci bir mantığın ürünüdür. Çünkü zamanı ve mekânı, daha çok çocuklarını

okula hazırlama ve kahvaltılarını yaptırma, evi günün diğer zaman dilimlerine uyarılma gibi işler için örgütlemektedir. İkincisi ise güvencesiz çalışan birisi olarak zamanı ve mekânı örgütleyebilmesinin arkasında yaslandığı güç eşinin sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeleridir. Açıktır ki, kurumsallığın ölümü, ahbab-çavuş ilişkilerini üretirken neoliberal dinamikler bu işleyişi pekiştirmektedir. Kendini bu yapı içerisinde üretme gayretinde olan kadın öznelere geliştirdikleri stratejileri, patriarkaya dayalı habitusun pekişmesini sağlamaktadır. K2'nin anlatıları ise:

K2: “Yemekhaneyi kullanamıyoruz, servisten faydalanamıyoruz. Ben hep yürüyerek gidip geliyorum işe” “Zaten saat beşte çıktığımı hiç bilmiyorum. Altı, yedilere kadar çalışıyorum. Cumartesi, Pazar gelip çalıştığımı çok biliyorum. Hafta sonu gelmem diyemiyorsunuz çünkü hemen ‘seninle çalışmak istemiyorum’ der. İş garantiniz olmadığı için bir iki uyarıyla atılırsınız işten.”

Zamanı ve mekânı planlama açısından K1 ve K2 arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. K1 zamanın ve mekânın esnekliğini kendi tasarruflarını devreye sokarak düzenleyebilirken K2 zaman ve mekân esnekliğine uyarlanmak zorunda kalmaktadır. Çalışma mekânındaki tüm alanları kullanamayan K2, paranın yerine zamanı ikame ederek (Harvey, 2016) işi ve evi arasındaki mesafeyi yürümektedir. Anlatılardan, çerçevelenmiş bu yeni alanda siyasal bir özne pozisyonunda olan kadın öznelere de homojenize etmemek gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü “günümüz toplumlarının özelliği, artan parçalanmışlık, toplumsal ilişki ve deneyimlerin çeşitlenmesi, yaşam biçimlerinin çoğulluğu ve kişisel kimliklerin çoğalmasındır” (Çiftçi, 2008: 7). Görülmesi gereken durumlardan birisi ise bu yeni süreçte neoliberalizmin siyasetin alanını da belirlemiş olmasıdır.

K1 ve K2'nin gündelik pratiklerini de belirleyen bireyselleşme ve parçalanma, emek gücünü kolektif bilinçten uzaklaştıran neoliberalizmin ideolojik bir aygıttır. Bu ideolojik aygıt mikro ölçekte ahbab-çavuş ilişkileri ile de bütünleşerek bireylerin çalışma yaşamlarında kendilerini üretme biçimleri üzerinden de belirleyici hale gelmiştir. Buradaki değişmez gerçeklik ise sistemi, iş ve çalışma yaşamı üzerinden yeniden yapılandırma yoluna giden neoliberalizmin, en kapsamlı ve en etkili dönüşümü, örgütlenmeyi esneklik temelinde organize ederek yapmış olmasıdır. Ancak bu durum, makro ölçekte kapitalizmin yapısal özelliklerini; yani neoliberalizmin yapısal dayatmalarını görmezden gelme anlamına gelmemelidir. Hemen belirtilmeli ki esneklik, neoliberal süreçte emek gücü sömürsüne zemin hazırlayacak biçimde hukuksal bir temele ve güvenceye de kavuşturularak kurumsallaştırılmıştır (İlhan, 2019: 362). Böylelikle emek gücü tahakküm altına alınırken statü hukukunun baskısından kurtulma, tahakkümü meşrulaştıracak zemini de oluşturmaktadır. Kamusal mekânı, haklar çerçevesinde adil ve eşitlikçi biçimde kullanma, toplumsal ilişkilere dâhil olma adına son derece zorunludur. Esnekliğin “biçimsel hukuk” ile çalışma hayatının içine zerk edilmesi, genelde tüm emekçilerin özelde ise kadın emekçilerin mekânsal haklarını ellerinden almakta ve mekânın adil ve eşitlikçi kullanım hakkını ortadan

kaldırmaktadır. 'Belirli süreli sözleşmeler' ile anlaşılan zaman için yapılan ve sözleşme sonunda yasal prosedürleri takip etmeksizin sonlanan iş sözleşmeleri, çalışma süresini biçimsel düzenlemelerle belirlemekte ve sözleşme, işverenin uhdesinde gerçekleşmektedir.

Neoliberal Çalışma Yaşamı, Kadın Emeği ve “Güvencenin Taşeronlaşması”

Dönüşerek erilmerkezci dinamiklerini pekiştiren 'biçimsel hukuk'un ürettiği neoliberal bürokrasi, kamusal mekânda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreterek kadının konumunu talileştirmektedir. Kamusal mekânlarda çalışan kadın öznelerin mekân deneyimleri onların mekânsal pratiklerine ve görüşlerine yansımaktadır. Bu çalışmanın iki kadın katılımcısının da mekânı deneyimleme biçiminin kesişim ve ayrışma biçimleri, anlatılarının satır aralarına gizlenmiştir. Erkeklerin ve erkekliğin kamusal alanda tahakküm kurması, kadınlığın ve kadınların özel alana sıkıştırılmasının yarattığı eril kültür, mekân ve toplumsal cinsiyet üzerinden sürekli bir üretime tabi tutulmaktadır. Örneğin kadınların çalışabildikleri işlerin düşük ücretli, emek yoğun ve güvencesiz olmasının temelinde evin ve çocuğun bakımına ilişkin sorumluluğun kadına yüklenmesi vardır. Buna ilişkin bazı kamusal hizmetlerin yeterince sunulmaması, bu yükü daha da ağırlaştırdığı gibi bir tahakküm ilişkisi de üretmektedir. Dezavantajlılara karşı bir baskılama aracı olan tahakküm, toplumsal iktidara ve denetime işlerlik kazandırmaktadır (Foucault, 2019). Hem toplumsal iktidarın oluşturduğu alanı hem de tahakkümü kadınların anlatılarından tespit edebilmek mümkündür.

K1: “Aslında sözleşmeli kadroda çalışan birisi olarak (belirli süreli sözleşmemin) sözleşmemin bana sağladığı haklar diğer sözleşmelilerden farklı değil. En azından yasal haklarla korunmadığımı ve her an sözleşmemin yenilenmeme riski ile karşı karşıya olduğumu biliyorum. Bizim burada 657 norm kadroda olanlar gibi belirli haklardan faydalanamıyoruz. Örneğin yemekhaneyi kullanamıyoruz. Norm da olan arkadaşlar öğle yemeklerini yiyebilirlerken sözleşmeliler yiyemiyor. Çalışan servislerinden faydalanma hakkımız yok. Tayin olma ya da isteme hakkına sahip değiliz. Gerçi bu durumlar beni çok etkilemiyor ama sözleşmeli çalışan arkadaşlarımı baskıladığını düşünüyorum ve dışlanıyorlar”. ... “dil bildiğim ve ABD'den farklı sertifikalara sahip olduğum için Yüksel Seramikten iş teklifi almıştım ama kabul etmedim çünkü buraya yetmiş kilometre ve gidiş geliş iki buçuk saat. Çok zor olacaktı. Kadının çalışma hayatı hep ikinci planda oluyor. Bir de çocuklarımızın sorumluluğu var. Ben mesela böyle bir işi kabul etsem çocuklarımızın okulunda bir şey olsa nasıl yetişeceğim? Ne yapacağım? Ama bir baba için problem değil bu. Eşim hekim de olsa bunu hep yaşadım. Ailede bunu yıkamıyorsunuz?”

K2: “Biz (sözleşmeli çalışanlar) 657 norm kadroda çalışanlar ile aynı haklara sahip değiliz. Kendimizi üvey evlat gibi hissediyoruz. Benim tayin hakkım yok. Bir takım özlük haklarına sahip değiliz.” ... “akşamları iş bitince çıkıyorum sonra yürü.” ... “eve geç gitmekte ayrı bir sorun tabi.

Zamanında çıkamayınca geriliyorum. Çünkü çocuk okuldan çıkıyor ve yetişemiyorum. Eve (çocuk) nasıl gidecek diye geriliyorum. Evde yemek olmuyor ve kışın yediden sonra yemek yapmak olmuyor. Çoğunlukla eşim gelmiş oluyor ve bozuluyor. İşi bırakmamı söylüyor.”

Çalışma hayatına getirilen normlar, çalışma saatleri ve ücret politikalarının da içine dâhil edildiği belirli süreli sözleşmeler ile tek tek çalışanların pratikleri kontrol edilmekte iken bu daha makro boyutta ise toplumun kontrol edilmesini beraberinde getirmektedir. Formel anlamda tüm sözleşmeleri belirleyen kurallar, anlatıları dinlenen kadın özneler içinde geçerlidir. Bu haliyle “sistemler sadece içindekilerle değil, dışladıkları” (Acrest, 1991: 173) üzerinden de açıklanabilir. Kadınlar için önemli olan, sistemde/bu formel düzenlemelerde esnekliğin tabiatına uygun bir şekilde ve belki de mikro ölçekte gedikler bulmak ve oradan dehlizler açılabilir. K1, her ne kadar eşinin akademik sermayesini kullanarak sözleşmenin getirdiği normların kendisini büyük oranda bağlamadığını ifade ediyor olsa da ilerleyen anlatılarında onun da gedikleri bulup dehliz açtığı kolaylıkla anlaşılabilir. Bu mikro nitelikli dehliz, içinde yaşanan toplumun yapısal özellikleri ve bu yapısal özellikleri şekillendiren pratikler nedeniyle genelde tüm çalışanlar, özelde ise sözleşmeli çalışan kadın özneler geçerlidir. Sonuç olarak hem K1 hem K2, sözleşmeli çalışmanın kendilerini her an sözleşmelerinin yenilenmemesi riski ile karşı karşıya bıraktığını ifade etmektedir. Bu olgusal gerçeklikler kadın özne özelinde denetimin, kontrolün, korkunun ve tedirginliğin neoliberal çalışma yaşamının gündelik pratiklerine dönüştüğünü göstermektedir. Bir ekonomi politik olan neoliberalizmin toplumsal cinsiyete dair bu inşasını bir neoliberal biyopolitika olarak okumak da mümkündür. Çünkü siyasal kuşatma, ekonomik kullanıma bağlıdır ve bu da üretici güç olma ile ilintilidir. Dolayısıyla beden emek gücü olarak ortaya çıkması onun hem üretken olması hem de tabii kılınması ile ilişkilidir (Foucault, 2019). Böylece piyasa aklının toplumsallaşması ve kadın öznelere içkinleşerek varlığını sürdürmesi, neoliberal politikalar için kadın özneleri verimli kılacak her türlü kurgunun kutsaması anlamına gelmektedir. Mekân da bu kurgunun önemli bir parçası haline getirilmektedir. Özellikle kamusal mekân-özel mekân çelişkisinin kadın emeğinin baskılanmasının bir aracı olarak kullanıldığı gerçekliğini gözden kaçırmamak gereklidir. Kadın öznelerin, özel mekânda daha belirleyici olan erilmerkezcilik ile kamusal mekânda belirleyici olan neoliberal çalışma yaşamının dinamiklerinin yarattığı çatışma arasında baskılandığı ifade edilebilir.

Her ne kadar çalışma yaşamının kuralları neoliberal ideoloji tarafından konulsa da kadın öznelerin buldukları gedikler ve açtıkları dehlizler erilmerkezciliği yeniden üretecek niteliğe sahiptir. Kadının yerinin evi olduğu mitinin yeniden üretimine katkı sunan bu dehlizler kendine içkinleşmiş bir şekilde kadın özneyi de baskılamakta ve güvencesizleşmeyi başka bir perspektiften sorgulamayı gerektirmektedir. Aslında ücret sistemine dayalı yapıda devletin temel işlevi, sosyal

güvensizliği önleme yani toplumsal riskleri azaltma yönünde etkin davranış sergileyebilme (Castel, 2004) olmalıdır. Ancak doğasına uygun düşünme ve yaşama pratikleri geliştiren neoliberalizm sosyal ilişkilerin de piyasa kuralları içerisinde belirli bir rasyonalite bağlamında oluşmasını ister (Dardot ve Laval, 2018: 1). Oysa sosyal refah uygulamalarında piyasa mekanizmasından kaynaklanan birtakım eşitsizlikler azaltılıp sosyal vatandaşlık ön plana çıkarılmıştır. Refah devletinde bireysel hakların korunması hukuk devletinin kurumları ile somutlanırken gelinen noktada devlet neoliberal düzenlemeleri hayata geçiren teknik bir aygıta dönüşmüştür. Neoliberal politikalara bağlı olarak kuralsızlaştırma, çalışma şartlarının kötüleşmesi, a-tipikliği ifade eden uzun dönemli istihdamın sonlanması ve saygın olmayan çalışma, koruyucu haklardan yararlanamamayı beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çalışmanın kadın emekçileri (K1 ve K2), a-tipik istihdamın hem çalışma yaşamında hem de yaşamın diğer alanlarında yarattığı riskleri ortadan kaldırmaya dönük bazı stratejiler geliştirerek güvence mekanizması yaratmışlardır. Başka bir anlatımla sosyal güvencelerini devlet üzerinden sağlayamayan kadın emekçilerin ikincil mekanizmalar üzerinden “*güvenceleri taşeronlaşmıştır*”. İkincil mekanizmalar, genellikle mesleki statüsü yüksek ya da sosyal ağı geniş erkek eş üzerinden oluşturulabildiği gibi, çalışılan birimin yöneticisi ya da büyük ebeveynler de olabilmektedir. Bu mekanizmalar, kadınlar açısından bir uyum ya da direniş stratejisidir. Buradaki direniş, eşitsiz bir şekilde kadına yüklenen toplumsal rolleri oynama ısrarı üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla kadın öznelerin “*güvencelerini taşeronlaştırma*” stratejilerinin, erilliği üretme potansiyeli vardır. Bu aynı zamanda “ataerkil pazarlığın” (Kandiyoti, 2019: 15-16) yansımasıdır. Çünkü eşitsiz bir şekilde gelişen toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisinde kadın emekçiler rızayı, çözümledikleri sistemin içinde sahip oldukları bir takım güç ve güvence alanları sayesinde edinmişlerdir. Kadınların benimsedikleri yöntemler içinde buldukları sistemle doğrudan ilişkilidir. Bu aynı zamanda eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin normlara içkinleşmeleri anlamına gelebilir.

K1: “...ifade ettiğim gibi sözleşmeli çalışan birisi olarak diğer sözleşmeliler ile aynı haklara sahibim ya da haklara sahip değilim. Ancak bunlar beni çok fazla etkilemiyor demiştim. Çünkü eşim burada akademisyen ve profesör doktor. Benim burada amirim olan kişi aynı zamanda dışarıda arkadaşım. Aile ortamında görüştüğümüz insanlar bunlar. Burada sözleşmeliler için ne kadar bağlayıcı ya da yasaklayıcı uygulama varsa benim için de o kadar esnek. Benim için tek bağlayıcılık yapmam gerekenlerin aksamaması. Bir kadın olarak çocuklarım önemli. Evde yardımcım var ama ben yine de beş gibi evde olabiliyorum. Sabah gelişimde esnek. Onları okula gönderdikten sonra çıkıyorum. Dediğim gibi işimin aksamaması önemli. Yemekhaneyi de istediğim zaman servisi de kullanabiliyorum. Zaten herkes beni tanıyor. Yemek hanede de eşimin kartını kullanabiliyorum. Bu noktada kendimi biraz daha farklı düşünüyorum.”

K1, çalışma yaşamına ilişkin bazı düzenlemeleri yapabilmeye kendi tasarruflarını kullanabilmektedir. Güvencesizlik üzerinden hukuksal anlamda diğer güvencesiz çalışanlar ile aynı sözleşmeye tabii olup aynı riskleri taşısa da eşinin statüsü nedeniyle çok da kaygılı değil. Yine zamanı ve mekânı kullanmada çocuklarını ve evini öncesinin nedeni, kadınlığa dair olduğunu düşündüğü yaşam alanlarını ve görevlerini koruyabilmek adına geliştirdiği pratiklerdir. K1'in bu mantık üzerine anlatıları hem mülakatın bütününe hem de bu metne sirayet etmiş durumdadır.

Evine ulaşımı yürüyerek sağlayan, yemekhane ve servisi kullanamayan ve akşam yediye kadar işyerinde kalmak zorunda olan K2'nin çoğunlukla hafta sonu da çalışmak durumunda olduğu daha önceki anlatısı üzerinden belirtilmiştir. Özellikle “hafta sonu işe gelmeye ilişkin itirazı olup olmadığı” sorgulandığında ise “itiraz edemediğini” ifade edip “eğer talebe karşılık vermez ise bir-iki uyarı sonrasında işten atılabileceğini” daha önceki anlatılarında söylemiştir. Ek olarak işten geç çıkışların ve hafta sonu çalışmanın eşi ile problemlere yol açtığını ifade eden K2'nin kendisine sistem içinde bir gedik bularak açtığı dehliz gündelik hayatının ritmine yansımıştır.

K2: “Eşim demez mi neden bu saatlere kaldın diye. Evde yemek olmuyor ve kışın yediden sonra yemek yapmak olmuyor. Çoğunlukla eşim gelmiş oluyor ve bozuluyor. İş bırakmamı söylüyor. O derdi o sıkıntıları yaşadık hala da yaşıyoruz. Mesela kızım gitar çalmak istiyor. İlkokul birden beri gitar kursuna gönderiyorum. Okulun kursları ve ona da para ödüyorum. Artık her şey kurslara dökülmüş ve paralı. O da ders dışı zamanlarda gitar kursuna gidiyor ve onu okuldan alıp okula götürmekte problem. Eşim işten ayrıl diyor ama onun kazancı da çok düzensiz. Çocukları bir bakıcıya bırakmaya kalksaydım asla işin içinden çıkmazdım. Sorunu annelerin oturduğu apartmana taşınarak çözdüm. Yemeğimi çoğunlukla annem yapıyor. Çocukların banyosu ve temizlikte de yardım ediyor. Zaten sabah kendi evinden sonra bana çıkar. Şimdi kızımı okula da dedesi götürüp getiriyor. Harçlığını da veriyor. Gitar kurslarına gideceği zamanda hep o ilgilenir. Bu durum eşimle olan çatışmaları da azalttı. Çünkü ev içi işlere ve çocuklara ilişkin sorunu çözmüş oldum. Ama Cumartesi, Pazar günleri işe gelmem halen sorun. Hocam bazen Pazar günü bazen de Cumartesi ve Pazar gelmeyebilirsin diyor. Ama bunun için ilişkilerinizi sürekli iyi tutmanız, alttan almanız ve güler yüzlü davranmanız gerekiyor. Ya da Pazartesi sabah o işi hızlıca yapacağınıza dair güvence oluşturmanız gerekiyor”.

K2 ise çalışma, ev/çocuklar ve eş arasında sıkışmış durumdadır ve K1'e göre sistem içinde çok daha fazla gedik yaratmak zorunda kalmıştır. Çalışma zamanının esnekliğinin yarattığı sorunları yaşamamak için duygularını bile devreye sokan K1 görece olarak yöneticinin zamansal dayatmalarından kurtulmaya çalışmaktadır. İsteddiği zamanı kendisine yaratabilmek için

“duygularını ve emeğini taşeronlaştırmaktadır”. Yine eşiyle yaşadığı çatışmaları görelî olarak azaltabilmek için anne ve babasını devreye sokmaktadır.

Çalışmanın daha önceki satırlarında da ifade edildiği gibi, neoliberal politikalar erîl tahakkümü pekiştirdiği gibi onu yeniden üretme potansiyeline sahiptir. Son derece ilişkisel bir şekilde kadınların kendi öznel deneyimleri, kendilerini bir özne olarak üretmeleri ile sonuçlanmaktadır. Ancak buradaki iktidar ilişkisi çok boyutludur ve sistemi çözümleyen kadınlar da buldukları gediklerden sızarak erîl iktidarı yeniden üretmektedirler. Kendi kısa vadeli çıkarlarına odaklanan kadın öznelerin, emek güçlerinin denetim altında tutulması karşısında yaşadıkları öznel deneyimleri onları dehliz açmaya itmektedir.

Üretim ilişkilerinin, toplumsal ilişkilerin üretimine doğrudan etki ettiği gerçeği yadsınamaz. Dolayısıyla mekân dâhil tüm üretimler, toplumsal yapının bir parçası olarak ideolojinin üretiminde de varlardır ve bu noktada kadın öznelerin üretimi yanlarının dışarıda bırakılmaması gerekmektedir. Ve yine kadın öznelerin bu üretimi yanları toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ve yeniden üretmektedir.

Sonuç: “Güvencenin Taşeronlaşması” Üzerine

Deneyimlerin, gündelik pratiklerde ifadesini bulduğu yer olarak mekân, toplumsal cinsiyet ilişkileri ile karşılıklı olarak birbirini üretmektedir. Düz ve basit bir indirgemecilikten uzak olan bu karşılıklılık son derece yoğun ve karmaşıktır. Farklı ekonomik, siyasal, kültürel dinamikler ve hatta mekânın niteliği (kamusal – özel) karşılıklılığın boyutunu belirlemektedir. Ve hatta bu belirlemede, sadece sistemin içindekiler değil aynı zamanda dışındakiler, dışlanalar da önemlidir. Ek olarak üretim ilişkilerinin, ideolojilerin ve toplumsal pratiklerin mekâna yansması, mekânın cinsiyete dayalı erîl inşasını ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle mekân, tahakkümün, itaatin, “iş birliği”nin kurucu unsur olduğu ve sosyal ilişkilerin gündelik pratiklere yansıdığı bir alan haline gelmektedir.

Neoliberal ideolojinin sirayeti ve biçimlendirmesinden bağımsız ele alınamayacak olan çalışma mekânı, soyut bir nesne değil toplumsal bir olgudur. Bu haliyle cinsiyet temelli iş bölümünün, kadın üzerindeki erîl denetimin ve hanedeki iktidar ilişkilerinin sahnesi durumundaki toplumsala hâkim olan ataerkil ideolojiyle uzlaşan neoliberal çalışma ideolojisi, kadın emekçileri güvencesiz işlerde, düşük ücretlerle, karşılığı ödenmeyen işlerde çalışmaya itmektedir. Sistemin bu yapısı, beklentilerinin bir bölümünü karşılayabileceğini düşünen kadın emekçileri, erkek ve diğer aktörler ile erîl bir iş birliğine ya da “taşeron bir işbirliğine” uyarlanmak zorunda bırakmaktadır. Bu dinamikler içinde kadınlar, riskleri, güvensizliği, belirsizliği, kaygıları, tedirginliği, özgürlüğü, akışkanlığı aynı anda gündelik pratikleri üzerinden deneyimlemektedir.

Oysa kadın emekçilerin çalışma yaşamı ve ücreti, hukuksal düzenlemeler ile toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde güvence altına alınmalıdır. Tüm hukuksal güvencelerin garantörü ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesinde temel aktör olarak devlete önemli bir görev düşmektedir. Başka bir ifadeyle yaşamın tüm pratiklerine yansıyan ve kurumsal işleyiş içinde kemikleşen cinsiyete ilişkin kalıp yargıların dönüştürülmesinde devlet, asıl garantör olmak durumundadır. Bu durum, sosyal güvensizliğe karşı mücadele perspektifi içinde temel önem taşımaktadır (Castel, 2004: 41). Ancak neoliberal devlet, kendini bu güvenceden ve hukuksal teminatlardan azade tutmaktadır. Bu durumda kadınlar, kendi öznelliklerini sürdürebilir kılmak için toplumsal kaygılardan hareketle güvence arayışlarına girmektedirler. Dolayısıyla kadın özneler, neoliberal üretim ilişkilerinin kendileri üzerinde yarattığı tahribatı en aza indirmek; hatta bu tahribatı görelî olarak savuşturmak adına farklı sığınaklar bulmaktadırlar. Hizmet üretmesi gereken temel aktör olarak devlet, rolünü oynamadığında ya da rolünü neoliberal politikalar bağlamında piyasanın inisiyatifine bıraktığında, kadın özneler farklı güvence arayışına gitmektedirler. Bu durum, eril hegemonyayı pekiştirirken patriarkayı yeniden üretme potansiyeline sahiptir.

Özellikle neoliberal politikaların sonucu olarak devletin kurumsal düzenleyiciliğine duyulan güvensizliğin esneklik ve güvencesizlik ile birleşmesi, güvencenin devletin dışında başka mekanizmalar kullanılarak görelî olarak sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Başka bir anlatımla “*güvence taşeronlaşmaktadır*”. Kavram Kandiyoti’nin (2019: 15-16) “ataerkil pazarlık” kavramı ile farklılıklar taşımaktadır. Kandiyoti’nin kavramsallaştırması kadınlara içkin tüm pratikler ve belki de tüm zamanlar için geçerli iken, bu çalışma özelinde kadın emekçiler üzerinden somutlanmaya çalışılan “*güvencenin taşeronlaşması*” ise neoliberal üretim ilişkilerinin yarattığı tahribatı savuşturmak isteyen tüm emekçiler için geçerlidir.

Yazarın Notu

Bu makale yazarın “Türkiye’de memur yoksulluğu: Büro memurları üzerine bir araştırma” başlıklı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Agrest, D. (1991). *Architecture From Without: Theoretical Framings for a Critical Practice*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*, Çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*, Çev. Cüneyt Çakırlar ve Zeynep Talay Turner, İstanbul:Pinhan Yayıncılık.

- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çev. Başak Ertür, İstanbul:Metis Yayınları.
- Castel. R. (2004). *Sosyal Güvensizlik*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiftçi, O. (2008). “Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-Modernizmin Siyasal Projesi,” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, (s.2-32).
- Dardot, P. ve Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı: Neo-liberal Toplum Üzerine Deneme*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eisenstein, H. (2009). *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labour and Ideas to Exploit the World*, Boulder & London: Paradigm Publishers.
- Erdut Z. (2004). “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, *Çalışma ve Toplum* Sayı.2, (s. 11-37).
- Felstead, A., Jewson, N., Walters S. (2003). “The Changing Place of Work” Working Paper No:28, Leicester:Centre for Labour Market Studies.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi.
- Göztepe, Ö. (2012) “Yeni Dönemin Satırbaşları”, *Güvencesizleştirme*, Özay Göztepe (Eds), Ankara: NotaBene Yayınları, (s. 15-60).
- Gregg, S. (2016). “Crony Capitalism: Inefficient, Unjust, and Corrupting”, Austrian Institute Economic and Social Philosophy, <https://austrian-institute.org/en/thema/economy/crony-capitalism-cronyism-economy/crony-capitalism/>.
- Gül, S. S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa*, İstanbul: Etik Yayınları.
- Güzel, Ali ve Heper, H. (2017). “Sürekli İstihdamdan Geçici Atipik İstihdama!...: Mesleki Amaçlı Geçici İş İlişkisi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı.52, (s. 11-58).
- Hanson, S. ve Geraldine. (1995). *Gender, Work and Space*, London: Routledge.
- Harvey, D. (2016) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hartmann H.(2006). *Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği*, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Hayden, D. (2014). “Urban Landscape History: The Sense of Space and the Politics of Space”, *The People, Place and Space*, Ed. by. Jen Jack Gieseking, William Mangold, New York, Routledge.

- Işık, O ve Pınarcıoğlu, M., M. (2020). *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, S. (2019). “Neoliberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.29, Sayı.2, (s.361-368).
- Kabeer, N. (2004). “Globalization, Labor Standards, and Women’s Rights: Dilemmas of Collectivein Action in an Inderdependent World”, *Feminist Economics* 10(1), March.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, Çev: Aksu Bora, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılınç, K. (2006). “Toplumsal Cinsiyetin Mekânsal Tarihini Yeniden Yazmak: Mimarlık ve Kadın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Çerçeve”, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, Cilt.I, No:1, 16.
- Lefebvre, H. (2016) *Mekanın Üretimi*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Lordoğlu, C. (2018). *İstanbul’da Bekâr Kadın Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Méda, D. (2004). *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?*, Çev.İşık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Munck, R. (2018). *Rethinking Global Labour after Neoliberalism*, Newcastle:Agenda Publishing.
- Özdemir, G., Y. (2010) ““Emek ve Gül’: Güvencesiz Çalışan Kadınların Sağlığı”, *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (37) (s. 9-12).
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neoliberalizm Sorunu, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c:64, sayı 01, (s. 247-274).
- Proshansky, H. M. (2014).“Place-identity: Physical World Socialization of the Self ”, *The People, Place and Space*, Jen Jack Giesecking, William Mangold (Eds), New York, Routledge, p. 77.
- Ringas, D.; Christopoulou, E.; Stefanidakis, M. (2011). “Urban Memory in Space and Time”, Styliaras, G., Koukopoulos D., Lazarinis, F. (Eds.) *Handbook of Research on Technologies and Cultural Heritage*. Information Science Reference, New York.
- Sennett, R. (2002). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları
- Sennett, R. (2010). *Karakter Aşınması*, Çev: Barış Yıldırım, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Walby, S. (1986). *Patriarchy at Work*, Minnapolis: University of Minnesota Press.

Tokatlıoğlu, M., Y. (2006). *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Yiğit, E. & Demiriz, G. (2013) “ ‘Paraya Takla Attırmak’: Türkiye’de kırsal Piyasalaşan Yapısı ve Yoksulluk Halleri”, Eds. M. Tuna, *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildir Kitabı II*, Muğla, (s.417-434).

Yiğit, E. (2022) “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Borçlanma Ağları ve Borçlanma Örüntüleri Bağlamında Türkiye’de Köylü Çiftçiler”, *Mediterranean Journal of Humanities*, XII(2022) (s.273-298).

Muğlak Sınırlar: Yetişkin Kızların Perspektifinden Anne-Kız Bağı

Ambiguous Boundaries: Mother-Daughter Bond from The Perspective Of Adult Daughters

Meral Salman Yıkılmış*

Öz: Nitel araştırma verilerine dayanan bu makale, yetişkin kızların anneleriyle kurdukları bağın cinsiyetlendirilme sürecini ve kişiliklerini nasıl etkilediği, biçimlendirdiği sorusuna cevap aramaktadır. Nitel araştırma kapsamında anneleri hayatta olan sekiz kadın ile yüz yüze ve e-posta aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anne ve yetişkin kızları arasındaki bağa dair bulgular, benlik gelişimine ve bununla bağlantılı olarak da patriyarkal cinsiyetlendirilme sürecine odaklanan feminist nesne ilişkileri teorisine başvurularak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Anneyle kurulan ilişki, cinsiyetlendirme süreci ve içselleştirilen toplumsal cinsiyet rolleri açısından ve annelerin kızlarının hayatlarının farklı aşamalarındaki rolü, kızların diğer kişilerle kurduğu ilişkilere etkisi bakımından incelenmiştir. Genel olarak katılımcıları annesiyle çatışmalı ve uzlaşıya dayalı ilişkiler yaşayan yetişkin kız çocukları olarak kategorize etmek mümkündür. Anneden ayrılmanın, bağımsızlaşmanın sorun olarak ön plana çıktığı çatışmalı ilişkilerde kızlar anneleriyle olan bağlarına itiraz etmeyerek, bağdan uzaklaşmaya çalışarak veya bağı değiştirmeye çalışarak kendilerini olumsuz etkileyen ilişkileriyle baş etmeye çalışmaktadır. Görece uzlaşıya dayalı ilişkilerde ise anne ve yetişkin kız çocuğu daha az müdahalenin olduğu ve tarafların birbirinin bağımsız varlığını kısmen de olsa tanıdığı ilişkiler kurabilmektedir. Benlik gelişimi için ayrılmayı ve bireyselleşmeyi yücelten eril değerler ve toplumsal ilişkiler, farklı ilişkilene biçimlerini, örneğin bağıllık ve karşılıklılığı bağımlılığa hapsederek anneler ve kızlar arasında birbirilerinin varlıklarını tanıyan, dayanışmacı bir ilişkiye izin vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anne-Yetişkin Kız İlişkisi, Benlik Gelişimi, Feminizm, Nesne İlişkileri Teorisi, Patriyarka.

Abstract: This article is based on a qualitative research that seeks an answer to the question of how the bond of adult daughters with their mothers within the patriarchal institution and practices of motherhood affects and shapes their gendering processes and personalities. Within the scope of the research, both e-interviews and face-to-face interviews are conducted with eight women whose mothers are alive. The findings on the bond between mother and adult daughters are analysed and interpreted using the feminist object relation theory, which focuses on self-development and, the patriarchal gendering process. The

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, E-Posta: salman.meral@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-0332-5084.

relationship established with the mother is examined in terms of the gendering process and internalized gender roles, and the role of mothers at different stages of their daughters' lives, in terms of the effect of the girls on their relationships with other people. In general, it is possible to categorize the participants as adult daughters who have conflicting and/or consensual relationships with their mothers. In conflictual relationships, where separation from the mother and independence come to the fore as a problem, the daughters try to cope with the relationships that negatively affect them by not objecting to their ties with their mothers, by trying to stay away from the bond or by trying to change the bond. In relatively consensual relationships, mother and adult daughter can establish relationships where there is less interference and where the parties recognize each other's relatively independent existence. Masculine values and social relations that glorify separation and individuation for self-development do not allow for a solidaristic relationship between mothers and daughters that recognizes each other's existence by confining different forms of association, such as commitment and reciprocity, to dependency.

Keywords: Mother-Adult Daughter Relationship, Personality Development, Feminism, Object Relations Theory, Patriarchy.

Summary

For some adult women, the bond with their mothers plays a very important role in their life, especially in individuation, being a daughter, adult, being a mother, and in relationships with others. When it comes to the mother-daughter bond, the most important concept we come across is self-development. Self-development is often analyzed within the framework of psychoanalysis and developmental psychology, but as feminist studies have shown, motherhood as a patriarchal institution must be analyzed in its social context. The Oedipal model, centered on the male and the phallus, sees the separation from the primary bond established by the mother as the primary caregiver, through the father, as individuation and separation, and sees it as essential for ego development. The interpretation of psychoanalysis from an object relations perspective places self-development within its social context. Feminist psychoanalytical interpretation of object relations also emphasizes that self-development within its patriarchal social and institutional context is a gendering process.

The aim of this qualitative study, in which face to face and email interviews are conducted with eight participants, is to analyze the mother-daughter bond within the framework of feminist psychoanalytic interpretation of object relations perspective, based on the narratives of adult daughters. In other words, this study seeks an answer to the question of how the bond of adult daughters with their mothers within the patriarchal institution and practices of motherhood affects and shapes their gendering processes and personalities. There are studies on the mother-daughter relationship in literature, theater texts, and in the life cycle in Western Europe, America and in

Turkey. This study aims to contribute to the literature by analyzing the effect of mother-daughter bonds on adult daughters' personalities and relationships with others from the perspective of adult daughters.

All eight participants of this study are educated and middle, upper-middle class women, most of whom work in paid jobs and, whose mothers are still alive. With the findings based on the qualitative research in which the in-depth interview technique is applied, the relationship of the participants with their mothers is analyzed in different dimensions. The relationship between mother and adult daughter is evaluated in terms of gender identity and the transmission of roles, similarities and differences with the mother, the effects of mothers at different stages of their daughters' lives, and the way the participants relate to other people, and are weighed in the context of the concepts of self-development and self-boundaries presented by the feminist psychoanalytic perspective.

The relationship that the participants established with their mothers can be broadly divided into two categories as conflictual and consensual relationships. In conflictual relationships, the need for separation from the mother, the need for independence and the problems of independence are more prominent. In this respect, it is possible to talk about the participants who try to reject the bond with the mother, submit to the bond established with the mother (relatively), and try to establish and transform the bond with the mother in a different way.

Establishing consensual relations between mother and daughter does not mean that the relations are smooth or that there have been no conflicting relations in the past. Except for one participant, the other participants are able to establish a consensual relationship not from childhood, but after their early youth. In consensual relations, the bond with the mother is preserved by moving away from the role of the daughter, albeit partially. When the daughters grew up, they were able to establish a more understanding and supportive relationship with their mothers. It is noteworthy that mothers are less intrusive and less demanding in their consensual relations with their daughters, and that their daughters relate to their mothers with their adult identities rather than their daughter roles.

According to the statements by the participants, although their mothers do not behave outside of traditional gender roles, they do not fit the prototype that patriarchal motherhood ideology expects from them. Most of them are unwilling or unsuccessful to play or assume the role of altruistic but, strong, supportive, harmonious and loving mother in their relationships with their children. Particularly in conflictual relationships, mothers' intrusive, self-preserving, imposing, indifferent attitudes to their daughter' personality traits or problems, and not seeing their

daughter as independent from themselves indicates intertwined self-boundaries. When mothers and daughters can recognize each other's personality, which can be both connected and separate, in reciprocity, the relationship can be moved to a more reconciliatory dimension compared to the childhood and adolescence periods of daughters. While motherhood injures women within the patriarchal family institution, culture and social relations, the relationship of injured mothers with their daughters also injures their daughters. It becomes difficult to establish solidarity in relationships between mothers and their daughters in the network of social relations that do not allow separate selves to be established in relations with others without imprisoning commitment to independence, without glorifying separation and individualization as masculine values. It becomes impossible to establish solidarity in relationships between mothers and adult daughters in cases where daughters are openly harmed due to the relationship between them.

Giriş

Yetişkin kadınların bir kısmı için anneleriyle kurdukları bağ hayatlarının düğüm noktalarından biri, bazen de en önemlisidir. Anneyle kurulan bağ, kız çocuğu olmak, kadınlık, yetişkinlik, annelik ve ilişkilere dair öğelerle öyle iç içe geçmiş durumdadır ki bu düğüm noktasını ne yok saymak ne de çözmek kolay olur. Anne-yetişkin kızı arasındaki bağı kızların perspektifinden araştırmak da kendine özgü zorluklar barındırır. Ampirik çalışmanın duygusal yükü (ki anneler söz konusu olduğunda duygular çoğunlukla çelişkili, istikrarsız ve geçişken olabilir: Öfke, hınç, sevgi, acı, özlem, acıma, pişmanlık, hayal kırıklığı, kırılgnalık, inat ve iç içe geçmiş daha pek çok duygu) bir yana, teorik açıdan da- üzerine çok çalışılmış bir konudur ama- çetrefil bir alan sunar. Yetişkin kızlarla anneleri arasındaki bağı, bu bağdan kaynaklı bazen çatışmalı, bazen uzlaşıya dayalı veya ikisinin bir arada olduğu ilişkilerini anlamaya ve açıklamaya çalıştığımızda karşılaştığımız temel kavram benlik gelişimidir. Benlik gelişimi psikanaliz ve gelişim psikolojisi çerçevesinde analiz edilir ama annelik üzerine yapılan feminist çalışmalardan biliyoruz ki annelik, patriyarkal bir kurum olarak anneliğin pratikleri, rolleri, mitleri etrafında şekillenir (Liebman, 1990; Rich, 1995; Hays, 1996; Caplan, 2000; O'Relly, 2004, 2008; Short, 2005; Coulter, 2010). Anne-kız bağına anlayabilmek için onu sadece psikolojik boyutuyla değerlendirmeyip toplumsal bağlamına yerleştirmek gerekir. Bu yüzden benlik gelişiminin toplumsal cinsiyetle ilişkisinin nasıl kurulacağı önemli bir meseledir. Benlik söz konusu olduğunda ayrılma, bağımlılık, özdeşleşme, benlik sınırları, bireyselleşme gibi kavramların nasıl anlaşılacağı ve benliğin nasıl kavramsallaştırılacağı ilkiyle bağıntılı diğer bir mesele olarak karşımızda durur.

Bu meseleler anne-kız çocuğu ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda kısmen de olsa içerilir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde anne-kız ilişkisi, benlik gelişimi, bedensellik, bedensel ve psikolojik sağlık, annelik pratikleri açısından incelenmektedir veya edebiyatta anne-kız ilişkisi analiz edilmektedir (Adams, 1995; Fingerman, 1997; Kenemore ve Spira, 1996; Rasgoti ve Wampler, 1999; Douglass, 2005; Dalsimer, 2008; Stone, 2011a). Türkiye’de yapılmış çalışmalar tiyatro eserlerinde ve edebiyatta anne-kız ilişkisi, kız çocuklarının benlik saygısı veya yaşam döngüsünde anne-kız ilişkisi, anne ve kızlarının annelik pratikleri ve modernleşme ile dönüşen anne-kız ilişkisi gibi konular etrafında ele alınmıştır (Bora, 1998; Uslu ve Aliyazıcıoğlu, 2004; Alıçlı-Mottram ve Hortaçsu, 2005; Onaylı ve Erdur-Baker, 2013; Güler, Güler ve Coşar, 2017; Ataman, 2017; Yaşartürk, 2017). Mevcut çalışmaların büyük bir kısmı edebî metinlere, vaka çözümlmelerine veya niceliksel araştırmaların ampirik bulgularına dayanmaktadır ve bunların birçoğu, yetişkin kızların perspektifinden anne-kız bağına analiz etmemiştir. Bu nedenle bu çalışma yetişkin kızların anlatılarına dayanarak anneleriyle kurdukları bağı; cinsiyetlendirilme sürecini ve kişiliklerini nasıl etkilediği, biçimlendirdiği sorusuna cevap aramaktadır.

Makalede önce anne ve yetişkin kızı arasındaki bağı analiz eden ve benlik gelişiminin bu bağ dolayısıyla aynı zamanda cinsiyetlendirme süreci olduğunu nesne ilişkileri perspektifine dayanarak açıklayan feminist yaklaşıma yer verilecektir. Ardından, derinlemesine görüşme tekniğinin uygulandığı nitel araştırmaya dayanan bulgularla katılımcıların anneleriyle kurdukları ilişki, farklı boyutlarıyla analiz edilmeye çalışılacaktır. Anne-yetişkin kızı arasındaki ilişki, toplumsal cinsiyet kimliği ve rollerinin aktarımı, anneyle benzerlik ve farklılıklar ve anneyle bağı kişiliklerine etkisi açısından değerlendirilecek ve feminist psikanalitik perspektifin sunduğu benlik gelişimi ve benlik sınırları kavramları bağlamında tartışılacaktır.

Anne-Kız Çocuğu Bağı

Yetişkin kızlar ve anneleri arasındaki bağ genellikle nerede başlayıp bittiği belli olmayan muğlak benlik sınırlarını işaret eder. Geleneksel Freudyen teoriler, bebeğin benlik duygusunun ilk başta anneyle birleştiğini, zamanla anneden ayrılarak kendine özgü bir benlik geliştirdiğini söyler. Çocuğun benlik gelişimi açısından Oidipus kompleksi teorisi, fallusu ve erilliği merkeze alan yaklaşımıyla anne-kız ilişkisini problemleri bir alana yerleştirir (Shrier, Tompsett ve A. Shrier, 2004). Oidipal modelde egonun gelişimi, tekil, ayrı, kendine yeterli bir yapı, benlik oluşturma ve bakım verenlerin kaynaklarını içselleştirme sürecidir. Benlik gelişimi için ayrılma ve bağımsızlık, olması gereken süreçler olarak tanımlanır (Freud, 1976; Jordan, 1993). Babaların/erkeklerin merkezde yer aldığı bu Freudyen dünyada kadınlar fallusun yokluğuyla tanımlanır. Başlangıçta kız çocukları da oğlan çocukları gibi küçük erkeklerdir, annelerini aktif biçimde severler. Oidipal

dönemde ise tıpkı annelerinin sahip olmadığı gibi kendilerinin de fallusa sahip olmadığını fark ederler. Kadın olabilmelerinin yolu anneden babaya dönmek yani aktif biçimde anneye yönelmekten vazgeçip pasif biçimde onun fallusuna sahip olma umuduyla babaya yönelmek ve babanın ilgi/arzu nesnesi olmayı istemektir. Benlik gelişimi açısından fallusu bedeninde taşıyan kişi olarak baba, anneden farklılaşmayı sembolize eder ve aynı zamanda bireyselleşmenin tek güzergahıdır. Yani çocuğun anneye olan bağımlılığından kurtulması babanın varlığıyla mümkün olur çünkü babanın varlığı, çocuğun babaya/bağımsızlaşmaya yönelmesini sağlayarak çocuğun anneye bağlı olma arzusu ve bağımsız olma isteği arasındaki çelişkiyi çözer. Bu nedenle, ayrılma ve bireyselleşme, tanınma ve bağımsızlaşma bir cinsiyet meselesi haline gelir (Benjamin, 1988).

Nancy Chodorow'un temsilcilerinden biri olduğu bir grup teorisyen ise Freudyen teorileri ve psikanalizi nesne ilişkileri perspektifinden yorumlayarak, kadınlar arası ilişkilere daha olumlu bir bakış getirir. Geleneksel teorinin kadın ve kızı arasındaki erken ve uzun süreli bağı görmezden geldiğini belirterek benlik gelişiminde preoidipal dönemi ve annenin etkisini ön plana çıkarır (Jordan, 1993; Shirier, Tompsett ve A. Shrier, 2004). Nesne ilişkileri teorisi psikoseksüel gelişim için erken çocukluk dönemine odaklanır. Çocuğun benliğinin biçimlenmesi için erken çocukluk dönemindeki sosyal ilişkilerinin, özellikle de bakım veren kişi olarak annelerin veya bakım emeğini veren (kadın) figürlerinin belirleyici olduğunu belirtir (Sprengnether, 2021:130). Psikik yapı, kişilik, duygusal ve erotik yaşam toplumsaldır, nesne seçimleri süreciyle biçimlenir. Dolayısıyla çocuğun etkileşim içine girdiği kişiler, bu kişilerin içinde bulunduğu toplumsal yapılar, aile kurumu ve cinsiyet ilişkileri benliğin biçimlenmesinde etkilidir. Chodorow'a göre Oidipus kompleksi sadece cinsiyet kimliğini ve toplumsal kabul gören heteroseksüel davranış biçimini değil, farklı cinsiyetlerden insanların diğerleriyle ilişki kurma potansiyelini de biçimlendirir. Her ne kadar kız ve oğlan çocukları bağımsız bir benlik geliştirebilmek için birincil sevgi objelerinden ayrılmak zorunda olsa da modern patriyarkal toplumlarda kız çocukları için süreç daha karmaşıktır. Oğlan çocuğu, temel bakıcısı olarak kabul edilen anneden ayrılmak ve kendi cinsiyet kimliğini kurmak için anneyi/dışil olanı dışlar. Kız çocukları ise preoidipal dönemde anneleriyle kurdukları ilişkiyi çok uzun süre devam ettirir. Anneler ve kızları birbiriyle özdeşleşme tecrübesi yaşar. Ne var ki kız çocukları da psikik bağımsızlığını kazanmak için babaya yönelmeye zorlanır. Bu bağımsızlık girişimi hemcinsi olan anneye psikik özdeşleşmeyle birlikte yürür, böylelikle kız çocukları hayatları boyunca anneden bağımsızlaşma ve anneye bütün olma arasında gidip gelirler. Bu süreç nedeniyle kız çocukları kendilerini diğer kişilerden ayrı değil, onlarla bir süreklilik içinde tecrübe eder. Tecrübeleri daha esnek ve geçirgen benlik sınırları içerir (Chodorow, 1978:173-174, Wodak ve Schulz, 1986: 9).

Yetişkin kadın kimliğini edinmek ve toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmek için kızlar annesiyle özdeşleşir, toplumsal beklenti de bu yöndedir. Aynı zamanda büyüyebilmesi ve kendini bağımsız bir birey olarak tecrübe edebilmesi için bu ilksel özdeşleşmeyle baş etmesi gerekir (Chodorow, 1978: 177). Anneyle kurulan gelgitli bağda babalık pozisyonu güç, otorite, kanun gibi sembolik ifadelerde, annelik pozisyonu ise güçsüzlük, sessizlik ve bedensellik gibi sembolik ifadelerde karşılık bulur (Stone, 2011b: 45-46).

Anne-kız ilişkisine annelerin açısından bakacak olursak, Chodorow annelerin çifte özdeşleşme yaşadıklarından bahseder, anneler kızlarıyla ilişkilerinde kendi anneleriyle ilişkilerini de yeniden deneyimler. Anne kızının kendisinden tamamen bağımsızlaşmasına izin vermeyerek kızının benlik sınırlarını kendisinininkiyle iç içe geçirir. Benlik sınırlarının muğlaklığı kız çocuğunun kendisini tanımlamak için diğerlerine gereksinim duymasına neden olur. Bu, aynı zamanda diğerlerden kendini sorumlu tutmayı da beraberinde getirir (1978: 204).

Adrienne Rich (1995) annenin kızıyla özdeşleşmesinin ve kurduğu bağın patriyarkal toplum içerisindeki güçsüzlüğüyle ilişkili olduğunu söyler. Anne-kız bağı içerisinde annenin kızına verdiği sadece esnek benlik sınırları değil, kadının toplumsal açıdan güçsüzlüğü ve zayıflığıdır (Westcott, 1978: 17-19). Bu nedenle anneliğin, biyolojik bir kapasite olarak doğum yapmanın, beslemenin ötesinde kültür, gelenek ve güç bağlamında şekillendiğini dikkate almak gerekir (Rich, 1995). Öyleyse, anne kız ilişkisinde kurulan bağ annenin çocuğun bakımından temel sorumlu kişi olarak görüldüğü, kurumsal yapıların beslediği eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisinde gelişen, çocuğun yetişkinlik dönemini de kapsayan psikososyal ve kültürel bir bağdır.

Anneler ve kızları üzerine çalışırken Jane Flax'ın uyarısını dikkate almak önemlidir: Kadın benliği sadece anne ile ilişki içinde gelişmez, çoklu öznelliğin bir parçası olarak gelişir. Kadın öznelliğini ve anneliği anlamak içinse sadece kız çocuğu olmaya odaklanmak yeterli olmaz (1993: 148). Yine de kız çocuklarının anneleriyle ilişkilerinde yaşadıkları anneye bağımlı olmak ve kendi bireyselliğini geliştirmek, korumak arasındaki gerilim yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Yetişkin yaşamında da çocukluk ve gençliğin bireyselleşme, ayrılma-bağlanma arasındaki denge kurma çabası farklı biçimlerde olsa da devam ettirilir (Notman, 2006: 140).

Nitel araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada, anne ve kız arasında kurulan psikososyal ve kültürel bağın benlik gelişiminin tek ögesi olmadığı dikkate alınarak, katılımcıların anneleriyle ilişkilerinin cinsiyetlendirilme ve kişilik gelişimi süreçlerine olan etkisi anlamaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Yöntem

Çalışmada, yüz yüze ve elektronik posta mülakat tekniklerinin uygulandığı nitel araştırma yöntemi izlenmiştir. Araştırma için İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu onayı (Protokol no: 2021/36 Kabul Tarihi: 04/06/2021 Karar Sayı No: 2021/06-02) ve bilgilendirilmiş gönüllü onam formu kullanılarak katılımcıların bilgilendirilmiş rızaları alınmıştır. Araştırma için katılımcılarla ön görüşmeler 2020 yılı Ocak ayında başlamış, araştırma 2021 yılı Ağustos ayında tamamlanmıştır.

Katılımcıların hepsi yüksek eğitilmiş (lisans ve lisansüstü), orta sınıf, kentte yaşayan ve ikisi dışında ücretli işlerde çalışan 36-50 yaş arasında, cinsel yönelimi heteroseksüel olan kadınlardır. Katılımcıların üçü boşanmıştır, diğerleri evlidir. Katılımcıların beşi çocuk sahibidir (bir katılımcının iki, diğerlerinin bir çocuğu vardır). Katılımcıların dördünün annesi geçmişte ücretli işte çalışmış, dördünün annesi ise ücretli bir işte çalışmamıştır. Ücretli işte çalışan üç annenin mesleğinin öğretmenlik olması, mesleğin cinsiyetlendirilmiş olması dikkate alındığında annelik rolü ile uyum içindedir. Annelerden ikisi eşinden boşanmıştır, birinin eşi hayatta değildir. Katılımcılardan üçü hariç diğerleri anneleriyle aynı şehirde yaşamaktadır, annesiyle aynı evi paylaşan katılımcı bulunmamaktadır.

Araştırma etiği gereği metinde katılımcıların kimlikleri belirtilmeyecektir ve çalışma boyunca gerçek isimlerinin yerine takma isimler kullanılacaktır. Katılımcıların detaylı demografik bilgileri ve anneleri ile bilgiler ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	İl/Ülke	Yaş	Eğitim	Meslek	Medeni Durum	Çocuk	Anneleri hakkında bilgiler
Ayla	İzmir	45	Lisans	Öğretmen	Evli	2	Evli, emekli öğretmen
Derya	Almanya	44	Doktora	Öğretim Üyesi	Boşanmış	-	Boşanmış, emekli öğretmen
Figen	İzmir	50	Doktora	Öğretim Üyesi	Boşanmış	1	Evli, ücretli bir işte çalışmıyor
Güneş	İstanbul	45	Doktora	Araştırmacı	Evli	1	Eşi ölmüş, ücretli bir işte çalışmıyor
Gaye	İzmir	45	Yüksek Lisans	Gazeteci/ ücretli bir işte çalışmıyor	Evli	1	Evli, emekli öğretmen
Handan	İzmir	36	Doktora öğrencisi	Öğretim Görevlisi	Evli	-	Evli, ücretli bir işte çalışmıyor
Melda	Ankara	48	Lisans	Avukat	Boşanmış	1	Evli, ücretli bir işte çalışmıyor
Seher	İzmir	37	Yüksek Lisans	Ücretli bir işte çalışmıyor	Evli	-	Boşanmış, emekli

Görüşme, katılımcıların duygularını, fikirlerini ve tecrübelerini anlamaya yönelik en elverişli tekniklerden biridir. Bu araştırma kapsamında anneleri hayatta olan sekiz kadın katılımcının ikisi ile yüz yüze görüşme ve altısı ile e-görüşme yapılmıştır. E-görüşme tekniğine Covid-19 pandemi koşulları nedeniyle yüz yüze görüşmeden kaçınıldığı için ve katılımcıların bir kısmı farklı illerde/ ülkede yaşadığı için başvurulmuştur. Ortak zaman ve mekânın paylaşıldığı, sözlü iletişimi içeren yüz yüze görüşmenin verileri ve yazılı iletişime dayanan, zaman ve mekan sınırlamasının olmadığı e-görüşmenin verileri arasında farklılık olabilir (Bryman, 2012). Örneğin, e-görüşme yapılan üç katılımcıdan alınan verilere, sorulara verilerin cevapların kısalığı ve görüşmenin devam ettirilememesi nedeniyle çalışmada yer verilememiştir. Bu nedenle bu katılımcılar yukarıda verilen tabloda yer almamıştır. E- görüşme yapılan diğer katılımcılar söz konusu olduğunda, katılımcıların bilgisayar kullanmak, fikir, deneyim ve duygularını yazarak ifade etmek konusunda büyük bir zorluk yaşamamaları ve hepsiyle birden fazla görüşme yapılmış olması verilerin zenginliği açısından yüz yüze görüşme ile çok büyük bir fark yaratmamıştır. Katılımcıların biriyle bir, altısıyla iki, biriyle üç kere gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeler, yetişkin kız çocuklarının anneleriyle kurdukları bağı ve ilişkiyi, bu bağ ve ilişkinin kişiliklerine, cinsiyet kimliklerine, kendileriyle ve diğerleriyle kurdukları ilişkilere ve yaşam pratiklerine olan etkisini anlamaya yöneliktir. Görüşme verilerinin analiz süreci, verilerin gözden geçirilmesini ve tasnif edilmesini; verilerin ana boyutlarının, farklı ve benzer fenomenlerin tespit edilip kategorize edilmesini sağlayan betimsel analizi ve verileri açıklamaya yönelik açıklayıcı ve yorumlayıcı analizi içerir (Spencer, Ritchie ve O’Connor, 2003: 217). Bu çalışmada da veriler, kodlanarak, birbiriyle ilişkilendirilip sınıflandırılarak betimleyici ve yorumlayıcı biçimde analiz edilmiştir.

Bulgular

Yetişkin Kızların Gözünden Anneleri ve Anneleriyle Kurdukları İlişki

Anne olmanın ve çocukların bakımını üstlenmenin kadınların doğal ve hatta biyolojik özellikleri/görevleri olduğuna, -aile ve diğer toplumsal kurumlardan ve ilişkilerden bağımsız- annelerin çocuklarının yaşamlarındaki her şeyden sorumlu olduğuna, iyi annelerin çocuklarına karşı her zaman sevgi dolu, fedakar, sabırlı, sakin, sevecen, ve duygularında istikrarlı olduğuna dair patriyarkal annelik kurumunun ürettiği mitler ve bu mitlere ilişkin annelik pratikleri, anne-kız çocuğu ilişkisinin sınırlarını, ilişkideki beklentileri ve hayal kırıklıklarını da biçimlendirebilir. Bu nedenle, katılımcıların annelerini tanımlayışları, aralarındaki ilişkiye dair önemli ipuçları verir. Melda annesini “iyi kalpli, nazlı, kaygılı ve inatçı bir çocuk” olarak tanımlıyor. Annesini ebeveyni

gibi göremeyen Melda, annesinin o ve kardeşleri küçükken sert ve mesafeli bir kişi olduğunu, büyüyüp annelerini koruyacak hale gelebildiklerinde anneleriyle aralarındaki gerilimin ve mesafenin azaldığını, annelerinin şefkatini, sevgisini görmeye başladıklarını anlatıyor. Bu durumun sebebinin annesinin mutsuz evliliği olabileceğini belirtiyor. Benzer biçimde Ayla annesini “çok güçsüz bir kadın” olarak tarif ediyor. Ona göre annesi çok anaç ve vericidir ama Ayla neredeyse kendisini yok sayan bir fedakarlığın iyi annelik olduğuna dair şüphe duyuyor. Annesinin fedakar tavrının bir baskı aracı olabildiğini, hep iyi olmak ve annesini üzmemek için çabaladığını anlatıyor.

Handan annesinin pek çok farklı özelliğini sıralıyor, “farklı, yaratıcı, diğerkam, otoriter ve disiplinli”. Gaye, Figen ve Güneş ise annelerini olumsuz niteliklerle tanımlıyorlar. Gaye’ye göre annesi iletişim kurması zor, olumsuz, karamsar, alıngan biridir. Figen annesini müdahaleci, kontrolcü, talepkâr, kızının hayatını, duygularını anlamayan ama özellikle kriz anlarında kızının yerine krizi yaşıyormuş gibi davranan bir anne olarak tarif ediyor. Benzer biçimde Güneş de annesini benmerkezci, talepkâr, empatiden yoksun ve manipülatif buluyor.

Derya ise annesinin kişiliğini anneliğinden ayırıyor ve annesinin iyi bir insan olduğunu ama iyi bir anne olmadığını anlatıyor. Derya’ya göre iyi bir anne olmamasının nedeni annesinin babasıyla evli olduğu dönemde ekonomik olarak bağımsız olduğu halde kendisini ve kardeşlerini babasının hırısından korumak yerine babasına güvenmesidir.

Handan ve Gaye annelerinin kendilerine bakım emeği verdiğini ama onun ötesinde annelik etmediğini ifade ediyor. Gaye annesinin anneliğini şöyle anlatıyor:

Anneliğimin en az gelişmiş niteliklerinden birisi annelik. Annelik, çocuk büyürken ona destek olmak ve süreç içinde ona alan açmak, onun kendi benliğini kurmasına izin vermekse, annem bunu hiç yapmadı. Çalışan bir kadın olarak elinden geldiğince bakım verdiğini biliyorum. Ama kendisi de annelik rolüyle oldukça çatışma içinde olduğu ve aşırı bir güvensizlik duygusuyla sarmalandığı için bunu olduğu gibi bize yansıttı. Yani, bilinçli ya da tercihli bir zorba (disiplin, ahlak ya da başka kuralları dayatarak mesela) olmasa da farkına varmadan bize bolca zorbalık yaptığını söyleyebilirim.

Handan ve Güneş tıpkı Gaye gibi annelerinin annelik etmeye uygun insanlar olmadıklarını, annelerini bu konuda suçlamamaya dikkat ederek vurguluyorlar. Örneğin Handan, çok küçük yaşta evlendirildiği ve çocuk sahibi olduğu için annesinin birey olma çabasının anneliğinden daha ön planda olduğunu anlatıyor.

Seher, annesini “tatlı, huzursuz, rahat ama çocukları söz konusu olduğunda panik olan” biri olarak tanımlıyor. Annesi hata yapsa da hep daha iyi olmak için çabalamaktadır ve Seher annesinin kızı olmaktan –diğer katılımcıların aksine-memnun biridir.

Handan içinse annesinin kızı olmak karmaşık bir süreçtir:

Kolay değil kız çocuğu olmak. 18 yaşına kadar bağımsız, özgür, modern bir kadın, geç evlenmesi, geç çocuk sahibi olması beklenen bir kadın olmam için yetiştirdi annem beni. Bunu aklıma kazıdı adeta. (...) Sonrasında ise benden bazen kaldıramadığım beklentileri oldu, onun hayallerini/isteklerini gerçekleştirecektim sanki. Yani üniversiteye gittiğim andan beri beni evin en küçük çocuğu, tek kızı olma konforundan yavaş yavaş çıkardı. Mesela kendisine pahalı bir elbise beğenirdi, açıktan benim almamı ister, ya da pahalı bir dekoratif obje, açıktan benim almamı ister. Çok zevk sahibi ve estetik algısı yüksek biri, tek bir işçi maaşıyla yapamadığı şeyleri benden istedi. (...) Bunlar bana çok ağır gelmişti. Neden benim de isteklerim olabileceğini hiç düşünmüyor, diye. (...) Hala da merak ederim bunu. O zamanlar annem gerek sınıfsal nedenlerle gerekse erken evlenmesi nedeniyle yaşayamadığı her şeyin diyetini bana ödetiyor gibi gelirdi. Şimdi ise aslında sadece kendisi olmak istediğini ve bunu yapabilmek için benden başka kimsesi olmadığını düşünüyorum. Diyorum ya, ben annesi gibiyim sanki.

Güneş annesinin bir kız çocuğu olarak kendisinden talep ettiklerini anlatıyor:

“Zaten annem daima kendisine bakılmasını ve ilgilenilmesini isteyen çok talepkâr ve eleştirel biriydi. Hep bir şeyler yapmamı isterdi. Hep talep etti (hala da ediyor). Hep kız çocuk olarak hep anneme bir şeyler vermek veya iş yapmak zorunda kaldığımı düşünüyorum, ama o sanki çok az verdi. Her anlamda.(...) Verici değildi. Kendisinin sıkça tekrarladığı ‘seni iyi ki doğurmuşum’ ifadesi beni hep irrite etti. Üstelik beni kürtaj ettirmeyi düşünüp sonra iyi ki vazgeçtiğini sıkça söyleyerek! Dolayısıyla kız çocukluk kavramına dair olumlu hiçbir algım veya düşüncem yok. (...) Aslında verici olmaktan kastım etrafımda gördüğüm diğer anneler gibi olsaydı yeterdi bana sanırım. Çocukluk ve gençlik zamanlarımda arkadaşlarımla anneleriyle kıyasladığımda biraz tembel ve kendisi ile çok meşgul bulurdum, benimle değil. Mesela annemin önceliği olmadığını hissedirdim. Galiba her çocuk biraz öncelik ister küçükken.”

Handan ve Güneş gibi Gaye de annesinin kendisiyle iç içe geçirdiği benlik sınırlarının ayrı bir varoluşa izin vermemesinden yakınıyor:

Onunla dengesiz, eşitler arası olmayan ilişkiden çok rahatsızım. Yetişkin bir kadın ve yakın zamanda da anne olmama rağmen, bu eşitsizlik hiç dengelenmedi. Bana yetişkin muamelesi yapmıyor. Ne yazık ki, çocukken de çocuk muamelesi yapmazdı. Beklentileri ya da üzerimize boca ettiği duygusal yük çok fazlaydı. Şimdi de ciddiye almamak, tercihlerimi, isteklerimi, sınırlarımı görmemek konusunda çok ısrarcı.

Genel olarak tüm katılımcıların anneleri ilgi ve sevgi bekliyor ama Handan, Güneş, Figen ve Gaye'nin anneleri kızlarının hayatlarının merkezinde olma, maddi ve duygusal destek, bakım emeği gibi kendilerine yönelik taleplerle kızlarının benliğini kendilerinden ayırmayarak ilişkilerini çatışmalı bir alanda konumlandırıyor. Handan “annem bence benden kendi olamadığı kişiyi olmamı bekliyor” diyerek annesinin kendisiyle kurduğu ilişkinin sınırlarının belirsizliğini net biçimde vurguluyor. Seher'in annesi kızından bir torun isteyerek, Derya'nın annesi ise evlilik, düzenli gelir gibi kızının hayatını disipline edecek beklentilerle doğrudan kendilerinin değil, kızlarının hayatına yönelik taleplerde bulunarak ilişkiyi görece çatışmasız, uzlaşmacı bir alana taşıyor.

Melda ve Ayla daha güçlü ve sorunları olduğunda onlara yardım edebilecek, destekleyecek bir annelerinin olmasını istediklerini söylüyorlar. Melda'nın annesi ücretli bir işte çalışmamaktadır, Ayla'nın annesi ise emekli öğretmendir fakat annelerine attedikleri güçsüz konum, anneleri arasındaki eğitim, meslek ve gelir farkına rağmen, ortaklaşıyor. Güçlü ve ihtiyaç duyduğunda kızını destekleyecek bir anne isteği diğer katılımcılar tarafından paylaşılıyor fakat Gaye, Güneş ve Figen öncelikli olarak varlıklarını tanıyacak, güvenebilecekleri, benmerkezcilikleriyle, talepleriyle ve müdahaleleriyle kendilerini zora sokmayacak bir anneye gereksinimleri olduğunu vurguluyorlar.

Handan'ın, Gaye'nin ve Figen'in anneleri, onlar istemeseler bile hayatlarının merkezinde yer alıyor. Gaye'ye göre:

Garip bir şekilde ve yıllardır aksi olması yönünde bilinçli çaba harcamama rağmen oldukça merkezi bir yeri var. Böyle olmasında, kendisini dayatmasının etkisi büyük. Örneğin yıllarca farklı şehirlerde yaşadık ama beni ve kardeşimi günde en az iki kez arayarak sürekli kendisini tabiri caizse hayatımızın içinde tuttu. Onu özlediğim nadir an vardır, buna müsaade etmez.

Figen de annesinin hayatındaki yerini şöyle anlatıyor:

Hacim olarak çok büyük yeri var (gülüyor). Sürekli her hareketimde onun onaylayıp onaylamayacağını düşündüğümü hesaplarsak bayağı bir yeri var. Yani her gün konuşuyorum kendisiyle, aynı evde yaşamıyorum ama yani hayatımın yarısından fazlasını doldurmuş. Düşüncelerimde, davranışlarımda, kararlarımda tabii ki çok yeri var.

Güneş ise beş yıllık bir terapinin sonunda annesinin hayatında önemli bir yer tutmamaya başladığını, bunun onu özgürleştirdiğini belirtiyor. Seher de annesini hayatının merkezine koymak istemiyor ama onun kaygısı diğerlerinden farklıdır:

Merkezinde değil ama varlığı hissedilir derecede. Temel taşlardan. Ona bir şey olur diye çok endişelenirim. Ama hep kontrollü sevmeye çalıştım annemi. Bağlanmaya karşı kontrol. Anneci tabir edilen kişiler gibi olmamak için.

Derya'nın ise, diğer katılımcıların aksine annesiyle mesafeli ilişkisi vardır. Derya yatılı okulda okuması nedeniyle annesinden uzak büyümüş, sonrasında anne-kız ilişkisini tesis etmeye çalışmadan, iki yetişkin insan olarak uzlaşmaya dayalı bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Seher de anne ve babasının ayrı olmasından dolayı çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde annesini suçlamış şimdi ise annesiyle “arkadaşlık” olarak adlandırabileceği bir ilişki kurmuştur. Anneleriyle kurdukları ilişkiyi arkadaşlık olarak tanımlayan her iki katılımcının da annesi eşlerinden ayrılmıştır.

Aslı ve Melda için ilişkilerinde belirleyici şey sevgidir. Aslı, annesiyle birbirlerine duydukları karşılıklı sevgiyi daha fazla gösterebildikleri bir ilişki istediğini de ekliyor. Melda ise sevgi kadar belirleyici olan diğer şeyin kaygı olduğunu belirtiyor, aralarındaki karşılıklı olarak birbirleri için kaygılandıkları bir ilişkidir.

Handan annesiyle ilişkilerinin hayatının farklı dönemlerinde farklı biçimler aldığını anlatıyor:

Hayatımın farklı evrelerinde farklı bir ilişki. Bu da bu ilişkiyi sanırım istikrarsız yapıyor. Son zamanlarda, son birkaç yıldır, kendimi annemin annesi gibi hissediyorum, bütün dertlerini, sevinçlerini, sorunlarını bana anlatıp varsa bir problem çözmeme bekliyor.

Gaye'nin annesiyle ilişkisi yıllardır aynı döngüyle sürüp gidiyor:

Sorunlu, gerilimli, sıkıntılı bir ilişki olarak tarif ederim. Hiçbir zaman yüceltilen ya da kutsallaştırılan anne çocuk ilişkisine benzer bir ilişkimiz olmadı. Kendime alan açmak ya da bazen sadece görülmek için canhıraş çaba harcamak zorunda kaldım. Onu idare ettim, ona öfkelenim, onunla kavga ettim, onu ağlattım, onun yüzünden çok ağladım. İlişkimiz bir nefret-sevgi döngüsü içinde sürüp gidiyor.

Figen çocukluk ve gençlik dönemi için annesiyle ilişkisinin kendisi için bir yük olduğunu belirtiyor. Hayatının seyrinde annesiyle daha yakın ilişki kurmaya çalıştığı dönemler olmuş, ardından annesinin onun mahremiyetini ve sınırlarını ihlal etmesi nedeniyle zarar gördüğünü düşünüp yakınlık kurmaktan pişmanlık duymuştur ama annesinden uzaklaşması mümkün olmamaktadır.

Güneş de ilişkilerinde annesinin mahremiyetini ihlal etmesinden ve sır tutmamasından mustarip olmuş, annesine güvenmek istemiş ama hep hayal kırıklığına uğramıştır: “Çok uzun yıllar, provokasyon ve empozelerle örülmüş, karmakarışık ve kendisine bağımlı kıldığı çok büyük bir

sarmal içesindeymişim!” O sarmaldan çıkmasında gördüğü terapinin büyük bir etkisi olmuştur ve şimdi annesiyle eşi ve çocuğuyla birlikte ayda bir veya iki kere ziyaretine gittiği görece mesafeli bir ilişkiye doğru evrilmiştir.

Annelerinin kızlarının hayatları üzerindeki etkisini anlayabilmek için katılımcıların hayatlarının ergenlik, üniversite yaşamı, evlilik, iş gibi önemli dönemlerinde annelerinin rolü önemli bir gösterge olabilir. Annelerinin hayatlarını zorlaştırdığını veya kendilerine yardımcı olmadığını belirten Gaye, Güneş ve Figen annelerini hayatlarındaki önemli dönemlerden ve bu dönemlerdeki karar alma aşamalarından uzak tutmaya çalıştıklarını aktarıyor. Handan annesinin ergenlik döneminde, eğitim görmesinde ve ücretli bir işte çalışmasında onu desteklediğini ama çalışmaya başladığında onun “maddi beklentiyle bezenmiş duygusal sömürsüne” maruz kaldığını anlatıyor. Handan’ın da belirttiği gibi annesi çocuk yaşta evlenmiş, kızının sahip olduğu eğitim olanakları ve gelire sahip olmamıştır. Handan’ın evlilik kararında ise annesinin önceleri damadını kızının statüsüne uygun bulmadığını ve benimsemediğini ama sonra sevdiğini ifade ediyor. Benzer biçimde Melda da annesinin evliliğine sıcak bakmadığını belirtiyor:

Evliliğime sıcak bakmadı. Evlenme demedi ama istemediğini her haliyle belli etti. Boşanma sürecimde de çocuğum olmasından kaynaklı onu düşünerek kaygılandı. Ama mutsuz olduğumu bildiği için, elinden geldiğince destek olmaya çalıştı.

Ayla’nın evlilik sürecinde annesiyle arasında bir sorun olmasa da ilk doğumunda annesinin tavrı annesine yönelik hayal kırıklığı yaşamasına yol açmıştır:

Doğurduğumda 27 hatta 26 yaşındaydım, çok küçüktüm, çok da hazır değildim. Hamileliğim çok sıkıntılı geçti, çok ciddi rahatsızlıklarım olduğunu söylediler falan. Onlardan yine anneme bahsetmedim ama kendi kendime çok üzuldüm, çok zorlandım. (...) O dönemde annemin bana destek olmadığını ve geri planda kaldığını hatırlıyorum, o beni çok üzmüştür yani.

Daha sonra bu konuda konuşmuş olsalar da Ayla, annesine olan güveni sarsıldığı için ikinci doğumunda annesinden bir destek beklememiştir.

Diğerlerinin aksine Seher annesinin onu hayatının her evresinde desteklediğini, hata yaptığını düşündüğünü durumlarda hatasının farkına varmasını sağladığını aktarıyor. Diğer katılımcılar da kendilerini destekleyecek ve sorun yaşadıklarında sorunlarını paylaşabilecekleri, güvenilebilecekleri annelere ihtiyaç duyuyor ama anneleriyle sorunlarını paylaşmaktan kaçınıyor. Katılımcılar anneleriyle sorun paylaşmaktan kaçınırken, dertleşmek isteyen veya kendi sorunlarını kızlarına anlatan, destek bekleyen daha çok annelerdir. Handan ve Gaye annelerinin sorunlarına odaklanan diyalogların ağırlık kazanmasını annelerinin yaşlarının ilerlemesi nedeniyle yaşadıkları rol değişimiyle, yani annelerine annelik yapmaya başlamalarıyla açıklıyor.

Katılımcıların ifadelerine dayanarak anneleriyle kurduğu ilişki ana hatlarıyla çatışmalı ve uzlaşmaya dayalı olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Çatışmalı ilişkilerin merkezinde anneler ve onların kızlarından talepleri yer alırken, uzlaşmaya dayalı ilişkilerde anne ve kızlar kısmen de olsa birbirlerinin ayrı varlıklarını tanıyabilmiştir. Çatışmalı ilişkiler de kendi içerisinde farklılaşır, Figen örneğinde olduğu gibi anneye sorunlu görülen bağ çaresizlik duygusuyla kabul edilebilir, Güneş'in yaptığı gibi bağ koparılmaya çalışılabilir, Handan'ın yaptığı gibi anlamaya yönelik bir çabayla anneye bağ yeniden tanımlamaya ve kurulmaya çalışılabilir.

Uzlaşmaya dayalı ilişkiler de sorunsuz veya çatışmasız değildir, çatışmalı ilişkilerden en temel farkı ilk gençlik yıllarından sonra kızların anneleriyle yetişkin kadınlar olarak ilişkilenebilmiş olmasıdır. İlk gençlik yıllarından sonra Derya anne-kız ilişkisinin dışına çıkabildiği, Seher ise arkadaşça olarak tanımlayabildiği bir ilişki kurmuştur. Melda ve Ayla'nın anneleriyle ilişkileri daha çok anneyi koruyamaya yöneliktir. Annelerinin kızlarına ihtiyaç duyan ama müdahaleci ve benmerkezci olmayan tutumları, -tek taraflı, kızların annelerine güven ve destek verdiği bir ilişkiye yol açsa da- kızların kendilerini anneden ayrı konumlandırabileceği bir bağ kurmayı sağlayarak, çatışmayı en aza indirmiştir.

Toplumsal Cinsiyet Kimliği ve Rollerinin Aktarımı

Chodorow, cinsiyet rollerinin bireysel niyet ve davranışa bağlı bir sosyalleşme süreci ile aktarıldığına dair geleneksel açıklamalara karşı çıkar. Ona göre psikanaliz sosyalizasyon sürecini sistemli ve yapısal olarak açıklar çünkü toplumsal cinsiyet ilişkilerinin düzenlenişine dair temel özellikler -aile gibi çocuğun toplumun cinsiyetlendirilmiş üyeleri haline geldiği kurumsal yapıların ürettiği kişilikler aracılığıyla aktarılır. Endüstriyel kapitalist toplumlarda toplumsal cinsiyetin örgütlenmesi, aile kurumu ve ekonomik kurumlarla doğrudan ilişkilidir. Annelik ve anne-kız ilişkisi de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin örgütlenmesiyle iç içedir (Chodorow, 1978; Lorber, 1981).

Bu çalışmada, emeğin, yeni nesillerin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üretildiği/yeniden üretildiği aile kurumu içerisinde toplumsal cinsiyet kimliğinin ve rollerinin anneden kıza nasıl aktarıldığını ana hatlarıyla beş başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki ev içi alanda ev içi emeğinin öğrenilmesidir, ikincisi bedene dair düzenlemeler, üçüncüsü eşle/partnerle kurulan ilişki ve dördüncüsü diğerleriyle kurulan ilişki, beşincisi de annelik pratikleridir.

Ev içi alan

Modern kapitalist toplumlarda çocuğun bakımı, komşu ve diğer akraba kadınların desteğini alma imkanından yoksun biçimde, babanın da aktif olarak yer almadığı aile ortamlarında, evlerde bulunan annelerin sorumluluğundadır. Ücretli bir işte çalışsa bile annelik kadınların sorumluluğu

olarak görülmektedir çünkü aile örgütlenmesi ve ideolojisi toplumsal cinsiyet farklılığını üretmektedir (Chorodow, 1978). Annelik, özel alan olarak kabul edilen evle ilişkilendirilir ve anne çocuklarının bakımını büyük oranda ev içinde gerçekleştirir. Ev içi alanda gerçekleştirilen ev içi emeği ise değerli görülmez, bu emek türü, kadın ve anne olmanın doğal bir uzantısı olarak düşünülür (Rich, 1995). Oysa ev içi emeği ev içinde karşılık alınmaksızın yapılan tüm işleri ve bakım emeğini kapsayan, doğallaştırılarak görünmez hale getirilen kadın emeğinin bir biçimidir. Ev işleri, en genel anlamıyla aile üyelerinin yaşamlarını devam ettirmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için temizlik, bulaşık, çamaşır, yemek, ütü, alışveriş gibi gerekli görülen işlerdir. Bakım emeği ise kendisine bakamayacak çocuk, hasta ve yaşlıların bakımını, duygusal ve maddi ihtiyaçlarının karşılanmasını içerir. Fakat kendisine bakabilecek yetişkin aile bireylerinin bakımı da genellikle bakım emeğine dahil edilir (Savran, 2019).

Katılımcıların dördünün annesi ücretli bir işte çalışmıştır ve üçü emekli öğretmendir. Öğretmen olmak geleneksel cinsiyet rolleriyle ve annelikle uyumlu kabul edilebilir. Diğer katılımcıların anneleri ise ücretli bir işte çalışmamıştır. Tüm anneler ev içi emeğinden ve bakım emeğinden sorumlu kişiler olmuşlardır.

Annelerin çoğu kızlarına ev içi işleri öğretmek için özel bir çaba harcamamıştır. Katılımcılar annelerinin yanında bulunarak doğal biçimde yemek, temizlik gibi ev işlerini öğrendiklerini aktarıyorlar. Örneğin Melda annesinin yaptığı gibi iş yapmayı fark etmeden öğrenmiştir:

Evdeki düzenlemeleri, mutfakta yaptığım işleri annem gibi yapıyorum. ‘Neden böyle yapıyorsun şöyle de yapılabilir’ dendiğinde ‘Annem öyle yapıyordu, ben de o yüzden böyle yapıyorum’ diyorum.

Seher ve Figen çok hamarat ve becerikli olan annelerinin onlara ev işlerini özellikle öğretmediğini belirtiyorlar. Annesiyle daha uzlaşıya dayalı bir ilişki yaşayan Seher annesinin ona ev işi öğretmemesini annesinin ev içinde çok fazla sorumluluk yüklenmesine, kızının aynı sorumluluğu üstlenmesini istememesine bağlıyor. Annesi, ev işlerini bilmemenin kızını ev içi emeği sorumluluğundan kurtaracağını ve özgürleştireceğini düşünmüştür. Aslında Seher’in annesi, annesinin kendisinden beklediğini kızından beklemeden, kızının kendisinin ulaşamadığı özgürlüğe ulaşacağını düşünmüştür. Seher ise ev işlerini el yordamıyla kendisi öğrenmiştir. Figen’in annesinin kızına iş yapmayı öğretmeme nedeni ise çok farklıdır. Annesinin aksine Figen’in el becerilerinin gelişmemiş olması annesinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Kızına öfke duymuş, ev işlerini ve el becerisi gerektiren işleri öğretmeyi reddetmiştir. Bu nedenle Figen örgü

örnek gibi okulda dersi için gerekli olan bazı becerileri babasının yardımıyla öğrenmiştir. Yine de evde annesine benzer davranmaktadır:

Çok temizlik yapıyorum evde, ondan bulaştı. Evim tertibi, düzeni her şeyden önce geliyor. Misafirlere onun gibi geleneksel davranıyorum mesela, ısrarcı davranıyorum, onlar aynen gidiyor.

Anneler öğretmek için özel bir çaba harcamasa ve hatta özellikle öğretmese de ev işlerinin yapılma biçimi, ev düzenini sağlamak gibi konularda katılımcılar, aile ilişkileri içerisinde annelerinin yanında bulunarak bile bu becerileri edinmişlerdir.

Bedene dair uygulamalar

Anneler ve kızları kadın bedenine sahip olma tecrübesini paylaşır. Annenin kızının bedeniyle, kızının annesinin bedeniyle ilişkisi, anne-kız ilişkisinin önemli bir bölümünü oluşturur (Notman, 2006: 146). Ne var ki, patriyarkal toplumlarda kadın bedeni erkek tarafından tanımlanmış ve onun tarafından işgal edilmiş bir alandır. Kadın olmakla ilgili olumlu hisler, kişinin kendine verdiği değere veya annenin kendi bedeninden duyduğu ve kızıyla da paylaştığı gurura ve hoşnutluğa değil, erkeğin (babanın) onayına ve kıymet vermesine dayanır (Flaake, 1993). Kadının erkeğin dolayısıyla kendi bedeniyle ilişkilmesi, annelerin ve kızların bedenleri arasındaki ilişkiyi de mesafeli hale getirir.

Bedende meydana gelen değişimler açısından ergenlik bir dönüm noktası kabul edilebilir fakat anneler kızlarının ergenlik dönemlerinde bedensel değişimlerine kayıtsız görünmektedir. İstisnai bir örnek olarak Handan ergenlik döneminde annesinin ve kadın akrabaların memelerinin üzerine fincan koyup, memelerinin ne büyüklükte olması gerektiğine dair konuştuklarını ve güldüklerini, bunun onu çok utandırdığını anlatmaktadır. Handan örneğinde bedensel değişimine değil ama bu değişimle ilgili hislerine karşı bir kayıtsızlık söz konusudur.

Handan'ın bedenine annesini ve kadın akrabalarının müdahalesini bir yana bırakırsak katılımcıların hiçbiri ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde anneleriyle bedenleri ve cinsellik hakkında konuşamamıştır. Melda durumu şöyle ifade ediyor:

Cinsellik ise hiçbir zaman konuşulmadı aramızda. Annem bu konuları konuşacak, anlatacak bir kadın değil.

Benzer biçimde Gaye de şunları söylüyor:

Annem, cinsellik konusunu mümkün olduğunca konuşmayarak yok saymayı tercih etti. Bunun yanında, cinsellik konusunda oldukça tutucu olmasına rağmen bizim ergenlik dönemimizde erkek arkadaşlarımızla ilişkilerimizi biliyordu. Ancak bu konu kapsamındaki her şeyi görmezden gelerek bir nevi izin verdi. Arkadaşıma yazdığım bir mektubu bulup okuması üzerine en büyük

tepkilerinden birisini gösterip, beni çok uzun süre okul dışında evden çıkmaktan men etti. Bu gibi, ‘yüzleşmeler’ olmadığı sürece cinsellik evimizde her zaman yok sayıldı ve gündem dışı kaldı.

Derya cinsellik konusunda annesinden uzak büyümenin bir avantaj olduğunu düşünmektedir:

Hayatımda ‘her şeyimi’ anlattığım bir yetişkinin olmaması bana özgürlük duygusu verirdi. Bu özgürlük özellikle de cinselliği ilk deneyimlemeye başladığım dönemde çok önemliydi.

Tıpkı cinsellik gibi adet görme de katılımcıların anneleriyle paylaşabildiği bir deneyim olmamıştır. İstisnai olarak Handan, açıkça olmasa da kitaplar aracılığıyla annesiyle regl hakkında konuşabilmiştir:

Ben ilk regl olmadan önce Gülten Akın’ın *Yeşil Kiraz* kitabını okumuştum (...) İlk *Yeşil Kiraz*’da öğrenmiştim kanamanın olduğunu, utanılacak bir şey olmadığını. Anneme söylediğimde, ‘Evet olacak, sen böyle şeyler okumaya devam et’ dedi. Hatta kitaptan okuduklarımdan sonra ‘Kızlar kadınlığa geçerken ayıp oluyor da niye sünnet düğün bayramla kutlanıyor?’ demiştim, destek olmuştu.

Gaye ise annesinin adet görme hakkında bilgi vermediğini ama kendini nasıl temiz tutabileceği ile ilgili bilgi verdiğini belirtmektedir. Figen için adet görmek kendini yalnız hissettiği bir deneyim olmuştur:

Regl olduğumda mesela annem bana hiç destek olmamıştı, o kadar utanç duymuştum ki. Çok kendi başıma kalmıştım, çok yalnız kalmıştım. Bu konularda şefkatli değildi sanki. Herkese yardım eder, herkese koşardı ama dibindeydim ben, o şeyi bana göstermedi.

Kızların bedeni, bedensel değişimi yadsınamaz olduğunda, bazı katılımcıların anneleri kızlarının bedenlerine ilişkin hislerine ve isteklerine kayıtsız kalmaya devam edip, bedeni disipline etmeye yönelik müdahalelerde bulunmuşlardır. Bedenle ilgili müdahale edilen pratiklerden biri beden kıllarının ortadan kaldırılmasıdır. Beden ve yüz kıllarının alınması konusunda Handan’ın annesi yardımcı olmuştur fakat Gaye annesinin lise yıllarına kadar bacak kıllarını almasına izin vermediğini, bunun onu çok utandırdığını hatırlamaktadır. Saç da beden kılları gibi önemli bir temadır. Annesi Gaye’nin saçlarını çocukluk döneminde kısa kestirmiş, uzun bir süre uzatmasına izin vermemiştir:

Daha küçükken de, ben istememe rağmen saçlarımı hiç uzatamadım. Erkek çocuğu zannettikleri için üzülürdüm ama annem bizi kısa saçın bakımı kolay ve çocuksu olduğu yönünde ikna ederdi.

Figen, annesinin saçlarının çok güzel olduğundan, kendi saçlarını ise beğenmediği için kısa kestirdiğinden bahsetmektedir:

Önceden benim saçımı babaanneme benzetir, dik saçlı kalın, çünkü sıfıra vurmuş ve benim saçımın uzamasına hiç izin vermemiş, benim fiziksel görünümüne çok müdahale etmiş. Mesela en son yine yemin ettim onunla kuaföre gitmeyeceğim diye, gittiğimde de bir şey yaptırmıyorum, onu götürüyorum, getiriyorum. Mesela Amerika'dan gelmişim, saçlarım çok uzundu, kestirmeye gittiğimizde sürekli kadına azaltın saçını, sürekli müdahale ediyor, ben orda evliyim, çocuklu bir kadını müdahale etti ve saçım çok iğrenç oldu, sonra da çok kısa kestirmek zorunda kaldım.

Gaye ergenlik döneminde giysileri konusunda annesiyle anlaşmazlığa düşmüştür, annesi kendi istediği gibi giyinmesini engellemeye çalışmış, kıyafetlerine müdahale etmiştir. Handan ve Derya kıyafetlerine yönelik bir dayatmadan bahsetmese de, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde nasıl davranmaları, özellikle etek giydiklerinde erkeklerin yanında nasıl oturmaları gerektiği konusunda annelerinin uyarılarda bulunduğunu hatırlamaktadır.

Sadece beden kılları, saç, kılık kıyafet ve o kıyafetlerle nasıl davranılması gerektiği değil, bedenlerin biçimi, kilosunu da anne ve kızı arasında mesele olabilmektedir. Güneş, annesinin kilolu olduğunu ve kızının bedenini zayıf olması yönünde sürekli denetlediğini, kızı zayıflamak için sağlıksız yollara başvurduğunda bunu desteklediğini aktarmaktadır:

Annem oldum olası kiloluydu, kilo veremiyordu ve bunu hep sorun ederdi. Ama bir şey de yapmazdı, uğraşmazdı. Bu kaygısını bana da geçirdi. Ortaokuldan sonra bana da öyle dikkat ettirdi ki, ben incecik ve hatta nerdeyse manken ölçülerinde bir genç kıza dönüştüm. Bu hoşuna gitti onun. Benim de gitti. (...) Yani annem de hep buna müdahale etti. Hala daha ince olmam gerektiği ve asla kilo almamam gerektiğini resmen beynime kazıyordu. Ancak metabolizma olarak hep eğilimim vardı aslında. (...) 55-56 olsam annem söylenip, kilo aldığımı söylerdi. Oran çıktı buran çıktı.(...) Oysa hala çok incedim. Ve ben lise son veya üniversitenin başlarında 1-2 kg alsam bunu vermek için çok kötü bir yol keşfettim: Müshil ilacı içmeye başlamıştım. Annem de bilirdi bunu bir şey demezdi. Aksine, ne güzel bağırsakların temizleniyor derdi. (...) Ve ben ne zaman evlendim ve evden yani ondan uzaklaştım, işte o zaman kilo almaya başladım. Bir anlamda rahatladım. Bu tesadüf değildir bence.

Annesinin sağlığına zarar verme pahasına Güneş'i zayıf olmaya teşvik etmesinin aksine Figen, çocukluğunda ve ilk gençliğinde çok zayıf olduğunu, kilolu olan annesinin onu beğenmediğini ifade etmektedir.

Genel olarak kızlarıyla ilişkilerinde müdahaleci olan anneler, kızlarının bedenleri söz konusu olduğunda da aynı tavrı sergilemiştir. Müdahaleci olsun veya olmasın kızlarının bedensel

gelişimine kayıtsızlık, özellikle de cinsellik, adet görme, bedene yönelik hisler söz konusu olduğunda tüm katılımcıların anneleri için geçerlidir. Beden, hoşnutluk duyulacak, değişimleri ilgiyle karşılanacak, üzerine bilgi ve duygu paylaşılacak bir şey olarak deneyimlenemediği için, kızların bedenleri de kayıtsız kalınacak, kayıtsız kalınmadığı durumlarda da kızların iradesi dikkate alınmadan denetlenecek, disipline edilecek bir mesele haline gelmektedir.

Eşlerle/Partnerle İlişkiler

Katılımcıların eşleriyle/partnerleriyle kurdukları ilişkilerde kendileri ve anneleri arasında benzerlik kurduğu durumlar vardır. Annesiyle çatışmalı bir ilişki yaşayan katılımcılardan Güneş, annesini “çok feminen” olarak tanımlamaktadır. Bu konuda annesini eleştirmiş olsa da feminen yanı annesine benzemiştir ama erkeklere karşı tavrının annesinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Figen ise mesafeli, sert ve fiziksel teması çok sevmeyen tavrını annesine benzetmektedir. Bu benzerlik Figen’in onayladığı bir durumken annesiyle daha uzlaşmacı bir ilişki yaşayan Derya, eski eşiyile ilişkisindeki fedakâr tavrını annesine benzetmiş ve bu benzerlikten ürkmüştür. Derya ilişkilerde annesini yanlış gösteren bir pusula gibi tanımlamaktadır:

Kendi yetişme biçimim, yani annemden gördüklerim, beni bir mıknaş gibi o yanlış pusulaya itiyor. Ben de hep o pusuladan kaçınmaya çalışıyorum gibi. Annemin büyük bir inançla yürütmüş olduğu evlilik projesinin korkunç bir şekilde sonuçlanması beni çok etkiliyor. Ama bazen, kendi içime daha dürüst bir şekilde bakmayı başırdığım zamanlarda, anneme benzemenin beni dehşete düşürmesinin tek nedeni annemin yanlış yapması ya da başarısız olması değil gibi geliyor. Sadece anneme benzemek bile kendi başına kötü.

Seher ve Ayla anneleriyle kendileri arasında benzerlik kurmaz, eşleriyle ilişkilerindeki tavırları annelerinden farklıdır. Seher erkeklerle dengeli ilişki kurma çabasının annesinin erkeklerle uzlaşmayan tavrıyla ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Yani farklılığını annesine referansla biçimlendirmektedir. Ayla ise Seher’in annesinin tam tersine annesinin geleneksel cinsiyet rollerini benimsediğini, kendisini eşine tabi olduğunu ve aynısını eşiyile ilişkisinde kızından da beklediğini anlatıyor:

Anne olarak benziyorum ama bir kadın olarak anneme benzediğimi hiç düşünmüyorum. Çünkü annem çok farklı, tam bir Anadolu kadını, ben hiçbir zaman öyle olmadım. Anneme göre annem de beni hep el üstünde tutmuştur, kızları severler ama anneme göre kadın her zaman erkeğin gerisinde kalmalıdır, söz hakkı eşit olmamalıdır, eşit olmamalıdır belki iddialı oldu ama babamın lafının, bir erkeğin lafının mesela eşimin lafının üzerine de bir şey söylemez annem, öyle olması gerektiğini düşünür. Mesela akşam çay içilecekse ve eşim mutfağa gidiyorsa ve ben oturuyorsam, bana da çay koy derim ve bu bizim için çok önemsiz bir ayrıntıdır. Ama annem için bu kabul edilemez, mesela annem bizde kaldığı dönem eğer böyle bir şey söylersem ben hemen eşimden önce atılıp çayı

kendisi doldurabilir. Annemin toplumdaki bakış açısının da öyle olduğunu düşünüyorum, öyle gördüğü için.

Katılımcılar arasında Figen dışında eşle/partnerle ilişki konusunda kendisi ve annesi arasındaki benzerliği olumlayan bir katılımcı bulunmamaktadır. Güneş, feminen olmak konusunda annesiyle benzeştiğini düşünürken, erkekler konusunda annesinden farklı davrandığının altını çizmektedir. Derya annesinden aldığını düşündüğü ve farkına varmadan içselleştirdiği geleneksel fedakâr kadın tavrından ürkmüş, Ayla, annesinin kadını erkeğe tabi kılan ilişki anlayışını baştan reddetmiştir. Seher ise annesinin erkeklerle uzlaşmayan tavrına karşı daha dengeli bir tutum belirlemiştir.

Diğerleriyle Kurulan İlişkiler

Anneyle bağımlı koruyan ve babayla ilişkisini bu bağa ekleyen kadın için ilişki içinde olma hali benliğinin merkezindedir. Kadınların partner olarak erkeklerle ilişkisi genellikle eşitsiz toplumsal cinsiyet kalıpları içinde gerçekleşir ve çoğunlukla duyduğu ilişki ihtiyacını karşılamaz. Dolayısıyla kadınlar, erkekler kadar diğer kadınlarla da ilişkilerini korur. Kadınlarla kurduğu ilişki ise anneyle kurulan ilişkiden azade olmaz (Chodorow, 1978:155). Örneğin Handan annesiyle mücadele içinde geçen uzun yıllar içinde yaşadıkları sorulardan çok etkilendiğini, bunun diğer insanlarla ilişkisini olumsuz etkilediğini anlatıyor. Ayrıca, annesiyle dertleşemediği için kendisinden daha büyük, tecrübeli arkadaşlarıyla dertleştiğini fark ettiğini ekliyor. Benzer biçimde Derya için de arkadaşları önemlidir çünkü annesinden uzakta büyümüş ve hayatına ilişkin meseleleri arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Derya diğer insanlarla ilişkisi içerisinde kendi değer vermeyi öğrenmek için çaba harcamak zorunda kalmıştır:

Bir annenin kız çocuğu üzerine çok yıkıcı etkileri de olabilir. Bu etkilerden azade büyüdüğüm için çok memnunuz. Bu bağımsızlığın kötü bir yanı da var, bir anne çocuğuna kendisinin değerli olduğunu öğretebilir. (Tıpkı bunun tersini de çok kolay yapabileceği gibi.) Ben kendime değer vermeyi çok zorlanarak öğrendim.

Gaye de ilişkilene biçimine odaklanıyor ve diğerleriyle kurduğu ilişkide annesiyle çözülmemiş sorunlarının etkisi olduğunu düşünüyor:

Örneğin, bağımlı ilişki kurmaya yatkınım. Sevgi, ilgi, onay için fazla özveride bulunmaya yatkınım. Eleştiriye tahammülsüzüm gibi. Bunlar büyük oranda onunla olan çözülmemiş sorunlardan kaynaklanıyor. Farkına vardıkça, azaldılar.

Benzer biçimde Melda da çocukken annesinden fazla sevgi görememesinin ilişkilerini etkilediğini belirtiyor:

Diğer insanlarla ilişkilerimde aşırı sevgi arayışımı çocukken annemden fazla sevgi göremememe bağlarım hep. Aşırı sevgi arayışı yanı sıra aşırı sevgi verme hali de var. Hatta şıpsevdiilik var diyebilirim.

Anneyle kurulan bağ, esnek benlik sınırlarını ve diğerleriyle ilişki kurma ihtiyacını da beraberinde getiriyor. Ne var ki katılımcıların anneleriyle kurdukları ilksel bağ ve bu bağda hissettikleri eksiklikler ve/veya sorunlar, diğerleriyle kurdukları ilişkilerinde de sevgi ve onay arayışı gibi ihtiyaçlarla etkisini gösteriyor.

Annelik Pratikleri

Ailenin, emeğin ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretimi açısından annelik çok önemli bir konudur. Chodorow'a göre modern patriyarkal toplumlarda anneler, kız ve oğlan çocukları arasında asimetrik benlik özellikleri yaratarak anneleri üretir. Oğlan çocuk benlik gelişimi için anneden uzaklaştırılırken kız çocuklarının anneye ilişkisinin devam etmesi kadının annelik kapasitesini biçimlendirir (Chodorow, 1981:501-502). Katılımcılardan beşi çocuk sahibidir ve anneleriyle ilişkilerinin çatışmalı veya uzlaşmaya dayalı olması fark etmeksizin anne olan katılımcıların annelik konusunda annelerine yaklaşımları olumsuzdur. Kendi annelik etme biçimlerini annelerinin anneliğinden keskin biçimde ayırmaya çalışmaktadırlar. Ne var ki, bu ayırma çabasıyla kendi anneliklerini ancak annelerinin anneliğine referansla değerlendirebilmektedirler. Mesela Güneş, gördüğü terapinin de yardımıyla annesinin kendisine aktardığı annelik ve -rekabetçi, hırslı ve olumsuz- hayata hazırlama bilgilerinin etkisinden çıkabildiğinde anneye olmaya karar verdiğini söylemektedir. Gaye de annesinden farklı biçimde annelik etmek için çaba harcamaktadır:

Benim anneliğimi şekillendiren temel itkilerden birisi, annemin bize davrandığı gibi çocuğuma davranmamak.

Güneş ve Gaye gibi Ayla da annesine benzemek istememektedir ama annesiyle aralarında benzerliği en fazla o kuruyor:

Anneme çok kızdığım noktalar olmasına rağmen bir bakıyorum böyle yaşlandıkça annem gibi olmaya başladığımı, çocuklarıma davranışım hususunda gittikçe ona benzediğimi görüyorum. Yani bazen bir şey söylüyorum, sonra diyorum ki annem de böyle söylüyordu. Hep böyle şey, küçükken de hep annem gibi olmayacağım dediğim noktalarda güçlüyüm ama çocuğumla ilgili konularda gittikçe daha çok yaklaşıyorum bundan çok da hoşlanmıyorum. (...) Annelik bu değil, kendine de vakit ayır, tamam anneme göre bir nebze daha kendi ihtiyaçlarımı biliyorum, farkındayım ama gittikçe daha fazla fedakâr oluyorum, gittikçe daha fazla kendimden ödün veriyorum.

Melda annesiyle annelik konusundaki farkları olduğunu vurguluyor ve farklılığı ayrı yaşam koşullarına sahip olmalarıyla ilişkilendiriyor. Otuzlu yaşlarının ortalarında doğum yaptığını ve tek çocuğu olduğunu, annesinin ise onun doğum yaptığı yaşta üç çocuğu olduğunu anlatıyor. Tek çocuğu olduğu için onunla çok ilgilendiğini ve çocuk bakımı üzerine okuduğunu, annesinin ise böyle imkanlara sahip olamadığını belirtiyor.

Bazı katılımcılar annelerinden farklı annelik etmek konusunda özel bir çaba harcarken veya kendi anneliğini annesininkinden ayırmak üzerinden kurarken, annelik konusunda anneleriyle olumlu bir benzerlik kuran katılımcı bulunmuyor.

Kızların ve Annelerin Kişiliklerinde Benzerlikler, Farklılıklar

Sadece annelikle ilgili konularda değil, genel olarak anneye benzerlik tüm katılımcıları tedirgin eden bir konudur. Katılımcılardan Gaye annesine benzememe çabasını çok net ifade etmektedir:

Ona benzememek için yaptığım şeyler beni çok belirledi. Annem gibi olmamak, özellikle kendimi tanıdığım genç erişkin çağlarımdan itibaren karakterimdeki baskın yönleri oluşturdu diyebilirim.

Annesine benzememeyi şöyle tarif etmektedir:

Kendisiyle, diğerleriyle ve hayatla barışık, sakin, yapıcı, sevgi dolu, saygılı, kendisini ve isteklerini bilen ve bunlara sahip çıkan bir insan olmak.

Benzer biçimde Figen de kişiliğinin biçimlenmesinde annesine duyduğu tepkinin önemli olduğunu söylerken, annesine benzeyen yönlerini de yadsımıyor. Figen annesine benzeyip benzememesinin ötesinde annesinin onun karakterinin önüne geçmesinden, onun kendi kişiliğine uygun yaşamasını engellemesinden mustarıptır:

Özellikle otuzların ortasında kırklarında diyeyim, benim üzerimde etki yarattığını fark ettim ya da ona benzer davranışlar sergilediğimi kırklarında anladım. Mesela annem bir adalet savunucusudur, aile içinde biri haksızlığa uğrarsa herkes ona gelir. Baktım diğer çalıştığım iş yerinde ben de aynı duruma düşmüşüm, insanlar için kavga ediyorum, onların haklarını arıyorum, baktım annem olmuşum (gülüyor). (...) Benim bir karakterim var ama annemin hep bu karakterin önüne çıkması beni rahatsız etmiştir, o olmasaydı ben daha farklı sorun çözücü bir insan olabilirdim. (...) Kişiliğimi ve karar vermeme engellediğini düşünüyorum, o olmasaydı farklı bir hayatım olurdu.

Handan hayatındaki yönelimlerinde, beğenilerinde annesinin rolü olduğunu düşünüyor ve kişiliğinin temelini annesinin attığını söylüyor. Kişiliğinde belirleyici olan şeylerden biri de annesiyle çatışmalı ve çalkantılı ilişkisini düzene oturtma çabasıdır.

Anneleriyle daha uzlaşmacı ilişkileri olanlar katılımcılar, diğer katılımcılarla annelerine benzemek konusunda benzer kaygıları paylaşmaktadır. Örneğin büyüdükçe annesini anlamaya ve onunla arkadaş olmaya başladığını anlatan Seher, yine de annesine benzememek için yoğun bir çaba sarf ediyor:

Davranış olarak beğenmediğim her şeyini kendimde değiştirmeye çalıştım. Başarabildiğim kadar.

Ayla ise hayatı boyunca annesi gibi olmamak ve annesine yardımcı olabilmek için güçlü olmaya çabaladığını anlatıyor:

Babam çok dominant bir adam, annem çok güçsüz bir kadın olduğu için genelde benim hayatımda şöyle bir etkisi oldu herhalde ben hep güçlü olmalıyım diye düşündüm. Annem gibi olursam sanki çok üzülürüm.

Melda annesiyle arasında genetik aktarımlar dışında bir benzerlik olmadığını düşünüyor ama sonra bazı benzerlikler de kuruyor:

Tipimiz benzer öncelikli olarak. Melankolik ruh halimiz, biraz inadımız benzer. Annem içine kapanık bir insan, ben sosyal biriyim. Ben ona göre daha güçlü, daha direngen bir kadını. Kendi başıma, kendi ayaklarımın üzerinde duruyorum. Ama elbette bu yetişme ve yaşam koşulları ile bağlantılı bir fark.

Anneyle kurulan benzerlik, “anne gibi olma” korkusuyla ilişkilidir (Surrey, 1993: 113). Anne gibi olmak hem annenin beğenilmeyen kişilik özelliklerine, anneliğine ve pratiklerine yöneliktir, hem de annenin hayatının ve anne olmanın toplumsal açıdan etkisiz, güçsüz konumunun istenmemesiyle ilişkilidir. Bu bakımdan kendi toplumsal konumları hakkında daha olumlu imgeleri olan katılımcıların kişiliklerini annelerine benzememek üzere kurma çabaları dikkat çekicidir.

Tartışma ve Sonuç

Kategorize etmenin anlamaya yönelik bir çeşit tasnif çabası olduğu ve dinamik ilişkilere denk düşemeyen katı yapısı akılda tutularak, katılımcıların anneleriyle kurdukları ilişki ana hatlarıyla çatışmalı ve uzlaşmaya dayalı ilişki olarak iki kategoriye ayrılabilir. Çatışmalı ilişkilerde anneden ayrılmaya, bağımsızlaşmaya duyulan ihtiyaç ve bağımsızlaşmaya yönelik sorunlar daha ön plandadır. Bu bakımdan çatışmalı ilişki kategorisinin içinde anne ile bağı reddetmeye çalışan, anne ile kurulan bağa (görece) boyun eğen ve anne ile var olan bağı farklı biçimde kurmaya, dönüştürmeye çalışan katılımcılardan söz etmek mümkündür.

Anne-kız arasında uzlaşmaya dayalı ilişkilerin kurulması ise ilişkilerin sorunsuz olduğu veya geçmişte çatışmalı ilişkilerin yaşanmadığı anlamına gelmez. Bir katılımcı dışında diğer

katılımcılar uzlaşıya dayalı ilişkiyi çocukluktan itibaren değil, ilk gençlik dönemlerinden sonra kurabilmiştir. Uzlaşıya dayalı ilişkilerde anneye olan bağ, kız çocuğu rolünden kısmen de olsa uzaklaşarak korunmaktadır. Kızları, büyüdüğünde anneleriyle daha anlamaya ve destek olmaya yönelik ilişki kurabilmiştir. Katılımcıların anneleriyle uzlaşıya dayalı kurdukları ilişkilerde annelerin daha az müdahaleci, daha az talepkâr olması ve kızlarının kız çocuğu rolünden çok yetişkin kimlikleriyle anneleriyle ilişkilenmeleri dikkat çekicidir.

Katılımcıların anlatımlarına göre anneleri geleneksel cinsiyet rollerinin dışında davranışlar da patriyarkal annelik ideolojisinin kendilerinden beklediği prototipe uymuyor: Çoğunlukla öfkeli, gergin, mutsuz, hayatları konusunda tatminsizdirler. Çoğu çocuklarıyla ilişkilerinde fedakâr ama güçlü, dayanışmacı, uyumlu ve sevgi dolu anne rolünü oynamak veya üstlenmek konusunda isteksiz veya başarısızdır. Özellikle çatışmalı ilişkilerde annelerin müdahaleci, kendilerini önceleyen, dayatmacı yani kızlarının kişilik özelliklerine veya sorunlarına kayıtsız tavırları, kızlarını kendilerinden bağımsız kişiler olarak görmemeleri iç içe geçmiş benlik sınırlarına işaret ediyor. Kızların anneleriyle sorunlu gördükleri bu bağı dönüştürme çabaları olsa bile mevcut anne-kız bağından kurtulmaları mümkün olamıyor. Anneye ilişkide anneden uzaklaşılabilirse bile kadınlar yaşamları boyunca içsel anne objesini kendilerinde taşıyor, yani kadınların anneleriyle meseleleri hiç bitmiyor (Bueskens, 2021:19). Anneler ve kızları karşılıklılık içinde birbirlerinin hem bağlı hem de ayrı olabilen kişiliklerini kısmen de olsa tanıyabildiğinde ise ilişki, kızların çocukluk ve gençlik dönemlerine göre daha uzlaşmacı bir boyuta taşınabiliyor.

Toplumsal hayatta annelerin kızları üzerinden de tanımlanması, yani iyi bir annenin kızından belli olacağına dair yaygın kanı (Caplan, 2000:72), annelerin kızlarını kendilerinden bağımsız görmesinin önünde ciddi bir engel çıkarıyor. Handan'ın annesiyle ilişkisinde açıkça görülebildiği gibi anneler kızlarının iş ve aile hayatında kendi başarı tanımlarına uygun biçimde (eğitim görme, ücretli bir işte çalışma, evlenme) başarılı olmasını istiyor. Fakat aynı zamanda kızları için istedikleri başarının anneyi mutsuz eden, anneye kendini yetersiz hissettirerek meydan okuyan yönü de olabiliyor (Coward, 1995:114). Bu çelişkili durum anne-kız ilişkisindeki “benim gibi ol-benim gibi olma” ikili mesajıyla ilişkili olmalıdır. Kadınlar kızlarının kendi kültürel değerlerine uygun olmasını beklerken, kendilerini mutsuz eden hayatlarını kızlarının yaşamasını istemez. Kızların farklı bir hayat yaşaması ise anne-kız arasındaki bağın kopacağı korkusunu yani ayrılma korkusunu beraberinde getirmektedir (Surrey, 1993:112). İlişkilerinin çatışmalı veya uzlaşıya dayalı olup olmaması fark etmeksizin katılımcıların en büyük korkularından biri ise annelerine benzemektir. Bu nedenle bazı katılımcılar kişilik özelliklerinden, partneriyle kurduğu ilişkiden ve özellikle de anne olan katılımcılar annelik pratiklerinden bahsederken kendilerini anneleriyle kıyaslamaktadır. Anneye benzememe isteği ve çabası annenin kişilik özelliklerinden

kaynaklanabilmektedir ama anne gibi olma korkusu daha ziyade annenin, anne olmanın çağrıştırdığı güçsüz toplumsal konum ile ilişkili olmalıdır. Anneye benzememeye çalışarak kızlar anneleriyle kurdukları bağda kendilerine mesafe sağlamaya çalışsa da benzememe çabası kızları tekrar annelerine bağlar.

Anne ve kız arasındaki bağ tutsak edici bir ilişki gibi yaşandığında duyulan öfke inkâr edilebilir, bastırılabilir veya bir tür rekabet, kıskançlık ve hatta düşmanlık biçimine dönüşebilir ama yaşam boyu devam eder. Anne için rekabet ve özdeşleşme bir arada olabilir (Notman, 2006: 141). Aynı biçimde kızlar annelere karşı yoğun bir duygu karmaşası yaşayabilmektedir. Bu duygu karmaşası, sevilme, onaylanma arzusunu, anneden farklı olma, ona benzememe isteğini, öfkeyi, annenin acı çekmesiyle ilgili endişeyi eşzamanlı olarak içerebilir (Coward, 1995: 106). Katılımcılar açısından anne kız arasındaki eğitim düzeyi farkı, (bazı katılımcılar için) ücretli iş gücüne katılma veya iş hayatında sahip oldukları pozisyonlar gibi nedenlerle ortaya çıkan farklılık ilişkiyi daha gergin bir hale getirebilmektedir. Kızların geleneksel cinsiyet rollerini daha eleştirel biçimde değerlendirmesi ve bu anlamda anne-kız arasında sürekliliği yadsıması, bazı kızların annesini güçsüz bulup toplumsal açıdan güçlü bir pozisyon istemesi ve/veya bağımsız bir anneye ihtiyaç duyması aralarındaki çatışmayı artırıyor. Yani anne kız gerilimi sadece kızların ayrılma, bireyleşme çabasından değil, kızların toplumsal, ekonomik ve kültürel değişmelerle kadınlığı değerlendirme biçiminin farklılaşmasından da kaynaklanıyor (Wodak ve Schultz, 1986:3).

Annelerin geleneksel beklentileri, kızlarının bakım emeğine ihtiyaç duymaları, duygusal (bazen de ekonomik) talepleri, kızlarının hayatlarının merkezinde olma istekleri kızlarının hayatının akışına uygun olmayan beklentiler olarak daha fazla gerilim yaratabiliyor. Anne-kız ilişkisi içerisinde sağlıklı bir bağ kuramadığını düşünen kadınlar için anneleri yaşlandıkça annelerinin ebeveyni rolünü üstlenmek ağır bir sorumluluk olabiliyor. Hayatlarının önemli dönemlerinde ve zor zamanlarında annelerinin desteğini göremediğini, aksine annelerinin hayatlarını zorlaştırdığını düşünen, anne-kız ilişkisi içinde ihtiyaç duyduğu güveni, sevgiyi, ilgiyi ve dayanışmayı göremeyen kadınlar anneleriyle olan sorunlarını çözemiyor. Üstelik anneleriyle kurdukları ilksel bağın güven verici, sevgi dolu ve güçlü olmadığını düşünen katılımcılar diğerleriyle kurdukları ilişkilerde kendine değer vermeme, bağımlı ilişkiler kurma, sevgi özlemi duyma gibi sorunlar yaşayabiliyor.

Patriyarkal aile kurumu, kültür ve toplumsal ilişkiler içerisinde annelik kadınları yaralarken yaralı annelerin kızlarıyla kurdukları ilişki de kızlarını yaralıyor. Ortaklıkların ve farklılıkların tanınmasına, diğerleriyle ilişki içerisinde kurulan benliklere ve bu benliklerin karşılıklılığının onaylanmasına (Benjamin, 1988) izin vermeyen, bağlılığı bağımlılığın içine hapseden, eril

değerler olarak ayrılmayı, bireyselleşmeyi yücelten toplumsal ilişkiler ağında anneler ve kızları arasında dayanışmacı bir ilişki kurmak güçleşiyor, aralarındaki ilişki nedeniyle kızların alenen zarar gördüğü durumlarda ise imkânsız hale geliyor.

Kaynakça

- Acar Savran, G. (2019). *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Ankara: Dipnot Yay.
- Adams, A. (1995). Maternal bond recent literature on mothering. *Signs*, 20 (2), (pp.414- 427).
- Alıçlı-Mottram, S.; Hortaçsu N. (2005). Adult daughter aging mother relationship over the life cycle. *The Turkish Case Journal of Aging Studies*, 19, (pp. 471-488).
- Ataman, A. (2017). İki "kişilik" düello anayurdu; anne kız çatışması üzerine bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (4), (pp.1182-1196), DOI: 10.21547/jss.317129.
- Benjamin, J. (1988). *The bonds of love psychoanalysis, feminism, and the problem of nomination*. New York: Panthon Books.
- Bora, A. (1998). *Türk modernleşme sürecinde annelik kimliğinin kurulması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Bueskens, P. (2021). Introduction: The reproduction of mothering turns forty. P. Bueskens (Der.), *Nancy Chodorow and the reproduction of mothering forty years içinde* (pp.1-45). Palgrave MacMillan.
- Caplan, J. P. (2000). *Don't blame mother mending the mother-daughter relationship*. New York, London: Routledge.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Coulter M. (2010). Institution of Motherhood. İçinde (pp.571-572), O'Reilly A. (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood 1-3*. Los Angeles & London: Sage Publications.
- Coward, R. (1995). *Şu hain kalplerimiz bilmiyor kadınlar erkeklere neden teslim olurlar?* A.Bora ve A. Emre (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dalsimer, K. (2008). Virginia Woolf: Thinking back through our mothers. *Psychoanalytic Inquiry: A Topical Journal for Mental Health Professionals*, 24 (5) (pp.713-730), DOI: [10.1080/07351692409349110](https://doi.org/10.1080/07351692409349110).

- Douglass, M. J. (2005). *An exploration of the relationship between the perception of the mother-daughter relationship, feminist consciousness and self-esteem in the adolescent/young adult daughter*. Dissertations, Theses, and Masters Projects. Paper 1550154053. <https://dx.doi.org/doi:10.25774/w4-cs7j-pf69> (Erişim tarihi: 21.06.2020).
- Fallake, K. (1993). Sexual development and the female body in the mother-daughter relationship. J. von Mensverhubt, K. Schreurs & L. Woertman (Der.), *Daughtering & mothering female subjectivity reanalysed* içinde (pp.7-14). London& New York: Routledge.
- Flax, J. (1993). Mothers and daughters revisited. J. von Mensverhubt, K. Schreurs & L. Woertman (Der.), *Daughtering & mothering female subjectivity reanalysed* içinde (pp.140-151). London& New York: Routledge.
- Fingerman, K. L. (1997). Being more than a daughter: Middle aged women's conception of their mothers. *Journal of Women and Aging*, 9 (7), (pp.55-72).
- Freud, S. (1976). *The complete psychological works of Sigmund Freud vol.1-24* J. Strachey (Der.). W.W. Norton&Company.
- Güler Özgür, E.; Güler, H.; Çiğdem K. (2017). Anne-yetişkin kız ilişkisinin yetişkin kızın yaşam doyumunu ve benlik saygısı üzerine etkisinin Adana ilinde incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (2), (pp.176-188).
- Hays S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. NewHaven & London: Yale University Press.
- Jordan, J. (1993). A model of women's development. J. von Mensverhubt, K. Schreurs & L. Woertman (Der.), *Daughtering & mothering female subjectivity reanalysed* içinde (pp.131-139). London& New York: Routledge.
- Kenemore, E.; Spira, M. (1996). Mothers and their adolescent daughters: Transitions and transformations. *Child and Adolescent Work Journal*, 3 (3), 225-240.
- Liebman J.J. (1990). The Ideology of Mothering: Disruption and Reproduction of Patriarchy. *Signs*, 15(3) (pp.500-514).
- Lorber, J.; Coser Laub, R.; Rossi, S. A.; Chorodow, N. (1981). On the Reproduction of Mothering: A methodological debate. *Sign Journal of Women in Culture and Society*, 6 (3), (pp.482-514).
- Notman, T. M. (2006). Mothers and daughters as adults. *Psychoanalytic Inquiry*, 26 (1), (pp.137-153).

- Onaylı, S.; Erdur-Baker, Ö. (2013). Anne-kız ilişkisinin yetişkin benliği saygısı ve yaşam doyumuyla ilişkisinin incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5 (40), (pp.167-175).
- O'Reilly A. (Ed.) (2004). From Motherhood to Mothering. İçinde, *The Legacy of Adrienne Rich's of Women Born*. Albany: State University of New York Press.
- O'Reilly A. (Ed.) (2008). Introduction. *Feminist Mothering*. Albana: State University of New York Press: (pp.1-24).
- Rastogi, M.; Wampler, K. S. (1999). Adult daughter's perceptions of the mother-daughter relationship: A cross cultural comparison. *Family Relations*, 48 (3), (pp.327-336).
- Rich, A. (1995). *Of woman born motherhood as experience and institution*. New York, London: W.W.Norton & Company.
- Short P. (2005). Conclusion: Reflections on Motherhood. Porter M., Short P. & O'Reilly A. (Eds.), *Motherhood: Power and Oppression*. Toronto: Woman's Press: (pp.285-294).
- Shrier, D. K; Tompsett, M.; Shrier, L. A. (2004). Adult mother-daughter relationship: A review of the theoretical and research literature. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 32(1), (pp.91-115).
- Spencer, L.; Ritchie, J.; O'Conner, W. (2003). Analysis: Practices, principles and processes. J.&L., Richie (Der.), *Qualitative research practice A guide for social science students and researchers* içinde (pp. 199-218). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Sprengnether, M. (2021). The impacy of Nancy Chodorow's the Reproduction of Mothering and its implications for the future. P. Bueskens (Der.), *Nancy Chodorow and the Reproduction of Mothering forty years* içinde (pp.125-145). Palgrave MacMillan.
- Stone, A. (2011a). Female subjectivity and mother–daughter relations. *Women: A Cultural Review*, 22 (2-3), 168-179, <http://dx.doi.org/10.1080/09574042.2011.561121>.
- Stone, A. (2011b). Mother daughter relations and maternity in Irigaray and Chodorow. *philoSOPHIA*, 1 (1), (pp. 45-64).
- Surrey, J. (1993). Traditional perspectives: The problem of mother blaming. J. von Mensverhubt, K. Schreurs & L. Woertman (Der.), *Daughtering & mothering female subjectivity reanalysed* içinde (pp.111-120). London& New York: Routledge.
- Uslu, D.; Aliyazıcıoğlu, Ö. (2004). Anne-kız ilişkisi temasının sahne tasarımına yansımaları. *Sanat Dergisi: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 5, (pp.1-12).

Wescott, M. (1978). Mothers and daughters in the world of father. *Frontiers A Journal of Women Studies*, 3 (2), (pp.16-21).

Wodak, R. & Schulz, M. (1986). *Mother-daughter relationship from a cross-cultural perspective the language of love and guilt*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.

Yaşartürk, G. (2017). Brave: Anne ve kız çocuğu kendi tarihlerini yazıyor. *Kültür ve İletişim*, 40, (pp.142-161).

Bir Drag Queen Olarak Huysuz Virjin

Huysuz Virjin the Drag Queen

Sanem Burcu Pekel*

Öz Bu çalışmada, Türkiye'nin sembol isimlerinden Huysuz Virjin'in sahne gösterisinin niteliğini, drag performanslar içerisindeki özgün konumunu, kabul edilebilirliğinin altında yatan nedenleri ve onun gösterisinin cinsiyet mefhumu üzerindeki etkisini tartışmaya açtım. Çalışmanın teorik çerçevesini queer kuram etrafında şekillendirdim ve tartışmayı iki-yanlı drag kavramı üzerinden yürüttüm. Nitel araştırma yöntemlerinden faydalandığım bu çalışmada, araştırma desenini fenomenolojik desen olarak belirledim. Amaçlı örneklem seçiminde bulunarak örnekleme Huysuz Virjin'e ait dört farklı sahne performansını dahil ettim ve analiz tekniği olarak içerik analizini kullandım. Elde ettiğim bulguları "Başat Unsurlar," "Norm Yıkıcı Etkiler" ve "Güç İlişkileri" üst başlıkları altında sundum. Huysuz Virjin'in performansının cinsiyet normları üzerindeki etkisini anlamaya çalışırken, onun kadınlık performansının gerçek-gibi-olma iddiası taşımamasını ve performansın kırılabilirliğinin her fırsatta hatırlatılmasını, Butler'ın işaret ettiği şekilde, yıkıcı etkilerin temel göstergeleri olarak belirledim. Bu çerçevede, ele aldığım performansların cinsiyet normları üzerinde yıkıcı etkilere sahip olduğunu ve bunun Dursunoğlu için niyetlenilmemiş bir sonuç olduğu bulgularına eriştim. Araştırma bulgularından hareketle Huysuz Virjin'in devraldığı ve devrettiği kültürel miras üzerine bir tartışma gerçekleştirdim.

Anahtar Kelimeler: Huysuz Virjin, Queer Kuram, Drag Queen, İki-Yanlı Drag, Toplumsal Cinsiyet.

Abstract: In this study, I have discussed the quality of the stage show of Huysuz Virjin, one of the symbolic names of Turkey; its unique position in drag performances; the reasons behind its acceptability; and the effect of her show on the notion of gender. I shaped the study's theoretical framework as queer theory and ran the discussion around the idea of ambivalent drag. In this study, I used qualitative research methods and determined the research design as phenomenological. By choosing a purposeful sample, I included four different stage performances of Huysuz Virjin in the sampling and used content analysis as an analysis technique. I presented the findings under the headings of "Major Elements," "Norm Breaking Effects," and "Relations of Power." While trying to understand the effect of Huysuz Virjin's performance on gender norms, I determined that her femininity performance does not claim to be real-like and that the fragility of the performance is reminded at every chance as the primary indicator of destructive effects, as Butler points out. In this context, I found that the performances I have discussed have devastating effects on gender norms,

* Yüksek Lisans Öğr., Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, E-Posta: sanempekel@gmail.com.

ORCID: 0000-0001-5208-9842.

which is an unintended result for Dursunoğlu. Based on the research findings, I discussed the cultural heritage that Huysuz Virjin inherited and handed over.

Keywords: Huysuz Virjin, Queer Theory, Drag Queen, Ambivalent Drag, Gender.

Summary

Huysuz Virjin, as a drag queen, is one of the most famous performance artists in Turkey. The character of Huysuz Virjin, brought to life by Seyfi Dursunoğlu, has gained the love and respect of a broad audience with different political views in a country where gender norms are highly rigid. Based on the condolence messages published about Huysuz Virjin by the broad audience after Dursunoğlu passed away in July 2020, it is possible to understand better the love and respect shown to them.

Huysuz Virjin, who had made TV programs actively on television in Turkey between 1994 and 2008, had some essential characteristics, including hysterical and aggressive attitudes. Also, one of her most distinctive features is the obscene jokes she loves to make. She represents herself as a woman in her 50s who has never married and has quite a high level of sexual energy. So, she frequently expresses that she has random sexual relations with married men in her shows and threatens her female audiences with stealing their husbands. It is perfectly possible to see Huysuz Virjin as she proposes to someone for sexual intercourse at a very inappropriate moment. With all these features, she makes the audience laugh out loud.

Despite the incredible public's love for her, the state tried to block her stage performances for decades. After years of unnamed bans, the state officially banned Huysuz Virjin from appearing on television in 2008. For years, this stage ban and the impact of Huysuz Virjin's stage show on sexual liberation have become the subjects of heated debate.

In this study, I discussed the quality of Huysuz Virjin's stage show within the framework of queer theory and ran the discussion on the ambivalent drag notion, which belongs to Judith Butler. I used qualitative research methods and determined the research design as phenomenological. I preferred content analysis as an analysis technique and chose four different stage performances of Huysuz Virjin, which I selected by purposeful sampling. I ranked the programs I analyzed in such a way that I could observe the character development of Huysuz Virjin, and I preferred dramaturgical coding in the first cycle and pattern coding in the second cycle for qualitative data coding.

It was not easy to access the programs I included in the sample because the television channels did not include Huysuz Virjin's programs in their archives. This situation results from the

political pressure exerted on Huysuz Virjin, which has constituted both the motivation and the most significant limitation of this study. I could access these programs only due to the transfer of recordings taken by fans on VCR tapes to websites.

The books written by Judith Butler are the primary references for the theoretical framework, which are *Gender Trouble* and *Bodies That Matter*. According to Butler, gender is not a fixed category determined by a biological essence; it has performative features, and we can observe it through drag performances. Drag performances lead to the development of an incompatible association between perception and understanding, and this situation causes laughter. At that moment, the audience realizes that the characteristics of the genders are, in fact, ideals that no one can achieve. So, what they think is reality is actually a derivative from the very beginning.

Nevertheless, according to Butler, the relationship between drag and the destruction of gender norms does not necessarily exist. In some cases, there may be areas where gender accepts that it is unnatural, and in such cases, a fear of breaking gender norms is produced and made into comedy material. In this case, to determine the quality of the performance, it is necessary to look at whether the performance claims to be real-like or not. Because in order for the drag performer to claim to be a real woman, she must also accept that femininity is a real category determined by her biological essence.

When we look at Huysuz Virjin, we see that she does not pretend to be a "real" woman. She continually reminds the audience of the fragility of the performance; without hesitation, she refers to the phallus in her performance, and it does not make her performance any less persuasive. Because of that, I can say that her performance has a demonstrative effect on the gender notion.

This situation brings this question: why did Huysuz Virjin's popularity spread this much in a country where gender norms are pretty strict? According to the findings, the reason for the love of Huysuz Virjin comes from traditional motifs in her show. Men who wore skirts and danced in Ramadan entertainments, which were a part of Islamic culture, were frequently encountered in the Ottoman period. In addition, the tradition of "köçeklik," which represents being beyond the genders, wearing skirts by men, dancing at weddings, and not pretending to be a "woman," takes its place on the stage of Huysuz Virjin. Also, on her stage, you can see Huysuz Virjin as Kösem Sultan at Dolmabahçe Palace. She continues to make obscene jokes and grumpiness in Kösem Sultan's costume and skillfully blends her show's distinctive features with traditional motifs. Because of all this, when the audience looks at Huysuz Virjin, they see a very familiar figure.

Based on all this, it is possible to say that not only Huysuz Virjin but also traditional motifs have queer characteristics. I think it is necessary to persistently ask why the idea of tradition in

Turkey is stuck with the image of the soldier fighting on a horse. It may be possible to explain this situation with the concept of "invented tradition" belonging to Hobsbawm and the manipulation of the masses, but we still need more studies on this subject.

Giriş

En genel hali ile drag, anatomisi ile cinsel kimliği arasına mesafe koymuş birinin sergilediği sahne performansı olarak tanımlanabilir (Butler, 2014b: 226). Çapraz giyinmeye dayalı bu performanslar, icra edilen cinsiyete göre drag queen ve drag king olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sahne gösterilerinde abartılı bir kostüm seçimi göze çarpar.Örneğin bir drag queenin en ayırıcı özelliği, ışıltılı abiyesi ve abartılı makyajıdır. Performansı, sergilediği sahne gösterisi ile cinsiyet mefhumunun sınırlarında dolaşarak onu bir karikatür haline getirir ve cinsiyetin özsel nitelikler tarafından belirlenen sabit kategoriler olduğu iddiasının geçerliliğini tartışmaya açar.

Judith Butler'ın 90'lı yılların başında kaleme almış olduğu Cinsiyet Belası isimli çalışma, queer kuramın öncü metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu kuramsal yaklaşıma göre, toplumsal cinsiyetin biyolojik bir özden hareketle kurgulandığı fikri geçerli değildir. Butler'a göre (2014b: 77), cinsellik oldukça geniş bir spektrumdur ve cinsiyetin kendisi performatif bir niteliğe sahiptir.Bu iddiasını Butler, kaleme kaldığı çalışmalarda çeşitli biçimlerde temellendirmiştir. Bunlardan ilki, eşcinsel ilişkiler içerisindeki heteroseksüel pratiklerdir; Butler bu pratiklerin, yani butch ve femme figürlerinin, orijinal ile kopya arasındaki ilişkiden ziyade kopya ile kopya arasındaki ilişkiyi ifade ettiğini, bu şekilde cinsiyetin performatif yapısının bizlere hatırlatıldığını ileri sürer. Bu durumda, eşcinsel ilişkilerdeki eril ve dişi roller, cinsiyetin heteroseksüel matriste yeniden üretimine neden olmamakta, aksine cinsiyetin taklit yoluyla icra edildiğini net bir şekilde ortaya koyarak onun tahrip edilmesine yol açmaktadır. İkinci bir temellendirme ise drag performanslarıdır (Butler, 2014b: 86; 225-228). Bu çalışmada, queer kuram çerçevesinde drag performansları detaylıca ele aldım ve Huysuz Virjin'in sahne performansının iki-yanlı drag kavramsallaştırmasının neresinde konumlandırılabileceğini tartıştım. Bu doğrultuda Huysuz Virjin'in sunuculuğunu yaptığı dört farklı programın içerik analizini gerçekleştirdim ve elde ettiğim bulguları başat unsurlar, norm yıkıcı etkiler ve güç ilişkileri üst başlıkları altında sundum.

Queer Kuram Perspektifinden Drag Performanslar

Drag kelimesinin etimolojik soruşturulması yapıldığında, kelimenin 1300'lü yıllardan bu yana kullanıldığı görülmektedir.Buna karşın drag kelimesinin çapraz giyinmeyi vurgulayacak biçimde kullanılmaya başlanması 1870'li yıllarda gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarında bir tiyatro terimi olarak "kadın kılığına girmiş erkekleri" nitelendirmek için kullanılan ve "sürüklenme" anlamına gelen drag ifadesinin, performansçının giydiği uzun eteğin yerde

sürüklenmesinden esinlenerek kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. "Kadın kıyafeti giyen erkek"lerin drag queen olarak anılması ise 1940'lı yıllarda gerçekleşmiştir (Online Etymology Dictionary, bt.).

1969 yılının Haziran ayında gerçekleşen Stonewall isyanı ile birlikte drag queenler LGBTİ+ hareketinin önemli bir parçası haline gelmiştir. 27 Haziran 1969 tarihinde sabah saatlerinde, ABD'nin New York eyaletinde bulunan Stonewall isimli bir eşcinsel barına polisin baskın yapması ve işletme sahiplerinin düzenli olarak gerçekleşen bu baskınlara karşılık vermesiyle isyan başlamış, bu olay, günlerce sürecektir bir ayaklanmanın ve yıllarca sürecektir bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir (Geoghegan, 2021). Ayaklanma, 3 Temmuz tarihine kadar sürmüştür, bu süreçte abartılı makyajları ve süslü elbiseleri ile drag queenler mücadelede ön saflarda yer almıştır. Stonewall'dan miras kalan bir anlayış ile drag queenlik queer mücadele ile özdeşleştirilmiş, bu alanda güçlü bir sembol haline gelmiştir.

Drag performanslar, cinsiyet normlarını ihlal ederek bu normlar üzerinde yıkıcı etkilere sahip olabilmektedir. Bunun yanı sıra, Butler'a göre drag ve yıkma arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Öyle ki, drag performanslar heteroseksüel cinsiyet normlarını doğallıktan çıkarabileceği gibi, onları yeniden idealleştirebilecek özelliklere sahip olabilirler. Buna göre heteroseksüel ayrıcalık, varlığını sürdürebilmek için doğallık ve aslilik iddiası ortaya koymakta ve kendisini bir norm olarak dayatmaktadır ancak bunun yanında, heteroseksüelliğin doğallıktan yoksun olduğunu kabul ettiği alanlar vardır ve bu noktada kültürün devamını sağlamak için belli niteliklere sahip drag biçimleri üretilmektedir. Bu strateji çerçevesinde norm ihlaline yönelik bir korkunun üretildiği ve bu korkunun güldürü malzemesi haline getirildiği drag performanslardan söz edilebilir. Butler bu durumu "iki-yanlı drag" olarak nitelendirmektedir (2014a: 179-195). Butler bu kavramsallaştırmayı *Some Like It Hot* ve *Paris is Burning* gibi yapımlar üzerinden örneklendirmiştir. Drag performanslara Türkiye'de örnek teşkil edecek isimlerin başında ise 1994 ile 2008 yılları arasında Türkiye televizyonlarında boy göstermiş olan Huysuz Virjin gelmektedir.

Huysuz Virjin

Seyfi Dursunoğlu'nun hayat verdiği Huysuz Virjin karakteri, 1994 ile 2008 yılları arasında aktif olarak Türkiye televizyonlarında program yapmış olup cinsiyet normlarının oldukça katı nitelik arz ettiği bir coğrafyada her kesimden insanın sevgisini ve saygısını kazanmayı başarmıştır. Bunu, 17 Temmuz 2020 yılında vefat etmiş olan Dursunoğlu'nun arkasından yayınlanan taziye mesajları üzerinden gözlemlemek mümkündür (NTV, 2020). Onun sahne gösterisinin kabul edilebilirliğinin altında yatan nedenler ve cinsiyet normları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu

meselesi ise cevaplanmayı bekleyen sorular arasında yer almaktadır. Dursunoğlu, Huysuz Virjin karakterinin nasıl meydana geldiğini şu şekilde anlatmaktadır:

Beylerbeyi Kültür Cemiyeti'nde, arkadaşlarımla birlikte ramazan eğlenceleri yaparken, “Ben Virjin adını alıyorum” dedim, o ismi sevdiğim için. Diğer arkadaşlar da eski ünlü kantocuların isimlerini aldılar. Komiklik olsun diye onlara lakaplar da takardık: Pasaklı Peruz, Kılılı Nevruz gibi... Benimki yalnız Virjin. Ama ben yönetiyorum işi; “O olmadı!” diyorum, “Bunu beceremiyorsunuz!” diyorum, kıyamet koparıyorum. “Aaa ne kadar huysuzsun, seninki de Huysuz Virjin olsun!” dediler bir gün. Yönettiğim için sevimsiz oluyorum; hep yöneticiler sevimsizdir ya. Herkesle münakaşa etmek zorunda kalıyorsun. Öylece Huysuz Virjin oldum. Sonra bu benim şovuma da cuk oturdu. (Dursunoğlu, 2004b: 6)

Muhafazakâr bir ailenin çocuğu olan ve kendisi de muhafazakâr değerlere sahip olduğunu ifade eden Dursunoğlu, babasının, kendisinin amatör dönemlerinde gerçekleştirdiği gösterilerden birini izlediğini ve beğendiğini ifade etmiştir ancak o zamanki sahne içeriğinin biraz daha farklı olduğunu dile getirmektedir:

[...] o zaman yaptığım gösteri daha farklıydı. Önce çok güzel bir kostümle sahneye çıkıp takdim yapıyorum, arkasından fasılda şarkı söylüyorum, arkasından meddahlık yapıyorum, ondan sonra kantolar oynuyorum, ondan sonra tuluat tiyatrosu yapıyoruz, sonra Ermeni şivesiyle tiyatro yapıyoruz. Yani bir sürü role giriyorum ve olayı ben götürüyorum. Öyle seyrettiği için de çok mutlu oldu, memnun oldu hayatından (Dursunoğlu, 2004a: 29).

Huysuz Virjin'in sahnesinde yer alan bu geleneksel motifler hem babası hem de diğer izleyicilerin gözünde onu “öteki” olmaktan çıkarmıştır. Amatör dönemde sergilediği bu gösteride yer alan geleneksel motifler, profesyonellik dönemlerinde de Huysuz Virjin'in sahnesinde varlığını sürdürmüştür.

Metodoloji ve Sınırlılıklar

Huysuz Virjin'in yıllar içerisinde maruz kaldığı baskılar, onun programlarının televizyon kanallarından kaldırılması ve hatta televizyon kanallarının kapatılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bugün, bu programlara televizyon kanallarının arşivlerinde hâlâ yer verilmemektedir. 2007 yılına kadar Huysuz Virjin'e RTÜK tarafından adı konulmamış bir şekilde uygulanan ekran yasağı (Kürkçü, 2007) 2008 yılından sonra katı bir şekilde uygulanmaya başlanmış, durum kostümsüz sahneye çıkan Seyfi Dursunoğlu tarafından, “Benimle Dans Eder Misin” isimli televizyon programında seyircilere sık sık hatırlatılmıştır (Evrensel, 2008). Dolayısıyla, 2008 yılından sonra program yapamamış olan Huysuz Virjin'in geçmiş televizyon programları, dijital teknolojilerin kullanımının henüz yaygınlaşmadığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, bu programlara

ancak hayranların VCR kasetlere aldıkları kayıtlar aracılığıyla ulaşılabilir. Huysuz Virjin'e uygulanan bu sistematik baskı, bu çalışmanın hem motivasyonunu hem de en büyük sınırlılığını teşkil etmektedir. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte kaset kayıtlarının bir kısmı, hayranlar tarafından sosyal paylaşım sitelerine aktarılmış, böylece Huysuz Virjin'in programları ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu sınırlılıklar çerçevesinde, araştırma kapsamında, Seyfi Dursunoğlu'nun Huysuz Virjin adıyla sahne aldığı dört farklı programın içerik analizini gerçekleştirdim. Programların yayın tarihlerini, programlarda dile getirilen ifadelerden yola çıkarak yaptığım araştırmalar sonucunda ortaya koyabildim. Bazı programların yayınlanma tarihleri ise ne yazık ki muğlak kaldı.

Bu çalışma ile Türkiye'nin sembol isimlerinden Huysuz Virjin'i ve onun sahne performansının niteliğini değerlendirmeyi amaçlamaktayım. Çalışmada Huysuz Virjin'in sahne performanslarını ele almamın sebebi, onun performansının drag performanslar içerisindeki özgün konumudur zira, oldukça muhafazakâr bir çevrede yetiştiğini ifade eden Seyfi Dursunoğlu'nun (2004a) Huysuz Virjin karakteri ile sergilemiş olduğu performans, cinsiyet normları üzerindeki yıkıcı bir etkiye sahiptir ve bu, onun performansının niyetlenilmemiş bir sonucudur. Bu nedenle onun performansı, cinsiyetin performatif yapısının örtük olarak açığa çıkarılmasında benzersiz bir örnek teşkil etmektedir. Kuramsal çerçevesini queer kuram ile oluşturduğum bu çalışmada, tartışmayı, Butler'ın iki-yanlı drag kavramı üzerinden yürüttüm. Bu doğrultuda, Huysuz Virjin'in sahne performansının iki-yanlı drag tartışmasının neresinde konumlandığını anlamaya çalıştım ve araştırma sorusunu bu mesele etrafında şekillendirdim. Nitel araştırma yöntemlerinden yararlandığım bu çalışmada, araştırma desenini fenomenolojik desen olarak belirledim. Analiz tekniği olarak içerik analizi tekniğini kullandım ve birinci döngü veri kodlaması için dramaturjik kodlama tekniğini tercih ettim. Birinci döngüde geniş bir yelpazeye açılan veri setini damıtmak ve analiz birimlerini daraltmak için ikinci döngü veri kodlamasında ise örüntü kodlama tekniğini kullandım (Saldana, 2019: 145-150; 237-239). Örneklem seçiminde amaçlı örneklem tercihinde bulundum. Sosyal paylaşım sitesi YouTube üzerinden "Televizyon Arşivi", "Aytuğ Sciotti Arşivi" ve "Huysuz Virjin" isimli kanallar aracılığıyla erişim sağladığım televizyon programlarını, Huysuz Virjin'in karakter gelişimini net bir şekilde gözlemleyebileceğim şekilde sıraladım ve veri analizi için nitel veri işleme programı olan MAXQDA 2022 sürümünden yararlandım.

Bulgular

*Bölüm 1*¹ olarak adlandırdığım program 1980’li yıllara aittir ve Huysuz Virjin’in televizyon kariyeri öncesinde sergilenmiş olma özelliğini taşımaktadır. *Bölüm 2*² olarak adlandırdığım Huysuz Show isimli program ise 1994 yılına aittir ve Huysuz Virjin’in televizyonda yayınlanan ilk programı olma niteliğine sahiptir. *Bölüm 3*³ olarak adlandırdığım program, 1995 tarihli Huysuz Show isimli programın ilk bölümüdür. Bu programda Dursunoğlu’nun televizyon kariyerinde deneyim kazanmış olduğu ve bunun etkisiyle önceki yıla göre daha özgüvenli bir şekilde performans sergilediği göze çarpmaktadır. Ek olarak, RTÜK o yıllarda henüz televizyon programlarına sansür uygulamadığı için, Huysuz Virjin’in esprilerini yaparken sözünü sakınmadığı görülmektedir. *Bölüm 4*⁴ olarak adlandırdığım 7 Aralık 2008 tarihine ait Huysuz’la Görücü Usulü isimli program ise sezonun final bölümü olma özelliğini taşımaktadır. Huysuz Virjin’in bu programda yaşlanmış olduğu ve diğer programlara nazaran daha depresif ve duygusal bir görünüm çizdiği görülmektedir. Programda yapılan esprilerin çoğu “bip” sesiyle sansürlenmektedir ve buna sebep olan siyasi iklim, program boyunca Huysuz Virjin tarafından hicvedilmektedir. Aynı zamanda bu program, Huysuz Virjin’e ekran yasağı gelmeden önce televizyonda gösterilen son programdır.

Çalışmada, Huysuz Virjin’in zihin dünyasına ışık tutabilmek ve onun kadınlık performansına ne gibi bir anlam yüklediğini anlamlandırabilmek, araştırma sorusuna yanıt bulabilmek açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle, hayata bir performans, katılımcılara ise sosyal drama karakterleri olarak yaklaşan dramaturjik veri kodlama tekniğini, birinci döngü veri kodlaması için kullanılabilecek en uygun seçenek olarak belirledim. Dramaturjik kodlama tekniği ile performans içerisindeki farklı bakış açılarına ve katılımcıların güdüleyicilerine karşı duyarlılaşma imkânı elde ettim. Birinci döngü sırasında elde ettiğim 5 kategoriye ait 17 adet veri

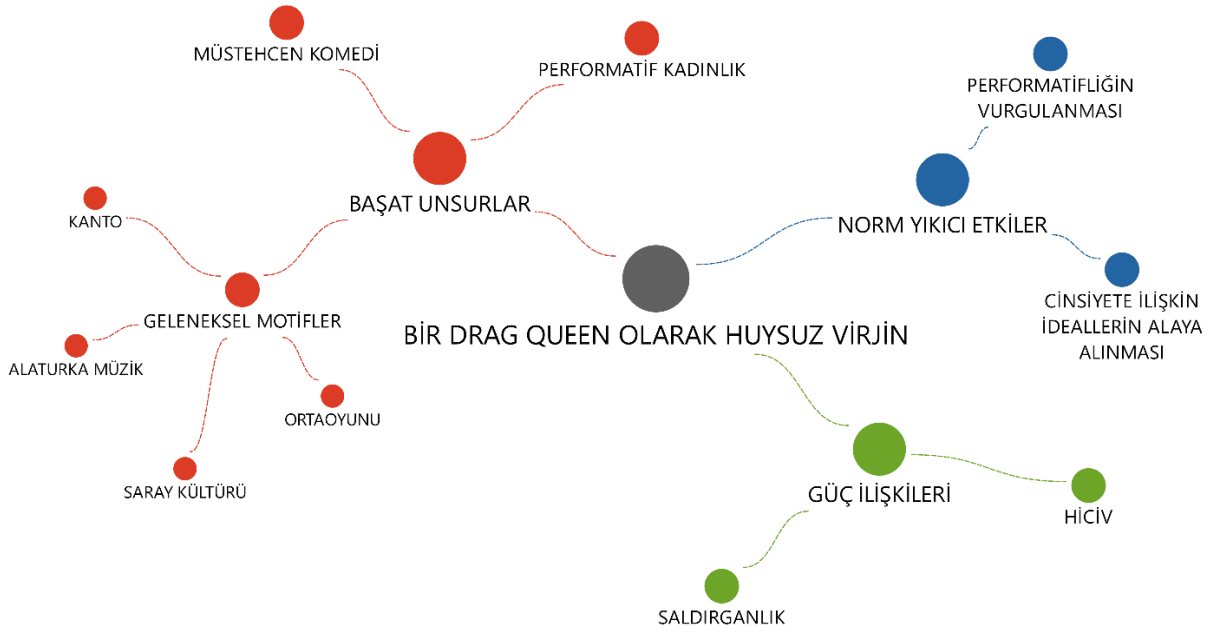
¹ Program elime kişisel iletim yoluyla ulaşmış olup tarafımca video paylaşım sitesi YouTube’a aktarılmıştır: <https://www.youtube.com/watch?v=V8HfgXQdt0c>. (Erişim Tarihi: 29.08.2022) Program sırasında, Huysuz Virjin’in Tepecik’ten ev aldığına dair espriler türetmesinden yola çıkarak gösterinin İzmir’de, Kulüp 12’de gerçekleştirildiği sonucuna vardım. Kulüp 12’de 80’li yıllarda sahne almış olduğu bilgisine ise kaynakçada yer vermiş olduğum Katina’nın Elinde Makası isimli çalışmada yer alan röportajlar üzerinden erişim sağladım. Buradan hareketle Bölüm 1 olarak adlandırdığım bu gösterinin 80’li yıllara ait olduğunu ve Huysuz Virjin’in televizyon kariyeri öncesinde sergilenmiş olma özelliği taşıdığını sonucuna vardım.

² <https://www.youtube.com/watch?v=NVMXUmH4WMA> Huysuz Virjin, bu programın televizyonda yayınlanan ilk programı olduğunu kendisi dile getirmektedir ve IMDb’de yer alan bilgilere göre bu program 1994 yılına aittir. Bkz. https://www.imdb.com/title/tt12759110/?ref_=ttep_ep_tt (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

³ <https://www.youtube.com/watch?v=2qtKVvkVA04> (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=ih6zd3QWdzs> Huysuz’la Görücü Usulü IMDb’ye göre 2008 yılında yayımlanmıştır ve programın Kurban Bayramının ilk günü yayımlandığı program süresince sık sık dile getirilmiştir. 2008 yılının takvimine bakıldığında, Kurban Bayramının 7 Aralık tarihine denk geldiği görülmektedir. (Erişim Tarihi: 15.07.2022)

kodunu farklı şekillerde yeniden kümelendirdim ve ikinci döngüde örüntü kodlama tekniğini tercih ettim. En nihayetinde elde ettiğim kodlar ve kategorilere ait kod haritası *Şekil 1*'deki gibidir.

Şekil 1. Kod Haritası

Başat Unsurlar

Bu kategori altında, Huysuz Virjin'in sahne performanslarına ait başat unsurlara yer verdim ve kategoriye ait alt kodları "Müstehcen Komedi", "Performatif Kadınlık" ve "Geleneksel Motifler" olarak isimlendirdim.

Müstehcen Komedi

Huysuz Virjin'in sahne performanslarında açık ara öne çıkan veri kodu, Başat Unsurlar kategorisine ait Müstehcen Komedi olmuştur. Bu kodun altında, cinselliğe ve cinsel organlara ilişkin her ortamda dile getirilmesi uygun görülmeyen espriler yer almaktadır. Bu esprilerin büyük çoğunluğunun Huysuz Virjin'in cinselliğini ön plana çıkarıyor olması, sıklıkla göze çarpan unsurlar arasında yer almıştır. Örneğin, Bölüm 1 şeklinde adlandırdığım ve Huysuz Virjin'in erken dönem performanslarından biri olma özelliği taşıyan gösteri, müstehcen bir espri ile başlamaktadır:

Sahneye çıktım erkekler kadınlara bir şey söylüyor, kadınlar erkeklere bir şey söylüyor. Gerdana bak, göze bak, bacağa bak... bak tabii... bak tabii... Şu gördüğün karı, sahnelerin en az kullanılmış kadını. Ayrıca merak ediyorsanız hadi biraz göstereyim [memesini açar]. Şaşırdınız tabii. Burada meme görmeye alışmamışsınız ki, [karnını göstererek] burada görmeye alışmışsınız.

Bölüm 3'te ise Huysuz Virjin, İngiltere'den gelen ses mühendisini sahneye davet etmekte ve ona bazı müstehcen sorular sormaktadır. Her söylenilene “evet” demesi tembihlenen ses mühendisinin tavırları ise güldürüye malzeme olmuştur:

Huysuz Virjin: Hoşgeldin Mark.

Mark: Merhaba.

Huysuz Virjin: Merhaba. How are you?

Mark: Evet.

Huysuz Virjin: A aaa. Senin eline evet yazdılar. İnşallah orana yazmamışlardır bir şey.

Mark: Evet.

Huysuz Virjin: Eveet. Türkiye'yi sevdin mi?

Mark: Evet.

Huysuz Virjin: Eveet. Benle yatmak ister misin?

Mark: Evet [salonda kahkaha kopar].

Huysuz Virjin: Çok mu parasız kaldın?

Mark: Evet.

Huysuz Virjin: İngiltere'de eşcinsel çok mu?

Mark: Evet.

Huysuz Virjin: Sen eşcinsel misin?

Mark: Evet [salonda tekrar kahkaha kopar ve alkışlar yükselir].

Huysuz Virjin: Böylece İngilizlerden de intikamımı almış oldum. Çok teşekkür ederim alakanıza [el sıkışmalar], welcome Turkey. Bye. [Mark sahneden ayrılır].

İlk olarak bu kod altındaki komedi unsurlarının çoğunlukla beraberinde bir kadınlık performansını getirdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, Müstehcen Komedi kodunun Performatif Kadınlık ile 12 kere kesişmiş önemli bir veridir. Huysuz Virjin yaptığı müstehcen espriler aracılığıyla sürekli olarak abartılı ifadeler ile kadınlık performansının altını çizmektedir.

İkinci olarak ise Müstehcen Komedi etrafında yapılan esprilerin ofansif bir tarafının olduğu görülmekte, bu espriler çoğunlukla eşcinseller, fahişeler ve kadınlar üzerinden gerçekleşmektedir. Ofansif esprilerin statüko üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu literatürde tartışılan bir konudur. Bir kesim, bu esprilerin dezavantajlı gruplar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu söylerken diğer bir kesim ofansif mizaha eleştiri yöneltilen eleştirilerin statükocu bir tavra ya da sansüre dönüşebildiğini ifade etmektedir (Gürler, 2020: 163). Bu çalışmada ise Huysuz Virjin'in dezavantajlı gruplar üzerinden yaptığı ofansif esprilerin, onları mağdur etmekten ziyade görünür hale getirdiği ve onların varoluş koşullarını bir tabu olmaktan çıkardığı görülmektedir. 1994 yılında Türkiye televizyonlarında yayınlanan bir programda, eşcinseller ve fahişeler üzerine

espriler yapmanın, statükocu anlayışın karşısında yer alan bir tavır olduğunu söylemek mümkündür.

Performatif Kadınlık

Başat Unsurlar kategorisi altında öne çıkan ikinci veri kodu Performatif Kadınlık olmuştur. Performative kavramıyla Butler, cinsiyetin biyolojik bir öz tarafından belirlenen sabit bir kategori olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır (2014b: 50). Kadınlığın performatif düzeyde açığa çıkarıldığı sahnelere yer verdiğim bu veri kodu ise Butler'ın kuramında merkezi yer tutan bir performative kavramına atıfta bulunmaktadır.

Bölüm 1 içerisinde altı farklı kısımda performatif kadınlığa ilişkin söylemler yer almaktadır. Bu söylemler arasından en belirgin olanı, Huysuz Virjin'in sahnenin aşağısında yer alan seyirciye bir zarf uzatırken kullandığı ifadelerdir:

Buyurun efendim. Gel... Eğilemiyorum, göğüslerim görünüyor. E ne ama, şu gerdana bak yani, çift daireli inşaat yapılır herhalde. Müteahhit var mı aranızda? [Seyirciler arasında göz gezdirir] sana hela inşa ettirmem, serseri...

Bu performans içerisinde Huysuz Virjin, kadınlığa ilişkin bedensel unsurların altını çizmektedir. Bunun yanında kullandığı ifadeler ile kadınlık performansını sergilerken sahip olduğu anatomik yapı farklılık arz eder. Bu durum, onun performansını, bir kadınlık taklidinden ziyade melez bir cinsel kimliğin performansına dönüştürmektedir.

Bölüm 2'de ise orkestrada yer alan ekip arkadaşlarını gayrimeşru çocuğu olarak tanıtır ve babalarının kimler olduğunu tek tek sayar. Anatomik olarak, ifade ettiği biçimde çocuk sahibi olması mümkün olmadığı halde, bunu performans düzeyinde ifade edebiliyor oluşu da yine performatif kadınlık için bir örnek teşkil etmektedir.

[Ekipte yer alan kadın çalışanları kastederek] 40'ar milyon lira para aldılar. İnşallah... ne o [eliyle kanat çırparak], kanatlı ped paranız olsun inşallah. Anam sabun kadar çok harcıyor kadınlıkta. Ben kesildim kız ay ne rahatladım, aman, oh! Her an her şeyi yapabilirim [kahkahalar].

Yukarıda, *Bölüm 3*'te gerçekleşmiş olan bu konuşmada seyircinin kahkaha atmasına sebep olan algı ile kavramsal anlık arasındaki uyumsuz birlikteliktir (Morreall, 1997: 28). Bir kadınlık idealinin, performatif düzeyde eril kökene sahip biri tarafından icra edilebiliyor olması, gerçekliğin başından beri bir türev olduğunun idrak edilmesine vesile olur. Bilinçdışı düzeyde yanılığının farkına varan kişi, tepkisini kahkaha ile ortaya koyar (Butler, 2014b: 227).

Huysuz Virjin'in karakteristik özelliklerinden biri olan histeri, onun gösterilerinde performatif bir kadınlık örneğini teşkil eder. "Psişik ve motor bozukluklar, özellikle duygusal

reaksiyonlarda taşkınlık, ani sinirlenme, hareket bozuklukları, geçici kişilik değişimi ve günlük hafıza kaybı gibi çeşitli sistemlere ait psikosomatik şikâyetlerle belirgin psikonevrotik bozukluk. [...] Histeri, hastalarda ani, sinirsel, nevrotik bir hastalık olarak bilinir. Histerik hasta, kendindeki ruh sağlığının bozukluğundan habersizdir.” (Seyrek, 2021: 89) Kadın olmakla ilişkilendirilen histerik rahatsızlıkların kökeni, etimolojik bir soruşturmaya da ortaya konulabilmektedir: “Histeri, Antik Yunanca'da rahim anlamına gelen *hysteron* kelimesinden türemiştir. Sonraları ise rahmin vücut içerisinde dolaşması olarak tanımlanan bir kadın hastalığı” (Evans'tan aktaran Gagua ve Baltacı, 2017) olarak tanımlanmıştır. Hayatın her alanında kısıtlanan ve baskı altında tutulan, sürekli olarak engellenme duygusuna maruz bırakılan bir kadının yaşadığı duygusal taşkınlık halinin yalnızca biyolojik öze ilişkilendirilmesi, fallus merkezli toplumlarda, manipüle edilmiş kitlelerin paylaştığı ortak bir kanı olarak değerlendirilebilir.

Birinin telefonu çalıyor. Birinin cep telefonu! [Seyircilerden birini işaret ederek] Senin! Vallahi, işte oğlum. Gelen ses Ericson marka. [Anlaşılmayan]. Hayır senin telefonun, işte çalıyor oğlum! Daha, hâlâ bu değil diyor. Ne, aç bakim, bas. Ver bana. Evli misin sen? Karın mı arıyor? [Telefonu çekiştirerek] Bir dakika, bir dakika! [Telefonu kulağına götürür] Alo? Ne var kızım? Ben mi kimim? [Telefonun sahibine hitaben] Cevap verme öldürürüm seni. [Tekrar telefon konuşmasına döner] Ben karısıyım. İki tane nur boku... nur topu gibi çocuğumuz var. Kızım başka kapı ara. [Telefonun sahibine] Cevap verme! [Tekrar telefondaki kişiye dönerek] Başka kapı ara! Vallahi seni gebertirim. [Telefonun sahibi iyice rahatsız olmuştur. Görüşmeyi sonlandırıp telefonu sahibine verir.] İşte hallettim, şimdi ne halin varsa gör. Sok cebine, yakında daha küçülecek nerenize sokacaksınız merak ediyorum. [Alkışlar].

Bölüm 3'teki bu histerik tavırlar, onun sahnesinde sıklıkla rastlanılan bir durumun yalnızca ufak bir örneğidir. Histeri ile kadınlık arasında kurulan çarpıtılmış ilişki, onun sahnesinde bu gibi performanslar aracılığıyla karikatür haline getirilir. Bu noktada, performansın yıkıcı etkilerinden söz etmek mümkündür.

Geleneksel Motifler

Bu veri kodunu, kendi içerisinde dört farklı alt koda ayırdım ve bu kodlar içerisinde Huysuz Virjin'in sahne performansında yer alan geleneksel motifleri tespit ettim. Buradan hareketle onun geniş kitlelerce kabul edilebilmiş olmasının altında yatan nedenleri anlamaya çalıştım. Geleneksel Motifler veri kodunun altında yer alan alt kodları “Kanto”, “Alaturka Müzik”, “Saray Kültürü” ve “Ortaoyunu” şeklinde isimlendirdim.

Kanto

Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne tezahür etmekte olan kantoculuk geleneği, en parlak dönemlerini 1880 ile 1920 arasında yaşamıştır. Kelime kökeni itibariyle “şarkı söylemek” anlamına gelen “cantare” fiilinden türeyen kanto, sıklıkla Ermeni ve Rum kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Gayrimüslim kadınların ortaya çıkarmış olduğu kantoculuk geleneği, daha sonraları Müslüman kadınların da icra etmeye başladığı bir performans haline gelmiştir ancak kanto sırasında Ermeni diyalektinin kullanılmaya devam edildiği ve sahne ismi olarak Ermeni isimlerinin tercih edildiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak, o dönemde Müslüman kadınların sahneye çıkarak şarkı söyleyip dans etmesinin sosyal olarak kabul edilebilir bir durum olmaması gösterilmektedir (Ünal, 2017: 259-260). Cumhuriyet Dönemi'nde ise mesele farklı bir boyut kazanmış, Darü'l-elhan ve Darü'l-bedai gibi kurumlar bu alanda eğitimli sanatçılar yetiştirmeye başlamıştır. Ermeni ve Rum kimliği ile özdeşleştirilen kanto, Türk kadınları tarafından da sahnelenmeye başlamıştır ancak cumhuriyet döneminin Batı'yı model alan siyasi tercihleri doğrultusunda geleneksel bir oyun olan kanto arka planda kalmış, bunun yerine operet, tango, çarliston ve fokstrot gibi danslar ön plana çıkmıştır. Kantonun tekrar ilgi görmeye başlaması ise 1935'lerden sonra gerçekleşmiştir ancak bu dönemde sergilenen kanto özünden epeyce uzaktır ve yeni bir tür kanto artık gündemdedir. Bu gösteriler sahne için değil plaklar için tasarlanmıştır. 1950'lerden sonra ise Ramazan eğlencelerinde tekrar raks etmeye yönelik bir sahne içeriği olarak hazırlanan kanto, 1970'lerden sonra Nurhan Damcıoğlu'yla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Damcıoğlu'nu takiben Dursunoğlu'nun tasarladığı Huysuz Virjin karakteri de bu geleneğin taşıyıcıları arasında kabul edilmektedir (Ünal, 2017: 259-264).

Huysuz Virjin ile özdeşleşmiş olan kanto geleneği gerek program açılışlarında gerekse program akışı sırasında sıklıkla “Katina'nın Elinde Makası” isimli şarkı eşliğinde performansa dahil edilir. *Bölüm 1*'de Huysuz Virjin'in konuşmasında Ermeni diyalektine ilişkin izlere rastlanmaktadır. Bu, erken dönem kanto geleneğine işaret eden bir özelliktir. Ancak televizyon kariyeriyle birlikte Huysuz Virjin'in hep arı bir Türkçe ile konuştuğu görülmektedir. Bu durum, Huysuz Virjin'in televizyonda yer almak ve kendisini geniş kitlelere kabul ettirebilmek için kendisine uyguladığı bir otosansür olarak okunabilir.

Alaturka Müzik

Huysuz Virjin'in sahne gösterilerinde sıklıkla rastlanılan bir başka motif, alaturka müzik kullanımınıdır. Huysuz, her programında muhakkak alaturka bir müzik icra eder ya da ettirir. Onun performansının bu özelliği, zennelik geleneği ile de ilişkilendirilebilir. Kadın kıyafetleri giyerek alaturka müzik eşliğinde dans eden erkekler, bu coğrafya için o kadar da yabancı değildir. Bu

nedenle kitleler Huysuz Virjin'e baktıklarında, sanıldığı kadar marjinal bir karakter görmemektedirler.

Saray Kültürü

Bölüm 3'ün açılışında Huysuz Virjin, Osmanlı padişahı I. Ahmed'in hasekisi Kösem Sultan'ı canlandırmakta, sahneye tahtirevan ile getirilmektedir. Sahnede Dolmabahçe dekoru bulunmakta, Huysuz Virjin programın ilk 10 dakikasını Kösem Sultan kostümüyle sunmaktadır. Kösem Sultan kılığında olduğu süre boyunca müstehcen fıkralar anlatan ve bir performatif kadınlık örneği sergileyen Huysuz Virjin, geleneksel motifleri kendi drag performansının ayırıcı yönleri ile ustalıklı bir şekilde harmanlamaktadır. Programın 10. dakikasından sonra Huysuz Virjin, "Bu Kösem Sultanlıktan fenalık geldi. İsterseniz ben yine Huysuz Virjin olayım, kantocu halime bürüneyim. Bir dakika..." diyerek sahneden ayrılır ve kostüm değişikliği ile kanto yaparak sahneye gelir. Bu dakikadan sonra programa Huysuz Virjin olarak devam eder.

Ortaoyunu

İstanbul'da doğup gelişen ve geleneksel Türk tiyatrosu içerisinde önemli bir yer tutan ortaoyunlarında, eğitilmiş üst tabaka ile eğitimsiz, görgüsüz ve kaba davranışlara sahip geniş halk kitlelerinin çatışması bir komedi unsuru haline getirilmektedir. Ortaoyunlarında bu çatışmalar Kavuklu ve Pişekar, Hacivat ve Karagöz gibi karakterler üzerinden gözlemlenebilmektedir (Özhan, 2020: 520-527). Huysuz Virjin'in sahne performanslarında ise ortaoyunlarında yer alan atışmalara benzer durumlar meydana gelmektedir. Huysuz Virjin bu atışmalarda eğitimsiz, kaba ve biraz da hafifmeşrep olanı, programa konuk aldığı kişiler ise eğitilmiş üst tabakayı temsil etmektedir. Konuklarla girdiği ikili sohbetlerde onların tam karşısında konumlanması, ortaoyunundakine benzer bir sahne düzenini andırmakta, kasti olarak muhatabını yanlış anlaması ve onunla atışması, ortaoyunlarına ilişkin motifleri içerisinde barındırmaktadır.

Bölüm 3'te Huysuz Virjin programa Nazan Şoray'ı konuk almıştır ve program sırasında, o sıralar yeni çıkmış bir şarkı olan "Gözüm Kara" hakkında espriler yapmaktadır.

Görsel 1. Huysuz Virjin ve Nazan Şoray

Huysuz Virjin: Haa, sen şeyi söylüyordun, onu pek bir seviyorum. [Hızlı bir şekilde] senin gözün karaysa benimki senden kara [kahkahakalar]. Hayır öyle söylemiyorsun da ben bu şarkının manasını anlamıyorum. Yani, karı koca birbirlerine girmişler, kavga etmişler, o onun gözünü morartmış, o onun gözünü mü? Sonra aynaya bakmışlar. Seninki kara benimki senden kara mı demişler. Öyle mi?

Nazan Şoray: Şimdi böyle söylersen, böyle söylersen... Adnan Ergin bu şarkının bestecisi ve söz yazarı, buna çok üzülür.

Huysuz Virjin: E ben öyle anlıyorum. Senin gözün karaysa benimki senden kara...

Nazan Şoray: Hayır, demek istiyor ki eğriye doğru demem.

Huysuz Virjin: E hiçbirimiz... [Eliyle belden aşağısını göstererek] eğriyse eğri, eğriyse eğri yani nasıl doğru değil.

Nazan Şoray: [Şarkı sözlerini söylemeye devam eder] acıya boyun eğmem... [Seyirci alkışlamaya, Huysuz Virjin gülmeye başlar ve sahnenin bittiğini o an fark eden Nazan Şoray da gülümseyerek atışmayı sonlandırır].

Bunun yanında Huysuz Virjin, bir Ortaoyunu karakteri olan Zenne ile oldukça benzer özellikler gösterir. Ortaoyununda Zenne karakteri ya birinin karısı ya da “orta malı” olarak yer almaktadır (Rasim’den akt., Gültürk, 2011: 26). Huysuz Virjin’in de performanslarında kendisini sıklıkla rastgele cinsel ilişki yaşayan ve evli erkeklerle birlikte olan biri olarak tanıttığı görülmektedir.

Norm Yıkıcı Etkiler

Bu kategori altında, Huysuz Virjin’in cinsiyet normları üzerinde yıkıcı etkilere sahip olan davranışlarına yer verdim. Kategoriye ait alt kodları “Cinsiyete İlişkin İdeallerin Alaya Alınması” ve “Performatifliğin Vurgulanması” şeklinde isimlendirdim.

Cinsiyete İlişkin İdeallerin Alaya Alınması

Drag performansların cinsiyet normları üzerinde yıkıcı etkilere sahip olabileceği gibi, kimi durumlarda bu normları yeniden üreten özelliklere de sahip olabileceğini ve Butler’ın bu durumu, iki-yanlı drag kavramsallaştırması üzerinden açıkladığını (2014b: 179-180) ifade etmiştim. Buna göre, bir drag performansın cinsiyet normları üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu anlamaya çalışılırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, performansın gerçek-gibi-olma iddiasına sahip olup olmamasıdır. Cinsiyet normlarını yeniden üreten drag performanslarda gerçek gibi olma iddiası söz konusudur. Oysa, bir cinsiyet performansının “gerçek” gibi olduğunu iddia etmek, alt

metinde, cinsiyetin de biyolojik bir öz tarafından belirlenen “gerçek” bir kategori olduğu düşüncesini barındırmaktadır.

Huysuz Virjin’in ise “gerçek” bir kadın olmak gibi bir iddiası yoktur; aksine, verdiği röportajlarda, hiçbir zaman gerçek bir kadın gibi davranmaya çalışmadığının altını çizmiştir. Onun bu tutumu, sahnedeki hal ve tavırlarına da elbette yansımaktadır. *Bölüm 2*’de buna örnek teşkil edecek şöyle bir konuşma geçmektedir:

Ajda dedim de aklıma geldi. Burada değil, Amerika’da. Gözleri yatınca kapanmıyor diye göz kapağı almaya gitti. [Gülerek] Allah ona yardım etsin. Yok, ben sevmiyorum estetiği. Sahnelerin tek ameliyatsız kadını benim; sünnet hariç, sünnet hariç...

Burada, Huysuz Virjin’in, erkekliğe atfedilmiş idealleri kadınlık performansına çekinmeden dahil ettiğini görülmektedir. Aynı programın ilerleyen kısımlarında, kostüm değişikliğine gitmeden önce ise Huysuz Virjin şu ifadeleri kullanmaktadır: “Her karı kıyafet değiştiriyor, ben de değiştirmek zorundayım. Zaten sakallarım uzadı [gülerek], sakallarım uzadı... Onlara bir pudra süreyim, kendime yeniden geleyim, geliyorum.” Burada, sakallarından ve cinsel uzuvlarından hiç çekinmeyerek bahsediyor olması, onun gerçek gibi olma iddiasına sahip olmadığını ve cinsiyete ilişkin idealleri her fırsatta alaya aldığını bizlere göstermektedir.

Huysuz Virjin karakteri yıllar içerisinde derinleşmiş olsa da onun bu konudaki tavrı değişiklik göstermemiştir. 2008 yılında gerçekleştirdiği Huysuz ile Görücü Usulü isimli programda Huysuz Virjin, kendisine talip olarak gelen Ferhat Güzel’in şarkı söyleme tarzını beğenmez ve meme dolgularını çıkararak ona doğru fırlatır; sonrasında dolgularını isteyip sinirli bir şekilde geri yerine takar. Ardından, eşlerin birbirlerinden beklentilerinin konuşulduğu bir sırada Ferhat Güzel, Huysuz Virjin’in evlendikten sonra kendisinin ayaklarını yıkaması gerektiğini dile getirmektedir. Konuşma şu şekilde gerçekleşir:

Okan Bayülgen: [Ferhat Güzel’e] Yer sildirecek misin?

Seray Sever: Hayır, o bir de ayaklarını falan da yıkatmak isteyecek ben sana söyleyeyim.

Ferhat Güzel: A a, bir dakika yani, diğer kadınlardan ne farkı var bu hanfendinin, bu da tabii ki...

Huysuz Virjin: Affedersin, çok farkım var... çok farkım var!

Ferhat Güzel: [İmalı bir şekilde] Doğru, farkınız var tabii ki.

Huysuz Virjin: Fazlalığım var, eksikliğim yok [alkışlar].

Huysuz Virjin’in “fazlalığım var, eksikliğim yok” diyerek yine fallusa ve dolayısıyla da eril kökenine çekinmeden göndermede bulunması, onun “gerçek bir kadın” olmadığına ilişkin imalı sözlere karşın zaten hâlihazırda bir “gerçeklik” iddiasının olmadığını göstermektedir. Yine aynı programda, Huysuz Virjin ile Berke Hürcan, Nikâh Masası isimli filmde bir sahnenin

parodisini yapmakta, Okan Bayülgen parodisi yapılan bu sahneyi yönetmektedir. Konuşmalar şu şekilde gerçekleşir:

Huysuz Virjin: Banu kadar 90-60-90 değilsem de gene de oynarım sahneyi. Ben ne yapıyorum?

Okan Bayülgen: Berke Ümit Besen rolünde, kendini arkaya ve öne sallayarak "Memnun musun şimdi? Memnun musun şimdi?" demektedir.

Huysuz Virjin: [Ağzıyla alaycı bir ses çıkarmaktadır]

Berke Hürcan: Memnun musun şimdi ha, memnun musun şimdi?

Huysuz Virjin: [Ağzıyla çıkardığı sesi sürdürerek] Kırk yılda bir birine vermeye karar verdim ["vermeye" ifadesi sansürlüdür] ... [kahkahalar]

İlk olarak Huysuz Virjin burada Banu Alkan'ın beden ölçüleri üzerinden sarkastik bir espri yapmaktadır. Sahnede, kadınlık için uygun görülen beden standartlarının cinsiyet fark etmeksizin ulaşması güç idealler olduğu ve Huysuz Virjin'in bu idealleri bir güldürü malzemesi haline getirdiği görülmektedir. İkinci olarak ise Huysuz Virjin, Nikah Masası filmindeki anlatıyı basitleştirerek sahnenin içeriğiyle alay etmektedir. Sahnede, filmdeki heteroseksüel ilişkinin en temelde cinsel arzuyu içerisinde barındırması; ancak, bu arzunun melodram ile maskelenerek aşk ile kutsanması Huysuz Virjin tarafından yine sarkastik bir şekilde alaya alınmaktadır.

Performatifliğin Vurgulanması

Huysuz Virjin, gerçek gibi olma iddiasına sahip olmamakla birlikte, sıklıkla performatif kadınlığın altını çizecek davranışlarda bulunmaktadır. Örneğin, Bölüm 1'in sonunda Huysuz Virjin'in peruğunu çıkararak seyircileri selamladığı görülmektedir. Burada, Huysuz Virjin'in eril kökenini açığa çıkarmaktan çekinmediği ve bunun kadınlık performansı üzerinde olumsuz bir etki yaratmadığı görülmektedir.

Televizyon kariyerinin son programında ise Okan Bayülgen ile arasında şöyle bir konuşma gerçekleştirmiştir:

Huysuz Virjin: Böyle zaman zaman ağlamak geliyor içimden ha.

Okan Bayülgen: Niye?

Huysuz Virjin: Samimi söylüyorum Okan yani, Türkiye'de böyle Avrupalı bir şovu yapıp sevdirmek ve kaliteli kalabilmek, ödün vermeden, basına... [duygusal anlamda zorlanarak duraksar] malzeme olmadan, kırk sene yaşamak çok zor.

Programı ise şu cümlelerle kapatmıştır:

Çocuklar bugün bayramın son günü, benim programımın da sonu. Çocuklar çok yoruldum, samimi söylüyorum çok yoruldum. Bu öyle bir program ki, tabii televizyon izleyicileri bilmiyor, bir buçuk saat izliyorlar. Aslında program 4-5 saat sürüyor. 4-5 saat ben yaşında bir adamın [...] bu becerisi

[...] çok yordu beni. Kanaldan da müsaade istedim. Bu gece, son yapıyorum. Tekrar inşallah, sıhhatim izin verirse, başka bir formatta tekrar huzurlarınızda olacağım. Allahaismarladık.

Onun programlarında, sergilenen kadınlık performansının yalnızca sahneye ait olduğunun sürekli altı çizilmekte, sahnede olduğu süre boyunca ise bu kadınlık performansının hiçbir zaman “daha az gerçek” hissettirmedeği görülmektedir. Bu, tam da Butler’ın tarif ettiği norm yıkıcı etkilere sahip drag performanslara (2014a: 179-195) ait bir özelliktir.

Güç İlişkileri

Bu kategori altında, Huysuz Virjin’in güç ilişkileri içerisinde nerede konumlandığına ve yaptırımlar ile ne şekillerde mücadele ettiğine ilişkin veri kodlarına yer verdim ve kategoriye ait alt kodların isimlerini “Saldırganlık” ve “Hiciv” olarak belirledim.

Saldırganlık

Halihazırda saldırgan bir karaktere sahip olan Huysuz Virjin’in, sahne gösterileri sırasında otoritesinin sarsıldığı ya da performansın zayıfladığı anlarda daha da saldırganlaştığı görülmektedir. Doğası gereği hayatta kalma içgüdüğü ile tetiklenen saldırganlık hali, Huysuz Virjin tarafından bir taktik olarak geliştirilmiştir. Yani, onun gösterilerinde saldırganlık, performansın kırılma halinin imleyeni haline gelmektedir. *Bölüm 3*’te, Nazan Şoray program esnasında atışmayı bozarak “tiyatro mu yapıyoruz burada?” diye sormakta, performansı zayıflatan bu hareketi sonucunca Huysuz Virjin’in saldırgan tavırlarıyla karşılaşmaktadır:

Nazan Şoray: Biz burada tiyatro mu yapıyoruz yoksa?

Huysuz Virjin: [Huysuz Virjin durumu toparlamaya gayret ederek] Vallahi... o da yakışıyor sana. Yani sen derli toplu bir hanım.. şey... kızs... Ay, bilmiyorum! Konuyu değiştir. [Arka tarafa dönerek] Burasını kesin. [kahkahalar] Şimdi Nazan’cım, öyle aman aman bir sese sahip değilsin. [...] Öyle aman aman bir yüze de sahip değilsin...

Böylece Nazan Şoray, o an içinde buldukları durumu sorgulamayı bir kenara bırakarak savunmaya geçmek durumunda kalmaktadır. Bu sayede, Huysuz Virjin’in bu manevrasıyla birlikte performans kaldığı yerden sorunsuz bir şekilde devam etmektedir.

Hiciv

Kendisinin de sıklıkla ifade ettiği üzere (T24, 2016), Huysuz Virjin, yaptığı programlar ile kanalların kapanmasına neden olmasıyla meşhurdur; bununla birlikte, yaptığı programlar sıklıkla sansüre maruz kalmakta ya da geç saatlerde yayına alınmaktadır. Huysuz Virjin bu konudaki rahatsızlığını programlarında hiciv yoluyla dile getirmektedir. Televizyonda yayınlanan ilk programında, karpisli bir şekilde müdürlere taleplerini sıralarken, arka arkaya sıraladığı esprilerin

sonunda şunu söyler: “Niye bu saatlerde ben sahneye çıkıyorum ki? 11’i 20 geçe... Kırmızı nokta mıyım ben?” *Bölüm 2*’de ise programa gösterilen müdahalelere şu şekilde tepki göstermektedir:

[...] Ay, ne boktan şeyler bunlar yani... Affedersiniz, televizyonda boktan dedim. Yönetmen, kes burasını. Yönetmene kes dersin, [belden aşağısını göstererek] başka bir şeyi keser [kahkahalar]. Biraz müstehcen espri yaptım, herkes memnun hayatından. Hayır, bütün Türkiye seyrediyor; müstehcen espri yapmayacağım, derli toplu konuşacağım. Sefa geldiniz... hep böyle akşama kadar; hoşgeldiniz, sefa geldiniz...

Bölüm 4’te ise artık argo kelimeler bip sesiyle sansürlenmeye başlamıştır. Okan Bayülgen’e karşı kullandığı “abazan” kelimesi sansürlenir; ardından Huysuz Virjin durumu şu şekilde hicveder: “Abezan... ee... [Fransız aksanıyla] Fğansça’da, [gülerek] kültürlü anlamına gelir; ama Türkçe’de benzer bir kelime vağsa, ne diyebiğğim...” Aynı programda, Okan Bayülgen ve Seray Sever arasında ne zaman bir fiziksel temas söz konusu olsa Huysuz Virjin büyük bir ciddiyetle konukları “Bu bir aile programı!” şeklinde uyardırmaktadır.

Geliştirmiş olduğu bu taktik ile Huysuz Virjin hem iktidarın yaptırımları karşısında tepkisiz kalmamakta hem de kendi karakteristik özelliklerinden ödün vermeyerek protest bir tavır ortaya koymaktadır.

Huysuz Virjin’in Ekranlara Vedası

1994 ile 2008 yılları arasında Türkiye televizyonlarında Huysuz Virjin olarak program yapan Seyfi Dursunoğlu’nun, 2008 yılında gerçekleştirilen kendisine ait son televizyon programında yorgun bir halde olduğu ve programlarına uygulanan sansürlerin onu depresif bir ruh haline sürüklediği görülmektedir nitekim, kendisi de program boyunca sıklıkla piyasadan elini ayağını çekmek istediğinden bahsetmektedir. Huysuz Virjin’in programlarını çatışmacı bir tutumla ve müstehcen esprilerle açması alışılmış bir durumdur; oysa bu programın açılışında kendisini alkışlayan seyirciye “Sağ olun, çok teşekkür ederim. Sizin bu yakın alakanız beni ayakta tutuyor.” diyerek kendi standartlarının dışında bir performans sergilemiştir. Programın sonlarına doğru ise sesi boğuklaşarak şunları söylemektedir: “Sayın seyirciler, beni sevmek zordur. Teşekkür ediyorum, siz zoru başardınız. Sağ olun.”

Bu programın ardından Huysuz Virjin bir daha uzun soluklu bir televizyon programı sunamamıştır ancak bazı reklam filmlerinde oynamıştır. 2016 yılında vermiş olduğu bir demeçte (T24, 2016), istediği gibi rol yapamadığını ve reklam filminde kendisine sansür uygulandığını ifade etmiştir. Kadın kıyafetleri giyerek sahne alması yasaklanan Seyfi Dursunoğlu, kendi kimliğiyle “Benimle Dans Eder Misin” ve “Benzemez Kimse Sana” isimli televizyon programlarında yer almış, 2008 yılında “Benimle Dans Eder Misin” isim televizyon programında

yasağı delerek Huysuz Virjin olarak sahneye çıkmıştır. Bu programda, seyircilere bir daha kendisini Huysuz Virjin olarak göremeyeceklerini söylemiş, bu kararı “tazyik sonucu aldığı” dile getirmiştir. Yarışmanın sonunda makyajını silip bornozlu kulis kıyafetiyle sahneye çıkan Dursunoğlu, gözleri dolu bir şekilde ekranlara veda etmiştir (Evrensel, 2008). Bu programın üstünden 10 yıl geçtikten sonra “Huysuz’la Yılbaşı Özel” programında Huysuz Virjin kılığına girerek son bir program daha sunduğu bilinmektedir (Wikipedia, 2022).

Tartışma ve Sonuç

Halk tarafından oldukça sevilen bir karakter olan Huysuz Virjin’e ait televizyon programlarının sıklıkla yayından kaldırılması ve programlarının gösterildiği televizyon kanallarının kapatılması, aslında çalışmada vurguladığım noktaları destekleyen nitelikte bir durumdur. Huysuz Virjin’in sahne performansı provokatif bir performanstır ve cinsiyet normları üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir. Bu nedenle de RTÜK gibi iktidar mekanizmalarının her zaman hedefinde olmuştur.

Huysuz Virjin’e alkış tutan bir toplumun bugün cinselliğe ilişkin sergilediği ahlakçı tutum çoğunlukla toplumun ikiyüzlülüğü olarak değerlendirilir. Buna karşın, toplumları dürüstlük, doğruluk gibi ahlaki ilkeler etrafında değerlendirmek yerine, onların kendi iç dinamiklerini anlamaya eğilimin pratik sonuçlar elde etmek açısından daha yerinde bir çaba olacağı kanaatindeyim. Bulduğum noktadan çalışmaya tekrar dönüp baktığımda, yalnızca Huysuz Virjin’in sahne performansının değil, onun beslendiği geleneksel motiflerin de queer nitelikler arz ettiğini görüyorum. Bu nedenle, “geleneksel değerlerimiz” ifadesinin neden at üstünde cenk eden askerler imgesine sıkışıp kaldığını ısrarla sorgulamanın değerli olduğunu ve etek giyip raks eden erkekler yerine “icat edilmiş gelenek”lerine (Hobsbawm ve Ranger, 2006) sahip çıkan kitleler için bu soruların sorulmasının gerekli olduğunu düşünüyorum.

Çalışma boyunca queer kuramın temel kavramları ve argümanları üzerinden bir tartışma gerçekleştirdim ancak kuramın net bir tanımını ortaya koymaktan bilinçli olarak kaçındım. Doğası gereği tanımlanamaz olan queer, kelime anlamı itibariyle “tuhaf” kelimesini karşılamaktadır. Zaman içerisinde bu etiketin yapılandırıldığı gruplarca benimsenmiştir ve sonrasında akademik literatüre kazandırılmıştır. Kavramın içerdiği anlam yıllar içerisinde değişim göstermiştir. Bugün, oldukça dinamik tartışmalara kaynaklık eden queer kuramın öncü isimlerinden Judith Butler, 1990 yılında kaleme almış olduğu Cinsiyet Belası isimli çalışma hakkında konuşurken çoğu zaman, çalışmanın üstünden çok zaman geçtiğini, yazdıklarının çoğunu hatırlamadığını, bu nedenle yeni tartışmalara alan açmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu tutumunun her ne kadar yaşayan bir düşünür olmanın zorluklarından kaynaklandığını seziyor olsam da kuramın yazıldığı tarihin

üzerinden çok zaman geçtiği ve yeni tartışmalara alan açılması gerektiği yönündeki söylemlerinde Butler'ın haklılık payı olduğunu düşünüyorum. Queer için tanımlanabilirlik bir tehlikedir. Yaşar Çabuklu'nun da ifade ettiği gibi “Q kendini her an yeniden kuran ve yıkan, iktidardan kaçış çizgileri oluşturan, başıbozuk, göçebe bir harekettir. De Lauretis'in daha sonra piyasanın diline düşen Q sözcüğünü kullanmaktan vazgeçmesi gibi Q, iktidarlaşmaya başladığı noktada kendini lağveder ve başka bir biçim altında yeniden ortaya çıkar.” (Çabuklu, 2003: 66).

Huysuz Virjin'in sahne performansının, Butler'ın tarif ettiği drag performans çeşidinden bir noktada ayrıldığından başından beri farkındaydım. Çünkü o, yıkıcı etkilere sahip performansları açıklarken *Paris is Burning* belgeselinde yer alan drag balolarını göstermişti ve bu balolarda sergilenen performanslar Huysuz Virjin'in sahne performansından bariz biçimde farklıydı. Oldukça protest, hayata karşı öfkeli ve kendisine yeni yaşam alanları oluşturmaya çalışan insanların gettolarda bir araya gelerek gerçekleştirdikleri bu drag performanslar ile Huysuz Virjin'in sahne performanslarının ortaklaştığı nokta ise iki performans çeşidinin de cinsiyet normları üzerinde yıkıcı etkilere sahip olduğuydu. Bu tabloya baktığımda, yakın tarihlerde, dünyanın farklı bölgelerinde aynı performans türünün ne ölçüde çeşitlilik arz edebildiğini görüyorum. Buradan hareketle, bu çalışmanın, var olmanın yeni biçimlerinin keşfedilmesine vesile olmasını ve Batı'nın dışında da bir dünyanın olduğunun hatırlanmasına katkı sağlamasını umut ediyorum.

Son olarak, televizyonlarda şuh kahkahalar atıp müstehcen espriler yapan, olur olmadık zamanlarda “rahmini havalandıran”, sözünü sakınmayan ve bütün bu özellikleriyle arkasında kıymetli bir kültürel miras bırakan Huysuz Virjin'in, yapmış olduğu ne varsa, hepsini oldukça zor koşullar altında gerçekleştirmiş olduğunu akılda tutmak gerekir; çünkü aksi durumda, geçmişi olduğundan daha özgürlükçü ve demokratik olarak görme yanlılığına düşeriz. Yine, Çabuklu'nun da ifade etmiş olduğu gibi (2004: 60-61), bugünün zorluklarıyla baş etmeye çalışırken nostaljik duygulara sığınmak, geçmişi olduğundan daha canlı ve daha parlak görmemize sebep olabileceği gibi, bugünün sorunlarıyla yüzleşmemizin de önüne geçebilmektedir. Bu nedenle, doğru noktalarda doğru sorular sorabilmeyi öğrenmek ve her koşulda hakikati aramanın önemini her zaman akılda tutmak gerektiğini düşünüyorum.

Kaynakça

Butler, J. (2014a). *Bela Bedenler*. (Cüneyt Çakırlar ve Zeynep Talay, Çev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Butler, J (2014b). *Cinsiyet Belası*. (Başak Ertür, Çev). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsalın Sınırında Beden*. İstanbul: Kanat Kitap.

- Çabuklu, Y. (2003). «Sabit cinsel kimliklerden müphem cinselliklere: Queer.» *Virgül Dergisi*. Sayı 65: 62-66.
- Dursunoğlu, S. (2004a). «Bahriyeli Yıllar, İlk İlişki, Esrarlı Cigara.» Röportaj yapan: Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit. *Katina'nın Elinde Makası*. İstanbul: Alfa Yayınevi. Ekim, 2004.
- Dursunoğlu, S. (2004b). «Kim Bu Huysuz?» röportaj yapan: Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit. *Katina'nın Elinde Makası*. İstanbul: Alfa Yayıncılık. Ekim, 2004.
- Evrensel. (2008). *Huysuz Virjin Yasağı Deldi*. <https://www.evrensel.net/haber/231443/huysuz-virjin-yasagi-deldi>. Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2022.
- Gagua, N., Baltacı, S. (2017). «Histeri ve Obsesyon Nevrozunda Cinsiyetlenme Üzerine.» *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*: 1-10.
- Gazete Duvar. (2020). *'Huysuz Virjin'in ardından: Dünya onun çapında değildi*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2020/07/18/huysuz-virjinin-ardindan-dunya-onun-capinda-degildi>. Erişim Tarihi 11 Temmuz 2022.
- Geoghegan, T. (2021). *BBC News*. Erişim Tarihi 14 Temmuz 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48794167>.
- Gültürk, B. (2011). «Bir Sahne Fenomeni Olarak Huysuz Virjin ve Kültürel Kaynakları.» Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi.
- Gürler, G. (2020). «Ofansif Mizah, Toplumsal Eşitsizlikler ve Politik Doğruculuk: Stand-Up Komedileri Üzerine Eleştirel Bir Analiz.» *İlef Dergisi*. (7) 1: 137-166.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. Çeviren Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kürkçü, N. Z. (2007). *RTÜK Huysuz Virjin'i Gizlice Yasaklıyor Ama Pes Etmiyorum*. <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/103344-rtuk-huysuz-virjin-i-gizlice-yasakliyor-ama-pes-etmiyorum>. Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2022.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çevirenler Kubilat Aysevener ve Şenay Soner. İstanbul: İris Yayıncılık.
- Online Etymology Dictionary. (tarih yok). "Drag". Erişim Tarihi 14 Temmuz 2022. <https://www.etymonline.com/word/drag>.
- Özhan, M. (tarih yok). «Karagöz ve Ortaoyunu.» *Büyük İstanbul Tarihi* . Cilt: 7: 520-527. <https://istanbultarihi.ist/284-karagoz-ve-ortaoyunu>.

- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. Çevirenler Aysel Tüfekci Akcan ve Süleyman Nihat Şad. Ankara: Pegem Akademi.
- NTV (2020). *Seyfi Dursunoğlu'na (Huysuz Virjin) veda mesajları (Tarkan: Yaşayan bir efsaneyi katbettik)*. https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/seyfi-dursunogluna-huysuz-virjin-vedamesajlari-tarkan-yasayan-bir-efsaneyi-kaybettik,Q2wVcwl7RUio-UXewHsWaQ/L2lh_nmnOkCSFTuBPsQQTw. Erişim Tarihi 14 Temmuz 2020.
- Seyrek, A. M. (2021). *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- T24 (2016). 17 Nisan 2016. *Huysuz Virjin: RTÜK bırakmıyor ki insanı istediği gibi espri yapsın; yıllar sonra kadın kılığına itiraz ettiler*. <https://t24.com.tr/haber/huysuz-virjin-rtuk-birakmiyor-ki-insani-istedigi-gibi-espri-yapsin-yillar-sonra-kadin-kiliginda-cikmama-itiraz-ettiler,336653>. Erişim Tarihi 14 Temmuz 2022.
- Ünal, G. (2017). «Batı-Dışı Modernlik Kavramı Bağlamında Kanto.» *Online Journal of Music Sciences*. Cilt 2 Sayı 3 (Özel Sayı): 247-269.
- Wikipedia (2022). *Seyfi Dursunoğlu*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Seyfi_Dursuno%C4%9Flu. Erişim Tarihi 14 Temmuz 2022.

Yetişkin Eğitimi Sürecinde Kadın Kursiyerlerin ve Yetişkin Eğitimcilerin Oluşturduğu Sosyal Etkileşim Alanının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Değerlendirilmesi: Isparta Örneği

The Evaluation Of The Field Of Social Interaction Created by Female Trainers And Adult Educators In The Context of Gender Inequality In Adult Education Process: The Case of Isparta

H. Eylem Kaya*, Berkan Altan**

Öz: Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığına bakıldığında eğitimden sağlığa, iş yaşamından karar verme mekanizmalarına kadar toplumsal yaşamın her alanında ciddi boyutlara ulaşarak yalnızca kadınları ve kız çocuklarını etkilemekle kalmayıp ülkenin demokratikleşmesinin ve kalkınmasının önünde de önemli bir set oluşturmaktadır. Söz konusu eşitsizlik alanlarında kırılma noktası yaratmada önemli bir rolü olan eğitim, özellikle de yetişkin eğitimi, bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlenmesinde ve kadınların güçlenmesinde etkili bir alandır. Türkiye’de yetişkin eğitiminin en yaygın kamusal uygulama sahası olan Halk Eğitimi Merkezleri ise özellikle kadınların bilişsel, psikolojik, ekonomik ve politik alanlarda güçlenmesinde oldukça önemlidir. Böyle bir çıkış noktasından hareketle bu çalışmanın amacı: kadınların katıldığı kurslarda toplumsal etkileşimin hangi alanlarda gerçekleştiğini anlamak, yetişkin eğitimcilerin ve yetişkin öğrenenlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik bakış açılarını ortaya koymak ve öğrenme sürecinin kadınların güçlenmesinde nasıl bir role sahip olduğunu anlamaya çalışmaktır. Nitel araştırma deseni ve feminist metodoloji doğrultusunda planlanan bu çalışma, Isparta HEM’de kurslara katılan kadın yetişkinlerin ve yetişkin eğitimcilerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, verilerin analizi ise kategorik içerik analizi perspektifi ile yapılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak ise ataerkil ideolojiyle birlikte kadınların sorgulamadan, doğal yazgı olarak gördükleri “kadın olma” olgusunu içselleştirerek sosyal etkileşim alanında da yeniden ürettikleri ve güçlenmeyi, ekonomik güçlenme ile sınırlandırdıkları görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin Eğitimi, Toplumsal Cinsiyet, Güçlenme, Organik Entelektüeller.

Abstract: Gender inequality and discrimination in Turkey have reached serious dimensions in all areas of social life including education, health, business life and decision making mechanisms and they do not only influence women and girls but also form an important barrier for the democratization and development of

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-Posta:

eylemkaya@sdu.edu.tr.

ORCID: 0000-0003-0736-5662.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı,

E-Posta: berkanaltan.60@gmail.com.

ORCID: 0000-0003-3899-2255.

the country. Education, especially adult education, which has an important role in creating a breaking point in these areas of inequality, is an influential field in raising individuals' awareness of gender equality and empowering women. Public Education Centers, which are the most common public practice area of adult education in Turkey, are especially important in empowering women in cognitive, psychological, economic and political fields. Starting from such a starting point, the aim of this study is to understand in which areas social interaction takes place in the courses attended by women; to reveal the perspectives of adult educators and adult learners on gender inequality and to try to understand how the learning process plays a role in empowering women. This study, which was planned in line with the qualitative research design and feminist methodology, was carried out using semi-structured in-depth interview technique with female adults and adult educators attending the courses in Isparta PEC, and the analysis of the data was made with the perspective of categorical content analysis. As a result of the study, it can be seen that together with the patriarchal ideology, women internalize the phenomenon of "being a woman", which they see as a natural destiny, without questioning them, and reproduce them in the field of social interaction and limit their empowerment to economic empowerment.

Keywords: Adult Education, Gender, Empowerment, Organic Intellectuals.

Summary

While gender is considered as an unchanging and fixed concept in the perspective of biological factors, the concept of gender has a much broader definition area and finds its presence in the social field. The concept of gender can vary from one society to another in general, and in particular, by intertwining with social, cultural, economic and political areas in smaller social groups. Therefore, the roles attributed to women and men by the society in the state of gender underline the perception of "femininity" and "masculinity", revealing the gender-based division of labor and hindering the equal access of individuals to social resources in social life. The inequalities built by the society, on the other hand, become more complex by being strengthened by various forms of discriminations and barriers based on gender. Thus, inequalities based on gender, including hegemonic elements cause women to be subordinated. From this point of view, when the empowerment approach is taken into consideration, women's holistic awareness and questioning in cognitive, psychological, economic and political fields is in question.

However, reasons such as the fact that adult education planning and practices cannot escape the form of formal education, the separation of courses according to traditional gender roles, and the numerous restricted number of courses based on praxis-based awareness of individuals for a democratic society may cause limitations in the empowerment and awareness of adult female learners. On the other hand, within the content of the study, the role of the adult educator in order to strengthen and raise awareness of women's disadvantaged positions caused by traditional gender

roles in the process of social interaction in the learning process also presents an important area that needs to be emphasized. From a Gramscian perspective; Critical adult educators, as organic intellectuals, have a great role in raising awareness and questioning the inequalities that strengthen without making individuals feel through hegemonic relations and consolidate their place on the basis of consent. In this direction, the bond established between the adult educator and the adult learner is important in the empowerment and questioning of women and the development of their skills to look at the inequalities produced from a critical perspective, without being cut off from rich life experiences and providing a horizontal interaction opportunity.

Public education centers, which are the most common public practice area of adult education in our country, are very important especially in the empowerment and socialization of women. In this context, the goal of the article is to figure out in which areas social interaction takes place in the courses attended by women; to reveal the perspectives of adult educators and adult learners on gender inequality and to try to understand how the learning process plays a role in empowering women. This study, which was planned in line with the in qualitative research method and feminist methodology, was carried out using the semi-structured in-depth interview technique with adult women and adult educators attending the courses in Isparta Public Education Center, and the settlement of the data was done with a categorical content analysis perspective.

Giriş

Cinsiyet, biyolojik etmenler perspektifinde değişmez ve sabit bir kavram olarak ele alınmaktadır. Buna karşın toplumsal cinsiyet kavramı çok daha geniş bir tanımlama alanına sahip olup toplumsal alanda varlık bulmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet kavramı, genelde bir toplumdaki başka bir topluma özeldir ise daha küçük toplumsal gruplardaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik alanlarla iç içe geçerek değişiklik gösterebilmektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet bağlamında kadına ve erkeğe toplum tarafından atfedilen roller “kadınlık” ve “erkeklik” algısının altını doldurarak cinsiyete dayalı iş bölümünü ortaya koymakta ve sosyal yaşantıda bireylerin toplumsal kaynaklara eşit bir şekilde erişiminin önüne set çekmektedir. Toplum tarafından inşa edilen eşitsizlikler ise cinsiyete dayalı çeşitli ayrımcılık ve engellemelerle güçlenerek daha da karmaşık hale gelmektedir. Böylece hegemonya unsurları da içinde barındıran cinsiyete dayalı eşitsizlikler, kadınların ötekileştirilmesine neden olmaktadır.

Çalışmanın konusu bağlamında ele alınan *güçlendirme/güçlenme* yaklaşımı; bilişsel, psikolojik, ekonomik ve politik alanlarda bütüncül olarak kadınların bilinçlenmesini ve sorgulamasını amaç edinmektedir. Yanı sıra, eleştirel yetişkin eğitimi çalışmalarının önemli bir boyutunu da konu alan söz konusu bu durum, yetişkin öğrenenlerin eğitim sürecinde hegemonya

kurularak yaratılan eşitsizliklerin farkına varılması ve sorgulanması adına önemli bir alan sunmaktadır. Bu konuda ülkemizde yetişkin eğitiminin en yaygın kamusal uygulama sahası olan halk eğitimi merkezleri (HEM'ler) ise özellikle kadınların güçlenmesinde ve toplumsallaşmasında oldukça önemlidir. Ancak yetişkin eğitimi planlama ve uygulamalarının örgün eğitimin formundan sıyrılamaması, kursların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine göre ayrışması ve demokratik bir toplum için bireylerin praksis temeline dayalı bilinçlenmesini esas alan kursların çok sınırlı olması gibi nedenler kadın yetişkin öğrenenlerin güçlenmesinde ve de bilinçlenmesinde sınırlılıklara neden olabilmektedir. Öte yandan çalışma kapsamında, öğrenme sürecindeki sosyal etkileşim sürecinde kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin neden olduğu dezavantajlı konumlarıyla ilgili güçlenmesi ve bilinçlenmesi için yetişkin eğitimcinin rolü de üzerinde düşünülmesi gerekli olan elzem bir alanı sunmaktadır. Gramsci bakış açısından bakıldığında hegemonik ilişkilerle bireylere hissettirmeksizin güçlenen ve rıza temelinde yerini sağlamlaştıran eşitsizliklerin bilincine varılması ve sorgulanmasında birer organik entelektüeller olarak eleştirel yetişkin eğitimcilerin rolü büyüktür. Bu doğrultuda, yetişkin eğitimci ve yetişkin öğrenen arasında kurulan bağ, zengin yaşam deneyimlerinden koparılmadan ve yatay bir etkileşim olanağı sağlayan öğrenme süreci, kadınların güçlenmesinde, sorgulamasında ve üretilen eşitsizliklere eleştirel bakış açısıyla bakabilme becerilerinin gelişmesinde önemlidir.

Toplumsal Cinsiyet ve Yetişkin Eğitim

Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyetten sıyrılarak cinsiyetler arası ilişkileri toplumsal olarak bir tahakküm alanı haline getirmektedir. Feminist kuramcılarının perspektifiyle toplumsal cinsiyet kavramı; eşitsizliği, ayrımcılığı, baskıyı temel alan bir toplumsal düzene neden olmakla beraber bu ilişkinin taraflarını oluşturarak toplumsal grupları ifade eden bir kategoriye keskin hatlarıyla ayrıştırarak belirlemektedir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet örüntüleri, kadın ve erkeklerin yaşantılarını belirli kalıplara sokan güç ve egemenlik üzerine kurulan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Toksöz, 2012: 64-65). Kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyetlerine göre toplumun biçtiği cinsiyetçi roller çerçevesinde bireylerin toplumsal olarak yapılanmalarına neden olmaktadır. Bunun bir çıktısı olarak ise kadın ve erkek izdüşümlerini biyolojik cinsiyet temelinde değil, toplumun kendilerine yüklediği değerler ve sorumluluklar üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla bireylerin içinde yaşadığı kültürün biyolojik cinsiyetine atfetmiş olduğu roller görev ve sorumlulukların etkisi altında kendilerine uygun görülen, yaşamlarını sürdürmelerine izin veren, aksi halde toplumsal onayın önüne set çeken bir durumu ortaya çıkarmaktadır (Şenol ve Kaya, 2018: 3).

Bireylerin toplumda eyleyen olarak rol oynayabilmesi; bilinçlenmesi, eleştirel bakış açısı edinmesi haklarını bilmesi ve kullanabilmesiyle yakından ilişki içindedir. Bu hakların temellerinden biri olan eğitim, bireylerin diğer haklarını bilmesi, kullanması, bireysel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşama dönüştürücü müdahalelerde bulunabilmesi bakımından göz ardı edilemez derecede önem taşımaktadır. Dolayısıyla eğitim hakkını sorgulayıcı temelde eşit ve etken kullanan her üye toplumunun gelişmesinde, dönüşmesinde etken olarak rol almaktadır. Ancak, eğitim hakkının etken kullanımına yönelik toplumda bir dizi sorunlar cereyan edebilmekte ve büyük engellerle karşılaşabilmektedir. Bu engellerin en önemlilerinden biri ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir (Özaydınlık, 2014).

Cinsiyet rol kalıpları, kadınların yeteneklerinin gelişmesini oldukça olumsuz etkilemiştir. Pekin Eylem Planı (1995) ile 2000 yılında BM tarafından kabul gören Milenyum Kalkınma Hedefleri, temel eğitim seviyesinde tüm bireylere eğitim hizmeti sunulması ve eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi amacıyla hükümetlere yönelik bir eylem planı ortaya koymuştur. Eğitimin giderek daha da ticari amaçlar üzerine oturtulduğu yeni liberal ekonomide kadınların eğitimine ilişkin ilerlemeler kaydedilse de bu politikalar esasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yadsınamaz boyutta arttırmaktadır. Bu doğrultuda eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet ve toplumsal sınıf ayrımının yeniden üretimini engellemek için çalışmaların yapılmadığı da dikkat çekmektedir. Söz konusu çabanın göz ardı edilmesiyle ise eğitim kurumları ne yazık ki baskın cinsiyetçi kalıp yargıların ve değerlerin yeniden üretiminde etkin bir rol oynamayı sürdürmektedir (Sayılan, 2012).

Türkiye'deki eğitim sistemi tüm düzeydeki gerek örgün eğitim gerekse yetişkin eğitimi olarak ele alındığında oldukça büyük bir alan kaplamaktadır. Fakat eğitim sistemimiz biçimsel düzlemde küresel toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla uyumlu bir çizgi çizmesine rağmen tüm düzlemlerde ayrımcılığı barındırmayı sürdürmektedir. Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda dönüştürücü işlevini uzun zamandır yitiren eğitim sistemimiz, özellikle yeni liberal dönemden itibaren daha görünür şekilde sınıf sistemine yerleşerek toplumsal, kültürel ve ideolojik yeniden üretim işlevlerini yerine getirmektedir (Sayılan, 2012). Ülkemizde yetişkin eğitimi uygulamalarının geneli ve HEM özeli mercek altına alındığında ise bu görüntü temelde şu şekilde bir çerçeve sunmaktadır: okuma-yazma kurslarında kadınların başrolde olması ve niceliğin temel alınması (Yıldız, 2010), açılan kursların cinsiyetçi rol ve iş dağılımı temeline oturtulması (Kaya, 2015; Kaya ve Altan, 2020) ve ders materyallerinin oldukça cinsiyetçi söylemler içermesidir (Bağcı, 2014; Gümüšoğlu, 2016). Bu temel çerçeve, yetişkin eğitimi aracılığıyla toplumsal cinsiyet örüntülerinin toplumsal, kültürel ve ideolojik formasyonda hegemonik olarak nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Söz konusu yeniden üretim

biçimleriyle ise kadınlar, bilinçlenmeden ve güçlenmeden uzaklaşarak hegemonik yönde yeniden üretimin bir parçası haline gelmektedir.

Feminist Güçlendirme Yaklaşımı ve Organik Entelektüeller

Güçlendirme kavramı temelde “gücün kazanılması, kaynaklar üzerinde kontrolün sağlanması, yeteneğin ve öz güvenin geliştirilmesi” olarak tanımlanabilmektedir (Sen, 1997). Ancak, güçlendirme kavramı literatürde farklı politik ve sosyo-kültürel bağlamları olan, başka dillere çevrilmesi kolay olmayan bir kavram olarak da karşımıza çıkmaktadır. Küresel çapta güçlendirme kavramına yönelik yerel ifadelerin araştırılması, güncel tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu anlamlar arasında “bireyin kendi gücü ve kontrolü, kendine hakları, tercihleri, inancı, değerleri için eylemde bulunması, kendi kararlarını vererek bağımsızlığı ve özgürlüğü için harekete geçmesi” gibi ifadeler yer almaktadır. Güçlendirmenin birey ve topluluk düzeyleriyle ilgili olmasıyla beraber ekonomik, sosyal ve politik temelleri de bulunmaktadır. İdeolojik formasyonu da içinde barındıran güçlendirme ve güçsüzleştirme yapısı, sebepleri ve sonuçları cinsiyete göre farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamın sonucu olarak güçlendirmenin hak üzerinden hareket eden farklı anlamları da ortaya çıkmaktadır. Güçlendirme üzerine yapılan tanımların odak noktası ise “bireyin kendi kararını vermesi, üzerindeki güç ve kontrolü ile yaşam kalitesini belirleyen kaynaklar hakkında karar vermesi”dir (Yalçın, 2020: 33).

Tanımlamaların söz konusu odak noktası, Freire’nin Ezilenlerin Pedagojisi’ni, dolayısıyla da praksise dayalı eleştirel bilinci akıllara getirmektedir. Freire’nin diyalog yoluyla öğrenme yaklaşımını ezilenlerin ezilmişliklerinin bilincine varmasını ve özgürlükleri için harekete geçmesini temel almaktadır (Mayo, 2011: 56). Freire’nin bilinçlendirmeye ve güçlenmeye ilişkin düşünceleri, baskı altındaki ezilenlerin toplum içinde var olan ayrımcılığına yönelik bütün sosyal ve politik çıktılara dikkati çekmektedir. Freire’ye göre farkındalık; sosyal, politik ve ekonomik çelişkileri praksise dayalı anlamlandırmayı öğrenmek ve böylece gerçeğin baskı unsurlarına karşı eyleme geçmektir (Freire, 2019). Dolayısıyla Freire, eğitim kuramını geliştirirken bilinçlenmeyi temel almakta ve güçlendirmeyi vurgulayarak baskı altındaki ezilenlere odaklanmakta, ezilenlerin ezilmişliklerini anlayabilmesi amacıyla toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik yaşantıların önemi üzerinde durmaktadır (Freire, 2017).

Kadınların güçlendirilmesi konusunda farkındalığın oluşması ise 1970’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Stromquist’e göre bilinç yükseltme ile kadınların baskının farkında olmaları, zorluklar karşısında eyleyen olup yapıcı ve istikrarlı çatışmalar içerisinde yer almaları ve kadınlar arası rekabet gibi duvarları yıkmaları mümkün olabilmektedir. Yanı sıra kadınların toplumsal cinsiyet, egemenlik ilişkileri gibi eşitsizliği yeniden üreten olgular konusunda güçlendirici edinimler kazanmaları, liderlik eğitimlerini yürüterek deneyimlerini paylaşabilecekleri uygun öğrenme alanlarında aktif olmaları ve ortak kimlik oluşturabilecekleri sosyal etkileşim alanlarıyla harekete

geçmeleri de kadınlara güçlenme pratikleri sağlamaktadır (Stromquist, 2012; Tuncil Bölükbaş, 2016). Zihnioğlu'ya göre (2013: 2), kadınların güçlendirilmesi “evin içinde ve dışında kendi hayatını yönlendirme gücüne sahip olma hakkı, yaşamı ile ilgili seçeneklere sahip olma ve özgürce seçim yapma hakkı, fırsat ve kaynaklara erişim hakkı ve kendine saygı” gibi unsurları ifade etmektedir.

Feminist güçlendirme yaklaşımı ise piyasa temelli, sürdürülebilir bir kalkınma kavrayışı içerisinde yer almak yerine kapitalizmin yapısalcı ve sosyalist feminist eleştirisine dayanmaktadır. Bu bağlamda kadınların toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik açıdan güçlenmeleri bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir (Mayoux, 2006). Feminist bakış açısına göre kadınların güçlendirilmesi, ekonomik güçlendirmenin ötesindedir ve gerçekleşmesi için toplumun bütün alanlarındaki egemenlik kavrayışının dönüşmesi gerekmektedir (Balkız, 2015). Dolayısıyla, güçlendirme hem bireysel olarak içsel bir değişim sürecini kapsamakta hem de makro düzlemde bir dizi dönüşümü gerekli kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, mikro düzlemde toplumsal cinsiyet kalıp yargısına karşı eylemde bulunabilmeleri için kadınların desteklenmesiyle beraber makro düzlemde ise radikal değişimleri gerektirmektedir (Mayoux, 2001; Mahmud, 2006). Bu doğrultuda ise kadınlara, özellikle de dezavantajlı kadınlara sunulacak yetişkin eğitimi hizmetlerinde güçlendirmenin bir bütün olarak ele alınması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyerek tüm boyutları kapsayacak biçimde yetişkin eğitiminin planlanması kadınların eleştirel bilince ulaşarak güçlenmesi yönünde önem arz etmektedir.

Kadınları güçlendirmeyi benimseyen yetişkin eğitimi plan ve uygulamalarında ise yetişkin eğitimcilerin problem tanımlayıcı olması ya da bu yaklaşımı benimsemesi oldukça önemlidir. Freire'nin de dediği gibi genelde eğitim özelde ise yetişkin eğitimi ya bireylerin var olan düzene uyumunu sağlayarak itaati hedef almakta ya da bireylere, bireysel ve toplumsal yaşamlarını değiştirip dönüştürmede eyleyen olabilecek özgürleşme pratiği sunmaktadır (Freire, 2017: 49; Freire, 2019). Yetişkin eğitime yönelik Freire'nin dile getirdiği eğitimin özgürleştirici boyutunda ise Gramsci'nin organik entelektüellerin ve Freire'nin problem tanımlayıcı yetişkin eğitimcisinin rolü büyüktür.

Gramsci'nin entelektüel kavramsallaştırmasında önemli bir yeri olan organik entelektüeller, toplumsal değişimin eyleyenleri olarak var olan hegemonyayı yıkmayı ve karşı-hegemonya oluşturmayı amaçlayan entelektüellerdir. Dolayısıyla organik entelektüeller, toplumsal yaşamın dönüşmesinde etkili bir konumdadır. Aksi olarak geleneksel entelektüeller ise kendilerini bağımsız varsayan, ancak aslında var olan düzenin geleneğini sürdürmede aktif rol oynayan entelektüellerdir. Farklı bir ifadeyle toplumsal değişimin eyleyenlerinden olmayan entelektüellerdir (Anderson,

2007, 11). Buradan hareketle gerek organik entelektüellerin gerekse problem tanımlayıcı yetişkin eğitimcilerin süreçteki önemi; praksis yoluyla diyalogu temel alarak kadınların eşitsizliklere, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal çelişiklere eleştirel perspektiften bakmalarının bilincine varmalarını sağlayarak onların toplumsal yaşamda eyleyen olmalarına rehberlik etmeleridir. Bu doğrultuda yetişkin eğitimci ve yetişkin öğrenen arasında kurulan bağ, zengin yaşam deneyimlerinden koparılmadan ve yatay bir etkileşim olanağı sağlayan öğrenme süreci, kadınların güçlenmesinde, sorgulamasında ve üretilen eşitsizliklere eleştirel perspektiften bakabilme becerilerinin gelişmesinde oldukça etkili olmaktadır.

Yöntem

HEM kurslarının ve sunduğu sosyal etkileşim alanının yanı sıra öğrenme sürecinde önemli rolleri olan yetişkin eğitimcilerin kadınların güçlenmesinde nasıl etkili olduğunu anlamaya yönelik gerçekleştirilen bu çalışma nitel araştırma yöntem ve teknikleriyle yürütülmüştür. Görüşmeciler, amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme tekniği: çalışma çerçevesinde belirlenen problemleri en iyi biçimde betimleyebilecek kişilerin sürece dahil edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu doğrultuda çalışmada görüşmeciler belirlenirken cinsiyet, kurs türü, hizmet süresi, kursa katılım süresi etkili olmuştur. Saha araştırması olarak yürütülen çalışmanın verileri ise 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılının 2. dönemini kapsamaktadır. Çalışma verileri, Isparta Merkez HEM’de hizmet veren 4 kadın yetişkin eğitimci ve kurslara katılan 4 kadın yetişkin öğrenenle gönüllülük esasına dayalı görüşmeler yapılarak elde edilmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen kadın yetişkin eğitimcilerin sosyo-demografik özelliklerine Tablo 1’de yer verilmektedir.

Tablo 1. Yetişkin Eğitimcilerin Sosyo-Demografik Bilgileri

Kod	Yaş	Medeni Dur.	Eğitim Dur.	Branş	Gelir	Hizmet Yılı
G1	44	Evli	Lisans	Geleneksel El Sanatları	5000TL	4 Yıl
G2	39	Evli	Lisans	Geleneksel El Sanatları	5000TL	11 Yıl
G3	40	Evli	Lisans	Sağlık ve Güzel Sanatlar	5000TL	6 Yıl
G4	46	Evli	Lisans	Sanat ve Tasarım	5000TL	20 Yıl

Tablo 1 incelendiğinde görüşmecilerin yaş aralığının 39-46 olduğu görülmektedir. Görüşülen kadın yetişkin eğitimcilerin her biri evli ve lisans mezunudur. Çalışma kapsamında yer alan yetişkin eğitimcilerin meslek dalları incelendiğinde ise G1 ve G2’nin geleneksel el-sanatları, G3’ün sağlık ve güzel sanatlar, G4’ün ise sanat ve tasarımı alanlarında hizmet verdikleri ortaya çıkmaktadır. Görüşmecilerin aylık gelirleri incelendiğinde, ek ders ücreti dahil edilmeden 5.000 TL olduğu görülmektedir. Ek ders ücretleriyle ise duruma göre değişmekle beraber 500-1000 TL arasında aylık gelire eklenmektedir. Görüşmecilerin HEM’deki hizmet süreleri incelendiğinde söz

konusu sürenin uzun olması nedeniyle deneyimin de artmış olması düşünülebilmektedir. Bu bağlamda görüşmecilerin hizmet süreleri 4-20 yıl aralığında değişkenlik göstermektedir.

Tablo 2. Yetişkin Eğitimcilerin Sosyo-Demografik Bilgileri

Kod	Yaş	Medeni Dur.	Eğitim Dur.	Meslek	Hane içi Gelir	Katıldığı Kurs
G5	43	Evli	Lise	Ev Kadını	2700 TL	Takı Tasarımı
G6	52	Evli	Lise	Ev Kadını	3000 TL	Rölyef
G7	35	Evli	Lise	Ev Kadını	3750 TL	El Nakışı
G8	48	Evli	Lise	Ev Kadını	3500 TL	Ahşap Boyama

Tablo 2’de araştırmada katılımcı olarak yer alan kadın yetişkin öğrenenlerin sosyo-demografik bilgileri yer almaktadır. Görüşülen kadın yetişkin öğrenenlerin yaşları incelendiğinde G5’in 43, G6’nın 52, G7’nin 35 ve G8’in ise 48 yaşında olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan kadın yetişkin öğrenenlerin her biri evli ve lise mezunu olmakla beraber ev kadınıdır. Kendilerine ait bir geliri olmamakla beraber hane içi aylık gelirleri ise 2700-3750 TL arasında değişkenlik göstermektedir. Görüşmecilerin katıldıkları kurs alanları ise birbirlerinden farklıdır. Bu bağlamda G5 takı tasarımı, G6 rölyef, G7 el-nakışı, G8’in ise ahşap boyama kurslarına katılım sağladıkları görülmektedir.

Çalışmanın verileri ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği aracılığıyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede, görüşme esnasında görüşmeciye yöneltilecek sorular ya da üzerinde durulacak konular görüşmeden önce belirlenmektedir. Söz konusu tekniğin önemli bir boyutu da araştırmanın veri toplama aşamasında araştırma problemini istenilen doğrultuda karşılamayan soruların çıkarılabilmesi ya da akışa göre yeni soruların araştırmaya dahil edilebilir olmasıdır (Bal, 2015: 163).

Veri analizinde ise verileri betimleme ve yorumlama olanağını beraber sunmasından dolayı Kategorik İçerik Analizi Perspektifi kullanılmıştır. Söz konusu teknikte analiz süreci dört aşamada gerçekleşmektedir. *Birinci aşama*; çalışma kapsamında ana temalar belirlenmektedir. Belirlenen ana temalar doğrultusunda metin kategorilere ayrılarak alt metinler oluşturulmaktadır. *İkinci aşama*; içerik kategorilerinin tanımlanmasına yer verilmektedir. *Üçüncü aşama*; elde edilen metnin kategorilere göre sıralanmasını oluşturmaktadır. Dördüncü aşama ise oluşturulan kategori ve metaforların karşılaştırılarak yorumlanmasını içermektedir (Yılmaz, 2010).

Araştırma Bulguları ve Yorum

Çalışma kapsamında verileri çözümlenmede kullanılan kategorik içerik analizi perspektifi aşamaları takip edilerek üç ana kategori ve üç metafor kuramsal çerçeve ve görüşme metinleri

temel alınarak oluşturulmuştur. Bu kategori ve metaforlar ise aşağıda tablolar aracılığıyla açıklanmıştır.

Sosyal Etkileşim Alanında Paylaşılanlar

Çalışma kapsamında kadın yetişkinlerin öğrenme sürecinde kursun gerektirdiği bilgi ve becerilerin yanı sıra neler paylaştıkları mercek altına alınmış ve bu doğrultuda Sosyal Etkileşim Alanında Paylaşılanlar kategorisi oluşturulmuştur. Çalışmanın saha sürecinde görüşmecilere yöneltilen “Kursun gerektirdiği bilgi ve beceriler dışında neler paylaşıyorsunuz?”, “Kurs ortamında en çok hangi konular üzerinden iletişiminiz sürüyor?” gibi yarı yapılandırılmış sorulara alınan cevaplar doğrultusunda ise Ortak Dertler metaforu oluşturulmuştur.

Tablo 3. Sosyal Etkileşim Alanında Paylaşılanlar

Ortak Dertler		
Kod	Cümle/Cümler	Açıklama/Yorumlama
G1	...biri bir şey der oradan, hop konu konuyu açmış olur. Keyifli olur sohbetleri. Beraber birçok şeye karar verirler. Örnek vereyim bir kursiyerim evini dekore ettiriyor. Eşyaların, duvarın, aksesuarların rengi, nereye ne konulacağını günlerce konuşup karar verdiler...	Kadın yetişkin öğrenenlerin düşünceleri temel alındığında mesleki ve teknik bilgi-becerinin yanı sıra sosyal etkileşim alanında paylaşılanların özel alanın getirdiği “ortak dertlerden” hareketle ailevi konularda odaklandığını söylemek mümkün olacaktır.
G2	En çok ailelerden konuşuyoruz. Neden, çünkü bu kursiyerlerin hepsi yaş olarak birbirine çok yakın ve yaşantıları, hikâyeleri, sorunları, mutlulukları, kederleri aynı. Genelde ev, eş, yemek... Burada dertleşiyorlar işte bu yüzden atölyede size (araştırmacı) “burası huzurun merkezi” dediler... buraya gelince hepsi çok mutlu oluyorlar. Burası onlara farklılık katıyor, çünkü burada dertlerinden kurtuluyorlar.	
G4	Çalışmalar üzerinde yoğunlaşıyoruz. Mesela problem yaşayan oluyor, bizimle sorununu paylaşıyor. Günlük neler yapıyorlarsa anlatıyorlar. Konu konuyu açıyor evlilik olsun, eş sorunları olsun, çocuklar, görünce, kaynana...	
G5	Ben en çok eşimle ilgili konuşuyorum çünkü onunla ilgili problemlerim var. Herkesin derdi aynı zaten en çok eşleri konuşuruz. Sonra çocuklar, torunlar, ev işleri, hayat pahalılığı...	
G6	Buraya geldikçe stres azalıyor. Daha rahat oluyorsun, kafanı boşaltıyorsun... Eşinle kavga ediyorsun burada geçiyor, çocuğunla anlaşmazlığa düşüyorsun burada geçiyor... Çünkü burada dertleşebileceğin kişiler var. Herkes aynı yani.	
G7	En çok çocuklardan, eşlerden, pandemiden, yemek tarif... Yani günlük yaşadıklarımızdan konuşuyoruz. Hanımlar ağırlıklı olduğundan onların yaptıkları da bunlar olduğu için bunlar hakkında konuşuyoruz.	

Ataerkil toplumlarda kadınlar ve erkekler için yaygın olarak kabul gören düşünce, beklenti ve normlar, farklı rol ve sosyal statüleri belirleyerek toplumdaki kültürel, ekonomik ve politik güçleri yansıtarak toplumsal yapı ve süreçlerle de varlığını sürdürmektedir (Sallan Gül ve Özbek, 2020). Bu süreçte kadınlar ve erkekler için toplumda kabul gören yaygın cinsiyetçi kalıplar, normlar, değerler ve beklentiler ise her iki cinsin de nerede, ne zaman ve ne yapması gerektiğini belirleyerek bireyleri biçimlendirmektedir (Sayılan, 2012). Dolayısıyla kadınlar “kadın olma”

olgusunun içine sıkıştırılarak toplumsal bir grubu ait olma ihtiyacını da kendilerine biçilmiş toplumsal, kültürel ve ideolojik kalıplar çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Çalışma kapsamında görüşmecilerin ifadeleri incelendiğinde de bu gerçekle karşılaşmak mümkündür. Kadın yetişkinlerin öğrenme sürecinde kursun gerektirdiği bilgi ve becerilerin yanı sıra neler paylaştıklarını, birbirlerinin yaşam deneyimlerinden nasıl etkilendiklerini ve bu süreci toplumsal yaşantılarıyla nasıl bütünleştirdiklerini anlamaya çalışmak, onların kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirerek nasıl yeniden ürettiklerini gösteren bir alanı ortaya çıkarmaktadır. Görüşmecilerin ifadeleri temel alındığında kadınlar, sosyal etkileşim alanını bir “dertleşme” alanı olarak görmektedirler. Bu yöndeki paylaşımlarının ise yetişkin eğitimcileri tarafından da desteklenerek egemen ideolojiyle sıkıştırıldıkları özel alanı temel alan ev işleri, çocuk bakımı, eş, evlilik gibi cinsiyetçi roller üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Yanı sıra katılımcılar, sosyal etkileşim alanında buldukları paylaşımlarla yine gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara da (çocuk bakımı, temizlik, kışık yiyecek hazırlama, eşle yaşanan sorunlar) ortak dilde çözüm üretebilmektedirler.

Toplumsal Cinsiyet ve Bilinç Yükseltme

Kursun gerektirdiği bilgi ve becerilerin yanı sıra sosyal etkileşim alanında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik neler paylaşıldığı çalışma kapsamında ön plana çıkmış ve Toplumsal Cinsiyet ve Bilinç Yükseltme kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategoride, sosyal etkileşim alanında toplumsal cinsiyet, eşitlik, hak, kadın olma, anne olma gibi konularda yapılan paylaşımlara odaklanılmıştır. Gerek yetişkin eğitimcilerin gerekse kadın kursiyerlerin konu özelindeki ifadelerinden yola çıkılarak ise Kadın Dediğin Kadınlığını Bilmeli metaforuyla Tablo 4’te açıklanmıştır.

Tablo 4. Toplumsal Cinsiyet ve Bilinç Yükseltme

Kadın Dediğin Kadınlığını Bilmeli		
Kod	Cümle/Cümler	Açıklama/Yorumlama
G1	Kursiyerlerimle bu tür şeyleri çok konuşmuyorum. Buraya gelenlerin çoğu çalışmıyor onlar ev hanımı olduğu için paylaşımları da daha farklı oluyor tabii. Onlarla bizim konuştuğumuz daha farklı yani.	Yetişkin eğitimi sürecinde yetişkin öğrenenlerin bilinçlenmesinde ve
G2	...Eşit miyiz- değil miyiz tartışmasına girmek çok hoş olmuyor zaten. Çünkü kargaşa çıkınca hanımları toplamak zor oluyor. Ben de fikirlerimi söylerim bazen. Şunu örnek verebilirim bir kursiyerlerimin eşleri çoğunlukla onlara yardımcı olmuyor evde. Bu hanımlar buna çok içerleniyorlar. Bende önerilerde bulunuyorum “hayatım bana yardım etsen de işim bitse sonra güzel bir film mi izleysek?” ya da “bana yardımcı olursan dünyanın en mutlu kadını olurum” gibi yaklaşım diyorum...	sorgulayıcı bakış açısı kazanmasında yetişkin eğitimcilerin rolü oldukça önemlidir. Bu çıkış yoluyla kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bilinçlenmesinde, güçlenmesinde ve
G3	Fikir alıyoruz, fikir veriyoruz. Mesela A... Hanım, aile ilişkilerinde biraz problem var. Eşiyle uzun zamandır aynı evin içinde küsler. Bizde bu konuyu grup olarak birkaç kez konuştuk. “Sen alttan al, özür dile,	özgürleşmesin yetişkin eğitimcilerin katkıları elzemdir. Ancak,

	git iki naz niyaz yap... kadın kadınlığını bilmeli” o da en sonunda yaptı bunu şimdi daha iyiler.	araştırmaya katılan kadın yetişkin eğitimcilerin ifadeleri incelendiğinde yetişkin öğrenenlere konu özelindeki katkıları geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri perspektifinden şekillenmektedir. Yanı sıra kadınların özel alanda karşılaştıkları cinsiyetçi sorunların çözüm önerilerinde de yine cinsiyetçi yargıların yer aldığı görülebilmektedir.
G4	Bu konularla ilgili böyle direk bu böyle şu şöyle gibi konuşmuyoruz ama o gün diyelim ki eşiyile ilgili bir şey yaşamıştır, biz özellikle sormasak da onun konusu mutlaka geçer. Hemen bir fikir alışverişi başlar sınıfta. Aynı konuyla ilgili deneyimi olan deneyimlerini aktarır. Bende tabii ki onlarla sohbetlere katılırım. Mesela eşi kadınla ilgilenmiyor diyelim. Derim ki “akşam güzelce giyin, eşinin sevdiği yemekleri yap, şöyle güzelce bir sofraya kur...” bu gibi güzellikleri yapınca eşlerin araları daha iyi oluyor, mutlu oluyorlar. Bu önerileri yapıyorlar buraya geldiklerinde yüzlerinden belli oluyor, anlıyorsun zaten.	
G6	Konuşuyoruz. Bazen tartışma çıkıyor bu konularda; yok kadın yapmalı, yok yapmamalı. Erkek para kazanıyorsa bayan evini temizlemeli. Tamam, günümüzde biraz daha değişti artık erkekler de evde iş yapıyor ama düşünsene o adam bütün gün çalışmış yorulmuş, ne diyeceksin “şu çamaşırı as” mı? Bunu diyemezsin, onun bir işi ve yorgunluğu var zaten.	Yetişkin öğrenenlerin düşünceleri temel alındığında ataerkil ideolojinin kendilerine biçtiği kalıplaşmış eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamadan içselleştirdiklerini söylemek mümkün olacaktır.
G7	Evde yemeği filan hep ben hazırlarım. Evde herkesin bir görevi var: çocuklar ders çalışıyor, eşim işte çalışıyor, ben evle ilgileniyorum. Yemektir temizlik... Kadın evin idaresiyle, erkek de evin giderleri için çalışır. Kadınlar çocuklarla evin işleriyle ilgilenmeli, erkekler de evin giderlerini karşılamalı.	

Kadınların güçlenme bilincine ulaşmasının bir boyutu da toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalık kazanmaya dayanmaktadır (Balkız, 2015). Ancak, yetişkin eğitiminin toplumsal düzene itaati sağlama boyutu, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirerek kadınların farkındık kazanmasına engel olmakla beraber güçlenme bilincinin önüne de set çekmektedir. Türkiye’de yetişkin eğitimi plan ve uygulamalarında önemli bir alana sahip olan HEM’lerde de bu görüntü değişmemektedir (Yıldız, 2010; Kaya, 2015; Bağcı, 2014; Gümüšoğlu, 2016; Kaya ve Altan, 2020). Bu düşüncüyü destekler nitelikte saha sürecinden elde edilen verilerden hareketle, konu özelinde paylaşımların toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz iş bölümüne dayandığı görülebilmektedir; G3: “*Sen alttan al, özür dile, git iki naz niyaz yap... kadın kadınlığını bilmeli...*” G6: “*Erkek para kazanıyorsa bayan da evini temizlemeli. ...düşünsene o adam bütün gün çalışmış yorulmuş, ne diyeceksin “şu çamaşırı as” mı?*”, G7: “*Kadın evin idaresiyle, erkek de evin giderleri için çalışır. Kadınlar çocuklarla evin işleriyle ilgilenmeli, erkekler de evin giderlerini karşılamalı.*” Dolayısıyla, toplumsal cinsiyete dayalı roller, kadın yetişkinlerin öğrenme alanındaki sosyalleşme faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. “Kadın olma” annelik, eş, ev işleri, dişilik söylemleri üzerinden şekillenmektedir. Bu süreçte birer geleneksel entelektüel olan yetişkin eğitimcilerin ise hegemonik olarak var olan eşitsizliklerin yeniden üretimine (Mayo, 2011) katkı sağladıklarını söylemek mümkün olacaktır.

Kadınların Güçlenmesinde HEM'in Rolü

HEM'in kadınların güçlenmesinde nasıl bir rolü olduğu çalışma kapsamında ele alınmış, Kadınların Güçlenmesinde HEM'in Rolü kategorisi oluşturulmuştur. Söz konusu kategoride kadınların toplumsal, kültürel, ekonomik ve de siyasal alanda güçlenmesinde HEM'in, özelde ise yetişkin eğitimcinin rolü sorgulanmış, ancak elde edilen verilerde toplumsal, kültürel ve siyasal alanlar geri planda kalarak ekonomik bağlam ön plana çıkmıştır. Kadınların Güçlenmesinde HEM'in Rolü olarak belirlenen bu kategori ise Altın Bilezik metaforuyla Tablo 5'de açıklanmıştır.

Tablo 5. Kadınların Güçlenmesinde HEM'in Rolü

Altın Bilezik		
Kod	Cümle/Cümleler	Açıklama/Yorumlama
G1	...bayanın en azından kendisini idare edebilecek bir kazancının olması gerekiyor. Burada, kendi yeteneklerini, kabiliyetlerini görüp yaptıklarını paraya dönüştürdüklerinde onlara katkı sağlıyor. Bu katkı hem maddi hem de manevi katkı oluyor. Ufak da olsa gelirleri olduğu için mutlu oluyorlar. Bunları gördükçe, yaşadıkça daha çok yapıp satmak isteyenler oluyor.	Feminist bakış açısına göre güçlenmeyi tek bir olgu üzerinden ele alarak açıklamak mümkün değildir. Bu bağlamda kadınların güçlenmesinde temelde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal düzlemde yaratılan eşitsizliklerin bilincine varma ön plana çıkmaktadır. Söz konusu bakış açısını benimseyen yetişkin eğitim plan ve uygulamalarının da güçlenmeyi bütünsel olarak ele alması gerekmektedir. Ancak, veriler temel alındığında Alan HEM'in kadınların güçlenmesindeki baskın rolü, bütünlükten sıyrılmakta ve görünürde ekonomik güçlenmeye odaklanmaktadır.
G2	Aklıma gelen ilk şey para. Kursiyerlerin 50 TL bile kazansa özgüvenlerinin nasıl etkilendiğini görüyorum. ...HEM bayanlara bu fırsatı veriyor. "Gelin, üretin, satın" diyor... Onlar da geliyorlar üretiyorlar, yakın çevrelerine, arkadaşlarına, eşlerine, dostlarına satarak para kazanıyorlar. Bu yüzden HEM, bayanların güçlenmesinde etkilidir.	
G3	Bizim mesela Whatsapp grubumuzun adı güçlü kadınlar. Grubumuzun simgesinde de para var. Yani kadınların kendi ayaklarının üstünde durması, eğitilmiş olması gerekiyor. ...paran varsa güçlüsün zaten. Paran varsa söz sahibisin de. Güçlü kadın mesleğini eline almış, kendi parasını kazanan kadın. Evde de sözü geçer, eşine karşı da durabilir.	
G5	Ürünlerimin bana ekonomik bir katkısı olmuyor. Yaptıklarımı kendim kullanıyorum, çevreme hediye veriyorum.	
G7	Kadınlar ayakları üzerine basacak. Mutlaka ellerinde bir mesleği olacak, ekonomik özgürlüğü olacak, kendisini sürekli yenilemesi lazım. Ben mesela ev hanımıyım kendime ait bir gelirim yok, özgürlüğüm de yok. Arada burada 3-5 kuruş kazanıyorum ama söz söylememe yetmiyor.	
G8	Mesela ben buraya gelmeden önce internetten satışla ilgili bilgim yoktu. Burada konuştuğumuz olsun hocamızın destekleri olsun bu işe giriştim bende. Dediğim gibi ufak da olsa bir katkı sağlıyor bana.	

Feminist bakış açısına göre kadınların güçlendirilmesi ekonomik güçlendirmeden çok daha fazla şeyi ifade etmektedir ve toplumun bütün alanlarındaki güç ilişkilerinin dönüşümünü gerektirmektedir (Balkız, 2015). Bunun için de toplumsal alanlarda eşitsizlik yaratan toplumsal cinsiyet ve sınıf ilişkilerine bireysel düzlemde değil, kolektif düzlemde yaklaşmak gerekmektedir (Mayoux, 2001). Stromquist'in de dediği gibi kadınların güçlenmesinde bilinç yükseltme çalışmalarıyla onların, birbirlerine deneyimlerini aktarabileceği uygun öğrenme ortamları içerisinde yer almalarını sağlamak gerekmektedir (Stromquist, 2012). Bu noktada genelde eğitimin özelde ise yetişkin eğitiminin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ancak, vurgulanmalıdır ki yetişkin eğitimi ile bir yandan kadınları güçlendirecek pratikler uygulanabileceği gibi diğer yandan

da egemen ideolojinin içine sızmış olduğu ve hegemonik olarak sürdürdüğü eşitsizlikler yeniden üretilebilmektedir. Alan HEM'e¹ bu perspektiften bakıldığında ise güç ilişkilerinin gizli kıldığı eşitsizliklerin üstü örtülerek kadınların güçlenmesinin temelde ekonomik boyuta indirildiği görülebilmektedir. Kadınların güçlenmesi denildiğinde gerek yetişkin eğitimcilerin gerekse yetişkin öğrenenlerin üzerinde durduğu nokta *altın bileziktir*. Yetişkin eğitimci olan G3'ün "*Bizim mesela grubumuzun adı güçlü kadınlar. Simgesinde de para var.*" ifadesinden de anlaşılacağı gibi kadınların güçlenmesi "para"yı ifade etmektedir.

Bu bağlamda Alan HEM'in kadınlara ürün üretme olanağı sağlaması ve dayanışma içerisinde üretilen ürünlerin satılmasıyla kadınların ufak da olsa ekonomik gelir elde etmesi katılımcıların gözünde olumlu bir görünüm yaratmaktadır. Ancak, birçok kadının ürettiği ürünlerini satabilecek bir ağa sahip olmadığı da görülmektedir: G1: "*Ama şu da var her bayan buraya gelip para kazanamıyor. Bazıları satış yapmak istiyor ama satamıyor ya da çok azını satabiliyor. HEM bunun için sergiler düzenliyor ama çok az. Yani çevresi, ortamı olan satıyor ama kısır döngüye giriyor, elbet satışları tıkanıyor.*" G1'in ifadeleri incelendiğinde egemen ideolojinin cinsiyetçi kalıp yargılarının Alan HEM'de kadınların güçlenme pratiklerine de yansıdığı düşünülebilmektedir. Dolayısıyla Alan HEM'de güçlenmenin sınırlandırılmış olmakla birlikte ekonomik boyutta ön plana çıkıyor olması, kadın yetişkinlerin farkındalık yaratıp güçlenebileceği bir alan olan öğrenme ortamının oluşmasını güçleştirmektedir. Bunun sonucu olarak ise eleştirel düşünce, özgürleşme, toplumsal yaşamda eyleyen olma gibi güçlendirici etkenlerin üstünün örtüldüğünü söylemek mümkündür.

Sonuç

Egemen ideolojinin dayatmacı doğası, toplumda yaşanan değişim ve dönüşümleri istediği doğrultuda gizemli hale getirmektedir. Bu durum geleneksel entelektüellerin de katkısıyla kadınların öğrenme süreçlerine sızarak eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Alan HEM temel alındığında öğrenen kadınlar da toplumsallaşma ve öğrenme ihtiyaçlarını, egemen ideolojinin kendilerine ve cinsiyetlerine biçtiği roller doğrultusunda karşılamaktadır. Dolayısıyla ataerkil örüntüleri içinde barındıran öğrenme ortamında kadınlar, sosyalleşme yanılığına kapılarak sosyal etkileşim alanında anne olma, eş olma, dişilik, ev işleri, ailevi sorunlar, çocuk bakımı/eğitimi gibi paylaşımlarla geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini benimsemektedir. Sonuç olarak Alan HEM'de sosyal etkileşim alanı, kadın yetişkinlerin "kadınlık" deneyimlerini kurulu düzen içinde sorgulamadan içselleştirmelerinde etkili olmaktadır. Böylece ataerkil ideolojiyle birlikte

¹ Isparta HEM

kadınların sorgulamadan, doğal yazgı olarak gördükleri “kadın olma” olgusunu içselleştirdiklerini ve sosyal etkileşim alanında da yeniden ürettiklerini söylemek mümkün olacaktır.

Öte yandan, kadınların güçlenmesinde değerli bir alan olan yetişkin eğitimi plan ve uygulamalarının Alan HEM’e yansımalarına bakıldığında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesiyle birlikte güçlenmenin temelde -sınırlı olmakla birlikte- ekonomik boyuta indirildiği görülebilmektedir. Bu durum ise bazı kadınların kendi ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak miktarda gelir elde ediyor olması, onların güçlenme yanılıgısına kapılmalarına da neden olabilmektedir. Öğrenme ortamında kadınların bu yanılıgıyı aşmalarında, güçlenmenin ekonomik boyuttan dışında birçok alanla yakından ilişkili olduğu yönünde farkındalığa ulaşmalarında ve hegemonik olarak varlık bulan eşitsizliklerin bilincine vararak toplumsal yaşamda eyleyen olmalarında ise yetişkin eğitimcilerin önemli rolleri bulunmaktadır. Ancak, Alan HEM’de araştırmaya katılan yetişkin eğitimcilerin bu farkındalığa sahip olamadığı, bundan dolayı da feminist perspektifle kadınların güçlenmesinde sınırlı kaldıkları söylenebilir.

Tüm bu tartışma noktalarından hareketle kadınların güçlenmesine yönelik HEM’lerde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal yönden bütüncül çalışmalar yürütülmelidir. Dolayısıyla HEM’ler, diğer kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliğini kuvvetlendirmelidir. Süreçte rolünün oldukça önemli olduğu görülen yetişkin eğitimcilere, yetişkin eğitiminin praksis temelde bilinçlendirici, sorgulayıcı ve eleştirel yönünü temel alan; üniversitede yetişkin eğitimi dersleri, hizmet içi eğitimler, seminerler verilmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bilinç yükseltici kurs programları hazırlanmalı ve kadınları güçlendirecek, eşit iş bölümü sahası sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Söz konusu düzenlemeler doğrultusunda yetişkin eğitimciler, genelde öğrenenlerin, özelde ise kadın öğrenenlerin eleştirel yeteneklerine odaklanarak toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal gerçekliklerin bilinciyle onların öğrenmelerine rehberlik edeceklerdir. Paralel olarak, kadınların, kadın olmalarından dolayı maruz kaldıkları, farkına varmaksızın içselleştirdikleri ve yeniden ürettikleri eşitsizliklerin kırılmasında da etkili olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anderson, P. (2007). *Gramsci Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*. (Çev. Günersel, T). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Bağcı, Ş.E. (2014). *Yetişkin Eğitimi ve Eşitlik*. İstanbul: Kalkedon.
- Bal, H. (2015). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

- Balkız, Ö. (2015). Mikro Kredi ve Toplumsal Cinsiyet: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(3), 535-557.
- Freire, P. (2017). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. Hattatoğlu, D., Özbek, E). İstanbul: Ayrıntı.
- Freire, P. (2019). *Özgürlüğün Pedagojisi*. (Çev. Kurt Sevinç, G). İstanbul: Yordam Kitap.
- Gümüsoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Kaya, H. E., Altan, B. (2020). Halk Eğitimi Merkezi Kurslarına Katılan Kadın Yetişkinlerde Öğrenme Süreçlerinin Ev İçi Ücretsiz Emek Üzerinden Değerlendirilmesi. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 85-117.
- Kaya, H.E. (2015). Türkiye'de Halk Eğitimi Merkezi. *International Journal of Science Culture and Sport*, (3), 268-277.
- Mayo, P. (2011). *Gramsci, Freire ve Yetişkin Eğitimi*. (Çev. Duman, A). Ankara: Ütopya.
- Mayoux, L. (2001). Jobs, gender and small enterprises: Getting the policy environment right. *ILO Seed Working*, 15. http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_111394/lang-en/index.htm. E.T. 28.09.2021.
- Mayoux, L. (2006). Micro-finance and the empowerment of women: A review of the key issues. *ILO-SEED Report*, 1. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/publication/wcms_117993.pdf E.T. 28.09.2021.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(3), 2148-9424.
- Sallan Gül, S., Özbek, Ç. (2020). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. *Sosyolojiye Giriş* içinde (197-233). (Edt. Sallan Gül, S). İstanbul: Kaf Kitap Kafe Yayınları.
- Sayılan, F. (2012). *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sen, G. (1997). Empowerment as an Approach to Poverty, Working Paper Series 97.07, *Background Paper for the UNDP Human Development Report*, New York: UNDP.
- Stromquist, N. P. (2012). Kadınların Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü. F. Sayılan (Der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim* içinde (185-214). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şenol, D., Kaya, H. E. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Şenol, D., Kaya, H. E. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

- Toksöz, G. (2012). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Tunçil Bölükbaş, A. (2016). Kadınların Güçlenmesine Yönelik Girişimcilik Eğitimi Programlarında Eğilimler, Sorunlar ve Olanaklar. *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara
- Yalçın, M. (2020). *Kadın Yoksulluğunun Güçlendirme Yaklaşımı Odağında İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Doktora Tezi. Ankara.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*. İstanbul: Libra Kitapçılık.

Devlet Okullarındaki Kadın Öğretmenlerin Kadın Okul Yöneticisi Kavramına İlişkin Metaforik Algıları

Public School Female Teachers' Metaphorical Perceptions Towards Female School Administrators

Melike Asat*, Levent Deniz**

Öz: Eril toplumlarda kadınların yönetici kademelerinde var oluşlarına yönelik olumsuz algıların kadın yöneticilerin sayıca azınlıkta kalıyor olmalarının ardındaki nedenlerden biri olduğu düşünülmektedir. Aynı durum okul yönetimindeki kadın sayısında da yaşanmaktadır. Erkeklere kıyasla sayıca fazla olan kadın öğretmenler, okul yönetimi söz konusu olduğunda oldukça az sayıda temsil edilmektedir. Bu çalışmanın amacı sayıca fazla olan kadın öğretmenlerin, sayıca az olan kadın okul yöneticilerine ilişkin algılarını metaforlar aracılığı ile ortaya çıkarmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metafor analizi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim öğretim yılında devlet okullarında öğretmenlik yapmakta olan farklı şehir, okul türü ve branştan 123 kadın öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veriler “*Kadın okul yöneticisi ... dır/gibidir; çünkü ...*” cümlesinin yer aldığı “Metafor Formu” ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiz yolu ile çözümlenmiştir. Yapılan içerik analizi sonucu metaforlar üç tema ve on yedi alt tema altında gruplandırılmıştır. Bu kapsamda araştırmada, “Duygusal Özellikler” teması ve buna ait yedi alt tema Umursamaz, Çatışmacı, Fedakâr, Mesafeli, Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu, Olumsuz Duygusal Baskınlık, Tutarsız/Kestirilemez; “Teknik Özellikler” teması ve buna ait dört alt tema; Düzenli, Bilgili /Destekleyici, Çok Yönlü Görev Hakimiyeti, Çalışkan; “Yönetimsel Özellikler” teması ve buna ait altı alt tema Ayrıntıcı/Titiz, Otoriter, Rehber, Sağlam Duruşlu, Talepkâr, Bürokratik olarak belirlenmiştir. Araştırma sonuçları daha önceki araştırma sonuçları ile tartışılarak kadının okul yönetimi kademelerindeki yerine yönelik algılarının geliştirilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın Öğretmen, Kadın Yönetici, Metafor Analizi.

Abstract: It is believed that negative perceptions about women's existence at the administrative positions in masculine societies are one of the reasons behind the fact that female administrators remain in the minority. The same situation is experienced in the number of women in school administration. Female teachers, who are outnumbered compared to men, are also represented in small numbers when it comes to school administration. The aim of this study is to reveal the perceptions of female teachers, who are more in number, about female school administrators, who are less in number, through metaphors. This study is

* Milli Eğitim Bakanlığı, İlkokul Müdür Yrd. E-Posta: melikeasat@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-0211-5691.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bil. Bölümü, E-Posta: ldeniz@marmara.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-5786-215X.

designed as metaphor analysis, one of the qualitative research methods. The study group of the study consists of 123 public school female teachers from different cities, school types and branches who are teaching in the 2020-2021 academic year. The data are collected using a ‘Metaphor Form’ in which the sentence ‘A woman school administrator is like..., because ...’ is included. The data are analyzed using content analysis. The metaphors are grouped under three themes and seventeen sub-themes. Eight sub-themes are named as, Unconcerned, Confrontational, Altruistic, Distant, Positive Emotional Environment Builder, Negative Emotional Dominance, Inconsistent/Unpredictable under Emotional Characteristics theme; four as Organized, Knowledgeable/Supportive, Multitasker, Hardworking under Technical Specifications theme and five as Detailed/Meticulous, Authoritarian, Guide, Resilient, Demanding, Bureaucratic under Administrative theme. The results are discussed with previous research and suggestions are developed to improve women’ perceptions towards their positions in school management.

Keywords: Woman, Female Teacher, Female Administrator, Metaphor Analysis.

Summary

According to the United Nations, the world population is estimated to be 7 billion 794 million 798 thousand 729 people in 2020. Turkey ranks nineteenth in the world population ranking with a population of 41 million 698 thousand 377 women and of 41 million 915 thousand 985 men. In Turkey, women make up 49% of the total population (TÜİK, 2020). Women share the population in half with men in Turkey and around the world, but they do not have the opportunity to have the same proportion of representation in economic activities (Kocacık & Kökkaya, 2005). The 2021 Global Gender Gap Report ranks Turkey 140 out of 156 countries for the women’ participation in economy in the subindex ‘economic participation and opportunity’ (World Economic Forum, 2021). The Ministry of National Education ranks first with 67.17% in the employment of women working in public institutions and organizations in Turkey. Flexibility in the working conditions of teaching compared to other professions is the reason for much preference by women (Asar, 2014). Even though a large percentage of women are engaged in the teaching profession, it is seen that they have little presence at the management levels of education, which indicates that women are experiencing problems in terms of being managers (Balcı, 2016). Research have expressed the limitation of women in education manager positions in response to the increase in the number of women in educational institutions (Kirişçi ve Can, 2020; Öztan ve Doğan, 2015; Uçan, 2012) and it has been made clear by the research that women do not take enough positions in management within the Turkish Education System (Doğan, 2014, Eroğlu Toraman 2011, Erot 2016, Kara, 2015, Öztürk, 2011).

According to current data, female teachers in Turkey have a high proportion of 56,34% (MEB, 2021), but female school administrators are in a significant minority, such as 7,2% (OECD,

2019). Therefore, it is important to know how this hierarchical relationship between female school administrators and female teachers is perceived by female teachers. It is hoped that such a study will be a guide to female school administrators and will allow for a better understanding of the relationship between female teachers and female administrators in schools. Thus, it is expected that the research results will make an important contribution to educational organizations and the related research literature in terms of consolidating the positive aspects and developing the negative aspects into a positive one. Based on these reasons, the aim of the research is to reveal the thoughts of public-school female teachers about the concept of ‘female school administrator’ through metaphors.

The method of this research is metaphor analysis. As Schmitt (2005) states metaphor analysis is a qualitative research method that can be used independently and metaphor analysis can be used to reduce this complexity to clearly structured patterns, since qualitative research involves many discrete pieces of information that contain complex meaningful structures.

The participants of the study are formed with maximum variation sampling technique to address the problem posed in a broad and different perspectives. Maximum variation sampling technique is achieved by ensuring that the participants consist of different types of schools, levels, with different graduation degrees, seniority, with and without managerial experience and work in different cities, which allow different perspectives and experiences to be reflected in the research. In this direction, participants consist of 123 female teachers working in public schools.

The data are collected using a ‘Metaphor Form’ in which the sentence ‘A woman school administrator is like..., because ...’ is included. This study is conducted with female teachers working in public schools in different cities of Turkey in the 2020-2021 academic year. A link is sent to the participants by e-mail to access the online data collection form. In the transmitted form, an approval form for the voluntary participation of the participant is included. In addition, some demographic information is asked before the metaphor production question, and then it is stated that they should write only a single mental image (metaphor) in the first part of the blank; in the second part, they should bring an explanation by concentrating on the metaphor they produce. The data are analyzed by content analysis method. It has been seen that the same metaphors are expressed in different meanings, different metaphors are expressed with the same semantic content. For this reason, the focus has been placed on analyzing the content depending on the causality. During the content analysis, metaphors with the same meaning, with a holistic point of view, are coded and collected under themes and sub-themes. To support the codifications and themes, direct

quotations are made from the participants' statements. The participants' statements are coded as K1, K2 in accordance with ethical reasons.

Female teachers have produced a total of 123 metaphors and 76 different concepts for the concept of 'female school administrator'. The concepts produced by female teachers are classified by content analysis. The concepts are classified into three themes and 17 sub-themes related to these themes. Within the scope of the study, three themes are identified under the headings of emotional characteristics, technical characteristics, and administrative characteristics. Among these themes the most produced metaphor with the rate of 57.72% is in in 'Emotional Characteristics' (48 different concepts produced with 71 metaphors) whereas the least produced metaphor is in in 'Administrative Characteristics' with the rate of 18,70% (20 different concepts produced with 23 metaphors). The sub-themes and their frequencies in 'Emotional Characteristics' theme are as follows: Positive Emotional Environment Builder (44), Altruistic (10), Inconsistent/Unpredictable (6), Confrontational (4), Distant (3), Negative Emotional Dominance (2), Unconcerned (2). The sub-themes and their frequencies in 'Technical Characteristics' theme are as follows: Hardworking (13), Multitasker (9), Organized (4), Knowledgeable/Supportive (3). The sub-themes and their frequencies in 'administrative characteristics' theme are as follows: Authoritarian (10), Detailed/Meticulous (6), Resilient (3), Bureaucratic (2), Demanding (1), Guide (1).

Although it seems that the findings obtained are supported by the literature, it is understood that new studies on women school administrators are needed based on the multidimensionality of the subject and the results obtained in this research specifically. In this context, some suggestions have been developed for practitioners and researchers in the field. Female teachers describe female school administrators with their altruistic, knowledgeable/supportive, positive emotional environment builder, guidance, resilient and hardworking characteristics. Due to these positive characteristics, a "Female Administrator for Every School" policy can be developed so that female school administrators can multiply in number and make a positive contribution to the school climate. The most produced metaphor in number is 'Hard working' sub-theme under the 'Technical Characteristics' theme. It is understood that female teachers express their female school administrators as meticulously doing their job and working hard, and in the sub-theme 'Multitasker"', which is also included in the same top theme, female teachers evaluate female school administrators for their efforts to be able to do jobs in different fields at the same time and to be adequate in all areas of the school. Based on these positive characteristics, workshops, experience sharing meetings etc. can be organized which are moderated by female school administrators so female school administrators' effects as role model can be more visible.

Some recommendations have also been developed for new research. Metaphor analysis designs in the same scope can also be carried out with different groups such as private school teacher, male teachers' perceptions towards female school administrators etc. The opinions of female school administrators and female teachers about female school administrators can also be taken through in-depth interviews.

Giriş

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadının eğitim öğretim hakkından yararlanma, iş hayatında yer edinme, seçme seçilme vb. gibi haklar kazanması uzun yıllar almıştır. Günümüzde kadının çeşitli alanlarda temsili açısından hala sorunlar yaşadığı görülebilmekte ve cinsiyet eşitsizliklerinin tespit edilip giderilmesine yönelik çalışmalar akademik bağlamda ve uygulamada sürdürülmektedir. Bu kapsamda ülkemiz tarihine bakıldığında 1839 Tanzimat Fermanı ile kadının resmî hayattaki yeri tartışılmaya başlanmış ve fermanla birlikte kadına bazı haklar verilmiştir. Ayrıca bu dönem kız çocuklarının ve kadınların eğitilmesinin önemini anlaşıldığı bir dönem olmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile atılan önemli adımlarla kızlar için ilköğretim zorunlu olmuş ve kadın öğretmen mektebi (Darülmuallimat, 1870), Kız Sanayi Mektebi (1869) gibi kadınlara yönelik mektepler kurulmuştur (Akyüz, 2007). 12 Eylül 1914’te ilk kez “*İnas Darülfünun*” yani Kadın Üniversitesi açılmış, 1921’de İstanbul Üniversitesi’nde kız öğrenciler yer almaya başlamış ve öğretmenlik dışı meslekler edinme olanağı edinmiş; 1924’ten itibaren ise kamudaki görev alma haklarını, devleti güvenli buldukları için daha çok tercih etmişlerdir (Akkent, 2014; Karaca, 2007; Negiz ve Yemen, 2011). Cumhuriyet ilan edilmeden önce toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde ele alınan kadın çalışanların hakları, cumhuriyetin ilanından sonra anayasa ve kanunlarda da kadın erkek eşitliği bağlamında güvence altına alınarak kadının statüsünün geliştirilmesi çabaları hızlanmıştır (Demir, 2008). 1. Dünya Savaşı ile birlikte kadınlar iş hayatında daha aktif hale getirilmiş ve birçok kamu kurumunda görev almıştır (Çiftçi, 1982). Kadının eğitim hizmetlerinden yararlanmasının sonucu olarak, 1950 yılı sonrasında kadın çalışan sayısında artışlar oluşmuş, kadın toplumsal statü anlamında yükselişe geçmiştir (Usluer, 2000). Ancak bu gelişim çeşitli sebeplerle istenilen seviyeye ulaşamamış, 1980 yılına kadar kadınlar yönetici ve işveren pozisyonlarında neredeyse yok denecek kadar az bir sayıda yer almıştır (Çakınberk, 2011). Buğra ve Yakut-Cakar’a (2010) göre 1980 sonrası ise gelişen kadına olan politik bakış açısı, muhafazakâr ve ataerkil anlayış ve buna bağlı olarak alınan kararlar, hayata geçirilen uygulamalar kadının iş hayatındaki yerini olumsuz etkileyen sonuçlar doğurmuş ve kadın istihdamı OECD ortalamalarının oldukça altında gerçekleşmiştir. Kadınların hane halkı gelirine katkı sağlamada üstlendikleri rol iş gücü piyasasında değil, sosyal yardım alanında tanımlanmıştır. Güncelliğini sürdüren muhafazakâr bakış açısına özgü ataerkil tutumlar, aile içindeki toplumsal

cinsiyet iş bölümünde büyük bir değişikliğe yol açabilecek politikaların getirilmesine imkân sağlamamıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1979 yılında imzalanan “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” (CEDAW) doğrultusunda ülkemizde 1985 yılında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik politikalar geliştirilmesine karar verilmiştir (Sumbas, 2015). Buna göre kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları, artık insan haklarının bir gereği olarak değerlendirilmekte, kadınların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata katılımını sağlayacak tüm haklardan erkeklerle eşit şekilde yararlanmaları gerektiği kabul edilmektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008). Nüfus istatistiklerine bakıldığında kadın ve erkek sayısındaki dağılımın dengeli olduğu, fakat haklardan yararlanma konusunda aynı dengenin mevcut olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletlere göre 2020’de dünya nüfusunun 7 milyar 794 milyon 798 bin 729 kişi olduğu tahmin edilmekte (United Nations, 2019) ve Türkiye 2020 nüfus verilerine dayalı olarak, dünya nüfusu ülkeler sıralamasında 19. sırada yer almaktadır (TÜİK, 2021). Ülkemizin nüfusu 2021 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre 84 milyon 680 bin 273 kişi olurken bu nüfusun %49,9’unu da kadınların oluşturduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2022). Ancak kadınlar ülkemizde ve dünyada nüfusu erkeklerle yarı yarıya oluşturmakla birlikte, ekonomik faaliyetlerde aynı oranda temsil olanağı bulamamaktadırlar (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008, Kocacık ve Kökkaya, 2005; World Economic Forum, 2021).

2021 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu’nda yer alan ‘kadınların ekonomiye katılımı ve fırsatları’ alt indeksinde Türkiye’nin 156 ülke içinde 140. sırada bulunduğu görülmektedir (World Economic Forum, 2021). Ülkemizdeki kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kadın istihdamına bakıldığında %67,17 ile Millî Eğitim Bakanlığı ilk sırada yer almaktadır. Öğretmenliğin diğer mesleklere oranla çalışma şartlarındaki esneklik, kadınlar tarafından fazlaca tercih sebebi olmaktadır (Asar, 2014). Kadın öğretmenler okul öncesinde %93,14, özel eğitimde %57,24, ilkokullarda %64,3, ortaokullarda %54,98, liselerde %50,77 ve yaygın eğitimde %48,2 gibi yüksek sayılabilecek oranlarda yer almaktadırlar. Ancak bu durum kadının eğitimi yönetmesi konusunda karşılık bulamamaktadır (Uçar, 2020). Öğretmenlik mesleğini büyük bir yüzdeyle kadınların icra ediyor olmasına karşılık eğitimin yönetim kademelerindeki varlıklarının azlığı bu konuda sorunlar yaşandığını gözler önüne sermektedir (Balcı, 2016). Eğitimin üst kademelerindeki yönetim durumuna erkek ve kadın oranlarıyla bakılırsa; erkek il milli eğitim müdürü, şube müdürü, müdür yardımcısı oranı %95,54 (1115 kişi) iken kadınlarda oran %4,46’dır (52 kişi). Bakanlık seviyesinde bakan ve bakan yardımcısı, genel müdürler, başkanlar, müşavir, özel kalem müdürü/yardımcıları ve daire başkanlarının %90,8’i (158 kişi) erkeklerden oluşurken sadece %9,20’si (16 kişi) kadınlardan oluşmaktadır (Uçar, 2020). Kadın yöneticilerin sayıca az oluşları

toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem dünyada hem de ülkemizde önemli bir sorun olduğunu açıkça göstermektedir (Savaşkan, 2019).

Araştırmalar eğitim kurumlarındaki kadın sayısındaki artışa karşılık kadınların eğitim yöneticisi pozisyonlarındaki sınırlılığını ifade etmiş (Kirişçi ve Can, 2020; Öztan ve Doğan, 2015; Uçan, 2012) ve Türk Eğitim Sistemi içerisinde kadınların yönetimde yeterince görev almadıkları, Eroğlu Toraman (2011), Öztürk (2011), Doğan (2014), Kara (2015) ve Erot (2016) tarafından yapılan araştırmalarla açıkça ortaya koyulmuştur. “Okul Yöneticilerinin Yönetimde Cinsiyet Faktörüne İlişkin Görüşleri” başlıklı çalışmada Can (2008), kadın yöneticilerin eğitim yönetimindeki sayıca az oluşuna dikkat çekmiştir. Ülkemizde kadına olan geleneksel bakış, okul yöneticiliğinin çalışma saatlerindeki uzunluk ve iş dışı zamanlarda da işle ilgili görevlerin olması evde kadına yüklenen sorumlulukların aksamasına mahal vereceği sebeplerinden dolayı, kadının yöneticilik hayatında destek görmemesi ve hatta yöneticiliğin kadınlar tarafından yapılabilecek bir iş olarak görülememesine yönelik düşünceler oluşturmuş, bunlar da kadının yöneticiliğine engel teşkil etmiştir (Çelik, 2007). Evdeki işlerin hepsini kadının yapma zorunluluğu varmış gibi oluşan cinsiyet ayrımı düşüncesi kadının iş hayatına atılmasını engelleyen etmenlerin başında gelmektedir (Gülseven, 2017). Kadının ev hayatında yüklendiği rollere iş hayatı ile yeni roller eklenmekte, bu iki sorumluluk alanı arasında sıkışan kadın çatışma ve gerginlik yaşamaktadır. Bu durum hem aile hayatına hem de iş hayatına doğru orantıda olumsuz etkiler oluşturmakta ve kadın duygusal kaos arasında sıkışmaktadır (Arslan, 2012). Tan (2002) erkek için güç, saygınlık, fazla ek ders ve yükselme olarak algılanan yöneticiliğin, kadın için bakıcı bulamama, eve ve çocuğuna ayıracak vakitten ödün vermek istememe gibi sebeplerle tercih dışı kaldığını belirtmektedir. Ergün (1996) bu durumun sadece Türkiye ile sınırlı olmadığına diğer ülkelerin okullarında da benzer durumların varlığına dikkat çekmektedir. Tilkici'nin de (1998) belirttiği gibi kadın yöneticilerin ekonomik hayatta daha yüksek oranlarda yer aldığı farklı ülkelerde bile kadın yöneticilerin az oluşu, kadın yöneticisi kavramını kabul edilmesine yönelik bir güçlüğü varlığına işaret etmektedir.

Bu sorun hem dünyanın diğer ülkelerinde hem de Türkiye’de kadına yüklenmiş belirgin yargıların varlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu belirgin yargıların oluşmasının zemininde ülkemizin ataerkil aile yapısının olduğu gözlenirken, kamu yönetimindeki kadınların sayıca az oluşlarının oldukça dikkat çekici oluşu, altındaki diğer sebeplerin de incelenmesinin gerekliliğini bize göstermektedir (Negiz ve Yemen, 2001). Topuz ve Erkanlı (2016) “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın ve Erkeğe Atfedilen Anlamların Metafor Yöntemiyle Analizi” çalışmada toplumun kadına olan bakışının öğrenilmiş cinsiyetçi bir yaklaşımla oluştuğu ifade edilmektedir. Durumun okullarda üretilen ve aktarılan cinsiyet anlayışında da aynı olduğu, öyle ki bu anlayışın eril düşünce ile şekillenen aile yapısıyla doğduğu, iş hayatındaki cinsiyete dayalı iş

bölümü fikri ile de devam ettiği belirtilmektedir (Aslan, 2015). Kadının en önemli görevinin çocuklarına bakması ve ev işleri yapması olarak değerlendiren ataerkil düşünce, kadınların kariyerlerinde ilerlemelerine engel teşkil etmektedir. Eşitlikten uzak bu anlayışın değişmesi kadının iş hayatındaki emeğine de saygı duyulmasını sağlayacaktır (Savaşkan, 2019). Kadın ailedeki sorumlulukları ile ikincileştirilirken, iş hayatında da aynı değersizleştirilmiş ikincilik algısıyla baş etmek durumunda kalmaktadır (Martin ve Halverson, 1981). Derinleşen bu cinsiyet eşitsizliği algısı kadının iş hayatında engellerle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Literatüre baktığımızda, bahsedilen engellerin; “cam tavan” (Albrecht, Björklund ve Vroman, 2003), “cam yürüyen merdiven” (Hultin, 2003), “yapışkan zemin” (Bootha, Francesconia ve Frank, 2003), “kraliçe arı sendromu” (Ellemers, Van den Heuvel, De Gilder, Maass ve Bonvini, 2004), “cam uçurum” (Ryan ve Haslam, 2005), “cam duvar” (Sneed, 2007), “sızdıran boru” (Cabrera, 2009), “beton tavan” (Henley, 2010) ve “cam kapı” (Hassink ve Russo, 2010) gibi metaforlar şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Coşkun’un (2021) “Kadınların Kariyer Yolculuklarındaki Engellere Metaforik Bir Bakış” çalışmasında kadının örgüt içindeki ilerlemesini durdurmaya çalışan ama görünmeyen engellerin “cam” a benzetildiği; örgütün bina gibi düşünüldüğü, engellerin de binanın yapıları “tavan, merdiven, kapı, zemin” gibi kavramlarla metaforlaştırıldığı belirtilmektedir. Aslan’ın (2015) “Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Algılarına İlişkin Metaforik Bir Çözümleme” isimli çalışmasında öğretmen adaylarının kendilerini ve karşı cinsi tanımlarken belirttikleri metaforlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini destekleyen bulguların elde edildiği görülmektedir. Morgan’a (1998) göre kabul edilmiş toplumsal cinsiyet eşitsizliğine göre erkeklere ait olduğu düşünülen stratejik düşünme, analitik ve rasyonel kararlar alma gibi klişe davranışların kadınlar tarafından sergilenmesinin eril bakışın kadına yüklediği klişeleri yıktığı düşünüldüğü için kadın aykırı olarak değerlendirilmektedir. Kadın yöneticilere yönelik tutumların araştırıldığı çalışmalarda (Özkan, 2006; Çelik, 2008) kadınların yöneticilik pozisyonlarında cinsiyet ayrımcılığını keskin çizgilerle hissettikleri ve çalışma ortamında olumsuz tutumlarla karşılaştıkları tespit edilirken, Besler ve Oruç da (2010), “Türkiye’de ve Yazılı Basında Kadın Yöneticiler” adlı çalışmalarında, erkeklerin kadın yöneticilerin olduğu işlerde çalışmak istemediklerini, kadınlarla aynı seviyede değil onlardan daha yüksek seviyelerde olmak istediklerini belirttikleri tespit etmiştir.

Yönetim biliminin, eğitime uygulanmasıyla oluşan eğitim yönetimi (Bursalıoğlu, 2010), eğitim yönetiminin okula uygulanmasıyla da okul yönetimi oluşur (Bursalıoğlu, 1976) ve okul yönetimi okul müdürü, müdür yardımcısı vasıtasıyla okuldaki insan ve maddi kaynakların ihtiyaca yönelik bir ciddiyetle kullanılmasını sağlayarak hayata geçirir (Akçay, 1996). Her örgütte yaşandığı gibi okul ortamında da bireysel veya örgütsel birçok açıdan ortaya çıkan problemler

eğitimin amacına ulaşmasını zorlaştırır. Burada öne çıkan yöneticinin örgütü iyi tanımlayıp sorunları sorumluluk bilinci ve problem çözme becerisi ile çözümlemesidir (Karakütük, Özdoğan Özbal ve Türedi, 2020). Fakat bu sorunları çözmek ve beklenen becerilere sahip olmak o kadar da kolay değildir (Gaynor, 2012). Kadın okul yöneticilerine olan bakışın kadın öğretmenler açısından ele alınması, öğretmenlerin önemli bir çoğunluğunun kadınlar tarafından oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde bununla ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur. İmamoğlu Akman ve Akman (2016), kadın öğretmenlerin gözünden kadın okul yöneticilerinin nasıl olduğu ile ilgili çalışmada, kadın yöneticilerin işlerini severek ve zamanında yaptıkları, okulu güzelleştirmek için çabaladıkları belirtilirken, iş pratiklerinin az olması ve örgüt içi yaşananları kişisel algılayabilme eğilimine yatkın oldukları da ifade edilmiştir. Okul yönetiminin başarısı örgütte yer alan kişilerle iletişiminin iyi olması, olumlu okul kültürü ve okul iklimi oluşturmasıyla mümkün olacağı için yöneticiye olan algının bilinmesi önemlidir (Aslanargun ve Bozkurt, 2012). Örgütte yer alanların çevrelerinde olanlara yönelik olduğu gibi yöneticilerine de yönelik algıları mevcuttur. Bu algılar zihinde yer alan imgeler şeklinde de var olabilirler. Bu imgeler anlamlandırılmak için bir şeye benzetilerek ifade edilebilir. Zihinde oluşan algının somutlaştırılması anlamında “metaforlar” sıkça başvurulan ifade biçimlerini oluşturmaktadır (Yalçın, 2011).

Bilimin temel görevi sosyal ve fiziksel dünyayı algılamakten olguları açıklamaya dönük bilgiyi üretmek ve üretilen bilgiyi de kullanarak oluşan öngörülerin kontrolünü sağlamaktır (Yıldırım, 1997). Metaforlar ise analizi yapılması beklenen kavrama dair zihinsel betimlemeleri anlamlandırmak için kullanılan etkili bir araştırma metodudur (Pekdoğan ve Kanak, 2015). Eğitim alanında metaforlar kişinin algısını ifade etmesi açısından büyük önem taşır (Morgan, 1980; akt. Ortony, 1993). Ayrıca metaforlar çağdaş eğitimciler tarafından zihinsel bir yolculukla örgütsel rollerin tasvirlerle belirlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Karadağ ve Özdemir, 2015).

Türkiye’de kadın öğretmen oranı ile kadın yönetici oranı arasında ciddi bir uçurum olduğu görülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı (2021) istatistiklerinden hareketle öğretmenlerin yaklaşık %56,34’nün kadinken; TALIS-2018 (Teaching and Learning International Survey/Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi) raporuna göre (OECD, 2019, s.445) okul müdürlerinin sadece %7,2’sinin kadın olduğu anlaşılmaktadır. TEDMEM (2019, s.26) tarafından TALIS Raporlarının değerlendirildiği bir çalışmada da TALIS 2008 ve 2018 sonuçları karşılaştırılmış ve Türkiye’de kadın öğretmen oranının (%52’ dan 55,8’e) arttığı kadın okul müdürü oranının ise (%8,8’den %7,2’ye) azaldığı belirtilmektedir. Kadın öğretmenlerle kadın okul yöneticileri arasındaki bu oransal farktan hareketle, kadın öğretmenlerle kadın okul yöneticileri arasında oluşan bu hiyerarşik ilişkinin, kadın öğretmenler tarafından nasıl algılandığının, kadın okul yöneticilerine bir rehber

olacağı, bu ilişkinin daha iyi görülmesi, araştırılması ve üzerine tartışılması, böylece olumlu yanların pekiştirilerek geliştirilmesi, olumsuz yönlerinse olumluya çevrilmesi açısından eğitim örgütlerine ve alan yazına önemli bir katkı sunacağı beklenilmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı devlet okullarında görevli kadın öğretmenlerin, ‘kadın okul yöneticisi’ kavramına ait düşüncelerini metaforlar aracılığı ile ortaya çıkarmaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma devlet okullarında görevli kadın öğretmenlerin kadın okul yöneticisi ile ilgili algılarını, sahip oldukları metaforlardan hareketle analiz etmek için yapılmış bir metafor analizi çalışmasıdır.

Metafor analizi bağımsız olarak kullanılabilen nitel bir araştırma yöntemidir. Metafor analizi, nitel araştırmaların karmaşık anlamlı yapılar içeren pek çok ayrışık bilgi parçası içermesinden dolayı bu karmaşıklığı açıkça yapılandırılmış kalıplara indirgemek için kullanılabilir. Nitel araştırmalarda metaforlarla çalışmanın bir yolu araştırmacının materyaldeki belirli metaforları doğrudan araması ve sonuçları sunmak veya süreçleri tanımlamak için bilinçli olarak metaforlar oluşturması ya da onları doğrudan araştırma katılımcılarının kendilerinden ortaya çıkarmasıdır (Schmitt, 2005). Bu araştırma kapsamında Wang ve Low (2015) tarafından “açık (/explicit) metafor” olarak ifade edilen ikinci yaklaşım benimsenmiş ve katılımcılara “*Kadın okul yöneticisi ... dır/gibidir; çünkü ...*” cümlesinin yer aldığı yazılı bir uyarın verilerek, katılımcıların metaforlarını üretmesi istenmiştir.

Örgütsel süreçler ve rollerin, insanlarda oluşan algılarını ortaya çıkarma anlamında metaforlar oldukça işe yarar (Özdemir, 2012). Metaforlar bu yönüyle çağdaş eğitimciler tarafından örgütsel yapılar olan okullar konusunda, zihinsel algılara ihtiyaç duyulan konularda önemli görülmektedir. Bireylerin zihin haritalarının daha görülür kılması açısından da dikkat çekmektedir (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Bu araştırmada da bu amaçlardan hareketle kadın öğretmenlerin, kadın okul yöneticilerine olan metaforik algılarını belirlemek için yapılmış ve nitel bir araştırma yöntemi olarak metafor analizi tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu ortaya konulan problemi geniş bir perspektifte ve farklı cephelerden ele almak için olasılıklı olmayan örneklem belirleme tekniklerinden maksimum çeşitlilik örnekleme metodu ile oluşturulmuştur. Yıldırım ve Şimşek (2013) maksimum çeşitliliğe dayalı bir çalışma grubu oluşturmadaki amacın genelleme yapmak için bu çeşitliliği ortaya

koymaktan çok çeşitlilik gösteren durumlar arasındaki benzerliği yakalayabilmek olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Görev Yapılan Okul Türü	n	%	Branş	n	%
Anaokulu	10	8,13	Beden Eğitimi Ö.	1	0,81
İlkokul	85	69,11	Felsefe Ö.	1	0,81
Ortaokul	11	8,94	Fen Bilimleri Ö.	1	0,81
Lise	7	5,69	Fizik Ö.	2	1,63
Rehberlik Araştırma Merkezi	10	8,13	Görsel Sanatlar Ö.	1	0,81
Görev Yapılan Şehir			İngilizce Ö.	8	6,50
Adana	6	4,88	Kimya Ö.	1	0,81
Amasya	2	1,63	Matematik Ö.	2	1,63
Ankara	2	1,63	Muhasebe ve Finansman Ö.	10	8,13
Antalya	1	0,81	Okul Öncesi Ö.	1	0,81
Gaziantep	17	13,82	Özel Eğitim Ö.	9	7,32
Kocaeli	6	4,88	Rehber Ö.	84	68,30
İstanbul	45	36,58	Sınıf Ö.	1	0,81
İzmir	9	7,32	Sosyal Bilgiler Ö.	1	0,81
Mersin	12	9,75	Kıdem Yılı		
Şanlıurfa	10	8,13	1-5 yıl	8	6,50
Tekirdağ	2	1,63	6-10 yıl	17	13,82
Van	11	8,94	11-15 yıl	31	25,20
			16-20 yıl	34	27,64
			20 Yıl ve üstü	33	26,83
Eğitim Durumu			Daha Önce Kadın Bir Okul Yöneticisiyle Çalışanlar		
Lisans	113	91,87	Evet	62	50,41
Yüksek Lisans	10	8,13	Hayır	61	49,59

Bu araştırmada çalışma grubu oluşturulurken öncelikle katılımcıların tümüyle gönüllü olmasına öncelik verilmiştir. Araştırma kadın öğretmen çalışma grubunun birbirinden farklı okul türünde ve kademesinde olan, farklı şehirlerde çalışan, farklı branş, mezuniyet dereceleri ve kıdemlerine sahip, yöneticilik deneyimi olan ve olmayan öğretmenlerden oluşması ile maksimum çeşitlilik sağlanarak farklı perspektiflerin ve deneyimlerin araştırmaya yansıtılabilmesine olanak tanınmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın çalışma grubunu devlet okullarında görevli 123 kadın öğretmen oluşturmuştur. Çalışma grubunun demografik özelliklere göre dağılımı Tablo 1’de verilmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Metaforun bir araştırma aracı olarak kullanıldığı çalışmalarda, “... gibi” sözcüğü genellikle metaforun ‘konusu’ ile metaforun ‘kaynağı’ arasındaki bağı daha açık bir şekilde çağrıştırmak için kullanılmaktadır. Çünkü sözcüğü ise, katılımcıların kendi metaforlarına bir “gerekçe” veya “mantıksal dayanak” sunmalarını sağlamak amacıyla (Saban, 2008). Bu çalışmada da araştırmaya katılan kadın öğretmenlerin “kadın okul yöneticisi” kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeleri belirlemek amacıyla “*Kadın okul yöneticisi ... dır/gibidir; çünkü ...*” cümlesinin yer aldığı veri toplama aracı kullanılmıştır. 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Türkiye’nin farklı şehirlerinde görev yapan kadın öğretmenlerle gerçekleştirilen bu çalışmada, çevrimiçi bir veri toplama formu bağlantısı e-posta yolu ile iletilmiştir. İletilen formda çalışma grubunun gönüllü katılımına ilişkin bir onam formu yer almıştır. Ayrıca metafor üretme sorusundan önce demografik bilgileri sorulmuş, daha sonra boşluğun ilk kısmına sadece tek bir zihinsel imge (metafor) yazmaları; ikinci kısmına ise, ürettikleri metafora yoğunlaşarak bir açıklama getirmeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri yarı yapılandırılmış form ile toplanmıştır. Veriler demografik bilgileriyle birlikte bilgisayara aktarılmıştır. Veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Birden fazla metafor sebep-sonuç ilişkisi içinde aynı ve farklı anlamlara gelebildiği değerlendirilerek içerik analizi yapılmıştır. Aynı metaforların farklı anlamlarda, farklı metaforların aynı anlamsal içerikle ifade edildiği tespit edilmiştir. Bu sebeple içeriğin analiz edilmesi yöntemi uygulanmıştır.

İçerik analizi sırasında bütüncül bir bakış açısı ile aynı anlama sahip metaforlar aynı adlarla kodlanmışlardır. Bu kodlar daha sonra temalar altında toplanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel verilerin analizinde, yapılan kodlamaları örnekleyen katılımcı ifadelerinden doğrudan aktarmalara katılımcılara verilen K1, K2... şeklindeki numaralarla birlikte yer verilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardan farklı olsa da geçerlik ve güvenirlikten söz etmek gereklidir (Creswell, 2009; Glesne, 2013; Güler, Halıcıoğlu ve Taşgın, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırma kapsamında iç-dış geçerlik ve güvenirlilik önlemleri alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın iç geçerliği kapsamında, bulguların doğrudan alıntılarla desteklenerek bulguların yorumlanmasındaki tutarlılığın sağlanması amaçlanmıştır. Araştırmanın dış geçerliği kapsamında ise çalışma grubunun, daha sonraki araştırmalarda karşılaştırmalar yapılabilmesi için

ayrıntılı olarak tanımlanması yapılmıştır. Bu kapsamda ayrıca araştırma sonuçlarının benzer ortamlara genellenebilmesi (aktarılabilmesi) için araştırma süreçleri ayrıntılı olarak tanımlanmıştır.

Araştırma kapsamında iç güvenilirliği (gözleme bağlı güvenilirlik) sağlamak amacıyla her iki araştırmacı verileri kodlaması ve ortaya çıkarılan kodların temalar altında toplanması süreçlerinde birlikte çalışmış ve tüm süreçler tartışılarak görüş birliği içinde kararlar verilmiştir. Dış güvenilirlik (zamana bağlı güvenilirlik) kapsamında ise araştırmacılar kodlama ve temalaştırma çabalarını üçer hafta arayla tekrar etmişler ve verilerin analizinde farklılaşıp farklılaşmadıklarını sınınamışlardır. Güvenilirliğe ait her iki süreç dönüşümlü olarak tekrar edilerek araştırmanın güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Araştırma verileri incelendiğinde kadın öğretmenler tarafından “kadın okul yöneticisi” kavramına ilişkin üretilen 123 adet metaforla 76 farklı kavrama ulaşılmıştır. Tablo 2’de kadın öğretmenlerin “kadın okul yöneticisi” kavramına ilişkin kullandıkları metaforlar frekans ve yüzdeleri verilerek alfabetik sıraya göre tablolaştırılmıştır ardından da her kategoriye oluşturan metaforlar ayrı tablolar halinde sunulmuş ve kategorilerin özellikleri katılımcılardan alıntılar yapılarak desteklenmiştir.

Tablo 2. Çalışma Grubunun “Kadın Okul Yöneticisi” Kavramına İlişkin Ürettiği Metaforların Frekans ve Yüzdeleri

Metaforlar	f	%	Metaforlar	f	%	Metaforlar	f	%
Ağaç	2	1,63	Güneş	5	4,07	Mikser	2	1,62
Ahşap	2	1,63	Horoz	1	0,81	Mimar	1	0,81
Ahtapot	2	1,63	Işık	2	1,63	Müfettiş	1	0,81
Aile	1	0,81	İlgisiz	1	0,81	Mutfak robotu	1	0,81
Anaç	1	0,81	İlkbahar	1	0,81	Okulun bel kemiği	1	0,81
Anne	15	12,19	İnsan	1	0,81	Okulun enerjisi	1	0,81
Arı	4	3,25	Kalem	1	0,81	Organizatör	1	0,81
Aslan	3	2,44	Kaprisli	1	0,81	Örümcek	1	0,81
Ayna	1	0,81	Karınca	10	8,13	Özgür	1	0,81
Bağımlı	1	0,81	Karmaşık	1	0,81	Rüzgârda bir yel değirmeni	1	0,81
Beta balığı	1	0,81	Kazan	1	0,81	Sabun	1	0,81
Bilgisayar	1	0,81	Kedi	2	1,63	Sakin	1	0,81
Bubi tuzağı	1	0,81	Kelebek	2	1,63	Sanatçı	1	0,81
Buz dağı	1	0,81	Kerpeten	1	0,81	Süper kahraman	1	0,81
Buzdolabı	1	0,81	Kompleks	1	0,81	Şefkat	1	0,81
Cetvel	1	0,81	Korkak	1	0,81	Taş	1	0,81

Çiçek	4	3,25	Köprü	1	0,81	Terazi	2	1,63
Çiçekli bir ağaç	1	0,81	Kraliçe	2	1,63	Tilki	1	0,81
Dedektif	1	0,81	Kurtarıcı	1	0,81	Titiz	1	0,81
Dengeleyici	1	0,81	Kuş	1	0,81	Toparlayıcı	1	0,81
Dürbün	1	0,81	Kutup Yıldızı	1	0,81	Uzlaştırıcı	1	0,81
Erkek aslan	1	0,81	Lastikli toka	1	0,81	Yarı otokratik bir öğretmen	1	0,81
Evrak çantası	1	0,81	Lider	1	0,81	Yıldız	1	0,81
Fil	1	0,81	Makine	2	1,63	Zor beğenen kayınvalide	1	0,81
Gökkuşağı	2	1,63	Melek	2	1,63			
Gül	1	0,81	Mikroskop	1	0,81			
Toplam							123	100

Tablo 2 incelendiğinde kadın öğretmenlerce “kadın okul yöneticisi” kavramına ilişkin en fazla sayıda üretilen metaforların anne (15), karınca (6), güneş (5), arı (4), çiçek (4), ve aslan (3) olduğu görülmektedir.

Kadın Okul Yöneticisine Yönelik Üretilen Metaforik Algılara İlişkin Bulguların Kavramsal Kategorileri

Kadın öğretmenler “kadın okul yöneticisi” kavramı için toplam 123 metafor ve 76 farklı kavram üretmiştir. Üretilen kavramlar içerik analizi ile sınıflandırılmıştır. Kavramlar 17 alt tema ve 3 tema altında tekrar sınıflandırılarak sunulmuştur. Bu temalar ve ait oldukları metaforlar Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. Kadın Öğretmenlerin “Kadın Okul Yöneticisi” Kavramına İlişkin Ürettikleri Metaforların Oluşturduğu Kavramsal Kategoriler

Temalar	Alt Temalar	Metaforlar	f	%
DUYGUSAL ÖZELLİKLER	Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu	ahşap (1), şefkat (1), anaç (1), anne (8), aile (1), engelleyici (1), gökkuşağı (2), insan (1), kelebek (1), köprü (1), melek (2), okulun enerjisi (1), sakin (1), terazi (2), uzlaştırıcı (1), yarı otokratik bir öğretmen (1), sanatçı (1), güneş (5), ışık (2), yıldız (1), ilkbahar (1), ayna (1), çiçek (4), çiçekli bir ağaç (1), gül (1), kraliçe (1)	44	35,77
	Fedakâr	anne (4), mutfak robotu (1), sabun (1), karınca (2), özgür (1), süper kahraman (1)	10	8,13
	Tutarsız/ Kestirilemez	bubi tuzağı (1), kaprisli (1), karmaşık (1), kedi (1), kompleks (1), kuş (1).	6	4,88
	Çatışmacı	kazan (1), kerpeten (1), mikser (2)	4	3,25
	Mesafeli	buzdağı (1), buzdolabı (1), taş (1)	3	2,44
	Olumsuz Duygusal Baskınlık	kedi (1), mikser (1)	2	1,63
	Umursamaz	erkek aslan (1), ilgisiz (1)	2	1,63

TEKNİK ÖZELLİKLER	Çalışkan	kalem (1), arı (4), karınca (6), lastik toka (1), makine (1)	13	10,57
	Çok Yönlü Görev Hâkimiyeti	ahtapot (2), anne (1), karınca (2), lider (1), okulun bel kemiği (1), örümcek (2)	9	7,32
	Düzenli	anne (1), toparlayıcı (1), organizatör (1), mimar (1)	4	3,25
	Bilgili/Destek Verici	bilgisayar (1), evrak çantası (1), kurtarıcı (1)	3	2,44
YÖNETSEL ÖZELLİKLER	Otoriter	tilki (1), fil (1), anne (1), cetvel (1), horoz (1), kraliçe (1), aslan (3), beta balığı (1)	10	8,13
	Ayrıntıcı/Titiz	mikroskop (1), müfettiş (1), dedektif (1), titiz (1), makine (1), dürbün (1)	6	4,88
	Sağlam Duruşlu	rüzgârda bir yel değirmeni (1), ağaç (2)	3	2,44
	Bürokratik	bağımlı (1), korkak (1)	2	1,63
	Rehber	kutup yıldızı (1).	1	0,81
	Talepkâr	zor beğenen kayınvalide (1)	1	0,81
Toplam			123	100

Temalar ve alt temaları şu başlıklar altında belirtilmiştir; “Duygusal Özellikler” temasına ait oluşturulan alt temalar ve metafor sayıları; Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu (44), Fedakâr (10), Çatışmacı (4), Mesafeli (3), Tutarsız/Kestirilemez (6), Olumsuz Duygusal Baskınlık (2), Umursamaz (2); “Teknik Özellikler” temasına ait oluşturulan alt temalar ve metafor sayıları; Çalışkan (13), Çok Yönlü Görev Hâkimiyeti (9), Düzenli (4), Bilgi/Destek Verici (3); “Yönetmel Özellikler” temasına ait oluşturulan alt temalar ve metafor sayıları; Otoriter (10), Ayrıntıcı/Titiz (6), Sağlam Duruşlu (3), Bürokratik (2), Rehber (1), Talepkâr (1).

Belirlenen temalar ise; Duygusal Özellikler, Teknik Özellikler ve Yönetmel Özellikler olarak belirtilmiştir. En çok metafor üretilen temanın %57,72’lik oran ve 71 metaforla üretilen 48 farklı kavram ile “Duygusal Özellikler” olduğu; bunu üretilen metafor sayısı açısından %23,58 ile Teknik Özellikler ve %18,70 ile Yönetmel Özellikler temalarının izlediği görülmektedir. Teknik Özellikler ve Yönetmel Özellikler temalarında üretilen kavram sayısının birbirine yakın olduğu (sırasıyla 18 ve 20) anlaşılmaktadır.

Kadın Okul Yöneticisine Yönelik “Duygusal Özellikler” Temasına Ait Metaforik Algılarına İlişkin Bulgular

Tablo 4’e bakıldığında “Duygusal Özellikler” temasında toplam yedi alt tema olduğunu ve bu temaya ait %57,72’lik oran ile toplam 71 metafor üretildiği, 48 farklı kavrama benzetildiği görülmektedir.

Tablo 4. Duygusal Özellikler temasına ait metaforlar ve dahil oldukları alt temalar

Tema	Alt Temalar	Metaforlar	f	%
DUYGUSAL ÖZELLİKLER	Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu	ağşap (1), şefkat (1), anaç (1), anne (8), aile (1), engelleyici (1), gökkuşağı (2), insan (1), kelebek (1), köprü (1), melek (2), okulun enerjisi (1), sakin (1), terazi (2), uzlaştırıcı (1), yarı otokritik bir öğretmen (1), sanatçı (1), güneş (5), ışık (2), yıldız (1), ilkbahar (1), ayna (1), çiçek (4), çiçekli bir ağaç (1), gül (1), kraliçe (1)	44	35,77
	Fedakâr	anne (4), mutfak robotu (1), sabun (1), karınca (2), özgür (1), süper kahraman (1)	10	8,13
	Tutarsız/ Kestirilemez	bubi tuzağı (1), kaprisli (1), karmaşık (1), kedi (1), kompleks (1), kuş (1)	6	4,88
	Çatışmacı	kazan (1), kerpeten (1), mikser (2)	4	3,25
	Mesafeli	buzdağı (1), buzdolabı (1), taş (1)	3	2,44
	Olumsuz Duygusal Baskınlık	kedi (1), mikser (1)	2	1,63
	Umursamaz	erkek aslan (1), ilgisiz (1)	2	1,63
	Toplam		71	57,72

Duygusal Özellikler temasına ait oluşturulan alt temalar ve metafor sayıları; Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu (44), Fedakâr (10), Tutarsız/Kestirilemez (6), Çatışmacı (4), Mesafeli (3), Olumsuz Duygusal Baskınlık (2), Umursamaz (2) şeklinde ifade edilmektedir. En çok metafor üretilen alt temanın Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu (44) olduğu, en az metafora sahip alt temanın ise “Olumsuz Duygusal Baskınlık (2)” ile “Umursamaz (2)” olduğu görülmektedir.

“Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu” alt temasında “anne” metaforunun sekiz kez üretilerek bu temaya ait metaforlar içinde en çok tekrar edilen metafor olduğu görülmektedir. Buradan kadın yöneticinin genel olarak anne gibi görüldüğü ve anne gibi davrandığını ifade edebiliriz. Bu davranış şekilleri işini yaparken sevgi ve şefkatle yaptığı, fedakârca davranışlarda bulunduğu, okulunu evi gibi sevdiği ve gördüğü ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K65: “Anne gibidir; çünkü bütün öğrencileri çocuğu gibi, okulu da evi gibi görür.”

K67: “...sorumluluğu üstlenmiş fedakârlık yapan ve öğretmenleri bir arada tutan yapıcı biridir.”

K61: “Anne gibidir; çünkü işini şefkatle yapar.”

“Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu” alt temasında “anne” metaforu dışında en çok üretilen metaforun “güneş (4)” ve “çiçek (4)” olduğu, sonrasında da “melek (2)”, “terzi (2)”, “gökkuşağı (2)” ve “ışık (2)” metaforlarının olduğu görülmektedir. Bu temada kullanılan metaforlarda kadın yöneticilerin okul iklimine iletişimindeki empati, samimiyet, anlayış ve pozitif bakış açıları ile olumlu bir katkı sağladığı görülmektedir. Kadın öğretmenler, kadın yöneticileri

okul ortamını aydınlatıcı bir ışık ve güneş gibi görmekte, pozitif enerjisiyle okula olumlu katkılar sağladığı belirtilmektedir.

K79: “Güneş gibidir; çünkü bulunduğu ortamın havasını değiştiren, farklılıkları sahiplenen oldukça paylaşımcı, iş bitirici, dostane ilişkileri olan biridir.”

K101: “Yıldız gibidir; okulda, bulunduğu ortamda enerjisiyle kendisini yıldız gibi gösterir. Kadın yönetici demek düzen demektir, saygı demektir...”

K73: “Çiçekli bir ağaç gibidir; girdiği okul ortamını her anlamda hoş bir ortama çevirir ve akabinde güzel projeler çıkar ortaya.”

K92: “Melek gibidir; çünkü iyi niyetli, samimi ve güler yüzlüdür.”

K97: “Terazi gibidir; çünkü profesyonel bakış açısıyla empatiyi dengeler.”

“Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu” alt temasında kadın okul yöneticisinin okuldaki iletişimi güçlendirdiği ve aracılık görevi üstlendiği özellikle “dengeleyici” metaforu ile belirtilmektedir. Empati yeteneğinin ve duygusal zekasının gelişmiş olması sebebiyle okulda farklı özellikte olan herkesle iyi ilişkiler kurabildiği, anlayışlı olduğu, bu anlayışı merhamet çerçevesinde de zaman zaman gösterdiği belirtilmektedir. Cinsiyetler arası uzlaştırıcı bir rol üstlendiği de “köprü” metaforu ile belirtilmektedir. Bu ifadeleri destekleyen metaforlardan bazı örnekler sunulmuştur;

K89: “Köprü gibidir; erkek idarecilerle aracı görevi görür.”

K83: “İnsan gibidir; çünkü halimden anlar, benim bakış açımı bakar, annedir beni anlar, mesleğine bu gözle bakıp okulunu da bu şekilde yönetir dolayısıyla...”

K76: “Gökkuşağı gibidir; renklidir her renkten, düşünceden barındırır içinde, kucaklayıcıdır, halden anlar, ayrıntıyı düşünür, hesaplar, işlerini daha doğru ve disiplinli yürütür.”

K74: “Dengeleyicidir; çünkü cinsiyetler arası iletişimi güçlendirir.”

“Duygusal Özellikler” temasına baktığımızda temanın ikinci en çok metafor üretilen “anne” metaforunun bu kez de “Fedakâr” alt temasında yer aldığı görülmektedir. “Anne” metaforu kendisini okula adayan, okuldaki düzeni sağlamak için didinen, okuldaki işlerin bitmesi için sürekli koşuşturan biri olarak ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K47: “Anne gibidir; çünkü okulda düzen, sağlar. Tüm personel ile iyi ilişkiler kurar. Sorunları çözebilmek için canla başla çalışır.”

K46: “Anne gibidir; çünkü her problemi çözmeye çalışır.”

K45: “Anne gibidir; çünkü her işe yetişmeye çalışıyor...”

“Fedakâr” alt temasına ait üretilen diğer metaforlarda da kadın yöneticinin okuldaki olumlu iletişim ortamı oluşturmak için zaman zaman çatışmaların ortasında kaldığı, sorunların çözümü sırasında aracı olduğu; fakat bu durumun onu yıpratmış ve belirtildiği belirtilmektedir. Çalışmalarıyla çok yardımcı olduğu ve kritik noktalarda destek sağladığı da ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K:53: “Süper Kahraman gibidir; çünkü bazen hayat kurtarır.”

K52: “Sabun gibidir; öğretmenler arasındaki sorunları çözerken kendisi erir.”

Kadın okul yöneticilerinin iletişim sırasında sınırlar koydukları, davranışlarında bir gün öyle bir gün böyle tavırlar sergileyerek belirsiz davranış algısı oluşturdukları, iletişim çatışmalarına oldukça yatkın oldukları, okul ortamında arasının iyi olduğu öğretmenlere karşı da toleranslı davrandıkları ifade edilmektedir. “Çatışmacı”, “Mesafeli” ve “Tutarsız/Kestirilemez” alt temalarında üretilen metaforların bu ifadeyi desteklediği bulguları yer almaktadır. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K28: “Kazana benzer; çünkü için için kaynamaktadır.”

K31: “Mikser gibidir; çünkü ortalığı karıştırmayı sever.”

K102: “Kediye benzer; çünkü kıskançtır.”

K123: “Kompleksli birine benzer; çünkü çok yönlü düşünen varlıklar oldukları için, yöneticilik alanında da nerde ne düşündükleri ne yapacakları belli olmayan cinsiyettir, birlikte çalışılması erkek yöneticilere göre daha zordur.”

K119: “Bubi tuzağı gibidir; her an tetikte olmalısınız bir hasar görmemek için.”

K29: “Kerpeten gibidir; çünkü insanı gerer.”

K121: “... karmaşıktır, arkadaşlarına ayrı toleransı olur.”

Kadınların erkek egemen kültürü içinde yetiştirildikleri bilinmektedir. Kadın yönetici sayısının az olması da erkeklerle çalışıyor olan kadının zaman zaman umarsızca davranışlarla geri planda yer almak istediğini bize aşağıdaki metaforlarla ifade edilmektedir. Bu durumun “Umursamaz” alt metaforu verileri ile örtüştüğü görülmektedir;

K3: “Erkek aslan gibidir; avlanmıyor bile dişi aslanlar avlanıyor.”

K4: “İlgisize benzer; çünkü hiçbir şey umurunda olmaz.”

Kadın Okul Yöneticisine Yönelik “Teknik Özellikler” Temasına Ait Metaforik Algılarına İlişkin Bulgular

Tablo 5’e bakıldığında “*Teknik Özellikler*” temasında toplam 4 alt tema olduğunu ve bu temaya ait %23,58’lik oran ile toplam 29 metafor üretildiği, 18 farklı kavrama benzetildiği görülmektedir.

Tablo 5. Teknik Özellikler temasına ait metaforlar ve dahil oldukları alt temalar

Tema	Alt Temalar	Metaforlar	f	%
TEKNİK ÖZELLİKLER	Çalışkan	kalem (1), arı (4), karınca (6), lastik toka (1), makine (1)	13	10,57
	Çok Yönlü Görev Hakimiyeti	ahtapot (2), anne (1), karınca (2), lider (1), okulun bel kemiği (1), örümcek (2)	9	7,32
	Düzenli	anne (1), toparlayıcı (1), organizatör (1), mimar (1)	4	3,25
	Bilgili/Destek Verici	bilgisayar (1), evrak çantası (1), kurtarıcı (1)	3	2,44
Toplam			29	23,58

Alt tema isimleri ve metafor sayıları; Çalışkan (13), Çok Yönlü Görev Hakimiyeti (9), Düzenli (4), Bilgi/Destek Verici (3), şeklinde ifade edilmiştir. “Teknik Özellikler” temasında en çok metafor üretilen alt temanın Çalışkan (13), en az metafor üretilen temanın ise Bilgi/Destek Verici (3) olduğu görülmektedir.

“Düzenli” alt temasında “anne” metaforu dikkat çekmektedir. “Anne” metaforu bu kez de kadınsal bir özelliğe gönderme yapılarak kadın yöneticinin okulda sağlamaya çalıştığı düzeni, bir annenin evinde yapmaya çalıştığı düzene benzetilmiştir. “Organizatör” metaforuyla tek bir yöndeki düzeni sağlamaktan daha fazla şeyler anlatılmakta ve çok yönlü bir düzen sağlamaktan bahsedilmektedir. Okula ait yapılacak çok çeşitli iş ve işlemlerin hepsine aynı anda yetiştiği ve düzenlediği belirtilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K42: “Organizatör gibidir; çünkü aynı anda birçok işe yetişip düzene sokar.”

K43: “Toparlayıcıdır; çünkü düzen ister.”

K41: “Anne gibidir; çünkü her şeyi derler toparlar.”

“Bilgili/Destek Verici” alt temasında kadın yöneticiler mekanik bir formda değerlendirilerek bilgisayara benzetilmiştir. Bilgisayarın bilgileri saklayan tarafına gönderme yapılarak kadın yöneticilerin öğretmenleri her konuda bilgilendirdikleri ifade edilmektedir. Başka

bir metaforla “evrak çantası”na benzetilen kadın yönetici, yine bilgiyi taşıyan anlamıyla ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K2: “Bilgisayar gibidir; aradığım her şeyi anında sana bulur, tüm sorularına cevap verir. Kafanı karıştırmaz. Bilmiyorsa eror verir.”

K11: “Evrak çantası gibidir; çünkü hep müdürün yanındadır.”

K12: “Kurtarıcıdır; çünkü her konuda bilgi sahibidir.”

“Çok Yönlü Görev Hâkimiyeti” alt temasında diğer temalarda olduğu gibi yine “anne” metaforunun üretildiği görülmektedir. Yöneticinin kadın olmasının vurgusu annelik üzerinden yapılmış ve evdeki sorumluluklarıyla işinde yapması gerekenler arasında benzerlik kurulmuş ve bu benzerlik yapılması gereken birçok işi içinde barındırdığı için, birden fazla işin yapılması gerektiği belirtilmektedir. Diğer metaforlarda da aynı anlam mevcuttur. Kadın yönetici okulda farklı alanlarda yer alan aksaklıkları gideren ve bu çok boyutlu iş yükü içerisinde bir örümcek gibi onarıcı, iyi bir takipçi olduğu da belirtilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K34: “Anne gibidir; çünkü birçok işin sorumluluğunu üstlenmiştir, okulda da evde de benzer durumlar vardır.”

K36: “Karıncadır; kendi ağırlığının 50 katı yükü taşıyabilir, kadınlarda öyledir. Birçok alanda aynı anda çalışıp başarılı olabilir.”

K35: “Karıncadır; çünkü çalışkandır, hareketlidir, özellikle okulun sosyalleşme kısmında büyük rol oynadığımı gördüm.”

K39: “Örümcek gibidir; çünkü her alana hâkimdir, aksaklıkları iyi gözlemler ve planlıdır.”

K33: “Ahtapot gibidir; çünkü çok çeşitli alanlarda çalışır.”

“Çalışkan” alt temasının en çok üretilen metaforu “karınca (6)” ve “arı (4)”dır. Kadın yöneticinin işini belirli bir tertiple zamanında bitiren, üstelik bunu bir ciddiyetle yapan, işinde yaratıcı ve çok çalışkan olduğu ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K15: “Arı gibidir; işini ciddiyete alır, verimli ve çok çalışır.”

K20: “Karıncadır; çok çalışır. İşini zamanında bitirir.”

K19: “Kalem gibidir; çünkü yaratıcı, idealist ve çalışkandır.”

K27: “Makine gibidir; tıktır tıkr çalışır.”

Kadın Okul Yöneticisine Yönelik “Yönetmel Özellikler” Temasına Ait Metaforik Algılarına İlişkin Bulgular

Tablo 6’ya bakıldığında “Yönetmel Özellikler” temasında toplam altı alt tema olduğunu ve bu temaya ait %18,70 oran ile toplam 23 metafor üretildiğini, 20 farklı kavrama benzetildiğini görülmektedir.

Tablo 6. Yönetmel Özellikler temasına ait metaforlar ve dâhil oldukları alt temalar

Tema	Alt Temalar	Metafor	f	%
YÖNETSEL ÖZELLİKLER	Otoriter	tilki (1), fil (1), anne (1), cetvel (1), horoz (1), kraliçe (1), aslan (3), beta balığı (1)	10	8,13
	Ayrıntıcı/Titiz	mikroskop (1), müfettiş (1), dedektif (1), titiz (1), makine (1), dürbün (1)	6	4,88
	Sağlam Duruşlu	rüzgârda bir yel değirmeni (1), ağaç (2)	3	2,44
	Bürokratik	bağımlı (1), korkak (1)	2	1,63
	Rehber	kutup yıldızı (1).	1	0,81
	Talepkâr	zor beğenen kayınvalide (1)	1	0,81
	Toplam		23	18,70

Alt tema isimleri ve metafor sayıları; Otoriter (10), Ayrıntıcı/Titiz (6), Sağlam Duruşlu (3), Bürokratik (2), Rehber (1), Talepkâr (1) şeklinde ifade edilmiştir. “Yönetmel Özellikler” temasında en çok üretilen alt tema Otoriter (10), en az metafor üretilen temaların Rehber (1) ve Talepkâr (1) olduğu görülmektedir.

“Ayrıntıcı/Titiz” alt temasında; kadın yöneticilerin işlerini dikkatle ve bütün detaylara önem vererek yaptıkları ifade edilmektedir. “Müfettiş” temasında bahsedilen dikkat ve detaycılık, erkek yöneticilerle kıyaslanmış ve kadın yöneticilerin bu konuda daha iyi olduğu ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K5: “Dedektif gibidir; çünkü gözünden bir şey kaçmaz.”

K8: “Mikroskop gibidir; çünkü her ayrıntıyı görebilir.”

K9: “Müfettiş gibidir; erkeklere göre işinde daha titiz ve dikkatlidir.”

K7: “Makine gibidir; titizdir ve sürekli çalışır.”

“Otoriter” alt temasına kadın yöneticinin karar alma konusundaki baskın yönü ifade edilmektedir. Kararları alırken sahiplenici ve kararlı bir duruş sergilediği metaforlarda görülmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K105: “Aslan gibidir; çünkü hem sözünü geçirir hem de buraların sahibi benim der gibidir.”

K111: “Horoz gibidir; çünkü düzenlidir ve çalışanlarını kontrolü sever.”

K112: “Kraliçe gibidir; çünkü yenilikçi azimli tuttuğunu koparan aktif her şeye herkese hâkim en iyi şekilde yönetebilen daha dikkatli gözünden hiçbir şey kaçmaz.”

K108: “Beta balığı gibidir; işlerin yürümesi için öğretmenlere ihtiyacı vardır ama kararları kendi alır.”

“Rehber” alt temasında; kadın yöneticilerin öğretmenlere yol gösterirken, bilgi verme, problemleri çözme vb. doğru yola uymaktan hiç vazgeçmeden okulu yönettikleri ifade edilmektedir.

K114: “Kutup yıldızı gibidir; çünkü her zaman doğru yolu gösterir.”

“Sağlam Duruşlu” alt temasında belirtilen metaforlarda kadın yöneticilerin okulda yaşanan olumsuz durumlar karşısında yılmadan mücadele ettiği ifade edilerek, kadın yöneticilerin herhangi bir kriz ya da çatışma durumlarında güçlerini ve umutlarını kaybetmedikleri ifade edilmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K115: “Ağaç gibidir; çünkü kurumaz yaprak döker yeni filizler vermek için ve kötü koşullara maruz kalır ama umudunu yitirmez.”

K117: “Rüzgârda bir yel değirmeni gibidir; çünkü işini yaparken rüzgârlara karşı dik ve sert durabilmelidir.

“Talepkâr” alt temasında bir tane metafor bulunmaktadır. Kadın yöneticilerin okulda yapılan işlere karşı doyumsuz bir çaba ile çalışılmasını talep ettikleri, yapılan işle yetinmediklerinin ifade edildiği metafora örnek aşağıda sunulmuştur;

K118: “Zor beğenen kayınvalideye benzer; çünkü hep daha fazlası hep en iyisi olsun ister.”

“Bürokratik” alt temasında ast-üst ilişkilerine değinilmekte ve kadın yöneticilerin üstlerinin fikirlerine ve söylemlerine göre hareket ettikleri ifade edilmektedir. Bu bağıllık bir öğretmen tarafından “korkaklık” metaforu şeklinde üretildiği görülmektedir. Metaforlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur;

K13: “Bağımlıdır; çünkü üst idaresi ne derse ona göre hareket eder.”

K14: “Korkak gibidir; inisiyatif alamaz, alsa da sorun yaşar.”

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada öğretmenlik mesleğinde oldukça büyük bir yüzde ile yer alan kadın öğretmenlerin, sayıca az bir temsille var olan kadın okul yöneticilerine yönelik algılarının metaforlar aracılığı ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Özdemir'in (2021) belirttiği gibi araştırmalarda metafor kullanımı örgütsel süreçler ve rollerin insanlarda oluşan algıları ortaya çıkartması anlamında oldukça işe yararlıdır.

Okul yöneticisinin sahip olması gereken özelliklerin başında insancıl yeterlilikler gelmektedir. İnsancıl yeterlilikler duygularımızdan gelen bu özellikler özünde bireyi ve grubu oluşturan bireyleri daha iyi anlama, onları motive etmeyi de içinde barındıran, empati özelliklerinin de yer aldığı özelliklerdir (Tat, 2015). Toplumsal ilişkiler ise toplumun genel yapısının izlerini taşısa da bu kendisine özel bir temaya aittir (Ersoy ve Türkkkan 2009). Toplumu oluşturan insanların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen en önemli unsur da cinsiyete yönelik davranışlardır (Dökmen, 2004). Cinsiyete dayalı davranışların oluşumunda önemli paya sahip olan hormonlar kadınların daha duygusal özellikli davranışlar sergilemesine yol açmaktadır (Paglia, 2004). Kadınların erkeklere göre daha açık iletişim taraftarı olduğu, daha duygusal yaklaştığı ve daha destekleyici davranışlar sergilediği (Mudd, 2020) ve insanlar arası ilişkilerde güçlü olduğu (Asar, 2014) belirtilmiştir. Bu ifadelerle göre araştırma bulgularına bakıldığında, yöneticilerin kadın olmasının, yöneticilik yaparken cinsel kimliğinin etkisi altında olduğu ve duygusal davranışlar sergilediğinin izleri metaforlar aracılığıyla görülmektedir. Çalışmada üretilen metaforlara bakıldığında en fazla üretilen metaforun %12,19'luk bir oran ile "anne" olduğu görülmektedir. Duygusal davranışlarda üretilen toplam 71 metaforun %57,72 oranla 48 farklı kavrama benzetilmesi, araştırma bulguları içerisinde büyük bir yüzdeye sahip olması "Duygusal Özellikler" temasının oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. "Duygusal Özellikler" temasının "Olumlu Duygusal Ortam Oluşturucu" alt temasında elde edilen bulgularda üretilen "anne" metaforunun %6,50'lik bir oranla en çok üretilen metafor olması, yöneticinin kadını yönünün ön planda olduğu ve cinsiyetçi bir açıdan değerlendirildiği yönündedir. Kadın yöneticiye, okulu yöneten kişi olarak bakmaktan ziyade en çok kadın olarak bakıldığı çalışma sonuçlarında görülmektedir. Bu bulgu Kızıldağ'ın (2018) ev işlerini yapan, çocukların sorumluluğunu üstlenen kadına olan bakış, iş hayatındaki kadına olan bakışı etkilemekte ve kadın yönetimde yer alsın bile cinsiyetçi bir bakışla değerlendirilmeye devam edilmektedir, ifadelerini desteklemektedir. Kirişçi ve Can (2020), yaptıkları çalışmada da "anne" kodunun belirgin bir şekilde çıkması, kadının yönetici de olsa annelik rolünden sıyrılmadığını; fakat bu durumun örgüte olumlu yansıdığı, anne şefkatinin ılımlı bir yönetim anlayışını da beraberinde getirdiği, ifade edilmektedir. Bu ifade çalışma bulgularıyla benzerlik oluşturmakta ve çalışmayı desteklemektedir. Kadın yönetici ile

çalışmanın, kadınsal özelliklerinden kaynaklı olumlu bir iş yeri atmosferi yaratma anlamında iş yerine avantajlar sunduğu (İmamoğlu Akman ve Akman, 2016; Negiz ve Yemen, 2011) ifade edilmektedir. Pamukoğlu (2004), kadın yöneticilerle yapılan araştırmaların çoğunda; kadın yöneticilerin duygusal zekalarının oldukça gelişmiş olduğu ifade edilmektedir. İfadeleri çalışmada elde edilen “terazi”, “gökkuşuğu”, “güneş”, “kelebek”, “melek” metaforlarında belirtildiği gibi kadın yöneticinin sıcak bir iletişim kurduğu, “güneş” gibi pozitif bir enerji ve ışık yaydığı, iyi niyetli davranışlar sergilediği okul ortamını güzelleştirdiği ifadelerini desteklemektedir. Kadın yöneticilerin astlarına anne/abla gibi yaklaşabilmeleri, sevgilerini açıkça gösterebilmeleri, onların özel günlerine önem vermelerinin, çalışanların kendilerini aile ortamında hissetmelerine yardımcı olduğu görülmektedir (Tolay, 2020). Araştırmada elde edilen “aile” metaforu bu ifadeyi desteklemektedir. Kadın öğretmenler, kadın yöneticileri oldukça samimi iletişim kuran ve sıcak davranan insanlar olarak belirtmektedirler. “Umursamaz” alt temasında belirtilen kadın yöneticilerin umarsız tavırları ve işlerindeki ilgisiz duruşları; Yılmaz’ın (2020) yaptığı çalışmada belirttiği, kadınların iş ortamında fazla görev almamak için ve ön planda olmaktan çekinmeleri sebebiyle görünmez olmayı tercih ettikleri ifadeleri ile örtüşmektedir. Kadın yöneticiler inisiyatif alma konusunda kadın öğretmenler tarafından yeterli görülmemektedirler.

“Olumsuz Duygusal Baskınlık” ve “Çatışmacı” alt temalarında elde edilen bulgulara göre kadın yöneticilerin bencil tavırlar sergileyerek örgütte olumsuz bir ortam yarattığı, “kerpeten” benzetmesiyle insanları gerdikleri ve olumlu iletişim ortamından uzak bir atmosfer oluşturdukları belirtilmektedir. “Mikser” benzetmesiyle sergiledikleri davranışların okul ortamını karıştırdığı, uzlaştırıcı bir ortam yaratmaktan uzak davrandıkları ifade edilerek kadın öğretmenler, kadın yöneticilerle çalışmayı tercih etmediklerini de belirtmişlerdir. Bu bulgular ışığında Kirişçi ve Can (2020) kadın okul yöneticisiyle çalışma tercihinin araştırıldığı çalışmada; kadınların bencil, kaprisli ve anlık duygusal kararlar verdikleri ifade edilerek, kadın yöneticiyle çalışmanın tercih edilmediği bulgularıyla örtüşmektedir. “Tutarsız/Kestirilemez” alt temasında kadın yöneticilerin iletişim kurarken duygularını kontrol edemedikleri, davranışlarının ön görülemez olduğu ve bu durumun erkek yöneticilerle çalışmayı tercih sebebi kıldığı ile ilgili bulgular elde edilmektedir. Tolay’ın (2020) erkek yöneticilerin, kadın yöneticilere kıyasla daha dolaysız ve daha net ifadelerle iletişim kurdukları bulgusu ile çalışma desteklenmektedir. Diğer bir tarafta ise “köprü”, “dengeleyici” ve “insan” benzetmeleriyle kadın öğretmenler, kadın yöneticilerin erkek idarecilerle aralarında bir bağ kurma aracı görevi gördüklerini, empati yetenekleri ile iletişim çatışmalarında orta yol bulma konusunda dengeyi sağladıkları bulguları elde edilmektedir. Tolay’ın (2020) kadın öğretmen katılımcılar hemcinsinden olan bir yönetici ile çalışmanın bir avantaj olduğunu, kadın yöneticilere çok özel ve hassas durumlarını rahatlıkla anlatabildiklerini ifade etmişlerdir. Kadın yöneticilerin,

erkek yöneticilere oranla duygusal zekalarının ve empati yeteneklerinin oldukça gelişmiş olduğu bulguları ile benzerlik göstermektedir. Soysal vd. (2011) göre ise kadının ‘insani yönler’ denilen anlayışla davranışlar sergilemesinin, erkeklere göre daha fazla görüldüğü ifade edilmektedir. Özen’e (1998) göre de sosyal çevre kadının fedakâr, şefkatli, duygusal, duyarlı ve yardımsever olduğu ifade edilmektedir, bu ifade “Fedakâr” alt temasındaki “sabun” metaforu ile benzeşmektedir. Kadın yöneticilerin öğretmenlerin iletişim çatışmalarının ortasında kaldığı ve uzlaşım sağlamak için çırpındıkları ve adeta eridikleri, bu eriyişin fark edilmediği bulgularına ulaşılmaktadır.

Okul yöneticisinin sahip olması gereken özellikler içerisinde yer alan “Teknik Yeterlilikler”, öğrenimle ilgili yöntemleri, teknik süreçleri, iş ve işlemler konusundaki uzmanlığını belirtir (Tat, 2015). Yöneticilerin işe uygunluğu çok önemlidir. Yönetimiyle yükümlü olduğu alana ait bilgi uzmanlığı teknik yeterlilik boyutunu ifade eder ve alana ait bilgi donanımı, alana olan ilgisi, tekniği ve kaynağı kullanması açısından yeterli olması anlamında önemlidir (Akar, 2006). İyi bir yöneticinin sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri olan teknik yeterlilikler, bu çalışmada elde edilen bulgularda da görülmektedir. Kadın yöneticinin okulun her alanında işine hâkim olduğu belirtilmiştir. Öğretmenleri bilgilendiren ve onlara bir rehber gibi yol gösteren, her daim yanlarında hissettiklerini ifade etmişlerdir. Bu ifadeler de “Teknik Özellikler” temasını oluşturmuştur. Temaya ait 29 metafor ve %23,58’lik bir oran ile çalışmanın en çok ikinci büyük metafor yüzdesine sahip temasını oluşturmaktadır. Temanın %10,57’lik bir oran ve 13 metafor ile en çok metafor üretilen alt teması ise “Çalışkanlık” temasıdır. Kadın öğretmenler, hemcins yöneticilerini işlerini titizlikle yürüten, işine emek veren, çok çalışan ve bunu zamanında yapan biri olarak ifade etmektedirler. Akgöl (2020) kadın öğretmenlerin gözünden kadın yöneticilere yönelik tutumların incelendiği çalışmada elde edilen verilere göre kadın yöneticilerin hemcinsleri tarafından işine bağlı ve işini adaletle ve güvenilir bir şekilde yapan, çalışkan ve büyük bir yetkinlikle işlerini yaptıklarının ifade edildiği araştırma sonuçlarıyla benzeşmektedir. “Bilgili/Destekleyici” alt temasında kadın yöneticilerin öğretmenlerin sorularına anında cevap verdiği, bilgi konusunda oldukça yeterli oldukları ve bu konuda büyük destek sağladıkları ifade edilmektedir. “Düzenli” ve “Çok Yönlü Görev Hâkimiyeti” alt temalarında ise kadın yöneticilerin aynı anda birçok işe koşup, işleri yetiştikleri ve bunu her alana hâkim olan iş yetkinlikleri ile başarıyla yaptıkları belirtilmektedir. Akgöl (2020) çalışmasında kadın yöneticilerin tercih edilme sebebi olarak, düzenli ve titiz olmalarını, her işe yetişebilmeleri özellikleri olduğunun ifade edildiği bulguları ile desteklemektedir.

Yönetimsel anlamda örgüte yetebilmek o görevi yapabilecek özelliklerle sahip olmakla mümkündür. Okul yöneticilerinin, yönetimsel özelliklere sahip olması okulun başarılı bir şekilde

yönetilmesini ve dolayısıyla okulun başarılı olmasını sağlar (Eriçok, 2014). Yapılan araştırmalar kadın yöneticilerin çeşitli çağdaş yönetsel özellikler açısından olumlu değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kadın yöneticilerin demokratik (Kütükcü, 2019), dönüşümcü liderlik (Yıldırım ve Çelikten, 2019) özellikleri sergiledikleri görülmektedir. Yönetsel özelliklerle birlikte kişiler arası ilişkiler kurma gücü de değerlendirildiğinde kadın yöneticilerin çalışanlarını iş birliğine yönelik takım çalışmalarına yönlendirebilmeleri ve okulun hedefleri doğrultusunda rehberlik ederek motivasyon sağlamaları gibi çağdaş yönetim anlayışlarını destekleyebilecekleri özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında elde edilen bulguların “Yönetsel Özellikler” temasını oluşturduğu görülmektedir. Bu tema 23 metafor ve %18,70’lik bir oran ile çalışmanın en düşük metafor yüzdesine sahip temasını oluşturmaktadır. Temada %4,88’lik bir yüzdeyle en çok metafor üretilen alt tema; “Ayrıntıcı/Titiz” temasıdır. Kadın öğretmenler kadın yöneticileri işlerini yaparken detaylara olan dikkati ve oldukça titiz bir çalışma ile işleri yürüttüklerini ifade etmektedirler. Çalışma bulguları Kirişçi ve Can’ın (2020) ifade ettiği kadınlar analitik ve ayrıntıcı düşünceleri sebebiyle işlerini büyük bir titizlikle ve özveriyle takip etmektedirler bulgularıyla desteklenmektedir. Diğer yandan İmamoğlu Akman ve Akman (2016) kadın yöneticilerin, yönetici deneyimleri olmadığı için otorite sağlayamadıklarını belirttiği çalışma bulguları, kadın öğretmenlerin, kadın yöneticileri karar alma konusunda baskın ve kararlı olduklarını belirttikleri “Otoriter” alt temasındaki bulgularla çelişmektedir. Ersan’ın (1994) başarılı bir yönetici geniş bilgi yetkinliğine sahip olmalı, hedefini iyi belirlemeli ve örgütte çalışanlara yön verebilmelidir, ifadeleri çalışmadaki “Rehber” alt temasına ait metaforlarda belirtilen kadın yöneticilerin öğretmenlere sorunları çözerken veya bilgilendirme sırasında yön verici olduklarını ifade ettikleri bulguları desteklemektedir. Kadın öğretmenler, kadın yöneticilerin okulda problemleri çözerken yol gösterici bir rol üstlendiğini belirtmişlerdir. “Sağlam Duruşlu” alt temasında belirtilen metaforlarda kadın yöneticilerin okulda yaşanan olumsuz durumlar karşısında yılmadan mücadele ettiği ifade edilerek, kadın yöneticilerin herhangi bir engelle karşılaştıkları durumlarda güçlerini ve umutlarını kaybetmediklerinin belirtildiği görülmektedir. Bu bulgular kadın yöneticilerin zaman zaman hem hemcinslerinden hem de karşı cinsten kaynaklanan engellerle karşılaştığı (Kızıldağ, 2018); fakat yılmadığını (/yılmazlığını) ortaya koyan kanıtlar sunmaktadır. Yapılan araştırmalarda kadın yöneticilerin üst basamaklara tırmanmak için eril davranışlar sergiledikleri (Özen, 1998) ve “Kraliçe Arı Sendromu” da denilen bu durumda kadının erkek egemen iş ortamında kendisini kabul ettirmek için bireysel başarılar peşinde koştuğu ve yılmadığı ifade edilmiştir (Derks, Laar ve Ellemers, 2016). Tolay’ın (2020) çalışmasında belirttiği, kadın yöneticilerin mükemmeliyetçi ve otokratik olmaları, işlerine odaklanmaları eril davranış olarak görülmektedir bulgusu, “Talepkâr” alt temasında yer alan “zor

beğenen kayınvalide” metaforunda kadın yöneticilerin öğretmenlerden işlerin daha mükemmel yapılmasını talep ettikleri, yapılan işle yetinmedikleri, eril düşüncenin baskın ve iş beğenmez tavırlarıyla kendilerini özdeşleştirdikleri görülmektedir. “Bürokratik” alt temasında ast-üst ilişkilerine değinilmiş ve kadın yöneticilerin üstlerinin fikirlerine ve söylemlerine göre hareket ettikleri ifade edilmiştir. Bu durum bir öğretmen tarafından “korkak” metaforu şeklinde üretilmiştir. Kadın öğretmenler, kadın yöneticilerin işlerini yaparken okul müdürünün etkisi ve emri altında davranışlar sergilediğini belirtmişlerdir. Kirişçi ve Can’ın (2020), kadının eril toplum kültürünün ona olan bakışından olumsuz etkilendiği, boyun eğen ve edilgen yetiştiriliş tarzının yönetime geçtiğinde yönetme konusunda kendisine yeterince güvenememesine neden olduğu, ifadeleri bunu desteklemekte; Eroğlu ve Toraman’ın (2011) kadınların yönetimde yer alma azlığının sebebini bu durumun oluşturduğu ifade edilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen kadın öğretmenlerin gözünden kadın okul yöneticisine olan bakış metaforlar aracılığı ile incelenmiştir. Elde edilen bulguların literatür tarafından desteklendiği görülmekle birlikte konunun çok boyutluluğu ve bu araştırma özelinde ulaşılan sonuçlardan hareketle kadın okul yöneticileri ile ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda alandaki uygulamacılara ve araştırmacılara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Öneriler

Bu çalışmada hem ileride yapılabilecek araştırmalara hem de uygulamaya yönelik çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür.

Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Çalışmada en çok üretilen metafor “anne” metaforudur. “Duygusal Özellikler” ana temasında kadın öğretmenler, kadın yöneticilerin karar alırken duygusal davranışlar sergilediklerini ifade etmektedirler. Kadın okul yöneticilerine, daha profesyonel kararlar verebilmeleri açısından eğitimler verilebilir.
2. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında kadın öğretmenler tarafından belirtilen fedakâr, bilgili/destek verici, olumlu duygusal ortam oluşturan, rehber, sağlam duruşlu ve çalışkan özellikleri ile ön plana çıkan kadın okul yöneticilerinin sayıca çoğalmaları ve okul iklimine olumlu katkılar sunabilmeleri için “Her Okula Kadın Yönetici” politikası geliştirilebilir.
3. “Teknik Özellikler” temasında en çok metafor üretilen alt temanın “Çalışkan” olduğu görülmektedir. Kadın öğretmenlerin kadın okul yöneticilerini işini titizlikle yapan ve çok çalışkan olarak ifade etmeleri ve yine aynı temada yer alan “Çok Yönlü Görev Hâkimiyeti” alt temasında kadın öğretmenlerin, kadın okul yöneticilerini farklı alandaki işleri, aynı anda yapabildikleri ve okula her alanda yetme konusundaki çabalarıyla değerlendirdikleri

anlaşıldığından, kadın okul yöneticilerinin katılımcı, oturma başkanı, bilim kurulu üyesi olduğu ve kadın öğretmenlere rol model olacağı konferanslar, çalıştaylar, deneyim paylaşma toplantıları vb. düzenlenebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. Bu çalışma sadece kadın öğretmenlerle değil erkek öğretmenlerin kadın okul yöneticisine olan bakışlarının keşfedilmesi amacıyla da yapılabilir.
2. Kadın okul yöneticilerinin kadın okul yöneticilerine ilişkin düşünceleri de derinlemesine görüşmelerle veya yine metafor analizleri ile incelenebilir.
3. Çalışma sadece devlet okulları ile sınırlı tutulmayıp özel okullarda çalışanlar öğretmen ve yöneticileri kapsayacak biçimde genişletilebilir.
4. ‘Duygusal Özellikler’ temasında yer alan ‘Olumsuz Duygusal Baskınlık’ ve ‘Tutarsız/Kestirilemez’ alt temalarını oluşturan metaforlardan hareketle ilgili boyutlar, kadın okul yöneticilerinin böyle algılanmasına yönelik nedenlerin ve kadın yöneticilerin sözü edilen bu olumsuz davranışlarının altında yatan nedenlerin konu edildiği nitel çalışmalarla derinlemesine araştırılabilir.

Yazarın Notu

Bu çalışma birinci araştırmacının Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Tezsiz Yüksek Lisans Programında ikinci araştırmacının danışmanlığında tamamlanan proje çalışmasına dayanmaktadır.

Kaynakça

- Akar, A. (2006). *İlköğretim okullarında öğretmen algılarına göre yöneticilerin, yöneticilik becerilerinin örgüt iklimine katkısı: Ankara İl Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akçay, C. (1996). *Okul Yönetimi*, Ankara: 72 Ofset Tesisleri.
- Akgöl, K. (2020). *Öğretmenlerin kadın yöneticilere yönelik tutumlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Akkent, M. (2014). 1914 – 2014: Türkiye’de kadınların üniversitede 100. yılı. *Amargi Dergi*. (Aralık 8, 2014). Erişim adresi: <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=1076>. (Erişim Tarihi: 20.06.2021)

- Akyüz, Y. (2007). Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000- MS 2007. (Gözden geçirilmiş 11. Baskı). Ankara: Pegem A yayıncılık.
- Albrecht, J., Björklund, A. ve Vroman, S. (2003). Is there a glass ceiling in Sweden? *Journal of Labor Economics*, 21(1), 145-177.
- Arslan M. (2012). İş-aile ve aile-iş çatışmalarının kadın çalışanların iş doyumları üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum*, 2 (1), 99–114.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Milli Eğitim*, 35(171), 100-108.
- Asar, R. (2014). *Eğitim kurumlarında kadın yöneticilere karşı tutumların değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Aslan, G. (2015). Öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet algılarına ilişkin metaforik bir çözümleme. *Eğitim ve Bilim*, 40(181), 363-384.
- Aslanargun E. ve Bozkurt, S. (2012). *Okul müdürlerinin okul yönetiminde karşılaştığı sorunlar*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 349-368.
- Balcı, N. (2016). *Eğitim kurumlarındaki kadın yöneticilere karşı tutumlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.
- Baştuğ, Ö. Y. ve Çelik, B. (2011). İlköğretimde öğretmen, müdür ve müfettişlerin kadın yöneticilere yönelik tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(1), 63-76.
- Besler, S. ve Oruç, İ. (2010). Türkiye'de ve yazılı basında kadın yöneticiler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 17-37.
- Booth, A.L., Francesconi, M. ve Frank, J. (2003). A sticky floors model of promotion, pay, and gender. *European Economic Review*, 47(2), 295-322.
- Buğra, A. ve Yakut-Cakar B. (2010). Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change* 41(3), 517–538.
- Bursalıoğlu, Z. (1976). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Bursalıoğlu, Z. (2010). *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Cabrera, E.F. (2009). Fixing the leaky pipeline: Five ways to retain female talent. *People & Strategy*, 32(1), 40-45.

- Coşkun, Ö. F. (2021). Kadınların kariyer yolculuklarındaki engellere metaforik bir bakış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 2048-2062.
- Creswell, J.W. (2009). *Research design: qualitative quantitative and mixed methods approaches*. (3rd ed.). Los Angeles: SAGE.
- Çakınberk, A. K. (2011). *İş'te kadın olmak*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çelik, V. (2007). *Eğitimsel liderlik*. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Çelik, B. (2008). *Kadın yöneticilere yönelik tutumlar ve düşünme stilleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Çiftçi, O. (1982). *Kadın sorunu ve Türkiye'de kamu görevlisi kadınlar*. TODAİE Yayınları, Ankara.
- Demir, F (2008). Tarihsel süreç içinde kadın hakları ve kadının çalışma hayatı içindeki yeri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(4), 8-24.
- Derks, B., Laar, C. V. & Ellemers, N. (2016). The queen bee phenomenon: why women leaders distance themselves from women, *The Leadership Quarterly*, 27, 456-469.
- Doğan, İ. (2014). *Kadın çalışanlarda cam tavan sendromuna ilişkin bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ellemers, N., Van den Heuvel, H., De Gilder, D., Maass, A. ve Bonvini, A. (2004). The underrepresentation of women in science: Differential commitment or the queen bee syndrome? *British Journal of Social Psychology*, 43(3), 315-338.
- Ergün, Ş. (1996). İlköğretim müfettişlerinin okul yönetiminde kadınların ve erkeklerin yeteneklerine ilişkin tutumları, *Çağdaş Eğitim*, 21(227), s.24-29.
- Eriçok, B. (2014). *Okul yöneticilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile yönetsel yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Nevşehir ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Eroğlu Toraman, B. (2011). *Eğitim örgütlerinde kadınların yönetsel konuma yükselmelerinde cam tavan etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

- Errot, B. (2016). *Antalya devlet okullarında görev yapan kadın yöneticilerin cam tavan sendromu hakkında görüşlerine ilişkin nitel bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Ersan, N. (1994). Başarılı yöneticilerin nitelikleri, *Eğitim ve Bilim*, 18(92), 49-55.
- Ersoy, A. ve Türkkın, B. (2009). İlköğretim öğrencilerinin resimlerinde internet algısı. *İlköğretim Online*, 8(1), 57-73.
- Gaynor, A. K. (2012). *Analyzing problems in schools and school systems: A theoretical approach*. New Jersey: Routledge Press.
- Glesne, C. (2013). Nitel araştırmaya giriş. (2. Baskı), (Çev. Ed. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu). Ankara: Anı.
- Güler, A.; Halıcıoğlu, M.B. ve Taşğın S. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Gülseven, A. S. (2017). Türk aile hukukunda toplumsal cinsiyet rolleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 132, 183-230.
- Hassink, W.H.J. ve Russo, G. (2010). The glass door: The gender composition of newly-hired workers across hierarchical job levels. *IZA Discussion Papers*, 4858, 1-27.
- Henley, W.R. (2010). *Concrete ceiling phenomena: Senior leadership progression of african american women within the intelligence community*. University of Phoenix, Phoenix.
- Hultin, M. (2003). Some take the glass escalator, some hit the glass ceiling? Career consequences of occupational sex segregation. *Work and Occupations*, 30(1), 30-61.
- İmamoğlu Akman, G. ve Akman, Y. (2016). Kraliçe arı sendromu bağlamında kadın öğretmenlerin kadın yöneticilere ilişkin görüşleri, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 748-763.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008-2013*. Ankara. Erişim Adresi: kadinin-statusu-gm-toplumsal-cinsiyet-esitligi-ulusal-eylem-planı.pdf (bpwankara.org) adresinden 02/06/2021 tarihinde ulaşılmıştır.
- Kara, B. (2015). *Kadınların üst düzey yönetici olmalarını engelleyen cam tavan sendromuna ilişkin eğitim yöneticilerinin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karaca, A. (2007). *Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Karadağ, N. ve Özdemir, S. (2015). Eğitim fakültelerinin vizyon ve misyonlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 255-277.
- Karakütük, K., Özdoğan Özbal, E. ve Türedi, A. (2020). İnsan gücü planlaması kapsamında okullarda norm kadro uygulamalarıyla ilgili okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1866-1880.
- Kızıldağ, D. (2018). Yönetimde kadın sorunsalı. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 14 (1-2),48-69.
- Kirişçi, G. ve Can, N. (2020). Eğitim ve okul yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 618-636.
- Kocacık, F. ve Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kütükcü, A. (2019). Kadın yöneticilerin demokratik liderlik eğilimleri ve çalışan bağlılığı arasındaki ilişki. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 1(1), 26-59.
- Martin, C. L. ve Halverson, C. F. (1981). A schematic processing model of sex-typing and stereotyping in children. *Child Development*, 52, 1119-1134.
- MEB (2021). Milli eğitim istatistikleri: örgün eğitim 2020/21. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- Morgan, G. (1998). Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor. (G. Bulut ve Z. Dicleli Çev.), Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (Yayın No:280), İstanbul.
- Mudd, E. H. (2002). Women’s conflicting values. *Journal of Marriage and Family Living*, 8(3), 50-65.
- Negiz, N. ve Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195-214.
- OECD (2019). TALIS 2018 technical report. https://www.oecd.org/education/talis/TALIS_2018_Technical_Report.pdf adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- Ortony, A. (1993). *Metaphor, language, and thought*, In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özdemir, M. (2012). Lise öğrencilerinin metaforik okul algılarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37 (163), 96-109.

- Özen, Ş. (1998). Türkiye’de kadın ve erkek kamu yöneticilerinin yönetim tarzı açısından farklılaşması ve eril erkek–dişil kadın varsayımının geçerliliği. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı*. (19-21 Kasım 1997). Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayın No: 16., 217-236.
- Özkan, D. (2006). *The relationship between attribution related to acquisition of managerial position by women, attitudes toward women managers, sexism and differences*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztan, E. ve Doğan, S., N. (2015). Akademinin cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi ve toplumsal cinsiyet. *Çalışma ve Toplum*, (3), 191-221.
- Öztürk, A. (2011). *Kadın öğretim elemanlarının cam tavan sendromu üzerine bir araştırma: Ankara Üniversitesi örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Paglia, C. (2004), *Cinsel kimlikler*, (Çev. D. Atay-A. Hazaryan), Ankara, Epos Yay.
- Pamukoğlu, E. (2004). *Duygusal zekânın yönetici etkinliğindeki rolünün kadın yöneticiler bağlamında incelenmesi ve bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Pekdoğan, S. ve Kanak, M. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının yaratıcılığa ilişkin algıları: metafor analizi örneği. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 138-147.
- Ryan, M.K. ve Haslam, S.A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are over-represented in precarious leadership positions. *British Journal of Management*, 16(2), 81-90.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55 (55), 459-496.
- Savaşkan, E. (2019). Kadın yöneticiler açısından toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine kavramsal bir çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-23.
- Schmitt, R. (2005). Systematic metaphor analysis as a method of qualitative research. *The Qualitative Report*, 10 (2), 358-394.
- Soysal, A., Paksoy, M. ve Özçalıcı M. (2011). Kriz yönetiminde liderlik yeteneğinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 6 (1), 223-248.

- Sumbas, A. (2015). Kayıp kadınlar: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kapasite. *Kadın/Women 2000-Kadın Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 1-20.
- Tat, F. (2015). *Kadın yöneticilerle çalışan öğretmenlerin ve yöneticilerin kadın yöneticilerin yeterliklerine ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- TEDMEM. (2019). TALIS 2018 sonuçları ve Türkiye üzerine değerlendirmeler (TEDMEM Analiz Dizisi 6). Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Tolay, E. (2020). Kadın astların perspektifinden kadın yöneticiler: Hiyerarşik ilişkiler bağlamında nitel bir araştırma. *Journal of Business Research-Turk*, 12, 2276-2296.
- Topuz, S. K. ve Erkanlı, H. (2016). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğe atfedilen anlamların metafor yöntemiyle analizi. *Alternatif Politika*, 8(2), 300-321
- TÜİK (2022). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2021. TÜİK yayım tarihi 04 Şubat 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- TÜİK, (2021). *Dünya nüfus günü 2021*. TÜİK yayım tarihi 06 Temmuz 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2021-37250> adresinden 10 Şubat 2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- Uçan, M. (2012). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin kadın yöneticilere yönelik tutumları ile kadın yöneticilerde algıladıkları liderlik stilleri arasındaki ilişki: İstanbul ili Kadıköy ilçesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- United Nations (2019). World population prospects 2019. Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/> adresinden 10/02/2022 tarihinde ulaşılmıştır.
- Usluer, L. (2000). *Kadın öğretmenlerin yönetici konumlara yükseltilmeme nedenleri konusundaki öğretmen ve yönetici görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wan, W. ve Low, G. (eds). (2015). Elicited metaphor analysis in educational discourse. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- World Economic Forum (2021). Global gender gap report 2021. Geneva/Switzerland

- Yalçın, M. (2011). *İlköğretim okullarında okul müdürüne ilişkin metaforik algılar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Yıldırım, A. & Çelikten, Y. (2019). Kadın okul yöneticilerinin dönüşümcü ve etkileşimci liderlik davranışlarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 404-424.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S., A. (2020). Eğitim kurumlarındaki kadınların idari pozisyonlarda başarısızlık algısını yaratan engeller üzerine nitel bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3),310-333.

Evliliğin “Kutsal” Politığı ve Eleştirisi

The “Sacred” Politics and Criticism of Marriage

Hatice Nuhoğlu*, Arzu İçağasioğlu Çoban**

Öz: İki yetişkin bireyin ortak yaşamı seçmesi sevgi, aşk, merhamet, tutku duyguları ile mistifiye edilerek kutsallaştırılsa da evlilik, toplumsal, ekonomik ve sosyal tahakküme dayanır. Evliliğin yasal çerçevesi ise evliliğe sözleşmesel bir nitelik kazandırır. Evlilik bu sözleşmesel niteliği neticesinde çiftler için ödev ve sorumlulukların paylaşıldığı bir alan olarak inşa edilir. Ancak evliliğin ataerkil payı, kadınlar için sorumluluk alanları içinde tahakkümü ve baskıyı barındırmaktadır. Dolayısıyla evlilik ilişkisinde kadın ve erkek adına farklı deneyim alanları mevcuttur. Bu nedenle evlilik çalışmalarında iyi bir analiz için evliliğin ataerkiye ilişkin sınırları, güç ilişkileri ve zorunlu yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada evlilik pratiği; kutsal evlilik algısı, evliliğin yazgıya dönüşmesi, ev içi toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında emeğin feminizasyonu, ekonomi politığı ve cinsel tahakküm temelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Ataerkil Pay, Ev İçi Toplumsal Cinsiyet Roller, Emeğin Feminizasyonu, Cinsel Tahakküm.

Abstract: Marriage is based on a social and economic domination, although the choice of two adult individuals to live together is sanctified by being mystified with feelings of love, compassion, passion. The legal framework of marriage, on the other hand, gives the marriage a contractual character. As a result of this contractual nature of marriage, marriage is built as an area where duties and responsibilities are shared for couples. However, the patriarchal share of marriage includes domination and oppression within the areas of responsibility for women. Therefore, there are different areas of experience for men and women in the marital relationship. For this reason, for a good analysis in marriage studies, the patriarchal boundaries, power relations and compulsory structure of marriage should be taken into consideration. In this study, the practice of marriage is discussed based on the perception of holy marriage, the transformation of marriage into destiny, the feminization of labor within the scope of domestic gender roles, political economy and sexual domination.

Keywords: Marriage, Patriarchal Share, Domestic Gender Roles, The Feminization Of Labor, Sexual Domination.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, E-Posta: hatice.nuhoglu@gmail.com.

ORCID: 0000-0003-1466-6914.

** Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-Posta: aicoban@baskent.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-0033-564X.

Summary

The choice of two adult individuals to live together is sanctified by being mystified with the feelings of love, compassion, passion, and this situation is evaluated with the peace, comfort, loyalty, trust and endless love of being a part of a family. Seeing the concept of family and marriage metaphorically as the door to the eternal happiness of the individual makes the family an indispensable ideal and an a priori object of socialization. Even though marriage seems to be a legitimate and voluntary choice since it is considered as an inevitable duty of adulthood, the social unconscious has continued it as a fateful and compulsory practice from the beginning of written history to the present day. The continuation of marriage as an economic, social and cultural heritage throughout human history is related to the adoption of marriage and family formation as a legitimate field, as well as its glorification and sanctification. The sacred politics of marriage, which has survived from the earliest times, describes marriage as a happy paradise for women, and with the construction of agricultural society, it identifies women with the land and sees it as a representation of fertility, and this view causes women to stay in the domestic space. This situation makes marriage and motherhood the primary agenda of women and still withhold women from being an actor in the economic market. This situation is reinforced by the emphasis that the work of the outside world is heavy, and the work carried out in the domestic sphere is relatively underestimated and devalued. Therefore, while family, kinship relations, child care issues and domestic affairs are discussed for women, men continue to exist as an actor of the outside world and the economic market with the mission of being a guardian and father. On the other hand, marriage functions as a powerful area of sexual legitimacy and the boundaries of sexual domination are determined by marriage. The legitimation of sexuality with the institution of marriage is called through the concepts of reproduction and sexuality. Thus, for some feminist writers, the key to analyzing patriarchy is reproduction, while for others it is sexuality itself. As a result, contrary to the fact that marriage is accepted as a legal and contractual bond based on rights and responsibilities between equals, it continues to exist as an unbalanced relationship in favor of men and women in terms of accessing rights. For this reason, this study discusses marriage through patriarchy, contrary to the fateful perspective that idealizes marriage by romanticizing it. The patriarchal share of marriage, the emphasis on sanctity in the social construction of marriage, and the meaning of marriage as a kind of destiny are discussed. In addition, domestic gender roles and the position of women in marriage and family and the economic practice of marriage as a concrete result of this position are discussed. Finally, it is discussed that the marriage relationship makes women an object of sexual domination.

Giriş

Aile ve evlilik kavramının metaforik anlamda bireyin sonsuz mutluluğunun kapısı olarak görülmesi aileyi vazgeçilmez bir ideal ve toplumsallaşmanın *a priori* nesnesi haline getirmektedir. Bu nedenle aile, bütünlüğünün sağlanması amacıyla korunması gereken işlevsel bir birim ve toplumun temeli olarak ele alınmaktadır.

Evlilik romantik bir ilişki kurma, bir hayatı paylaşma, çocuk sahibi olma gibi doğal hayatın akışına cevap veren konular ile mistifiye edilmekte, diğer yandan evliliğin kurgulamasında yer alan ev içi toplumsal cinsiyet rolleri, düşük ücret, emek yoğun üretim ve prekarite gibi ekonomi politikaları ve cinsel tahakküm konuları göz ardı edilmektedir. White (2015), bu konuda bireylerin evliliğin yetişkinlik döneminin bir ödevi ve toplumun üyesi olarak kimliklerini tanımlayan ve onlara statü veren bir kurum olduğuna inanarak toplumsallaştıklarından bahsetmektedir.

Evliliğin sağladığı statü ve güç aile olmaya değer atfederken diğer yandan bireysellik, bekar ya da boşanmış olmak statü kaybı olarak görülebilmektedir. Bu durum ise evliliği bir tercih meselesi olmaktan çıkarmakta ve onu yazgısal bir form haline getirmektedir. Evlilik, yetişkinlik çağının doğal bir görevi olarak bireylere statü sağlayan bir kurum olarak değerlendirildiğinden gönüllü, özgür iradeye dayalı bir eylem olarak gerçekleştirilse dahi içinde yazgısal olduğuna inanılan toplumsal inşalar bulunmaktadır. Bu toplumsal inşalar insanlığın ilk dönemlerinden izler taşır. Evlilik, bir pratik olarak yazılı tarihin başlangıcından günümüze kadar devam eden bir yapıya sahiptir.

Evliliğin insanlık tarihi boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel bir miras olarak devam etmesi evlenme ve aile kurmanın meşru bir alan olarak benimsenmesinin yanı sıra yüceltilerek kutsallaştırılması ile ilgilidir. Bu kutsallaştırma çoğu zaman ailenin olumlu yanlarına atıfta bulunmakta bunu yaparken yaşanan olumsuzlukları tartışma alanının dışında tutmakta ve bu olumsuzlukların görünürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Ancak “MacKinnon, ailenin ataerkil düzeni koruyan, cinsiyet ayrımına ilişkin toplumsal işlevlerin öğrenildiği kilit bir kurum olduğunu öne sürmektedir” (akt.: Karacan, 2018).

Evliliğin doğal hayatın akışı içerisinde kendiliğindenliği kabullenilirken kadın ve erkek açısından farklı görünümde ve anlamlarda olan yapısı göz ardı edilmektedir. “İkinci dalga feminizm, kadının ikinci cins olarak konumlanmasının temelini ailede görmekte; bu nedenle siyaset, iş piyasası ve eğitim araçlarındaki eşitsizliğin özel alanda var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği devam ettiği müddetçe devam edeceği düşüncesi ile bu alanı politik mücadelenin odağına almaktadır” (Bora, 2018). Çünkü; Sennett (2011)’in ifade ettiği gibi, “duygusal bağların siyasal sonuçları vardır”.

Mitchell (2006), ailenin doğallık üzerinden tanımlanarak çoğunlukla “huzur ve bolluk” ile sembolleştirildiğini ancak ailenin içinde şiddeti ve çaresizliği de barındırabildiği kültürel ve politik bir yaratı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, dolayısıyla, aile kavramının analizinin, ailenin doğal, karşı konulamaz olduğu, bir kadının yerinin ve yazgısının bu olduğu yönündeki politik düşünce biçimleri üzerinden yapılması gerekir.

Bu nedenle bu çalışma, evliliği, romantize ederek idealleştiren yazgısal bakış açısının aksine ataerki üzerinden tartışmaktadır. Evliliğin ataerki payı, evliliğin toplumsal inşasında kutsallığa yapılan vurgunun, evliliğin bir tür yazgı olarak ele alınmasında nasıl bir anlam yarattığı, ev içi toplumsal cinsiyet rolleri ile kadının evlilik ve aile içindeki konumu ve bu konumunun somut bir neticesi olarak evliliğin ekonomik pratiği, emeğin prekarizasyonu üzerinden tartışılmakta ayrıca evlilik ilişkinin kadını cinsel tahakküm nesnesi haline getirmesi ele alınmaktadır.

Evliliğin “Kutsal” Politđi

Buğun içinde bulunduğumuz kültürel yapıda söz konusu edilen evlilik kuşkusuz eski çağlardaki halinden çok daha farklıdır ancak evliliğin “kutsallık” atfedilen yapısının izleri o dönemlere dayanmaktadır. Evliliğin bir ritüel olarak kutsallaştırılması iviyazılı tabletlerde geçen kutsal evlenme törenlerine dair belgelerden izler taşır. Bunun en güçlü rneği İnanna ve Dumuzi’nin kutsal evlenme törenidir. Sumer dneimine ait Aşk Tanrıçası İnanna ve oban Tanrısı Dumuzi’nin kutsal evlenme öyküsü, evlenme törenlerine ilişkin Mezopotamya’da tarihlenen güçlü bir kültür ve bereketle¹ sembolleştirilmiştir.

Kutsal evlilik törenlerine ait bir diğer önemli buluntu, İnandık Vazosu’dur. “Vazo’nun kısıtlı yüzeyinde kutsal evlilik kapsamında; kutsal gelinin hazırlanması, kutsal yatak/divanın, hediyelerin ve adak hayvanlarının taşınması, kutsal birleşme ve tanrı hayvanlarının tasviri (boğa, aslan vb.) gibi temel sahneler Hitit kült törenlerinde ve Hitit kült yaşamında önemli bir yer tutmaktadır” (Sipahi, 2014: 25).

Bu arkaik kutsal evlenme törenleri bereket ve kadın imgeleri inşasında önemli aktörlerdir. Kadın, bereket sembolü olarak tasvir edilirken insanlığın zenginliği ve gücü elinde tutmasında sağlayıcı bir özne olarak değil eril gücün bir nesnesi olarak resmedilmiştir. Evlilikle bu anlam yerleşik bir hal alırken aile kadının asıl yurdu haline gelmiştir. Kadının ev içi alanda kalması ve bu alanı bir yaşam formu olarak benimsemesi ise evliliğin, mutluluğa giden yolda, kadın için bir var olma nedeni (raison d’ötre) olarak inşa edilmesi ile gelişmiştir. Ancak bu durum 1790’lı yıllarda ortaya çıkan kadın hakları hareketi ile tartışmaya açılmış ve kadın hakları hareketi ile

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İlmiye ığ, M. (2019). İnanna’nın Aşkı Sümer’de İnanç ve Kutsal Evlenme. İstanbul: Kaynak Yayınları.

gelişen eleştirel aile çalışmaları, kadının eğitim, çalışma ve kamusal alandaki haklarını elde etmesinde önemli bir dönüm noktası haline gelmiştir.

Ev içi alanın kadının dünyasını şekillendirmedeki yerinin sorgulanmaya açık hale gelmesi ile evliliğin kutsallığı da tartışmaya açılmıştır. Feminist literatür, ev içi alanın kadının kamusal alanda var olma koşullarını sınırlayan yapısını ortaya koyarken bunun altında yatan güç dengelerini mutlu ve sıcak yuva idealleri ile ilişkilendirmektedir. Örneğin Stanton, ev içi alanın mutlu bir cennet olarak tanımlanmasını reddetmektedir. Ona göre, kadınlar hayatlarında yaşadıkları zorlukları çoğunlukla ev içi alanda yaşamaktadırlar (Donovan, 2014). Bora (2018) ise ev içi alanın erkeklerin dünyası olarak adlandırılan dış dünyanın sorunlarından uzak, mutlu ve sıcak bir yuva olarak tasarlanmasının ve kadın ve çocukların bu alanda bırakılmalarının, aile kültürünün *a priori* şekilde kabul edilen niteliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre, evin ve ailenin böyle kutsallaştırılması, ev içi alanda yaşananların görünmez kılınmasına ve dokunulmaz olmasına hizmet etmektedir.

Evliliğin kutsallaştırılması diğer yandan boşanmayı imkânsız kılan bir yapıya dönüşmektedir. “Evliliğe yüklenen değer ve atfedilen kutsallık boşanma durumunda önemli bir anlam sorunu yaratmaktadır. Evliliklerin sonsuza dek süreceğine yönelik bir idealle evlenildiğinden, boşanma aşamasında taraflar evliliklerinin neden sonsuza dek devam etmediğini açıklamakta yorumsal bir problemle karşı karşıya kalırlar” (Hopper, 2001).

Boşanmanın yasal bir hak olmasına karşılık toplumsal ve kültürel açıdan halen meşru alanın dışında görülmesi evliliğin yetişkinlik döneminde yerine getirilmesi gereken bir ödev ve zorunlu bir alan olarak işlev görmesinin bir yansıması olabilir. Gerçekleştirilmesi gereken ödev bireyi evlilik akdi ile bağlamaktadır. Bu nedenle Butler’ın da söylediği gibi, “bizi özgürleştirmesi gereken normlar bazen tam da korumaları gereken özgürlük üzerinde kısıtlamalar olarak işler hale gelmektedir” (Butler ve Athanasiou, 2017: 73).

Evlilik Bir Tür Yazgı Olduğunda

Evliliğin bahsi geçen kutsallaştırılması onu bir yazgı haline mi getirmektedir? Evliliğin bir tür yazgı mı olduğu sorusu, insanların neden evlendikleri ve neden evli kaldıkları sorularına verilecek cevapla ilgilidir. Her evlilik birbirinden bağımsız bir şekilde gerçekleştiriliyor olsa da toplumda kolektif bir evlilik bilinci gelişmekte, evliliğin toplumsal boyutu kadının toplumdaki konumundan bağımsız ilerlememektedir. Öyleyse toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilik ilişkisinde kadın ve erkek deneyimleri evliliğin bir yazgı mı yoksa gönüllü bir ilişki mi olduğu sorusunu nasıl etkilemektedir?

Soysal (2016) bu soruyu daha da derinleştirir:

Bireyler, aile ya da toplum tarafından istediği ya da istemediği biriyle zorla evlendiriliyorsa hala gonll bir ilişkiden soz etmek mümkün olabilir mi? Peki ama eğer zorlama gibi gornmeyen eğitsel, psikolojik ve toplumsal tüm araçlarla kadın evliliğe yonlendiriliyorsa ve toplumun evlenmeyen kadına yasal olmasa da pek çok açıdan odettiği bedel ağırsa evliliğe yazđı demekte haklı olmaz mıyız?

Evliliğin yazđısal niteliği, temelini ekonomi politiğinden ve toplumun g idealizmini gerçekleştirmek için alan yaratan paternalizmden alır. Bugün evliliğin değer gormesi sadece sonsuz mutluluk arayışı ile tanımlanamaz. Evlenip bir aile kurulduğunda sonsuza dek mutlu olunacağının düşünümsel olarak tüm kültürel ve toplumsal kodlarda yer alması evliliği toptancı bir yaklaşımla yazđısal bir alan haline getirmekte ve karşı konulamaz bir kabulde kolektif bir evlilik bilinci inşa edilmektedir. Bu bilinç, evliliği, doğal hayatın zorunlu bir parçası ozellikle kadınlar için geçim kaynağı, yaşam amacı ve Aristoteles’in mutluluk arayışını bir yaşam tarzı olarak kavramsallaştırdığı “eudaimonia”sı yani mutluluk kaynağı olarak resmetmektedir.

“Ailenin, insanların “doğal” gereksinimleri gereği olduğunun ilanı iktidar ilişkilerini ‘doğal’laştırmaktadır. Kadın ve çocukların doğal yaşam alanı olarak kabul edilen aile, ‘apolitik’ sayılmakta yani içinde g ve iktidar ilişkilerinin değil, insanların doğal duygusal ilişkilerinin yaşandığı düşünülmektedir” (Sancar, 2017). Oysa “mutlu eşler kendi istekleri ile zgr bir şekilde birlikte yařadıklarınđı soyleseler bile her evlilikte kaynağını kültürel, sosyal ve yasal normlardan alan zorunlu alanlar vardır” (Haley, 1988). Bu nedenle “en önemli referans grubu hâlâ ailedir. Türk toplumsal pratikleri, bireyin evli olmasını gerektirir ve çok büyük toplumsal, kişisel ve ekonomik baskılarla bunu sağlamaya yonelik. Bu nedenle bekar kalmayı ya da boşanmayı seçen bireyleri güçlü bir kamusal baskı bekler” (White, 2015: 64-67). Çünkü evlilik, bireyleri toplum açısından güvenli bölgede tutmaktadır. Bu nedenle evlilik, içinde otoriteye bağlılık, baskı ve şiddet barındırorsa bile boşanmaya tercih edilebilir. Dolayısıyla bekar olmak veya boşanmak bireyleri bu tanımlamaların dışında tuttuğu için toplumsal kabul zor olmaktadır.

Evliliğin bu zorunlu alanları evlilikle ilgili kavramları kadın ve erkek açısından farklılaştırmaktadır. Örneğin “kadınlar için evlilik, topluma katılmanın önemli bir yoludur, bu nedenle evlenmediklerinde toplumsal açıdan fire sayılırlar. Erkekler içinse evlilik bir yazđı değil, tercih meselesidir. Bekar olmayı seçebilecekleri, geç evlenebilecekleri gibi hiç evlenmeyebilirler de” (Beauvoir, 2010). Oysa “henüz evlenmemiş, evli, evde kalmış, dul, metres, kuma gibi kavramlar kadınları tanımlamak üzere kullanılmaktadır” (Soysal, 2016). Diğer yandan “bir kadının diğer kadınlar arasında gorşlerinin dikkate alınması ve değer gormesi evli olmasına bağlıdır;

evlilik, ona denetimli ve sınırlı da olsa belirli bir statü sağlar. Bir kadın evli değilse aynı biçimde saygı görmez ve dinlenmez” (White, 2015: 73-74). Çünkü kadının statü sağlama alanı özel alandır, ancak erkek için statü kamusal alanda yer alır. Bu nedenle kadınlar evlilikte yaşanan sorunlardan daha çok etkilenir.

Evliliğin yazgısalılığı evlilik deneyimi açısından da önem kazanmaktadır. Haley’e göre, evlilik çatışmalarının gerçek nedeni evliliklerin zorunlu ve gönüllü boyutları ile ilişkilidir. Ona göre, insanların boşanması çok zor ya da çok kolay olduğunda yani “bir evlilik tümüyle gönüllü veya tümüyle zorunlu bir ilişkiye dönüşmüşse, bu evlilikte sorunlarla karşılaşmak kaçınılmaz olur. Sonuçta, bu eşler arasındaki ilişki zorunlu bir ilişkiye dönüşmeye başlar” (Haley, 1988).

Evliliğin Ataerkil Yapısı

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek rollerinin toplumsal olarak üretildiğini belirterek “kültürel inşalar” a vurgu yapar (Scott, 2007) ve bu inşalar en belirgin şekilde aile ilişkilerinde görülür. Bu inşaların nasıl yapılandığını anlamak açısından Horkheimer’ın ataerkil sistemin tarihsel analizine değinmek yararlı olacaktır:

“Ataerkil sistem, insanlığı sınıf çatışmasıyla ve kamusal ve aile yaşamı arasındaki kopuşla tanıştıran, aile içinde çıplak otorite ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. Erkek ve somut olarak, mevcut koşulların oluşturduğu erkek, ona çift yönlü olarak hükmeder: toplumsal yaşam esasen erkekler tarafından yönetilir ve erkek ailenin başındadır. Analık hakkının yıkıldığı o ilk devrimden beri, uygar ülkelerde kadının erkeğe bağımlılığı kesintisiz olmuştur” (Horkheimer, 1972: 117-119).

“Farklı ülkelerdeki aileler üzerine yapılan bir dizi sosyolojik araştırmada, gençleri yaşlılara ve kadınları erkeklere tabi kılan ataerkil örüntü, bu örüntüyü destekleyen erkeksi otorite ideolojileriyle birlikte yeniden ortaya çıkmıştır” (Connell, 2019:185). Bu ataerkil örüntü kadın ve erkek cinsiyet ayrımını toplumsal olarak inşa etmiştir. White’a (2015) göre, “erkek ve kadın cinsiyet kimliği, tamamlayıcı bir biçimde yapılandırılmıştır: erkekler kendilerini dış dünyanın işleri ile otoritelendirerek ev işlerini yapma sorumluluğunun dışında tutmakta, kadınlar ise bu tahakküm çerçevesinde ev içi işleri kendi değerlerinin bir göstergesi ve varoluşlarının doğal bir süreci olarak içselleştirmektedirler.”

“Bu iş bölümüne dayalı kamusal alan- özel alan ayrımı cinsiyetler arası hiyerarşiyi oluşturmaktadır. Çünkü kadının özel alanda konumlandırılması, onun kamusal alanda görünür olmasını engellemekte, bu durum ise; erkeği, iş piyasasının ve kamusal alanın öznesi haline getirmekte, erkek, gerçek bir yurttaş kimliğine sahip olurken, kadın devletin müdahil olmadığı özel alanda şiddet ve tahakkümün sınırlarına açık hale gelmektedir” (Şimşek, 2018). Kandiyoti (1988) bu durumu “ataerkil pazarlık” la kavramsallaştırmaktadır. Ona göre, “ataerkil pazarlık

terimi zor bir uzlaşmayı temsil eder. Her iki cinsiyetin de uyum sağladiji ve kabul ettiği, ancak yine de itiraz edilebilecek, yeniden tanımlanabilecek ve yeniden mőzakere edilebilecek, toplumsal cinsiyet ilişkilerini dőzenleyen belirlenmiş kuralların ve senaryoların varlığını gőstermeyi amaçlamaktadır.”

“Ataerkil pazarlık, erkek ve kadının yerine getireceği ődevlerle ilgili varsayımlar içermektedir: Kadınlar; itaatin, bakım yőkőnőnőn, evin sığınak olarak kutsallaştırılmasının, kendilerini birey olarak yalnızca aile üzerinden tanımlayabilmelerinin karşılığı olarak erkeklerden evin geçimini sağlamalarını, kendilerini ve çocuklarını dış dőnyanın tehlikelerine karşı korumalarını istemektedir” (Yavuz, 2015). “Kandiyoti bu pazarlığın esas olarak ailedeki kadınlar ve erkekler arasında olduğunu sőyer ama bu aynı zamanda birey ile ailenin de içinde bulunduğu grup arasındadır da” (White, 2015). Bununla birlikte, “kadınlar genellikle daha zayıf bir konumdan pazarlık yaparlar” (Kandiyoti, 1988).

Bu zayıf konuma göre, ataerkil yapıda evlilik ilk aşamadan itibaren kadın açısından yeni bir dőzen anlamına gelir. Örneğin, evlilikle birlikte erkeğin ailesinin soyadının alınması kadının kocanın ailesine katılımını sembolize etmektedir. Yakalı amoğlu (2017)’nin ifadeleri ile “*aileye giren kadın uyum gösterip o anlatının bir karakteri olmaya mecburdur*”. Evlilik çatısı altında kadın artık sadece kendisini değil aynı zamanda kocanın ailesini de temsil etmektedir. Bu temsil kayın aileye yapılan vurgu ile kuşaklararası aktarım ve mirasla sonuçlanmaktadır.

“Kadının bir diğer toplumsal cinsiyet rolőnő bakım verme yőkő oluşturur. Evlerin çoğunda evlilik dőngősőnőn önemli bir bőlőmőnde çocukların da olması iş yőkőnő etkilemektedir. Bu nedenle ocuk bakımı cinsiyete dayalı iş bőlőmőnde azımsanmayacak bir bőlőmő kapsar” (Connell, 2019). Ancak Mitchell (2006)’e göre, kadının bu üretken olmayan statőső, kadını tanımlamaz ama annelik yetisi onu tanımlayan bir şeydir.

Dőnya Kalkınma Raporu’na (2012) gőre, evrensel bir gősterge olarak kadınlar aile űyelerinin bakımına ve ev işlerine erkeklerden çok daha fazla zaman ayırmakta ve bu da kadınların refahı açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kadınların ekonomi piyasasındaki çalışma saatleri artsa bile ev ve bakım işlerinin sorumluluğu bőyők oranda onlar üzerinden devam etmekte ve bu durum ev içi toplumsal cinsiyet rolleri, evlilik ve çocukların doğumuyla daha da keskinleşmektedir (Dőnya Kalkınma Raporu, 2012).

Ev içi cinsiyete dayalı iř bőlőmő ile ilgili yapılan alışmalar (Bolak Boratav vd., 2017; arkođlu ve Kalaycıoğlu, 2013; Dempsey, 2002), erkeklerin çoğunlukla ev dışı işleri űstlendikleri ancak ocuk bakımı, temizlik ve yemek işlerini yapmadıklarını gőstermektedir. Ayrıca

araştırmalar ev işlerine ayrılan zamanı incelemiş ve kadınların 6 kat daha fazla ev işlerine zaman harcadıkları sonucuna ulaşmıştır.

Dolayısıyla Beauvoir (2010)'ın ifadeleri ile “birçok kadın, insanı başarıya götürmeyen bu savaşa her gün yeniden başlamaktadır. Gündelik olarak yeniden kirlenecek şeyleri temizlemek, katlamak, yerleştirmek üzerine kurgulanan ev işlerinin bu sürekli başa dönme hali ve gündelik hayatın politikası, ev kadınının aslında, hiçbir şey yapmadığını, yalnızca “şimdiki zamanı sürdürmekte” olduğunu düşündürmektedir. Nihayetinde ev işleri topluma doğrudan bir yarar sağlamadığı, geleceğe yönelik bir yatırım sunmadığı ve sonunda artı değer üretmediği için kadını değerli bir özne yapmamakta aksine kocaya ve çocuklara bağlayarak emeğini değersizleştirmektedir.”.

Gündelik hayatın politikasında kadına düşen alan bu nedenle görünür hale gelmemekte ve bir güç alanı ortaya koymamaktadır. Peki, ataerkil pazarlıktaki bu eşitsiz konumuna rağmen kadınlar neden bu pazarlığı devam ettirme eğilimindedir? Kadının kendisi için mutluluk vaat eden ancak görünürde çok da başarılı olamayan evlilik pratiğini kendi yaşam alanının halen geçerli bir gündemi olarak benimsemesi temelini nereden almaktadır? Bu soruların cevabı tartışmayı öncelikle iktidar-özne arasındaki dual ilişkiye götürmektedir.

Butler (2005: 9-10)'a göre, “üzerimizde etkide bulunan iktidarın zoruyla zayıf düşer, iktidarın şartlarını içselleştirir ya da kabulleniriz. Ancak bu şartları kabul eden “biz” kendi varlığımız için onlara göbekten bağlanmışızdır”. “İktidarın döngüsel doğası, kadınların ataerkil değerleri içselleştirmesini teşvik eder” (White, 2015: 65). Dolayısıyla “bu döngüsellikte, kadının ataerkil geniş ailedeki yaşam döngüsü öyledir ki, genç bir gelin olarak yaşadığı yoksunluk ve sıkıntı, sonunda, kendi bağımlı gelinleri üzerinde sahip olacağı kontrol ve otorite tarafından aşılır. Kadınların evdeki gücünün döngüsel doğası ve yaşlı kadınların otoritesini devralma beklentileri, bu ataerkillik biçiminin kadınların kendileri tarafından kapsamlı bir şekilde içselleştirilmesini teşvik eder. Klasik ataerkillikte, erkeğe tabi olma, yaşlı kadınların daha genç kadınlar üzerinde sahip oldukları denetimle dengelenir” (Kandiyoti, 1988: 279).

Emeğin Feminizasyonu

Athanasiou'ya göre, “bugün mesele, ekonomik normatifiğin nasıl, toplumsal cinsiyetin, cinselliğin, akrabalığın, arzunun ve biyopolitiğin (yani biyosermayenin, insan sermayesinin) normatiflikleriyle temelden bağlantılı olduğunu daha iyi kavrayabilmektir” (Butler ve Athanasiou, 2017: 68). Evliliğin ekonomik pratiğini analiz edebilmek için öncelikli olarak iş gücüne katılım oranlarına baktığımızda sonuçların kadınların aleyhine olduğu görülmektedir.

Hanehalkı İşgücü Araştırması 2022 sonuçlarına göre iş gücüne katılma oranı erkeklerde %71,3, kadınlarda ise %35,5’dir (TUİK, 2022). İş gücü piyasasına katılımda, kadınlara erkeklerle kıyasla çok daha düşük oranda yer alması birbiri ile bağlantılı meselelerin birleşiminin sonucudur. Connell (2019)’e göre, ev içi emek, ocuk bakımı, kadının ücretsiz emeği, iş dünyasındaki cinsiyet ayrımcılığı, işlerin cinsiyete göre sınıflandırılması, eğitim ve terfide ayrımcı eğilim, eşit olmayan ücret dağılımı kadının ekonomi piyasasında kendisine bir alan yaratmasının önündeki engellerden bazılarıdır. Bir diğer engel grubu ise ekonomi piyasasındaki hiyerarşiler, kurum içi ve kişiler arası şiddet, cinsel tahakküm, ev içi hiyerarşisi gibi otorite, denetim ve baskı ile ilgilidir.

Evliliğin ataerkil yapısı ve kadın için yazgısal bir kurum haline gelmesi temellerini ekonomi pratiğinden almakta ve ekonomi pratiğini yeniden üretmektedir. Ekonomi pratiğini oluşturan kamusal alana ait işler, mülkiyet konuları ve para yönetimi eril alanın gcl alanlarıdır. Kadınlara bu alanlarda kendilerine ait bir alan üretmeleri ise erkeklerle göre çok daha fazla emek gerektirmektedir. Çünkü “ataerkillik kadın emeğini kendine mal etmekte ve onların çalışmalarını ve üretime katkılarını görünmez kılmakta” (Kandiyoti, 1988: 279) aynı zamanda değersizleştirmektedir.

“Ev içi emeğin ‘nemsizliğine’ yönelik toplumsal uzlaşım ve kadın için doğal bir meşguliyet olarak görülmesi ise bu emek çeşitlerinin değerinin düşük olmasına neden olmakta, sonuçta, emeğin cinsiyete dayalı bölünmesi, erkeğe bilinçli, rasyonel, planlı ve üretici işleri atfederken kadınlara genel olarak kendi doğaları tarafından belirlenmiş görevleri yüklemektedir” (Erdoğan, 2019: 28-55). Dolayısıyla evlilik içinde kadına düşen roller onu iş piyasasından alıkoyarken bir diğer yandan ev içi rollerden bağımsız olan erkek dış dünyanın eyleyicisi olarak güçlenmekte ve kamusal alanda yer alan işler erilleşmektedir. Bourdieu (2019)’ya göre, bazı mesleklerin kadınlar için zor olarak tanımlanması, bu mesleklerin kadınların tam zıddında inşa edilen bir erillikle donatılmış erkekler için özel olarak inşa edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır” (Bourdieu, 2019).

Erkekler tarafından kurulan iş piyasasında kadınlar kendilerine yer edinirken erkeklerin onlara ayırdıkları işler ile yetinmeye mahkûm bırakılmakta ve aynı işi yapsalar bile kadınlar evdeki işleri devam ettirme ve bakım verme sorumluluğu nedeniyle erkeklerden daha az ücretle ya da daha güvencesiz bir şekilde çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle kamusal alanda kadına bırakılan alan ikincil ve kırılğan bir temel üzerine inşa edilmektedir.

Kadının yeniden üretimdeki rollerinin bir sonucu olarak üretimde yer almaması kadını, erkeklerin üretimdeki rolünün “tamamlayıcısı” haline getirmektedir (Mitchell, 2006). “Bu

‘tamamlayıcı rol’ kadınların iş piyasasında erkeklere oranla daha düşük ücretle çalışmalarına neden olmakta aileye ‘ikincil katkı’ nedeniyle, bu durum, kadınların yukarı doğru profesyonel hareketlilik arzusu olmadığı konusunda toplumsal bir inanca dönüşmektedir” (Lim, 1983’den akt., Kercheval vd., 2013). “Bu tür iş modelleri, evli kadınların ev içi toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı sadece yarım günlük iş aradıkları ve kazandıkları ücretlerin hane içinde ‘ikinci bir ücret’ olduğundan büyük oranda düşük ücrete razı oldukları ön kabulü ile işverenler tarafından da onaylanmaktadır” (Connell, 2019). Bu durum ise “eve ekmek getiren erkek modelinin erkeklere iş piyasasında arzularına ulaşmalarında büyük bir destek oluştururken kadınların, bu destekten yoksun bir şekilde mücadele etmelerine neden olmaktadır” (Nicole-Drancourt, 1989’den akt., Moreno, 2015).

“Bir diğer yandan emeğin feminizasyonu, iş gücü piyasasında esnekliği ve istihdam ilişkilerinin kuralılaşmasını da içermekte ve bu durum aynı zamanda sendikal haklardan mahrumiyet anlamına da gelmektedir. Emeğin feminizasyonu ile birlikte bir diğer önemli gündem, özellikle tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan, kentlerde ise küçük aile işletmelerinde çalışan kadınların emeklerinin görünür olmamasını tanımlayan “kadının görünmeyen emeği”dir.” (Uyanık ve Güler, 2015: 30).

Kadının emeğinin görünür olmamasının en belirgin sonuçlarından birisi cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği sorunudur. Her ne kadar uluslararası metinler ve ulusal mevzuat ile cinsiyete dayalı ücret eşitliği² sağlanmaya çalışılmış olsa da iş gücü piyasasının kadına ve erkeğe özgü işler üretmesi, emeğin cinsiyete dayalı bölünmesi ve cinsiyete dayalı ücret farkı ile sonuçlanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilen araştırma verilerine göre, “ücret farkının, yaşa göre artış gösterdiği belirtilmektedir. Çalışma yaşamının başlarında düşük seyredirken (%3,8), 40’lı yaşlarda kadınların aleyhine dikkat çekici düzeyde artmakta (%25,9), izleyen yaşlarda bu yüksek düzeyini korumaktadır. Kayıtlı çalışanlarda (%11,5) cinsiyete dayalı ücret farkı, kayıt dışı çalışanlara (%24,2) kıyasla çok daha düşük düzeydedir. Çocuğu olan ve olmayan kadınlar arasında ücret farkı %11; annelerin ücret düzeyi babalar ile kıyaslandığında ise ücret farkı, annelerin aleyhine %19 düzeyindedir” (ILO ve TÜİK, 2020: 10-11).

Sonuç olarak “kadınların iş piyasasındaki bu ikincil konumları sonucunda aile, kadının eşitsiz ve mülksüz konumunu sağlamlaştırırken aynı zamanda kadını toplumda erkekten daha

² Cinsiyete dayalı ücret eşitliği uluslararası metinler ve ulusal mevzuat ile güvence altına alınmıştır. 1967 yılında Türkiye’nin onayladığı, 1951 tarihli (ILO)’nun temel sözleşmelerinden biri olan 100 no’lu Eşit Ücret Sözleşmesi, 1979 tarihli 1985 tarihinde Türkiye tarafından tanınan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ile sağlanmıştır. Aynı zamanda cinsiyete dayalı ücret eşitliği Anayasa’nın 10. maddesinde ve İş Kanunu metinlerinde de güvence altına alınmıştır (ILO ve TÜİK, 2020: 12).

aşağı bir statüye konumlandırmaktadır” (Kalkıner, 2011). Bu durum ise evlilik piyasasını kadınlar için daha canlı hale getirmektedir. “Iversen ve Rosenbluth (2010), evlilik piyasasının kadınlar için işgücü piyasasından daha kazançlı olması durumunda, kadınların ev becerilerine yatırım yapacaklarını belirtmektedir” (akt., Kercheval vd., 2013). Horkheimer’a göre (1972: 122) ise kadının burjuva eğitimi ve karakter oluşumu ile zihin ve hisleriyle hazırlandığı mesleği onu iş yaşamına değil, bakılacağı ve çocukları için endişelenebileceği mutlu bir evliliğe yönlendirmektedir. “Dolayısıyla kadınlar aile içinde, konumu ve anlamı kendi iradelerinin dışında belirlenen ve erkeklerin elinde tuttuğu sembolik sermayenin devam ettirilmesi ve artırılmasına katkı sunma işlevini taşıyan semboller olarak var olabilmektedir” (Bourdieu, 2019). Tüm bu nedenlerle kaynağını evlilik yoluyla düzenlenen emekten alan ekonomik eşitsizliklerin kadınlar aleyhine sınırlandırılması ile aile, cinsiyet eşitsizliği üzerinde önemli bir kısıtlama olarak görülmelidir (Connell, 2019).

Cinsel Tahakküm

Eleştirel aile çalışmalarının üzerinde durduğu bir diğer konu cinsel tahakkümdür. Cinsel tahakküm, ailenin mahremiyetine olan vurgu ile yakından ilişkilidir. Bartlett (1987), batı düşünce geleneğinde ailenin, kamusal alanın dışında, mahremiyete dayalı bir kurum olarak idealize edilmesinden söz etmektedir (Akt., Karacan, 2018). “Aile içindeki mahremiyet vurgusu, kadın cinselliğinin denetlenmesi ile gerçekleşmektedir. Aile kavramsallaştırmasında, başta aşka dayalı evlilik olmak üzere, heteroseksüalite, bekaret, annelik, namus, çocukların nesebinin erkek üzerinden tanınması gibi cinsel ahlak kurallarında erkekliğin öne çıkarılması durumu söz konusudur” (Sancar, 2017).

"Evrimsel teorisyenleri, kadının cinselliğinin mahrem alanda erkeğin tahakkümü altında yer almasının kaynağını, gizli dölleme olgusuna bağlamaktadır. Bu görüşe göre, erkekler bu babalık belirsizliği sorununa, kadınlar üzerinde cinsel kontrol uygulayarak ve cinsel kıskançlık ve kadınların cinselliğini kontrol etme güdüsü geliştirerek adapte olmuşlardır" (Daly ve Wilson, 1998’den akt., Eagly ve Wood, 1999: 410).

Evrimsel teori tarafından ortaya konan bu düşünce, feminist literatürde önemli bir tartışma alanıdır. “Bazı feminist yazarlar için patriyarkayı analiz edebilmenin anahtarı üreme iken, diğerleri için bu, cinselliğin kendisi olmuştur. MacKinnon ise cinselliği, kadının kendisine ait olan fakat kontrol yetkisinin kendisine bırakılmayan bir tür tahakküm alanı olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kadının tabiiyetinin ilk adımı cinsel nesneleştirmedir” (MacKinnon, 1982’den akt., Scott, 2007) Cinselliğin kadın ve erkek için farklı anlamlarda sembolleştirilmesi söz konusudur. Cinsellik

arzusu ve eylemi erkekler için meşru bir alan olarak tanımlanırken kadınlar için evlilik bu meşruiyetin sınırı olarak çizilmekte ve evlilik içinde ise sınır erkeğin eline bırakılmaktadır.

Connell'e göre, erkeklerin cinselliğini kabul ederken kadınlara yasaklayan "çifte standartın", erkekler açısından daha fazla arzuya değil daha fazla iktidarla ilgisi vardır (Connell, 2019). Bourdieu (2019) cinsel ilişkinin bir tahakküm ilişkisi olarak belirmesinin nedenini, aktif olan erkek ile pasif olan kadın arasındaki temel ayrım ilkesi çerçevesinde inşa edilmiş olması ile açıklamaktadır.

Kadının cinsellikle ilgili konularda erkeğe tabii olması, cinselliğin erkeğe sunulan bir hizmet olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. "Kadının bakım verme gibi ev içi toplumsal cinsiyet rollerinin bir uzantısı olarak erkeğin cinsel arzularına karşılık verme görevi de vardır. Toplumun inşa ettiği bu görev, kocaya hizmet olarak tanımlanmaktadır" (Beauvoir, 2010). Dolayısıyla "cinsellik, kadınlar için bir zevk değil, bir hizmet olarak örgütlenir. Evliliklerin bitmesinde ortaya atılan sebeplerden biri *kadının kadınlık yapmaması* yani cinsel olarak erkeği yeterince memnun etmemesidir. Öyle ki azımsanmayacak sayıda ülkenin yasası evli bir kadının kocasını cinsel tatminden esirgeyemeyeceği ilkesine dayanır" (Ecevit, 2011). Bu ilke erkeğin cinsel birliktelik konusunda eşine baskı uygulama ihtimaline zemin hazırlamakta ve bunun bir şiddet olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir.

Sonuç

Evliliğin kutsallaştırılması, onu hem kadın hem erkek için vazgeçilemez bir ideal yapmakta ve ancak kadın- erkek deneyimleri açısından farklılaştırmaktadır. Ataerkil düzen, evliliği ve anneliği kadın için bir tür var olma aracı ve mutluluğun kapısı olarak birincil gündem haline getirmektedir. Ancak huzur, mutluluk, sıcak yuva ve güvenlik vaat eden ev içi alan kadını kamusal alanın dışında konumlandırmakta ve erkek için dünyanın gelişmesinin sağlandığı, yaratım süreçlerinin merkezi olan dış dünyanın kapılarını açmaktadır. Dolayısıyla aile, akrabalık ilişkileri, çocuk bakımı konuları ve ev ile ilgili işler kadın üzerinden tartışılırken erkek koruyucu ve baba misyonu ile dış dünyanın ve ekonomi piyasasının aktörü olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bugün halen emeğin cinsiyete dayalı bölünmesinin geçerliliğini sürdürmesi, kadın için iş gücü piyasasını preker bir alan haline getirmekte ve emeğini değersizleştirmektedir. Emek yoğun üretime karşılık düşük ücret ve güvencesiz çalışma ile sonuçlanan bu değersizleştirme kadının kamusal alanın öznesi olmasının önündeki engellerden biridir.

Evlilik ilişkisinde, yasalar çerçevesinde kadın ve erkek eşit iki cins olarak kabul edilse de evliliğin yapısı ve pratiği bunun günümüzde halen işlerlik kazanmadığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle evliliğin doğasında yer alan ataerkil işleyişin kadınların aleyhine olduğu açıktır (Mitchell,

2006). Bu nedenle kadının evlilik ilişkisi içinde eş, gelin ve anne olarak ailenin sınırları içerisinde tanımlanmadan önce bir birey olarak var olması, ataerkil işleyişin yarattığı ve kişiye başka bir seçenek bırakmayan varoluş biçimlerine karşı kendisini savunabilmesi açısından önem taşımaktadır.

“Sorun, daha sonra feshedilecek sözde bir iktidarın kadınlara teslim edilmesinin tersine, yıllar hatta on yıllar boyu süren ev içi çatışmaların ve pazarlıkların katı, ilişkisel etkileri sorunu” (Connell, 2019: 167-170) olduğundan, toplumsal yaşamın temel yapısında ve bu yapıya dayanan modern kültürde ve iş gücü piyasasında belirleyici bir değişiklik olmadığı sürece, aile, kendine özgü, otorite yönelimli karakter türleri üretme gibi vazgeçilmez işlevini yerine getirmeye devam edecektir (Horkheimer, 1972: 112).

Bu noktada kadının özgürleşmesinin kaynağı “yeniden üretim sürecinin doğru bir şekilde anlaşılması”nda yatmakta ve kadınların yeniden üretim sürecindeki emeklerinin doğası ile bu sürecin eril ideolojik mistifikasyonları arasındaki çelişkinin ortaya konması gerekmektedir (O’Brien, 1981’den akt., Scott, 2007).

Sonuc olarak genel bir değerlendirme ile kadınların kamusal alanda eyleyiciler ve karar alıcılar olarak var olabilmeleri ve aynı zamanda aile içindeki ikincil konumlarının ortadan kaldırılması, aşağıda yer alan politik alanların düzenlenmesine bağlıdır:

- Yeniden retim sürecinin ekonomik meselelerle bağlantılı bir şekilde analiz edilmesi
- Cinsiyete dayalı ücret eşsizliğinin ortadan kaldırılması
- ocuk bakımı ve annelik/ babalık izinlerinde eşitlikçi bir politikanın gerçekleştirilmesi
- Evlilik ve aile alanının eril dilin baskın yapısından arındırılması ve evliliğin kadın ve erkek açısından eşitlikçi bir dile kavuşturulması
- Eşitteki yeni erkeklik anlayışına uygun olarak erkeklerin ev içi alandaki sorumlulukları eşit olarak paylaşması
- Kadının iş dünyasındaki konumunun güçlendirilmesi ile evliliğin kadının tek geçim kaynağı olmasının önüne geçilmesi bu sayede bekrlık, evlilik ve boşanmanın yazgısal ve zorunlu ilişki modelinin gönüllü ilişkiye dönüştürülmesinin sağlanması
- Kadının siyasi görünürlüğünün desteklenmesi
- Eleştirel erkeklik çalışmalarının artırılması

Kaynakça

- Beauvoir, S. (2010). *Kadın “İkinci Cins” Evlilik Çağı*. Çev. B. Onaran. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Bora, A. (2018). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm*. Çev. B. Yılmaz. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bolak Boratav, H., Okman Fişek, G. ve Ziya H. E. (2017). *Erkekliğin Türkiye Halleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Butler, J. (2005). *İktidarın Psikik Yaşamı Tabiiyet Üzerine Teoriler*. Çev: F. Tütüncü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Butler, J. ve Athanasiou, A. (2017). *Mülksüzleşme Siyasaldaki Performatif*. Çev.: B. Ertür. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Cengiz, K., Tol, U.U. ve Küçükural, Ö. (2004). Hegemonik Erkekliğin Peşinden, *Toplum ve Bilim Dergisi*. 101. ss.50-70.
- Connell, R.W. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Çev. C. Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2013). *Türkiye’de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi (İPM).
- Dempsey, K. (2002). Who Gets The Best Deal From Marriage: Women Or Men?. *Journal of Sociology. The Australian Sociological Association*. 38 (2). ss.91–110.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dünya Kalkınma Raporu. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma*. Washington: The World Bank.
- Eagly, A. H. ve Wood, W. (1999). The Origins of Sex Differences in Human Behavior Evolved Dispositions Versus Social Roles. *American Psychologist*. 54(6). ss. 408-423.
- Ecevit, Y. (2011), Cinsellik ve Beden. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Der.). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde. (140-166). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ehrenreich, B. (1983). *The Hearts of Men*. USA: Anchor Books Editions.
- Erdoğan, S. (2019). Esnek Üretim Sistemi ve Emegın Feminizasyonu: Mersin Konfeksiyon İşçileri Örneği. Doktora Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mersin.

- Haley, J. (1988). *İletişim Psikolojik Sorunlar ve Psikoterapi*. ev. A. Uzunöz. Ankara: ark Kitabevi Yayınları.
- Haley, J. (2006). *Sıradışı Terapi: Milton H. Erickson’un Psikiyatrik Teknikleri*. ev. S. Öğün. İstanbul: Yol Yayınları.
- Hopper, J. (2001). The Symbolic Origins of Conflict in Divorce. *Journal of Marriage and Family* 63. ss.430–445.
- Horkheimer, M. (1972). Authority and the Family. *Critical Theory* içinde (47-128). New York: The Continuum Publishing Company.
- ILO ve TUIK (2020). Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü Türkiye Uygulaması. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_756659.pdf. Erişim tarihi: 08.10.2020.
- Kalkiner, N. (2011). Aile ve Evlilik. Y. Ecevit ve N. Kalkiner (Der.). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* içinde. (130-153). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining With Patriarchy. *Gender&Society*. 2(3). ss.274-290.
- Karacan, O. (2018). CatharineMackinnon’un “Tahakküm Yaklaşımı” erevesinde Boşanma Davalarında Affetme. G. Uygur ve N. Özdemir (Ed.). *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet alışmaları* içinde. (393-412). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kercheral, J., Markowitz, D., Monson, K. ve Read, B. (2013). *Research on Barriers to Employment and Decent Work for Women*. International Labour Organization.
- Mitchell, J. (2006). *Kadınlar: En Uzun Devrim*. ev. G. İnal, G. Savran, ř. Tekeli, F. Tın, ř. Torun ve Y. Zihnioğlu. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Moreno, L. (2015), ‘Süper Kadınlar’ ve Akdeniz Refahı. A. Buğra ve . Keyder (Ed.). ev. B. Yakut akar ve U.B. Balaban. *Sosyal Politika Yazıları* içinde. (375-397). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*. ev. A. T. Kılıç. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Sennett, R. (2011). *Otorite*. ev. K. Durand. 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Sipahi, İ. T. (2014). Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler. *Anadolu/Anatolia*. 40. ss. 21-43.
- Soysal, D. (2016). *Beauvoir Dersleri “Evli Kadın” ve “Anne” Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Şimşek, A. A. (2018). Kadının Sosyal İnsan Hakları ve Refah Devleti: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Bir Değerlendirme. G. Uygur ve N. Özdemir (Ed.). *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde. (119-164). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uyanık, Y. ve Güler, M. A. (2015). Türkiye’de Emeğin Feminizasyonu ve Demografik Değişim. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*. 3. ss.27-46.
- Yakalı Çamoğlu. D. (2017). *Kaynana Ne Yaptı, Gelin Ne Dedi? Ailedeki Kadınlar ve İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, Ş. (2015). Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği. *Fe Dergi*. 7(1). ss.117-128.
- White, J.B. (2015). *Para ile Akraba Kentsel Türkiye’de Kadın Emeği*. Çev. A. Bora. İstanbul: İletişim Yayınları.